

**Kemal Abdulla'nın Eserleri Türkiye
Türkçesinde**

Prof. Dr. Mehman Musaoğlu

Ankara-2010

**Değerli dostum Prof. Dr. Kemal Abdulla'nın
doğumunun 60. yılı anısına ithaf ediyorum.**

**Editör
Hayrettin İVGİN**

**Kapak Tasarımı
Anar MUSAYEV**

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

I. BÖLÜM ARAŞTIRMA-İNCELEME

1. Çeviri ve Aktarma Bilimi Kavramları

- 1.1. Aktarma Bilimi Kavramı Bilişsel ve Bilişimsel Algılama Temelinde
 - 1.1.1. Bilişsel Bilim ve Bilişsel Dilbilim Kavramları
 - 1.1.1.1. Lengüistik Kavram Anlayışı
 - 1.1.1.2. Türklük Bilimi Bağlamında Kavramlaştırmalar ve Kategorileştirmeler
 - 1.1.1.2.1. Türklük ve Türk Dünyası Kavramlaştırması
 - 1.1.1.2.1.1. Türk Uygarlığı Konuları Bilişsel Projelendirmesi
 - 1.1.2. Çeviri ve Aktarma Çalışmalarıyla İlgili Bilişim Uygulamaları
 - 1.1.2.1. Yapılacak Çalışmalar...
 - 1.1.3. Türk Yazı Dilleri Arası Edebî Aktarmalar
 - 1.1.3.1. Azerbaycan Yazarlarının Eserleri Türkiye Türkçesinde
- 1.2. Avrasya'da Rusça-Türkçe ve Türkçe-Rusça İki Dilliliği Ortamı
 - 1.2.1. Yan Katman, Alt Katman, Üst Katman ve İç Katman Kavramları
 - 1.2.1.1. Yan Katman (Adstrat) Olgusu
 - 1.2.1.2. Alt Katman (Substrat) ve Üst Katman (Superstrat) Olguları
 - 1.2.1.3. İç Katman (İnterstrat) Olgusu ve Uygun Dil Örnekleri
 - 1.2.2. Ortak Türkçe Kavramı
 - 1.2.2.1. Çağdaş Türk Yazı Dilleri ve Haritası

2. Kemal Abdulla Fenomeni

- 2.1. Kemal Abdulla'nın Türkiye Türkçesine Aktarılmış Eserleri
 - 2.1.1. Gizli Dede Korkut
 - 2.1.2. Eksik El Yazması
 - 2.1.3. Büyücüler Deresi
 - 2.1.4. Tarihsiz Günlük
- 2.2. Kaynak ve Hedef Metinlerin Bilişsel Eksende Lengüistik İncelenmesi
 - 2.2.1. Eksik El Yazması Romanından Bir Metin Parçasının İncelenmesi
 - 2.2.2. Büyücüler Deresi Romanından Bir Metin Parçasının İncelenmesi
 - 2.2.3. Tarihsiz Günlük Povestinin (Uzun Hikâyesinin) Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Eserden Bir Metin Parçasının İncelenmesi

SONUÇ

AÇIKLAMALAR

KAYNAKLAR

II. BÖLÜM KAYNAK ve HEDEF METİN

Kaynak Metin

Kamal Abdulla. Tarihsiz gündelik

Aktarma. Hedef Metin
Kemal Abdulla. Tarihsiz Günlük

III. BÖLÜM TÜRKÇE AKTARMALI-AÇIKLAMALI SÖZLÜKLER

GİRİŞ

1. Türk Dilbiliminde Sözlükçülük Çalışmaları
2. Türkçe Aktarmalı-Açıklamalı Sözlükler
3. Türkçe-Azerice Aktarmalı-Açıklamalı Sözlüğün Düzenlenme İlkeleri

KISALTMALAR

TÜRK ve AZERBAYCAN ALFABELERİ

- 3.1. Türkiye Türkçesinde ve Azerbaycan Türkçesinde Biçimce Aynı, Anlamca Farklılıkları Bulunan Ortak Sözcükler (Yalancı Eşdeğerler) Sözlüğünün Düzenlenme İlkeleri
- 3.1.1. Türkiye Türkçesinde ve Azerbaycan Türkçesinde Biçimce Aynı, Anlamca Farklılıkları Bulunan Ortak Sözcükler (Yalancı Eşdeğerler) Sözlüğü Denemesi
- 3.2. Azerbaycan Türkçesi-Türkiye Türkçesi Deyimler Sözlüğü Denemesi

KAYNAKLAR

GİRİŞ

Türk yazı dilleri arası aktarma çalışmalarının sürdürülmesi, 1990'lı yıllardan beri gittikçe hızlanmaktadır. Böyle bir edebî faaliyet alanı, başlangıçta çeşitli metinlerin bir Türk yazı dilinden diğerine Türk dünyası yazarları, gazetecileri, bilim adamları ve geniş kalem ehli tarafından aktarılmasıyla gerçekleştirilmiştir. Günümüzde ise, söz konusu çalışmalar; bilimsel, folklorik, mitolojik, dini içerikli ve diğer bilişsel nitelikteki roman, hikâye, şiir; makale, antoloji, monografi vb. edebî ve konuşma-diskur nicelikteki söyleşi, açık oturum, bildiri, açıklama vb. metinlerin hem bilginlerce uygun edebî-lengüistik incelemelerle, hem de Türk yazı dillerini bilenlerce yapılmasıyla seçilmektedir. Böylece Türk yazı dillerinin Avrasya coğrafyasında resmî olarak kullanılmasına ilişkin yeni bir dil-konuşma alanı niteliği belirlenebilmektedir. Bunun yanı sıra daha öncelerde ve günümüzde, Türk soylu yazarların yabancı dillerde yazdıkları Türk-İslam dünyası medeniyeti içerikli eserlerinin Türk yazı dillerine çevrilmesinin de aktarma bilimi mantığıyla yapılmasının gerektiği düşünülmektedir. Söz gelimi Nizami Gencevi, Mevlana, Oljas Suleymanov, Cengiz Aytmatov vb. yazarların. Söz konusu yazarların eserleri ve onların aktarma metinleri, her şeyden önce iç görünümlü ve iç katman nitelikteki edebî-bilimsel olgular olarak değerlendirilebilmektedir. Türk dünyası folkloru, mitolojisi, gelenek ve görenekleri, etnografyası, dil ve edebiyatına ilişkin edebî metin örneklerini, yabancı dillerde derleyen ve değerlendiren eserlerin de Türk yazı dillerine aktarma bilimi mantığıyla çevrilmesinin doğru olacağı düşüncesindeyiz. Söz gelimi, Alman asıllı ünlü Rus Türkolog'u W. Radloff'un Almanca "Proben" (Türklerin Kökleri. Dilleri ve Halk Edebiyatı) adıyla filolojik dünyaca iyi bilinen çok ciltli eserinin 6 cildinin Almancadan Türkiye Türkçesine çevirisi (Radloff 1999, I; 1999, II; 2000, III; 2000, IV; 2000, V; 2000, VI), aktarma bilimi mantığıyla yapılmıştır, diye biliriz.

Türk dünyasında yukarıda belirtilen aktarma çalışmalarının 1990'lı yıllardan beri gittikçe çoğalması, beraberinde aktarma bilimi kavramının açılımı ve onun bilimsel olarak tanımlanması sorununu bütün ciddiyetiyle gündeme getirmektedir. 20. yüzyılın son çeyreğinden başlayarak folklor, mitoloji, gelenek ve görenekler, etnografya, dil ve edebiyata ilişkin art//eş//ön//iç görünümlü ve art//eş//ön//iç katmanlı olay ve olgular, gelişim ve değişimler, kavramsal eksende değerlendirilmektedir. Ve bütün bunları yeni bilimsel ölçütlerle irdeleyen bilişsel bilim, bilişsel dilbilim ve bilgisayarlı dilbilim alanları, metodolojik parametreleriyle büyük bir ölçüde artık belirginlik kazanmaktadır. Bu ise aktarma çalışmalarının bilgi çağında ortaya çıkışıyla tam paralellik oluşturmaktadır. Günümüzde, aktarma bilimi kavramı açılımının sadece klasik filolojik ve Türkolojik incelemeler temelinde yapılmak istenmesi yeterli olmamaktadır. Aktarma çalışmalarının incelenmesi ve bununla ilintili aktarma bilimi kavramının açılımı, geleneksel filolojik ve Türkolojik araştırmaların yanı sıra, bilişsel ve bilişimsel algılama temelinde ele alınmaktadır. Buna bağlı olarak kitabın "Araştırma-İnceleme" bölümünün "Çeviri ve Aktarma Bilimi Kavramları" üst ve uygun alt paragraflarıyla bilişsel, bilişimsel, bilişsel bilim ve bilişsel dilbilim, lengüistik kavram anlayışlarının ne demek olduğu açıklanmaktadır. Türklük ve Türk dünyası kavramlaştırması, söz konusu bilimsel eksende uygun bir Türk uygarlığı bilişsel projelendirmesi temel birleşenleriyle eş zamanlı olarak yapılmaktadır. Nitekim belirtilen projelendirmenin "**Avrasya Ortak Dilleri Ekseninde Türkçeler arası edebî ve elektronik Dil-Aktarım ve Dil-Kullanım**

Programları veya E- Türkçe” olarak adlandırılan birleşenlerinden biri, kitabın temel üst konularından birisi olarak ele alınmaktadır.

Kitabın birinci ve üçüncü bölümlerinde, çeviri ve aktarma çalışmalarıyla ilgili Türk dünyasında gerçekleştirilen bilişim uygulamaları ve yapılacak çalışmalar; gramatikal, sözlüksel ve deyim bilimsel örneklendirmeleriyle somut olarak açıklanmaktadır. Birinci bölümde, Türk yazı dilleri arasında hangi edebî aktarma biçimlerinin gerçekleştirildiği ve akabinde en çok hangi edebî eserlerin aktarıldığı gösterilmektedir. Bununla ilintili olarak Azerbaycan yazarlarının Türkiye Türkçesine aktarılmış eserlerinden ve söz konusu aktarma biçimleri ve sürecine göre belirlenen somut aktarma üsluplarından söz edilmektedir.

Avrasya coğrafyasında son bin yılda gerçekleşen Türkçe-Rusça ve Rusça-Türkçe iki dilliliği sorunsalı da kitabın birinci bölümünde ele alınmaktadır. “Avrasya’da İki Dillilik Ortamı” üst ve uygun alt paragraflarıyla çeşitli diller arasında gerçekleşen alt//yan//üst//iç katman nitelikteki art//eş//ön//iç görünümlü araştırma yöntemlerinden söz edilmektedir. Kavramlar dünyasına göre belirlenen dil ilişkilerinin araştırma-inceleme şematığı, uygun bir üç bucak ve küp çizimi modelinin birleşen köşelerinin adlandırılmasıyla matematiksel olarak gösterilmektedir. Bu bağlamda, Cengiz Aytmatov’un *Tavro Cassandra* (Cassandra Damgası) eserinin dilinde kullandığı iç katman nitelikteki cümle yapılanmalarına ve atasözlerine ilişkin somut örnekler verilmektedir.

Çağdaş Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinin de içerisinde yer aldığı Türk yazı dilleri ve lehçeleri; Türklük biliminde şimdiye kadar çoğunlukla coğrafî, tarihî, fonetik, morfolojik, tipolojik ve ideolojik ölçütlerle, Türk dilleri veya tarihî Türk lehçeleri olabilme mantığıyla sınıflandırılmıştır. Türk yazı dilleri ve lehçelerinin çağdaş sosyolengüistik durumu, dolayısıyla onların resmî devlet dili, edebî dil, konuşma dili, iki ve çok dillilik ortamlarında birincil, ikincil, üçüncül dil olarak iletişim-kullanım ve demografik içerikleri, söz konusu sınıflandırmaların yapılmasında çoğu kez göz ardı edilmiştir. Oysa Türk yazı dilleri ve lehçelerinin gerek Avrasya coğrafyasında gerekse bütün dünyada bir iletişim-bilişim aracı olarak geniş yayılımı ve Türk dünyası uygarlığı içerikli temel birleşenleriyle genel bir Türkçe olarak bilişsel algılanması, sosyolengüistik nitelikteki yeni bir sınıflandırmanın yapılmasını günümüzde bütün ciddiyetiyle gündeme getirmektedir.

Bundan dolayı kitabın birinci bölümünde, çağdaş Türk yazı dilleri ve lehçelerinin ölçünlü, konuşma, ağız dili olma; kültürel ve Türkçeler arası edebî ve otomatik aktarma çalışmaları özelliklerinin de göz önünde bulundurulmasıyla sosyolengüistik sınıflandırması yapılmış ve buna uygun haritası çizilmiştir.

Kitabın birinci bölümünün “Kemal Abdulla Fenomeni” adıyla adlandırılan üst ve uygun alt paragraflarıyla Azerbaycan Bilimler Akademisi yedek üyesi Prof. Dr. Kemal Abdulla; bir filolog-bilgin, destan bilimci, eleştirmen, şair, yazar, gazeteci-çevirmen ve nihayet edebî-entelektüel ve düşünsel nitelikteki yorumlarıyla özgün bir fikir adamı olarak değerlendirilmektedir. Neden?

-*Mifdan yazıya və yaxud Gizli Dədə Qorqud* adlı son eseriyle Türklük bilimi ekseninde mit, mitoloji ve yazı arasındaki destansı dönemi kavramsal parametreleriyle belirleyebildiği;

- *Eksik El Yazması* romanıyla Dede Korkut Hikâyelerini özgün bir Oğuz Türkçesiyle aktarabildiği;

-*Büyücüler Deresi* romanıyla Ortaçağ İslam dünyası mistisizmini günümüzün modernleşme ötesi roman yazma tekniği ve masalsı-folklorik nitelikteki bir Azerbaycan Türkçesiyle anlatabildiği;

-*Tarihsiz Günlük* hikâyesiyle çağdaş Azerbaycan gençliğinin iç dünyasını anı tarzındaki bir anlatım biçiminde, modern Azerbaycan Türkçesi şiir ve nasır diliyle betimleyebildiği için...

Kemal Abdulla'nın Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılmış eserlerinden kitabın birinci bölümünün ikinci üst ve uygun alt paragraflarında, kavramsal eksenli bilişsel nitelikleriyle söz edilmektedir. Onun Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerindeki *Gizli Dede Korkut* adlı bilimsel eserinin, *Eksik El Yazması*, *Büyücüler Deresi* romanlarının ve *Tarihsiz Günlük* adlı *povestinin* (uzun hikâyesinin) kaynak ve hedef metnlerinin somut örnekleriyle edebî-lengüistik tahlili yapılmaktadır. Kitabın hacmine göre en büyük ikinci bölümünde, yazarın *Tarihsiz Günlük* eserinin Azerbaycan Türkçesindeki kaynak metninden bir parça ve Türkiye Türkçesinde yapılmış edebî aktarması, dolayısıyla hedef metnin tümü, uygun bilimsel nitelikteki dipnotlarıyla yer almaktadır.

Türk yazı dilleri arası edebî aktarma çalışmalarının gereken bir biçimde yapılarak hızlandırılması ve uygun otomatik aktarma yazılımı programlarının düzenlenmesinde; **Türk yazı dilleri ve lehçelerinde yer alan Yazı-Konuşma Aynılıkları, Farklılıkları, Varyantları ve Yalancı Eşdeğerler** olarak bilinen dil-kullanım özelliklerinin belirlenmesi, Türklük biliminde bütün zamanlar için güncelliğini korumaktadır. Çünkü yazı-konuşma aynılıkları, farklılıkları, varyantları, biçimce aynı anlamca farklılıkları bulunan kelimeler ve buna uygun diğer dil göstergeleri veya yalancı eşdeğerler, bilişsel nitelikteki iç katmanlı ve yöntem bilimsel olarak ise iç görünümlü dil-kullanım olgularıdır. Söz konusu dil-kullanım özelliklerinin içeriği, her şeyden önce el kitabı düzeyindeki uygun bir işlevsel dilbilgisinin Türkçeye göre yazılması ve Türkçe genel ve özel nitelikteki Aktarmalı-Açıklamalı Sözlüklerin düzenlenmesiyle daha net ve dil bilimsel olarak belirlenebilecektir, diye düşünüyoruz. Konuya açıklık getirmek için kitabın” “Türkçe Aktarmalı-Açıklamalı Sözlükler” adıyla adlandırılan üçüncü bölümünde, üst ve alt paragraflarla genel dil biliminde ve Türkolojik dilciliğinde gerçekleştirilen sözlüksel çalışmalar üzerine ayrıntılı bilgi verilmektedir. Söz konusu bölümde, “Türkiye Türkçesinde ve Azerbaycan Türkçesinde Biçimce Aynı, Anlamca Farklılıkları Bulunan Ortak Sözcükler (Yalancı Eşdeğerler) Sözlüğü” ve “Azerbaycan Türkçesi-Türkiye Türkçesi Deyimler Sözlüğü” denemeleri, yukarıda belirtilen Türkçe Aktarmalı-Açıklamalı Sözlüklere ilişkin somut sözlüksel örnekler olarak yer almaktadır.

Eserin öncelikle Türklük bilimi ve Türk yazı dilleri arasında aktarma çalışmalarıyla ilgilenenler olmak üzere herkes için yararlı olması umuduyla...

Eserin “Araştırma-İnceleme” başlıklı teorik bölümünü ayrı makale halinde okuyup değerlendirdiği ve diğer bölümler üzerine de önerilerde bulunduğu için Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun’a teşekkürü kendimize borç biliyoruz.

Prof. Dr. Mehman Musaoğlu

**Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk lehçeleri ve Edebiyatları
Bölümü Öğretim Üyesi. mehman_musaoglu@mynet.com**

I. BÖLÜM
ARAŞTIRMA-İNCELEME

1. Çeviri ve Aktarma Bilimi Kavramları

Birbirine en yakın olan akraba dilleri veya yazı dilleri, ait oldukları büyük dil aileleri içerisinde XX. yüzyılın sonlarından itibaren genel bilişsel boyutları ve özel lengüistik detaylarıyla yeni bir doğrultuda irdelenmektedir. Söz konusu en yakın akraba dil olma kavramı, filoloji biliminde eş, art, ön ve iç görünümlü (retprosperspektivel ve interospektivel) araştırma-incelenme açılarından ele alınmaktadır¹. Bunun sonucunda, “dillerin dili” olarak bilinen çeviri (Göktürk 2004) teorisi ve pratiğinin yanı sıra, bir büyük dilin dili veya yazılı ve sözlü kullanım şekli niteliğinde belirlenebilen aktarma süreci, sonucu ve somut uygulamalarının Türklük bilimi ekseninde bilişsel olarak tanımlanması meselesi de gündeme gelmektedir.

Yakından uzaktan akrabalık ilişkileri olmayan ve birbiriyle uzak ve yakın akraba olan dillerde herhangi sözlü veya yazılı metnin bir dilden diğer bir dile, dolayısıyla çeviri sürecinde belirlenen kaynak dilden hedef dile aktarımı çeviri veya tercümedir. Sözelimi, yabancı dillerden akraba Türk yazı dillerine ve akraba Türk yazı dillerinden yabancı dillere yapılan her türlü yazılı veya sözlü çeviri gibi. Bunun yanı sıra, birbirine yakın akraba diller olan İngilizceden Almancaya ve birbirine daha uzak akraba dil olan İngilizceden Rusçaya veya tersine yapılan benzeri sözlü ve yazılı aktarımlar da çeviri veya tercüme olarak tanımlanabilmektedir. Anlaşılabilirliği birbirine çok yakın olan ve çoğunlukla %40-%80 civarında değişen Ortodoks-Kiril ve Katolik-Latin kültürel birleşenleriyle Slav dilleri (Tolstoy 1977) ve Eski Türkçe bağlamı Türk yazı dilleri ve tarihî lehçelerinde ise sözlü ve yazılı metinlerin birbirine aktarımı çeviri değil, somut bir aktarma süreci ve sonucu olarak değerlendirilebilmektedir. Bu bakımdan Azerbaycan şairi Mirza Alekper Sabir, daha yüz yıl önce **Türkçeden Türkçeye** (o zamana göre bir Türk lehçesinden, günümüze göre ise bir Türk yazı dilinden diğerine) bir tercümenin söz konusu olamayacağını yazıyordu:

“Osmanlıcadan tercüme Türk’e” – bunu bilmem,
Gerçek yazıyor genceli, yainki henekdir (şakadır),
Mümkün iki dil bir-birine tercüme, amma
“Osmanlıcadan tercüme Türk’e” ne demektir?! (Sabir 1992).

Türkçede (İng. Turkic ve Rus. Tyurkskiy yazık), sözlü ve yazılı metinlerin bir yazı dilinden diğerine aktarımı da çeviri değil, yakın ve en yakın akraba Türk yazı dilleri ve ya tarihî lehçeleri arası aktarma sürecinde gerçekleştirilebilen bilişsel ve genel filolojik nitelikli bir edebî veya sözlü metin aktarılmasıdır. Çünkü, söz konusu süreçte aktarılan dil aynılıkları, farklılıkları, varyantları ve yalancı eşdeğerler olarak adlandırılanlar, büyük bir dilin çeşitli fonetik, morfolojik, sentaktik, leksik ve deyim bilimsel birimleridir. Sonuncular, çoğunlukla şekilce aynı olan ama anlamca birbiriyle farklılıkları bulunan kelimelerdir. Bütün bunlar ise, diyalekt-ağız veya yazı-konuşma dili nicelikli ortak kaynak-hedef dil ve metin göstergeleri seviyesinde belirlenebilmektedir.

Kaynak dil aktarılan, hedef dil ise aktarma yapılan dildir. Kaynak metin, önce aktarılan dilden seçilerek alınır ve hedef dile aktarılır. Kaynak metnin hedef metne dönüştürülmesi, aktarma sürecini oluşturur. Aktarma sürecinde kaynak metin konu ve içerik bakımından incelenir. Kaynak ve hedef dillerdeki aynı ve farklı olan ve birbiriyle dil-üslup varyantları ve

yalancı eşdeğerlik oluşturan kelimeler, dil bilgisi unsurları, çeşitli dil bilgisel, leksik ve deyim bilimsel birleşimler, kelime gurupları, basit ve birleşik cümlelerin kullanımı, aktarılan dile ve düzenlenen metne göre belirlenir. Bunlar, metnin içeriğine göre seçilir, kaynak ve hedef dillerin ve metinlerin iç görünümlü kültürel bağlamında bilişsel olarak değerlendirilmekle aktarma sürecine alınır. Gerek simetrik yapılı gerekse asimetrik yapılanmalı sözdizimsel birimler ve çoğunlukla bir veya iki-üç kelimededen ibaret olan mikro metinler, kaynak dilden hedef dile aktarılan dilin yazım kurallarına ve genel metin kompozisyonuna (Musaoğlu 2003d) göre aktarılır. Söz konusu süreçte aktarmayla ilintili gerçekleştirilen bütün zihinsel faaliyetler zaman, nitelik ve nicelik bakımından üç guruba ayrılabilir. Aktarma sürecinde gerçekleştirilen ön, iç ve son çalışmaların her biri ve tümü, aktarma bilimi kavramının temel birleşenleri olarak araştırma-incelenme hedefini oluşturmaktadır.

Çağdaş Türk yazı dillerinden birbirine metin düzeyindeki her türlü sözlü ve yazılı aktarmaları yapan kişi; aktarıcı, aktaran veya aktarman olarak bilinmelidir. Eğer çeviri ikinci bir yaratıcılıksa, aktarma her yönüyle ayrıca bir edebî yazarlık işidir. Bu bakımdan aktarıcı hem kaynak hem de hedef dilleri bilmenin yanı sıra, geniş dünya görüşüne ve yazarlık yeteneğine sahip olmalıdır.

Aktarma bilimi kavramı, XXI. yüzyılda kaynak ve hedef diller ve metinler anlayışlarının genel filolojik ekseninde eş, art, ön ve iç görünümlü açılardan tanımlanmasıyla gündeme gelmektedir (Musaoğlu 2003b; 2003c; 2003ç). Türk dil bilminde de söz konusu kavram ve onunla ilintili olarak ortaya çıkan aktarma bilimi çalışmaları, lengüistik boyutlarıyla 2000’li yıllarından beri yeni bir filolojik disiplin alanı niteliğinde değerlendirilmektedir (Musaoğlu 2002a:196-203; 2002b; 2003a; 2003b; 2004; 2005; 2006; Uğurlu 2000; 2004).

1.1. Aktarma Bilimi Kavramı Bilişsel ve Bilişimsel Algılama Temelinde

Gerek klâsik ve çağdaş anlamlarıyla Türk yazı dilleri arası edebî aktarma bilimi temel ilkelerinin belirlenmesi gerekse Türkçe karakterli otomatik aktarma yazılımının (software) oluşturulması çalışmalarının sadece en yeni filolojik metodolojiler ve lengüistik yöntemlere göre yapılmasıyla uygun bilimsel verilere ulaşılabileceği düşünülmektedir. Söz konusu dilcilik yöntemlerinin uygulandığı en yeni bilim alanları veya lengüistik akımlar ise şunlardır: Bilişsel bilimler (*cognitive sciences*), bilişim bilimleri (*computing sciences*), bilişsel dilbilim (*cognitive linguistics*), bilişimsel veya berimsel dilbilim (2) (*computational linguistics*). Çağımızda artık en çeşitli filolojik olgular ve olaylar; eş, art, ön ve iç görünümlü araştırma-incelenme açılarından bilişsel dilbilimi yöntemleriyle irdelenmektedir. Böylece bilişsel ve berimsel veya bilgisayarlı dilbilim disiplinleri, genelde bilişsel bilimin temel dayanaklarından olmak üzere özelde dilbilimin en güncel sorunlarının ele alınarak çözümlendiği çağdaş lengüistik disiplinlerdir.

Türkolojik filolojide lengüistik nitelikli yeni bilimsel disiplinlerin belirlenmesi, bilincin, düşüncesin ve kavrayışın konuşma sürecinde Türkçe olarak gerçekleşen eklemeli algılanmasına göre yapılmalıdır. Dolayısıyla, filolojik-lengüistik düzeylerin ve buna bağlı olarak da aktarma sürecinde belirlenebilir somut dil-diyalekt ve yazı-konuşma dili aynılıkları, farklılıkları, varyantları ve yalancı eşdeğerlerinin insan olgusunun ve onun zihinsel gelişiminin bilişsel olarak değerlendirilmesiyle tanımlanabileceğine kanaat getirilmelidir.

Bu bağlamda, klâsik ve çağdaş anlamlarıyla Türk yazı dilleri arası edebî aktarmanın temel dilbilimsel kategorileştirilmelerinin belirlenmesi kaynakları olarak seçilebilen Türk Dünyası yazarlarının eserleri, şimdiye kadar çoğunlukla klâsik nitelikli filolojik araştırma- incelenme temelinde değerlendirilmiştir (Musaoğlu 2005; 2006: 140). Makalede ve konuya ilişkin diğer çalışmalarda (Musaoğlu 2007) ise, Kemal Abdulla'nın Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılan eserlerinin (Abdulla 1995; 1997; 2006a; 2006b; 2007) özgün ve aktarma metinleri, bilişsel-lengüistik nitelikli bazı iç görünümlü doğrultularıyla söz konusu edilmiştir. Azerbaycan yazarlarının eserlerinin Türkiye Türkçesine aktarılması bağlamında ele alınan örnekler, mitolojik nitelikli somut folklorik doğrultuları ve kendine özgü dil-kullanım özellikleriyle irdelenmiştir.

1.1. 1. Bilişsel Bilim ve Bilişsel Dilbilim Kavramları

Çağımızda bilişsel bilim çalışmaları ve uygulamaları, öğrenmeye ve algılamaya açık toplumlarda giderek hızlanmaktadır. 2000'li yıllara gelindiğinde söz konusu çalışmalar, artık bazı üniversite merkezlerinde Türkiye'de de yapılmakta, lisans ve yüksek lisans programlarında yer almakta ve çeşitli tez konuları olarak işlenilmektedir. Bilişsel bilimin temel ilgi alanlarını her şeyden önce aşağıdakiler oluşturmaktadır: Bilim, bilgi ve biliş (cognition) olguları, hafıza psikolojisi, bilgi betimlenmesi, edinimi, işlemi ve depolanması, insan ve bilgisayar etkileşiminde bilişsel yönler, zihin ve beyin ilişkileri, aklın ölçekleri ve bilişsel süreçleri vb. gibi. Bunlar; biliş, akıl, zeka, zihin, beyin, anlama, akıl yürütme, zeki davranış, beceri vb. anahtar kelimelerin diskur ve metin dil bilimsel nitelikli çerçevesinde açıklanabilmektedir. Bilişsel bilimin temel bilimsel dayanaklarını felsefe, psikoloji, bilgisayar mühendisliği ve dilbilim alanları oluşturmaktadır. Türkçeye ilişkin çeşitli lengüistik disiplinlerden biri niteliğinde aktarma bilimi kavramı da bilişim çağının bir gereği olarak yapısal, anlamsal ve işlevsel dilbilim çalışmaları ekseninde ve tümüyle gerek dilbilimin gerekse diğer sosyal bilimlerin eriştiği bilişimsel ve diskur içerikli doğrultuda tanımlanabilmektedir. Söz konusu doğrultuda ise, bilimsel ölçütleri 1980'li yıllardan beri dilbilimde de giderek belirginleşen ve dünyanın dil haritasını en genel kavramlara ve alt kavramlarına ve onları oluşturan kategorilere göre belirleyen ve bilişsel algılama temelinde gerçekleşen dil bilimsel yöntem dikkatleri çekmektedir. Çağdaş lengüistikte, her şeyden önce dünyanın dil haritasını oluşturan büyük ve küçük dillerin tipolojik özellikleri, başka bir deyişle dil evrensellikleri ve farklılıklarının dayandığı çeşitli dil düzeyleri ele alınmaktadır. Söz konusu dil düzeylerini ise, fonetik-fonolojik, morfolojik ve söz dizimsel gramer ve sözcük, sözlük ve deyim bilimsel olguları ve ayrıntıları oluşturmaktadır. Çeşitli dillerde temel dil çerçevelerinin (frame) içeriklerinin dizgesel-bilişsel algılanma temelinde dilbilimsel yöntemle kavramlaştırılması ve alt düzeyleriyle kategorileştirilmesi de bunlara bağlı olarak yapılmaktadır (Новое в зарубежной лингвистике 1988; Демьянков 1994; Кибрик 1994; Кубрякова 1994; 2004; Bozşahin Cem ve Zeyrek Deniz 2000; Кравченко 2001; Курт 2002; Селиверстова 2002). Kavramsallaştırma ve buna bağlı olarak da kategorileştirme soyut düşünüş süreçlerinin dil biliminde bilişsel algılanma temeline göre belirlenmesi, her şeyden önce sosyal bilimlerin yeni dizisel ve dizimsel oluşumlarında ortaya çıkan **dil bencilliği** veya **özneelliği** problemlerinin çözüm yollarının aranmasıyla bağlantılıdır (Гуреев 2004; 2005). Bilişsel algılanma temelinde dil bilimi ve semiyotik, bilişsellik mekanizması ve dil bilgisi açıklanma ve anlatımları ilişkileri ise, antropolojik olarak insana özgü **algılama-bilinç-**

düşünüş ekseninde belirlenebilmektedir. 2000’li yıllardan beri dil biliminde yaşanan dünyanın en temel kavramsal tiplerleri, lengüistik kavram anlayışı ve buna bağlı olarak da öncelikle *iltifat*, *mutluluk*, *arzu-istek*, *sevgi-merhamet*, *sevgi-acıma* gibi duygu kavramları, bilişsel algılama yönleriyle ele alınarak incelenmektedir (Doğan 2000; Воркачев 2001; Ханина 2004).

Dilin her yönüyle bilişsel bir eksende irdelenerek meta lengüistik bir terminoloji ve üslupla belirlenmesi, her şeyden önce yukarıda da belirtilen şu felsefî temele dayanmaktadır: “Somut dil biçimi veya biçimleri, bilişsel yapının veya yapılanmaların, dolayısıyla insan bilincinin, düşünüşünün ve kavrayışının dildeki yansımalarından oluşmaktadır”(Кибрик 1994: 126). Türk yazı dilleri ve tarihî lehçelerinde ve buna uygun olarak Türk dil biliminde bilincin, düşünüşün ve kavrayışın Türkçedeki yansımalarına göre oluşan somut dil bilgisi düzeyleri, bilişsel yöntemin uygulanmaya konmasıyla betimlenebilmektedir. Bu bakımdan kipsel, çatisal ve görünüşsel nitelikli bütünleşik dil bilgisi biçimlenmelerinin yanı sıra, çeviri ve aktarma biliminde de ele alınan dil evrensellikleri ve farklılıkları, söz konusu yöntemin uygulanmasıyla net olarak belirlenebilecektir (Musaoğlu 2008: 212-213).

1.1.1.1. Lengüistik Kavram Anlayışı

Her şeyden önce insan tarafından antropolojik olarak algılanan ve bilişsel bir bilinçlenmeyle olgunlaştırılan düşünüşün oluşumu ve gelişimi sürecinin biçimlenmesine ve dil çerçeveli etkenlerce de giderek hızlandırılmasına bağlı olarak belirlenebilmektedir. Bu kavrayış, Yaratınca sağlanan düşünsel oluşumun ve gelişimin dünya düzeyinin dengelenmesinde rol alan kavramların rolüyle ve lengüistik olarak adlandırılmasıyla bağlantılıdır. Dünyanın dil haritasını oluşturan evrensel ve ulusal nitelikli fonetik, fonolojik, morfolojik, sentaktik, leksik, sözlüksel ve deyim bilimsel düzeyleri, hem somut dil bilimsel belirtileriyle işaretlenen hem de soyut kavramsal yapılanmalarıyla anlatımda belirginleşen kavram ve kategorileriyle betimlenebilmektedir. Söz konusu karakteristik kategorilerden biri olarak birçok dilde somut dil bilimsel belirtileriyle işaretlenen, birçok dilde ise leksik, sentaktik ve morfolojik belirtilerin birincil ve sonraki işlevleriyle bileşiksel olarak ifade edilebilen genel görünüşsellik kavramı ve buna bağlı olarak belirlenebilen görünüş alt kategorisi gösterilebilir (Musaoğlu, Kirişcioğlu 2008). Bu bağlamda aktarma kavramı veya algılanması, uygun aktarma bilimi kavramı ve kategorileriyle Türk yazı dilleri arasında hem bilişimsel hem de edebî yöntemlerle yapılabilir bir olgu niteliğinde 1990-2000’li yıllarda somut bir lengüistik kavram olarak belirlenebilmektedir.

1.1.1.2. Türklük Bilimi Bağlamında Kavramlaştırmalar ve Kategorileştirmeler

Türklük, Türk dili ve buna bağlı olarak da çeviri ve aktarma bilimi kavramlarının geniş bir bilişsel-sosyolengüistik açılımının yapılabilmesi için aşağıda öncelikle Türk dünyası ve uygarlığı projelendirmesi ekseninde, bilişsel bilimin üst ve alt kavramlaştırma ve kategorileştirme anlayışları üzerinde durulmuştur. Söz konusu kavramlaştırma ve kategorileştirmelerin örnekleriyle açıklanabilmesi içinse Avrasya coğrafyasında gerçekleşen Türkçe-Rusça iki dilliyi, ortak Türkçe kavramı ve buna bağlı olarak da Türk yazı dilleri ve lehçeleri sosyolengüistik haritası ele alınmıştır. Bütün bunların Türklük biliminde bilişsel olarak irdelenebilmesi amacıyla art-, eş-, ön- ve iç görünümlü ve alt-, yan-, üst- ve iç katmanlı

araştırma-incelenme yöntemi oluşturulmuş ve Cengiz Aytmatov'un diliyle Rusçaya yansıyan Türk kökenli dil alıntılarına gönderme yapılmıştır.

Türklük kavramının; algılama, bilinç ve düşünüş etkileşimleriyle İlk Türk döneminden beri Türklerce ve tüm dünyaca algılanan ve Türkçede hem bilinçaltı hem de gerçek bilinçlenme düzlemleriyle yansıyan bilişsel-düşünsel nitelikteki içeriğini, çeşitli kültürel öğeleriyle genel Türk uygarlığı ve temel bileşenlerinin biri olarak da **Türk dili** oluşturmaktadır. Söz konusu kavram, bilimsel olarak dünya uygarlıkları ekseninde ve bilişsel birleşenleriyle Türklük biliminde ele alınmaktadır. Türklük biliminin çeşitli dallarında, Türk uygarlığının bilişsel olarak projelendirilebilir alanları incelenmektedir.

Türklük, Türk Dünyası ve Türk uygarlığı kavramlarına göre bir üst kavram olarak ele alınmaktadır. Diğerleri ise, bu kavramın birer yapı taşları olarak kavramlaştırılmaktadır. Türklük kavramı, belirtilen kavramlaştırmalarıyla Türklük biliminde incelenmektedir. Söz konusu kavramlaştırmaların bir üst kavram veya kavramlaştırılma olarak nitelendirilişini sağlayan *Türk dili kaynaştırıcı etkeni* ise, temel kategorileriyle Türklük bilimi şubelerinden birinde bilimsel olarak ele alınmaktadır. Bu şube Türk dilbilimidir. Söz konusu kavramlaştırmalar, bugün gelinen noktada çağdaş bilişsel bilimin bilinciyle, Türklük biliminin ve Türk dilbiliminin uygun şubelerinde ele alınmaktadır. Türk dilbiliminin bağlı olduğu bilişsel anabilim dalları ise, dili bütün yönleriyle retprospektivel (geçmişe, şimdiye, geleceğe yönelik) ve interospektivel (ulusal kültüre, millî ve manevi öze bağlı gelenek ve göreneklere yönelik vb.) veya Türkçe türevleriyle ifade edilirse art görünümlü (retrospektif), eş görünümlü (prospektif), ön görünümlü (perspektif) ve iç görünümlü (interospektif) olarak inceleyen ve bilime bütünleşik *kavram ve somut birleşenleriyle kavramlaştırma, kavramlaştırılma; kategori ve somut birleşenleriyle kategorileştirme, kategorileştirilme anlayışlarını ve beraberinde yöntemleri ve yöntembilimlerini net bir biçimde getiren ve oluşturan* bilişsel dilbilimden (*cognitive linguistics*) ve dil-aktarım ve kullanım süreçlerini teknolojinin araç ve gereçleriyle (elektronik cihazlar, bilgisayar, faks vb.) gerçekleştiren bilişim bilimlerine dayalı bilişimsel veya berimsel (*computational linguistics*) dilbilimden başkası değildir. İşte Türk dilbiliminin şubeleri (sesbilgisi ve sesbilim; biçimbilim ve sözdizimi; sözcükbilim, sözlükbilim ve deyim bilim vb.) de söz konusu bilişsel-bilişimsel eksende yeniden kurulmalıdır.

1.1.1.2.1. Türklük ve Türk Dünyası Kavramlaştırması

Söz konusu kavramlaştırmaların bilişsel birleşenlerinin üst ve alt kavramlaştırmalar ve kategorileştirmeler çerçeveleri; çağdaş dünya düzenlenmeleri (büyük Ortadoğu projesi gibi), Avrasya'nın yeniden biçimlenmesi (Avrupa Birliği ve genişlemesi gibi), giderek netleşen coğrafi olmakla hem de siyasal ve kültürel nitelikli Avrasya oluşumu ekseninde, aşağıda belirtilen temel etkenleriyle ve ayrıntılarıyla çizilebilir:

1.Kültürel:

1.1 Ulusal; dil, inanç, tarih, gelenek ve görenekleri, yaşam tarzları ve biçimleri, edebiyat ve müzik türleri vb.

1.2 Evrensel; hem Uzakdoğu ve Doğu hem de Doğu ve Batı medeniyetleri uzlaşmalaştırıcısı vb.

2. Coğrafi-demografik; hem Avrupa’da ve Asya’da hem de dünyanın diğer bölgelerindeki genç ve dinamik-demografik nüfus yerleşimleri

3. Siyasal-stratejik:

3.1 Bağımsız ve özerk Türk Cumhuriyetleri

3.2 Özerk kültürel birimleri, hak ve özgürlükleri oluşumları

4. Ve nihayet ulu önder Atatürk’ün “Ne Mutlu Türküm Diyene” özdeyişiyle algılanan üst Türk kimliği olgusu...

1.1.1.2.1.1. Türk Uygarlığı Konuları Bilişsel Projelendirmesi

Türk uygarlığı, ulusal Türklük bilinci ölçütleri ve Anadolu-Türk kültürü, Azerbaycan-Türk kültürü, Kazak-Türk kültürü, Özbek-Türk kültürü, Uygur-Türk, Tatar-Türk kültürü vb. kültürel-yerel çeşitlilikleri bilişsel parametreleriyle dünya medeniyetleri ekseninde bir üst kavramlaştırma olarak belirlenebilir niteliktedir, diye düşünüyoruz. Söz konusu kavramlaştırma, uygarlıkların evrensel-iletişimsel kavşağında, bilgi çağı gereksinimlerinin yerine getirilmesiyle ve dinamiklerinin göz önünde bulundurularak küreselleşmenin hızına ayak uydurulmasıyla ele alınmalıdır. Böyle bir bilişsel incelenmenin veya Türk kültürleri genel uygarlığı içerikli yorumlamanın aşağıda getirilen projelendirmeye göre yapılabileceği kanısındayız:

1. Uygarlık: Temel Birleşenleri

1.1. Dünya Uygarlıkları

1.1.1. Doğu Uygarlığı

1.1.2. Batı Uygarlığı

1.1.3. Türk Uygarlığı

2. Türk Uygarlığı Birleşenleri

2.1. Türkçe

2.1.1 Tarihi: Ana Türkçe (İlk Türkçe, Ön Türkçe, Eski Türkçe), Orta Türkçe (Çağatayca, Osmanlıca), Yeni Türkçe, En Yeni Türkçe

2.1.2. Türk Dilleri, Lehçeleri, Türk Yazı Dilleri ve Çağdaş Avrasya Türkçeleri

2.1.2.1. Türkiye Türkçesi

2.1.2.2. Diğer Çağdaş Türkçeler

2.1.2.3. Ortak Dünya Dilleri Bağlamında, Avrasya Türkçeleri Düzleminde ve Türkiye Türkçesi ve Diğer Gelişmiş Türk Yazı Dilleri Temelinde Ortak İletişim-Aktarım Türkçesi,

2.1.2.3.1. *Avrasya Ortak Dilleri Ekseninde Türkçeler arası edebî ve elektronik Dil-Aktarım ve Dil-Kullanım Programları veya E- Türkçe*

2.1.2.3.2. Ortak Dünya Dilleri Ekseninde Türkçenin Anadil Olarak Eğitim, Yabancı Dil Olarak Öğretim ve Ortak Dil olarak Kullanım Modellerinin Oluşturulması

2.1.2.3.3. Türk Dilbilimine İlişkin Bilişsel-Berimsel Nitelikli Üst ve Alt Kavramlaştırmalar ve Kategorileştirmeler Derlemi

2.2. Dinler ve İnançlar

2.2.1 Müslüman Türkler

2.2.2. Müslüman Olmayan Türkler

2.2.2.1. Hristiyan, Musevi vb. Türkler

2.2.2.2. Semavi Dinlere Tapmayan Türkler

2.2.2.3. Gök Tanrı, Totemizm, Şamanizm ve Diğer Eski İnançlar

2.2.2.4. Ateizm veya Dinsizlik

2.3 Gelenek ve Görenekler

2.3.1. Dinî ve Millî Bayramlar, Evrensel Günler, Özel Günler

2.3.2. Türklük-Türk Dünyası Kavramını Oluşturan Diğer Temel Kültürel Etkenler

2.3.2.1. Töreler; Davranış ve Yaşam Biçimleri; Tarihten Günümüze Nevruz Bayramı

2.3.2.2. Sözlü ve Yazılı Edebiyat; Güzel Sanatlar, Halk Sanatı Örnekleri ve Müzik

2.3.2.3. Kılık-Kıyafet, Mutfak

2.3.2.4. Hayvancılık, Balıkçılık, Avcılık, Bağcılık-Bahçıvanlık, Tarım vb.

3. Türk Kimliği

3.1. XIX yy. Sonları, XX yy. Başlarında Türk Dünyasında Kimlik Arayışları

3.1.1. Çarlık Rusya’ında Türk Halklarının Millî Kimlik Mücadelesi (Ali Bey Hüseyinzade ve “Fyuzat” Dergisi, İsmayıl Gaspıralı ve “Tercüman” Gazetesi)

3.1.2. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti ve Çağdaş Azerbaycan Cumhuriyeti (“Azerbaycan” gazetesi)

3.2. Tanzimat Döneminde Millî Kimlik Sorunları ve Milliyetçilik Hareketleri (Yusuf Akçura, Ziya Gökalp, Ali Bey Hüseyinzade vb.)

3.2.1. Osmanlıcılık

3.2.2. İslamcılık

3.2.3. Türkçülük-Ulusçuluk Üst Kavramlaştırması Ekseninde Diğer Mikro Ulusçuluk Akımları; Ulusal Azerbaycancılık, Tatarcılık, Özbekçilik, Türkmencilik, Kazakçılık veya Türk kültürleri ve akabinde Türk Cumhuriyetleri vb. Kavramlaştırmaları

3.3. Laiklik ve Çağdaşlık; Demokrasi ve Ulusallık

3.3.1. Atatürk, Atatürkçülük ve Çağdaş Türkiye Cumhuriyeti

3.3.2. Kültürel-İletişimsel Küreselleşme Ekseninde Çağdaş Avrasya Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları

3.3.3. Avrasya Kavramlaştırması Ekseninde Türk-Slav Küresel-Ulusal Birleşenleri Etkileşimlikleri

3. 4. Tarım Toplulukları, Sanayi Toplulukları, Bilgi Toplulukları

3.4.1. Bilgi-İletişim ve Bilişim Toplulukları

3.4.2. Retprosperspektivel-İnterospektivel Bilişsellik Bağlamında İnsan, Toplum ve Birey Kavramlaştırmaları

3.4.2.1. Küreselleşme, Toplumsallaşma ve Bireyselleşme

3.4.2.1.1. Münevverlik veya Aydınlık

3.4.2.1.1. Entelektüellik ve Entellik

3.4.2.2. Türk Aile Yapılanması; Cemaat, Toplumsallık ve Bireysellik Kavramlaştırmaları

Söz konusu bilişsel projelendirme bağlamında, Türk uygarlığına göre sırasıyla gösterilen Türk dili ve dilbilimi, çeviri ve aktarma bilimi kavramlaştırmaları ve kategorileştirmeleri, çağdaş dilbilimdeki gelişmelerin izlenimiyle Türkçe verilerine göre belirlenmelidir. Türk dilbilimi ve buna bağlı olarak da aktarma bilimine ilişkin yeni araştırma-incelenme yöntemleri geliştirilmelidir. Türk dilbilimi ve aktarma bilimi kavramlaştırması, dilbilimin bilinciyle Genel Türk dilinin bin yıllık gelişim ve değişim evrelerine ve Anadilin Türk yazı dilleri ve lehçeleri düzlemlerindeki dil-kullanım ve -aktarım işlevselliğine, eğitim ve öğretim niteliklerine göre yapılmalıdır.

Türklük kavramının temel bir birleşeni olarak belirlenen Türk dili olgusunun alt kavramlarıyla ve bu kavramlara bağlı kategorileriyle dizgesel olarak irdelenmesi, belirtilen kavramın bilimsellik açısından bilişsel bağlamda kavramlaştırılması ve kategorileştirilmesi anlamına gelmektedir. Türk dili söz konusu kavramlaştırılma ekseninde, etnik-lengüistik, bilişsel, sosyolengüistik ve iletişimsel bir *Ortak Avrasya Türkçesi olma* nitelikselliğiyle yer almaktadır.

1.1. 2. Çeviri ve Aktarma Çalışmalarıyla İlgili Bilişim Uygulamaları

Bilişim uygulamalarının en klâsik örneklerinden biri olarak metnin otomatik çevirisi çalışmaları gösterilebilir. Otomatik çevirinin mümkün olabilirliği görüşü, 1946. yılında Amerikan bilim adamlarınca ileri sürülmüştür. Bilgisayarda Rusçadan İngilizceye ilk çeviri 1954. yılında Amerika’da, Fransız ve İngiliz dillerinden Rusçaya ilk çeviri örnekleri ise 1956. yılında Moskova’da yapılmıştır. Günümüzde otomatik çeviri çalışmaları çok ilerlemiştir. Buna rağmen, her türlü metnin otomatik çevirisinin yapılması ve artık bilgisayarın bir çevirmenin görevini yerine getirebilmesi henüz söz konusu değildir. Sadece bilimsel, teknik ve bazı resmî veya gazetecilik metnlerinin otomatik çevirisi yapılabilmektedir. Bükünlü Hint-Avrupa dilleri temelinde metnin otomatik çevirisine ilişkin çalışmalarda geliştirilen yazılım programlarının eklemeli Türk yazı dillerinde uygulanmasında ise şimdiye kadar önemli bir sonuç elde edilmemiştir. Bu bir yandan söz konusu çalışmalarda daha en uygun olan geliştirilmiş yazılımların oluşturulmamasına, öte yandan Türkçenin Hint-Avrupa dillerinden farklı bir ses uyumuna, eklemeli yapıya ve değişmez sözcük sıralanmasına sahip olmasıyla ilintilidir. Bilişim uygulamaları, Türk yazı dillerinde çeviri değil aktarma mantığı ve kendine özgü yazılım tekniğiyle yapılmalıdır.

Sovyetler Birliği döneminde SSCB Bilimler Akademisi Özerk ve İttifak Türk Cumhuriyetlerindeki Bölümlerinde ve Üniversitelerinde Uygulamalı Dilbilim adıyla Rusçadan Türk yazı dillerine ve Türk yazı dillerinden Rusçaya metnin otomatik çevirisine ilişkin çalışmalar yapılmıştır. Şöyle ki; bazı düz ve ters sıklık sözlükleri ve kelimelerde kök-gövde ve ek sıralanmasına ilişkin çeşitli morfolojik ve sentaktik analiz programları düzenlenmiştir. Lakin bütün bunlar teorik düzeyde gerçekleştirilen bilişim çalışmaları olarak kalmıştır. Belirtilen diller arasında metnin herhangi bir otomatik çevirisi bugüne kadar net olarak yapılamamıştır. Tabii ki bunun siyasî nedenleri de olmuştur. O dönemde amaçlanan Sovyetler Birliği’nde yaşayan bütün halkların her şeyden önce Rusça öğrenmesiydi. Türkiye’de ise bilişim çalışmaları, 1960’lı yıllarda Prof. Dr. Aydın Köksal’ca başlatılmıştır. O, Türkiye Bilişim Derneği’ni kurmuş, “bilişim” sözcüğünü türetmiş ve Türkçe bilişim terimlerini (yaklaşık 2. 500 yeni sözcük) geliştirmiştir.

1990’lı yıllardan beri aktarma bilimi kavramı ve uygun çalışmaları, yeni bir filolojik disiplin alanı niteliğinde ele alınmakta ve özellikle uygulanmaya yönelik olarak yapılmaktadır. Bu bakımdan günümüzde edebî aktarmaya bağlı bilgisayar destekli dilbilim ve bilişim çalışmalarına, elektronik yazılımlarına ilişkin çeşitli bilgi şölenleri ve toplantıların düzenlenmesi bir rastlantı olmasa gerek.

Günümüzde Türk yazı dilleri arası bilişim uygulamaları; Türk Dil Kurumu, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Türkiye Bilişim Derneği, Boğaziçi Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Bilkent Üniversitesi ve Türk Cumhuriyetlerindeki uygun kurum ve kuruluşlarının çabalarıyla gündeme getirilmektedir. Türkiye Türkçesi ve diğer Türk yazı

dilleri temellerinde bilgisayar destekli ortak bir iletişim Türkçesinin gelişimine yönelik çalışmalarla yoğunlaşmaktadır. Söz gelimi konuya ilişkin olarak 2000’li yıllarda düzenlenen çeşitli forumlar, sempozyumlar ve toplantılar da bunu kanıtlamaktadır (IV. Bilişim İşbirliği Forumu 2004; Bilgisayar Destekli Dil Bilimi Çalıştayı Bildirileri 2006; VI. Türk Dünyası Ekonomi, Dil ve Bilişim İşbirliği Forumu 2006 vb.).

Bu çalışmalarda her şeyden önce dikkatleri çeken, genel ağda Türk yazı dilleri arası otomatik aktarma yazılımının hazırlanması için uygun bir dil derleminin belirlenmesi sorunlarının tartışılmasından ve somut olarak da Türkiye Türkçesi-Azerbaycan Türkçesi, Tatar Türkçesi, Türkmen Türkçesi vb. aktarma-deney yazılımları projeleri düzenlenmelerinin gündeme getirilmesinden ibarettir. Söz gelimi, Bilkent Üniversitesinde Doç. Dr. İlyas Çiçekli’nin cümlelerin aktarımına dayalı Türkçe-Tatarca bir çeviri sistemi (<http://www.tdk.gov.tr>, 27.12.2008; 22.10) ve Azerbaycan’da Atatürk Merkezi, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Nasimi Dilecilik Enstitüsü ve Enformasyon Teknolojileri Enstitüsü ve “İn Ko Tek” Enformasyon-Komünikasyon Birliğinin “Azerice-Türkçe ve Türkçe-Azerice Otomatik Aktarma Sistemlerinin Oluşturulması” adlı bir proje hazırladığı bilinmektedir (Əhmədov 2007).

Türk yazı dilleri arası bilgisayar destekli dilbilim çalışmaları ve elektronik aktarma yazılımı programları hazırlanması başlangıç aşamasındadır. Otomatik aktarma “bilgisayarda yazılmış herhangi bir metnin önceden seçilmiş dillerin verileri temelinde elektronik sözlükleri ve net olarak tespit olunmuş dil bilgisi kurallarını içeren, kelimelerde çokanlamlılığı ve eşselsliliği belirten somut algoritmaların yazılımıyla bir Türk yazı dilinden diğerine aktarımını” ifade etmektedir. Böyle bir çalışma henüz yok. Elde olan veriler, sadece bazı cümle ve kelimelerin otomatik olarak bir Türk yazı dilinden diğerine aktarılması veya elektronik sözlük örneklerinin düzenlenmesinden ibarettir. Bu bağlamda, en somut çalışmalardan biri olarak Ahmet Yesevi Üniversitesi, Türk Dil Kurumu ve T. C. Kültür Bakanlığının genel ağda Türk Lehçeleri Elektronik Sözlüğü yayımı dikkatleri çekmektedir. Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun’un Türk Cumhuriyetlerinden gelmiş Türkologlarla düzenlediği “Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü” olarak adlandırılan kendi alanındaki tek sözlük, 1992 yılında T.C. Kültür Bakanlığınca yayımlanmıştır. Aşağıda Türkiye, Azerbaycan, Başkurt, Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar, Türkmen, Uygur Türkçeleri ve Rusça karşılıklarıyla yedi bin sözcüğü içeren Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü elektronik yayımından *okul*, *dayı* ve *kol* kelimelerinin aktarmaları örnek olarak getirilmiştir.

TÜRK LEHÇELERİ SÖZLÜĞÜ

Türkiye Türkçesi	Azeri Türkçesi	Başkurt Türkçesi	Kazak Türkçesi	Kırgız Türkçesi	Özbek Türkçesi	Tatar Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Uygur Türkçesi	Rusça
okul	mäktäb	mäktäp	mektep	mektep	mäktäb	mäktäp	mekdep	mäktäp	школа
									училище
									учебное
									заведение

Türkiye Türkçesi	Azeri Türkçesi	Başkurt Türkçesi	Kazak Türkçesi	Kırgız Türkçesi	Özbek Türkçesi	Tatar Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Uygur Türkçesi	Rusça
dayı	arğa	tayanı	arka süyev	cölök- tayak	hâmiy	tayanıç	arkadayanç	arka tayanç	покровитель
	havadar	arka		arka	süyânç	arka	hovandâr		протек
		arkalavı				arkalavçı			рука
kol	gol	kul	kol	kol	kol	kul	gol	kol	рука
		biläk				biläk			

Türkçe otomatik aktarma yazılımı, **Yazı-Konuşma Aynılıkları, Farklılıkları, Varyantları ve Yalancı Eşdeğerler** olarak bilinen dil özellikleri, bilgisayar algoritmalarının düzenlenmesiyle gerçekleştirilebilecektir. Türk yazı dilleri aynılıkları; aynılıktaki fonetik, morfolojik, yazım farklılıkları ve yabancı dillerden alınmış bazı kelime karşılıklarının kullanımlarıyla seçilmektedir. Bu, “Ali (bir) öğretmen (dir)” cümlesinin diğer Türk yazı dillerine yapılmış aktarmalarından açıkça gözükmektedir. Azerb: Əli bir müəllimdir; Türkmen: Aly bir mugallymdyr; Özbek: Ali (bir) o‘qituvchi; Uygur: Əli bir okutkuçi; Kazak: Əли (бир) мұғалим; Kırgız: Ali mugalim; Tatar: Али (бер) укытучы; Başkurt: Али укытыусы; Hakas: Ali ügremçi poladır vb.

Yukarıda belirtilen söz varlığı çeşitliliği, Türkmen Türkçesinde uzun ünlülerin (değil yerinde de:l) yer alması, Türkiye Türkçesinde fiilin sürerlik birleşik şeklinin (gidedur-, çıkagel- vb.) veya geniş zaman çekiminin (-r, -Ar, (I)r/Ur: ağla-r,bak-ar vb.) kullanımı gibi diğer Türk yazı dillerinde de bulunan değişik olgular, yazı-konuşma farklılıklarıdır. Belli bir anlamın ifadesiyle seçilen, ama değişik kelime ve çeşitli dil bilgisi biçimleriyle belirlenen yazı-konuşma varyantları ise, kalıp sözler, atasözleri ve deyimlerde gözlemlenmektedir. Söz gelimi, *düşmek//düşmek* deyim kurucu sözcüğüyle türeyen *Düşer düşmazi olar* deyimini Azerbaycan Türkçesinde, *Düşmez kalkmaz bir Allah* deyimini Türkiye Türkçesinde özgün biçimleriyle yer almaktadır. Kazak Türkçesinde yer alan *Berewdiki birewge qızday kerinedi. Birisinin karısı diğerine kız gibi görünür.* Deyiminin Türkiye Türkçesindeki varyantı *Komşunun tavuğu komşuya kaz, karısı kız gibi görünür* biçimindedir.

Türkiye ve Azerbaycan Türkçeleri kelime hazinesindeki *düşmek, subay, kişi* gibi sözcükler ise, Türk lehçelerinde yalancı eşdeğerler olarak adlandırılan kelimelere örnektir. İstatistik hesaplamalara göre, Türk lehçelerinde yalancı eşdeğerlerin sayısı, yaklaşık on bin civarındadır.

1.1.2.1.Yapılacak Çalışmalar...

Türk yazı dilleri arası aktarma yazılımı programları; yazı-konuşma aynılıkları, farklılıkları ve varyantlarının Türkçenin ses değerleri, dil bilgisi ve kelime hazinesine göre

bilgisayarda algoritmalarının belirlenmesi ve yalancı eşdeğerlerin elektronik sözlüklerinin düzenlenmesiyle gerçekleştirilebileceğinden bilgisayar destekli aşağıdaki çalışmaların yapılmasını gündeme getirmektedir:

-Türk alfabeleri, dil-konuşma özellikleri, ses değerleri temelinde Türkçe Uluslararası Fonetik Transkripsiyon; yazı-konuşma aynılıkları, farklılıkları, varyantları ve yalancı eşdeğerlerin bilişsel olarak tanımlandığı işlevsel dil bilgisi düzenlenmelidir.

-Dünyada çeşitli dillerin eğitimi, öğretimi, incelenmesi ve küresel dil siyasetinin kurulması, Fransızca devlet ve İngilizce iletişim dili geleneğine dayanmaktadır. Avrupa merkezli dil-kullanım modellenmesi, her iki geleneği bütünleştirmektedir. Bu modellenme, dil hafızası bankasında önceden hazır bulunan kelime biçimlerinin seçilerek kullanılmasıyla gerçekleşen iletişime göre kurulmaktadır. Türkçede ise kelime şekli, yukarıda belirtilen kullanım biçimlenmesinden farklı olarak çeşitli sözcük kök-gövdesi ve eklerin ifade ettiği işlev ve anlam alanlarının ardı ardına dizgisiyle gerçekleşmektedir. Söz gelimi, Rusçada *ego tvorčestve*, İngilizcede *in his works* sözcüklerinin söz dizimi sırasına göre bildirebildiği anlam, Türkçede tek bir *yaratıcılığındaki* kelimesinin *yarat* sözcük kök-gövdesi ve *-ıcı, -lık, -ın, -daki* ekleriyle biçimlenen morfolojik dizgisiyle ifade edilmektedir. Türkçede kökler ve ekler; düz, yan ve gramer anlamlarının yer aldığı ardı ardına bölünmeyen bir dizgiyle dizilmektedir. Söz konusu dizim, somut bir iletişim ihtiyacına bağlı olarak dil faaliyetinde gerçekleşmektedir. Bükünlü dillerde kelime hazinesi ve söz sırasına göre iletişim öncesi durum düzeyinde belirlenen kelime biçimlenmesi, Türkçede iletişim anı ve dil içi faaliyet olgusu olarak gerçekleşmektedir. Böyle bir kelime biçimlenmesi ise, dünyanın dil haritasını oluşturan kavramların algılanmasını yapım, biçim ve çekim ekleri mantıksal sıralanmasıyla mümkün kılabilirdiğinden Avrasya merkezli ikincil dil modellenmesinin işlevsel olarak kurgulanmasında bilişsel algılanma temelini oluşturulmasını ve özgün bir bilişimsel yazılım örneğinin düzenlenmesini sağlayacaktır. Mantıksal bir dil olan Türkçenin potansiyel olanakları gerçekleştirilecek ve onun ses uyumuna, eklemeli yapısına ve söz dizimine dayalı yeni bir dil modellenmesi, bilişsel algılanma temelinde kurulabilecektir. Böyle bir modelin oluşturulabilmesi için madde başı kelimeleri Türkiye Türkçesinde verilen, anlamları ise çeşitli Türk yazı dillerinde en azı 500.000 kelime ve deyimle açıklanan ve eşzamanlı olarak düzenlenen **Büyük Türkçe Aktarmalı-Açıklamalı Sözlük** hazırlanmalıdır. Bu, Mahmut Kaşgarlı'nın yazdığı *Divânü Lûgati't-Türk* gibi bir eserin günümüzde Türkçe olarak yazılması anlamına gelmektedir.

Yukarıda belirtilen sözlükçülük konusu, elinizdeki kitabın *Türkçe Aktarmalı-Açıklamalı Sözlük* adlı üçüncü bölümünde bütün ayrıntıları ve örnekleriyle özel olarak ele alınmıştır. Şöyle ki; “Sözlükçülük”, “Türk dil Biliminde Sözlükçülük Çalışmaları”, “Türkçe Aktarmalı-Açıklamalı Sözlükler” adlı alt başlıklarıyla genel ve Türkçe-Azerice Aktarmalı-Açıklamalı Sözlüğün Yapısı ve Düzenlenme İlkeleri” olarak adlandırılan özel konular bir arada açıklanmıştır. İkinciyle ilintili olarak “Azerbaycan Türkçesi-Türkiye Türkçesi Yalancı Eşdeğerler Sözlüğü” ve “Azerbaycan Türkçesi-Türkiye Türkçesi Deyimler Sözlüğü” adlı Türkçenin özel aktarmalı-açıklamalı eşzamanlı sözlüklerine ilişkin hususlar, “A” harfi ile başlayan uygun kelimelerin “Yalancı Eşdeğerler” ve “Deyimler” sözlükleriyle örneklendirilmiştir.

1.1.3. Türk Yazı Dilleri Arası Edebî Aktarmalar

Edebî aktarma çalışmaları, Türk Dünyasında 2009'a kadar çoğunlukla iki biçimde gerçekleştirilmiştir. Bunlar,

a) Dönemler arası, dolayısıyla kaynak dil olarak tarihî Türk lehçelerinden veya eski Türk yazı dillerinden (Eski Türkçeden, Çağatayca'dan, Osmanlıcadan vb.) hedef dil olarak çağdaş Türk yazı dilleri ve lehçelerine çeşitli edebî metinlerin aktarılmasına ilişkin artzamanlı olarak gerçekleştirilen aktarma süreci ve sonucu çalışmaları;

b) Kaynak ve hedef dil olarak çağdaş Türk yazı dilleri ve lehçelerinden birbirinde, hem sözlü hem de yazılı metinlerin aktarılmasına ilişkin eşzamanlı olarak gerçekleştirilen aktarma süreci ve sonucu çalışmaları ve faaliyetleri.

Türk yazı dilleri arası edebî aktarmalar, çeşitli edebî metinlerin eski Türk yazı dillerinden çağdaş Türk yazı dillerine ve ikincilerde birbirine aktarılmasıyla gerçekleştirilmekte olup 1990'lı yıllardan beri hız kazanmıştır. Söz konusu metinler, eski ve yeni Türk yazı dillerinden Türkiye Türkçesine, ondan da diğer Türk yazı dillerine aktarılmaktadır. Türkiye Türkçesi dışındaki Türk yazı dilleri arasında ise, aktarma çalışmalarının yaygın olduğu söylenemez. Aktarma çalışmalarının belirtilen yazı dilleri arasında da sürdürülmesi ve bu süreçte Türk yazı dillerinden birinin ortak bir bilişim ve iletişim dili olarak öne çıkması hedeflenmelidir. Mevcut koşullarda bu dil Türkiye Türkçesi olabilir.

Bu bağlamda, Türkiye'de yaşayan ve çalışan Türkologların çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesine yaptıkları edebî aktarma ve uygun aktarma bilimi çalışmalarından özellikle söz edilmelidir. Bunlar, edebî aktarma faaliyetlerinin bilim adamlarınca gerçekleştirilen özel bir kolunu oluşturmakta ve aktarma biliminde inceleme-aktarma çalışmaları olarak seçilmektedir. Çünkü, söz konusu çalışmalarda hem önemli bilişsel kavramlar üzerine art//eş//ön ve iç görünümlü edebî tahliller yer almakta hem de birçok aktarılan eserin dipnotlarında belli tarihî olaylara ve şahsiyetlere, somut siyasal-ekonomik verilere ve diğer benzeri olup bitenlere ilişkin bilgiler verilmektedir. Azerbaycan Türkçesinden Prof. Dr. Yavuz Akpınar'ın, Prof. Dr. Ali Duymaz'ın, Dr. Yusuf Gedikli'nin, İlideniz Kurtulan'ın, Sahacadan Prof. Dr. Fatih Kirişcioğlu'nun, Özbekçeden Prof. Dr. Şuayip Karakaş'ın, Kırgızcadan Prof. Dr. Hülya Kasapoğlu Çengel'in, Prof. Dr. Naciye Yıldız'ın, Kumukçadan Prof. Dr. Çetin Pekaçar'ın, Türkmenceden Prof. Mehmet Kara'nın, Altaycadan Doç. Dr. Ekrem Arıkoğlu'nun, Kazakçadan Yrd. Doç. Dr. Ferhat Tamir'in ve Halil Arıcan'ın Türkiye Türkçesine yaptıkları çeşitli folklorik, bilimsel ve deneme yazıları örnekleri aktarmaları ve onların üzerine yaptıkları incelemeler, hem bilimsel hem de hedef metinler olarak değerlendirilebilmektedir.

Bu bağlamda, Prof. Dr. Şuayip Karakaş'ın Özbek şair-yazarlarından Şükrullah Yusufoglu'nun *Kefensiz Gömülenler* (2009) adıyla yeni yayımlanan İnceleme-Aktarma kitabı dikkatleri çekmektedir. Kitapta Şükrullah Yusufoglu'nun hayatı ve yaratıcılığı üzerine geniş bilgi, bedii eserlerine ilişkin edebî tahlil ve yazarın *Kefensiz Gömülenler* romanının Özbek Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılan hedef metni verilmiştir. Bunun yanı sıra diğer bir Özbek şair Osman Nasır'ın hayat ve yaratıcılığı üzerine de kitapta bilgi verilmiş, birçok şiiri Türkiye Türkçesine aktararak tahlil olunmuştur. Söz konusu romanın aktarma metninin dipnotlarında çeşitli tarihî olgular, olaylar, şahsiyetler ve toplumsal nitelikteki değişimlere

ilişkin verilen bilgiler, ansiklopedik içerikli olup döneminin önemli tarihî gelişmelerine ışık tutabilmektedir.

Türk Dünyası ünlü yazarlarının eserlerinin ve folklorik örneklerinin ilk sırada seçilerek aktarılması, aktarma çalışmaları içerisinde öncelik kazanmaktadır. Söz gelimi, Kırgızcadan Manas, Özbekçeden Alpamış, Türkmenceden Köroğlu destanları; Türk destanları üzerine monografiler, Türklerin bugünü, yakın ve uzak geçmişi, Türklük bilinci, inançları ve mitolojisi folklorik temelinde çağdaş roman tekniğiyle yorumlayabilen eserler, Türkiye Türkçesine hızla aktarılmaktadır. Cengiz Aytmatov'un eserlerinin Türkiye Türkçesine çevrilmesi, bunun bir örneğidir.

Bu bağlamda, Azerbaycanlı yazar Kemal Abdulla'nın Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılmış *Gizlin Dede Korkut*, *Eksik El Yazması* ve *Büyücüler Deresi* romanları, özgün konusu, anlatım tarzı ve sanat tekniğiyle dikkatleri çekmektedir.

Bugünümüzü ve geçmişimizi eski ve yeni Türk-İslam bilinçleri ve inançları ekseninde ve mitolojisi folklorik temelinde çağdaş bilişsel bakış ve roman tekniğiyle yorumlayabilen eserlerin aktarılması, XXI. yüzyılda her yönüyle yaygınlaşan küresel-kültürel yozlaşmaya karşı önemsenmektedir. Sözelimi; dünyaca ünlü, bu yakınlarda Tanrının rahmetine kavuşan ve kelimenin geniş anlamında en büyük Türk dünyası yazarlarından biri olan Cengiz Aytmatov'un hemen hemen bütün eserleri, çeşitli yabancı dillerden ve Kırgızcadan Türkiye Türkçesine çevrilmiş veya aktarılmıştır. Aşağıda söz konusu yazarın Rusça yazdığı eserlerinin dilinde rastlanan Türkçe alıntılar, Avrasya coğrafyasında uluslararası dil gibi kullanılan Rus dilinde aktarma nitelikteki iç katman tabakası olarak değerlendirilmektedir. Böylece Cengiz Aytmatov, Oljas Suleymanov, Mevlana, Nizami Gencevi gibi Rusça, Farsça ve diğer yabancı dillerde yazan Türk soylu yazarların Türk uygarlığı ve düşüncüsü bağlamında yazdığı eserlerinin yazıldığı yabancı dillerden Türkiye Türkçesine ve diğer Türk yazı dillerine çeviri değil, aktarma mantığıyla aktarılmasının daha doğru olacağına kanaat getirilmelidir.

1.1.3.1. Azerbaycan Yazarlarının Eserleri Türkiye Türkçesinde

Azerbaycan sözlü edebiyatı örnekleri, çeşitli metinleri ve ünlü yazarlarının eserlerinin çağdaş Türkiye Türkçesine aktarılması, 1950'li yıllara kadar uzar. Söz konusu aktarma süreci ve sonucunun ivme kazanmasına hem Azerbaycanlı hem de Türkiyeli bilim adamları ve araştırmacı-yazarlar çaba göstermiştir. Daha Sovyetler Birliği döneminde, Azerbaycan'dan Hamit Araslı'nın ve Abbas Zamanov'un, Türkiye'den Ahmet Caferoğlu'nun, Muharrem Ergin'in, Saadat Çağatay'ın ve daha sonralar Ahmet Bican Ercilasun'un faaliyetlerinin, Yavuz Akpınar ve onun yayımladığı *Kardeş Edebiyatlar* dergisinin çok büyük rolü olmuştur (Ercilasun 2007). Günümüzde ise araştırmacı-yazarlar ve bilim insanları Yusuf Gedikli, Ali Duymaz, İlideniz Kurtulan ve diğerlerinin yaptığı somut aktarma çalışmaları, araştırmaları ve faaliyetleri dikkat çekicidir. Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine yapılan aktarma çalışmaları, özellikle 1990'lı yıllardan beri çok büyük ivme kazanmıştır. Azerbaycan yazarlarından Anar'ın ve Elçin'in eserlerinin çoğunluğu hâlen Türkiye Türkçesinde okunmaktadır. Söz gelimi, Anar'ın *Ak Liman*, *Bir Fırsat Bulsam*, *Vestiyyerde Çalışan Kadının Anlattıkları*, *Beş Katlı Evin Altıncı Katı*, *Sıraselvilerde Bir Otel Odası*, *Dantenin Jübülesi*, *İlgi Bağı*, *Kırmızı Limuzin*, *Korku*, *Bir İyi Padşah Masalı*, *Mutlaka Görüşürüz*, *O Gecenin Sabahı* vb. eserleri Türkiye Türkçesinde gün ışığına çıkmıştır. Elçin'in ise, *Mahmut ile Meryem*,

Şuşa'ya Sis çöktü, Ak Deve, Ölüm Hökmü vb. eserleri Türkiye Türkçesine aktarılmış edebî örnekler olarak gösterilebilir.

Söz konusu çağdaş eserler, Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılırken genellikle iki aktarma üslûbu veya aktarımı yapan aktarıcıların dünya görüşüne, kelime hazinesine, dil ve kullanım olgularını algılayış farklılıklarına göre belirlenebilen yazım tarzı gözlemlenmektedir:

Birinci üslûp, kelimesi kelimesine birebir değil, aktarma sürecinde kaynak metne, anlamı anlamına olan bir bağıllıkla kaynak metnin hedef metne büyük bir ölçüde anlamsal, kısmen de yapısal olarak dönüştürülmesi düzeyinde değerlendirilebilmektedir. Bu üslûp, daha çok Cumhuriyet dönemi Türkçesine özgü kelime hazinesi, söz dizimi ve bütün diğer simetrik ve asimetrik nitelikli dil-kullanım olanaklarının özenle seçimi ve yeni bir yazınsal tarzdaki değişimi doğrultusundaki ölçütleriyle farklılık sergileyen bir aktarma süreci veya yazı tarzıdır. Bu Anar'ın ve Elçin'in eserlerinin büyük bir kısmını Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktaran İlideniz Kurtulan'ın ve edebî aktarımı söz konusu yazınsal doğrultuda sürdüren diğer aktarıcı yazarların üslûbu veya edebî-bediî dilidir, denebilir. Dolayısıyla Anar'ın, Elçin'in ve diğer çağdaş Azerbaycan yazarlarının eserlerinin Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine yapılan aktarmalarında, dizisel (paradigmatik) ve dizimsel (sentagmatik) ölçütleriyle belirlenebilen, birinci temel aktarma üslûbudur.

İkinci üslûp ise, genellikle kelimesi kelimesine ve anlamı anlamına gerçekleştirilen bir aktarmanın ötesinde, hem de metinleri oluşturan cümlelerin, cümle birleşmelerinin ve söz guruplarının sırası sırasına yapılan bir aktarımıyla seçilmektedir. Azerbaycan Türkçesindeki birçok Türk kökenli Azerice kelimenin, atasözleri ve deyimlerin yanı sıra, çeşitli cümle kalıpları ve sözcük guruplarının hem ilk hem de sonraki varyantlarının Türkiye Türkçesine doğrudan ve dolayısıyla aktarılması söz konusu üslûpla yapılmaktadır. Bu üslûp, Anar'ın *Beş Katlı Evin Altıncı Katı* romanını ve *Ben, Sen, O* ve *Telefon* hikâyesini Azerbaycan Türkçesine aktaran araştırmacı-yazar Yusuf Gediklin'nin ve onun üslûbuna yakın bir tarzda yapılan diğer aktarımların yazı tarzından veya dilinden oluşmaktadır. Söz konusu ikinci üslûp da Anar'ın ve Elçin'in ve diğer çağdaş Azerbaycan yazarlarının eserlerinin Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine yapılan aktarmalarındaki belirlenebilen ikinci edebî yöntemdir (Musaoğlu 2004: 26).

1. 2. Avrasya'da Rusça-Türkçe ve Türkçe-Rusça İki Dilliliği Ortamı

Türk diliyle ilintili i olarak çeviri ve aktarma bilimi kavramlarının açıklanabilmesi için Avrasya coğrafyasında son bin yıl içerisinde gerçekleşmiş olan dil ilişkileri, iki dillilik ve çok dillilik ortamları ve bu coğrafyada geniş bir ölçekte yer alan çağdaş türk yazı dilleri ve lehçelerinin ortak bir Türkçe olarak kullanımı bilişsel olarak irdelenmelidir. Çağdaş Türk yazı dilleri ve lehçeleri bilişsel-sosyolengüistik olarak sınıflandırılmalıdır. Aşağıda hem söz konusu dil ilişkileri ve ortamları üzerinde durulmuş, hem de çağdaş Türk yazı dilleri ve lehçelerinin sosyolengüistik sınıflandırılması yapılmıştır.

11. yüzyıldan beri Türkçeden (İng. Turkic, Rus. Tyurkskiy yazık) Rusçaya geçen kelimeler incelenmiş (Baskakov 1997), diğer dil alıntıları ise araştırılmamıştır. Oysa, Rusça-Türkçe ikidilliliği ortamında Türkçeden Rusçaya geçen gramatikal ve metin oluşturucu göstergelerin, paremeolojik ve deyimbilimsel özelliklerin de net olarak belirlenmesi gerekir. Çünkü, Avrasya coğrafyasındaki genel dil ortamı, her şeyden önce geniş ölçekteki Rusça-

Türkçe ve Türkçe-Rusça ikidilliliğiyle nitelendirilebilmektedir. Bunun için öncelikle Rusçadaki Türk kökenli lengüistik unsurların dil-kullanım bağlamını oluşturan yan katman (*adstrat*), alt katman (*substrat*) və üst katman(*superstrat*) olgularına (Musaoğlu 2002a: 7-8) açıklık getirilmelidir, diye düşünüyoruz..

1.2.1. Yan Katman, Alt Katman, Üst Katman ve İç Katman Kavramları

Şimdiye kadar diller arasındaki ikidillilik ve çokdillilik ortamlarına göre en çok dil alıntıları ve buna bağlı olarak da yan katman, alt katman ve üst katman nitelikli dil tabakaları söz konusu edilmiştir (ЛЭС 1990:19; 497; 499). İç katman (*interstrat*) nitelikteki dil alıntıları ise, dilbilimde 2000’li yıllardan beri incelenmektedir (Дитрих 2002; Musaoğlu 2003c). Acaba diller arasında gerçekleşen *yan katman*, *alt katman*, *üst katman* ve *iç katman* etkileşimleri ne demektir, onlara ait hangi somut dil olayları örnek olarak gösterilebilir?

1.2.1.1. Yan Katman (Adstrat) Olgusu

Adstrat (lat. *ad.* - yanında, karşısında; *stratum* – kat, tabaka), çeşitli dillerin veya iki mustakil dilin birbiriyle etkileşimleri sırasında oluşan lengüistik tabakadır (LES 1900:19, Musaoğlu 2003c:151). Söz konusu tabakanı oluşturan somut dil faktörleri; önceleri ikinci dilde birinci dilden alındığı gibi de yer alır, sonraları ise somut sözcükler, çeşitli deyimler ve ifadeler olarak alındığı dilin leksik-sentaktik olanakları ile değiştirilerek kullanılır. Sözelimi çağdaş Türk yazı dillerinde önce Arap ve Fars kökenli kelimeler yaygın olarak kullanılmış sonra ise onların yerini Fransızca, İngilizce ve Rusça kökenli dil alıntıları almıştır. Bunun yanı sıra Türkçeden diğer dillere ve özellikle Rusçaya geçen dil verintileri daha çok iç katman niteliğindeki özel bir dil tabakası oluşturmuştur. Bundan dolayı, yan katman teriminden bazen sözlüksel olarak belirlenen karışık ikidilliliği ifade etmek için de yararlanılır. Böyle bir karışık ikidillilik, 18.- 19. yy. klasik Rus yazarlarının dilinde yaygın olmuştur.

1.2.1.2. Alt Katman (Substrat) ve Üst Katman (Superstrat) Olguları

Substrat (lat. *sub.* – altında; *stratum.* – kat, tabaka) olayı, incelenen herhangi bir dilde bu dilin iç gelişimi ile bağlı kurallarından ayrı bir biçimde gerçekleşen dil olguları olarak belirlenmiştir (LES 1900: 497). Bunlar, önceleri herhangi bir bölgenin lengüistik coğrafyasında geniş yayılmış ve sonraları ortadan kalkmış ölü bir dile özgü dil sistemi özelliklerinin söz konusu bölgede yaşayan ve kullanılan diğer bir dilde yer alan bütünü anlamına gelmektedir. Bu bakımdan artık çoktan ortadan kalkmış Kelt dili, çağdaş Fransızca için substrat nitelikli bir dil tabakasını oluşturmaktadır (Vardar 1989:19). Alt katman nitelikli dil tabakası, gözle görünür dil alıntılarından farklı özelliklere sahiptir. Şöyle ki; yabancı bir dile özgü dil dışı tabaka olarak belirlenen ve akraba olmayan dillerin temel nüfusla bir ikidillilik dönemi aracılığıyla oluşan geniş dil asimilyasyonunu ve etnik karışımı da içerir. Alt katmanın kökeni hem güçlü bir akraba dil hem de akraba olmayan dil olur. Söz konusu dil ilişkileri ve asimilyasyonu süreci, dil sisteminin fonetikten söz varlığına kadar herhangi bir düzeyinde dile geçmiş birimler ve kategoriler biçiminde ortaya çıkabilir (Musaoğlu 2003c: 152). Söz gelimi bugün Türkçede kullanılan Hitit ve Sümer gibi ölü dillere mahsus kelimeler de alt katman nitelikteki dil alıntılarıdır, diye biliriz. *Superstrat* (lat. *super.* – üzerine, üstüne,

üstünde; üzerinde, üzerinden; *startum*. –kat, tabaka) ise, herhangi bir dilin kendisinin iç gelişim kurallarından oluşmayan ve söz konusu dilde yabancı etnik gurupların yerel nüfus tarafından asimilyasyona uğramış dilinin özellikleridir (LES 1900: 499). Dolayısıyla, herhangi somut bir lengüistik coğrafyaya gelen ve ikinci bir etnik gurupa mensup olan dilin söz konusu bölgede önceden mevcut olan birinci temel dilin etkisi ile erimesi ve özelliklerinin şu veya bu biçimde söz konusu dilde saklanması demektir.

1.2.1.3. İç Katman (İnterstrat) Olgusu ve Uygun Dil Örnekleri

Lengüistik kavramlar, küreselleşen dünya dilleri içerisinde özel bir yeri olan Türk yazı dilleri ve lehçeleriyle de ifade olunmaktadır. Türkçe, daha M. Ö. başlayarak бүкүнлү dillerle art ve iç görünümlü (*retrospektif* ve *interospektif*) geniş bir yan katman tabakası oluşturmuştur. Bu ise, yakın gelecekte ortak bir E-Türkçenin eş ve ön görünümlü (*prospektif* ve *perspektif*) bir iç katman düzeyiyle gerçekleşebileceğini göstermektedir. Avrasya mekanında, Rusça-Türkçe ikidilliliyiyle gerçekleşen dil ilişkilerinin bütünüyle üst katman nitelikli olmadığı söylenebilir. Bunun yanı sıra, Rusçadan Türkçeye ve Türkçeden Rusçaya geçen somut dil alıntılarını da sadece alt katman nitelikli dil faktörleri olarak değerlendirmek olmaz. Avrasya coğrafyasında uluslararası iletişim aracı olarak kullanılan Rusçaya Türkçenin etkisi ve söz konusu etkileşimde ayrı ayrı Türk yazı dillerinin oynadığı rol doğru tesbit olunmalıdır. Rus dilinde 11. yüzyıldan beri farklı biçimlerde ortaya çıkan Türk kökenli fonetik, gramatikal, sözlüksel, atasözü ve deyimbilimsel alıntıların söz konusu dilde özel bir dil tabakası oluşturduğu bilinmeli ve onun lengüistik tanımı yapılmalıdır. Bunların sadece yan katman nitelikli dil alıntıları veya etkileri düzeyinde nitelendirilmesi doğru değildir. Çünkü söz konusu dil faktörleri, önce eski Türk sonra ise çeşitli Türk yazı dilleri ve lehçelerinden alınarak bir süreklilik kazanmış ve bugün artık fonetik, gramatikal, sözlüksel, atasözü ve deyimbilimsel olarak Rusçada özel bir dil tabakası oluşturmuştur. Rus dilinde kullanılan Türk kökenli soy adları, söz konusu dil tabakasının somut birleşenlerinden biri olarak gösterilebilir (Baskakov 1997). Uluslararası iletişim aracı olarak kullanılan dillerdeki alıntılar, çağdaş dilbilimde artık yan katman veya alt katman değil, alındığı dilde kazandığı süreklilikten dolayı iç katman terimi ile de adlandırılmaktadır (Дитрих 2002: 84). Aslında, söz konusu dil tabakasının iç katman (*interstrat*: *İnter*. iç, *startum*. – kat, tabaka) olarak tanımlanması ve yan katman (*adstrat*), alt katman (*substrat*) ve üst katman (*superstrat*) nitelikli karşılaştırmalı dil ilişkileri bağlamında incelenmesi gerekir.

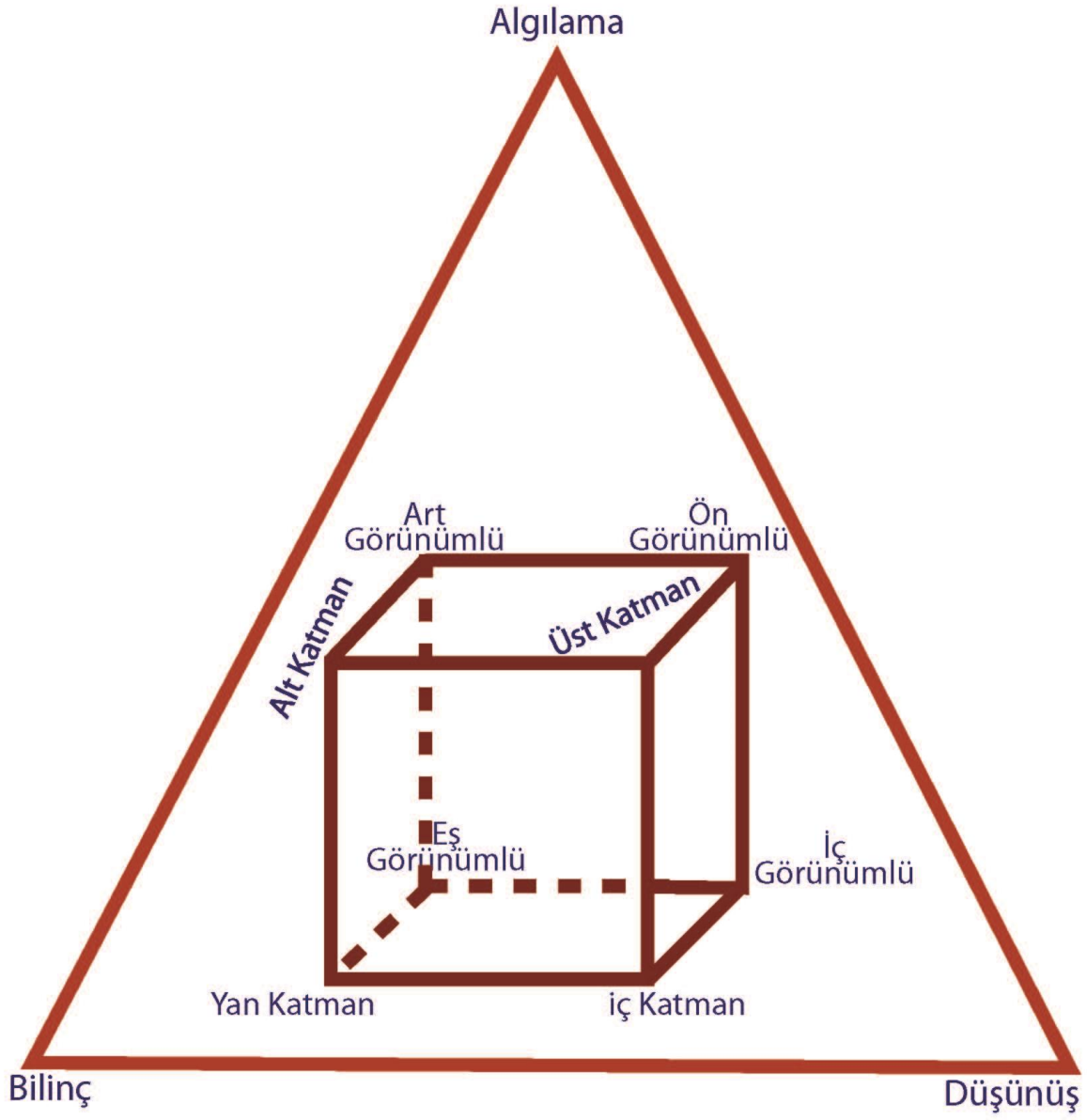
Türkçeden Rusçaya 11. yüzyıldan beri sık olarak çeşitli gramatikal-sözlüksel ve deyimbilimsel düzeyleriyle geçen dil alıntıları, söz konusu dillerin çağdaş eş zamanlı düzeyinde ikincinin de birinciye etkisi bağlamında katşılaştırmalı olarak araştırılmalıdır. Bu bakımdan Oljas Süleymanov'un bugün Türk-Slav dilleri arasında yapılabilir çeşitli filolojik araştırmaları, özel bir "Türkoslavistik" bilim dalı olarak adlandırması bir raslantı olmasa gerek (Сулейманов 2002: 7). Gelineen noktada ikincilerdeki alıntılar iç katman, birincilerdeki alıntılar ise yan katman olarak incelenebilir. "Türkoslavistik"de böyle bir araştırma-incelenme yönteminin uygulanmasını, uluslararası iletişim aracı düzeyinde kullanılan dillerde belirlenen benzeri dil olaylarının çağdaş dilbilimde iç katman nitelikli dil ilişkileri olarak nitelendirilmesi de şartlandırmaktadır.

Türkçenin etkisi sonucunda Rus dilinde ortaya çıkan iç katman (*interstrat*) tabakası, Rusça yazan Türk soylu yazarların eserlerinin diline göre belirlenebilir. Bu bakımdan Çengiz

Aytmatov'un Rusça eserlerinin dilinde kullanılan iç katman nitelikli dil olgularını incelemek doğru olacaktır. Türk soylu yazarların Rusça eserlerinin dilinde iç katman (*interstrat*) nitelikli dil tabakasını oluşturan lengüistik ve atasözübilimsel unsurların belirlenebilmesi için özel bir araştırma-inceleme yöntemi oluşturduk.

Bilindiği gibi, dünyanın kavramlar haritası dille algılanır. Dille algılanan bütün bilgiler, seziler, ön ve sonduyular, insan bilincinde depolanır, *biliş* olarak işlenilir ve düşünüşte yansır. Bu bakımdan Çengiz Aytmatov'un Rusça eserlerinden getirilen örnekleri, Algılama-Bilinç-Düşünüş üçgeninin oluşturduğu üçbucakdaki küpte belirtilen araştırma-inceleme bağlamına göre irdledik. Çengiz Aytmatov'un bütün denemeleri, çağdaş filolojik bilimde ve Türkolojide şimdiye kadar geleneksel olarak geçmişe göre art görünümlü (*retrospektif*), şimdiye göre eş görünümlü (*prospektif*) ve geleceye göre ön görünümlü (*perspektif*) açılardan araştırılmıştır. Aşağıdaki küpte çizildiği gibi art görünümlü araştırmanın hedefi dil tabakası olarak alt katman, eş görünümlü araştırmanın hedefi dil tabakası olarak yan katman, ön görünümlü araştırmanın hedefi dil tabakası olarak üst katman gösterilmiştir. Kavramlar Dünyasına Göre Belirlenen Dil İlişkileri ve Araştırma-İnceleme Bağlamı'nın son köşesini tamamlayan iç görünümlü araştırmanın hedefi olarak ise iç katman seçilmiştir. Söz konusu karşıtlık, bilişsel sisteme eklenilmiş ve bununla da aşağıdaki Şema'da yer alan Küp'ün sekiz köşesi, bütünüyle çizilebilmiştir:

Kavramlar Dünyasına Göre Belirlenen Dil İlişkileri ve Araştırma-İnceleme Bağlamı

Şema 1.

Cengiz Aytmatovun Rusça yazdığı *Tavro Cassandra* eserini, iç katman nitelikteki dil alıntıları bakımından inceledik. Eserin edebî kompozisyonunu oluşturan mikro ve makrometin parçalarının ardışık, bağdaşık ve bilişsel nitelikli bir metin olarak biçimlenmesinde, Türkçenin çok güçlü etkisi olduğunu gözlemledik. Eserin dilinin sentaksına ve metin oluşturu birleşenlerin mikro ve makrometinlerdeki sentaktik sıralanmasına ve diğer dil alıntılarına özgü 60'tan fazla Türkçe kökenli dil-konuşma olayını tesbit ettik (Musaoğlu 2003c: 154-155). Aşağıda söz konusu örneklerden sadece ikisi gösterilmiştir:

i. A. Rus. ... Но как бы то ни было, провести толпу, миновать феномен Филофея Ордоку не удалось. Первый же вопрос от микрофона в зале был именно об этом:

– Мистер Ордок, – раздался звонкий женский голос. – *Мое имя Анна Смит, я школьная учительница*. Не могли бы вы сказать, что вы думаете о послании из космоса монаха Филофея, опубликованном в “Трибюн”? – Женщина стояла у микрофона в проходе, выпрямившаяся и взволнованная” (Айтматов 1995: 84).

i. B. Türk. ... Ancak her şeye rağmen Ordok, kalabalığı aldatarak Filofey olgusunu atlatmaya muvaffak olamadı. Çünkü mikrofonda salona sorulan ilk soru da bununla ilgiliydi:

– Mister Ordok, diye çınlayan bir kadın sesi duyuldu. – *Benim adım Anna Smittir, ben ilkokul öğretmeniyim*. Siz, Tribuyun’da yayımlanan ve uzaydan keşif Filofey tarafından gönderilen mesajla ilgili ne düşündüğünüzü söyleyebilir misiniz? – Kadın geçitte mikrofona önünde ayakta dimdik durmuştu, heyecanlıydı.

Cengiz Aytmatov’un “*Tavro Cassandra*” romanından verilen paragraf, içsel-diyalog sıralanmalı mikro metindir. Metin oluşturu eş gönderimli birleşen yerinde açıklayıcı “*Мое имя Анна Смит, я школьная учительница*” (*Benim adım Anna Smittir, ben ilkokul öğretmeniyim.*) sıralı birleşik cümlesi kullanılmıştır. Söz konusu cümle, metinde Rusçanın sentaktik yapısına göre “*Я школьная учительница Анна Смит*” (*Ben ilkokul öğretmeni Anna Smitim.*) biçiminde de kullanılabilirdi. O zaman söz konusu mikrometin kompozisyonu, Rus dilinde cümle öğelerinin sentaktik olarak serbest sıralanmasına göre farklı biçimde kurulurdu. Ancak, “*школьная учительница*” (ilkokul öğretmeni) birleşmesinin sıralı birleşik cümlelerin bir birleşeni olarak kullanılması, metnin içsel-diyalog sıralanmalı dolaylı anlatım biçiminde kurulmasını şartlandırmıştır.

Söz konusu metinde yer alan “Но как бы то ни было, провести толпу, миновать феномен Филофея Ордоку не удалось. Первый же вопрос от микрофона в зале был именно об этом.” (Ancak her şeye rağmen Ordok, kalabalığı aldatarak Filofey olgusunu atlatmaya muvaffak olamadı. Çünkü mikrofonda salona sorulan ilk soru da bununla ilgiliydi.) cümleleri, sentaktik bütünün parçalanmış bileşenleri olarak kullanılan ve anlamca birleşik cümlelerden ibaret olan tek bir işlevsel öğeden ibarettir. Bundan dolayı, metnin giriş kısmını oluşturmuştur.

Metinde yer alan “Мистер Ордок, – раздался звонкий женский голос. – *Мое имя Анна Смит, я школьная учительница*. Не могли бы вы сказать, что вы думаете о послании из космоса монаха Филофея, опубликованном в “Трибюн”? (-Mister Ordok, diye çınlayan bir kadın sesi duyuldu. – *Benim adım Anna Smittir, ben ilkokul öğretmeniyim*. Siz, Tribuyun’da yayımlanan ve uzaydan keşif Filofey tarafından gönderilen mesajla ilgili ne düşündüğünüzü söyleyebilir misiniz?) cümleleri, metinde ifade edilen ana fikri ifade ediyor. Söz konusu parça, metnin dolaylı anlatımı olarak gerçekleşen birleşeninden ibarettir. “Женщина стояла у микрофона в проходе, выпрямившаяся и взволнованная” (Kadın

geçitte mikrofonun önünde ayakta dimdik durmuştu, heyecanlıydı.) cümlesi ise, mikro metnin son birleşenidir.

Böylece, Cengiz Aytmatov'un Rusça yazdığı *Tavro Cassandra* eserinin dilinde, Türkçeye özgü metin bileşenleri sıralanmasıyla gerçekleşen üç bileşenli (giriş+temel+sonuç) bir sentaktik bütün kullanılmaktadır. Cengiz Aytmatov'un yukarıda belirtilen eserinin dilinde kullanılan üç birleşenli metin sıralanmasına "Kitabı- Dede Korkut"tan getirilen aşağıdaki örnek de denk düşmektedir:

Qonşuların çağırır ki; Qız Züleyxa! Zübeydә! Üreydә! Can qız, can paşa! Ayna Mәlәk! Qutlu Mәlәk! Ölmәyә itmәyә getmişdim? Yatacaq yerim yenә bu xaraba olasıydı. Nolaydı mәnim evimә bir lәhzә baxaydınız. Qonşu haqqı, Tanrı haqqı - deyib söylәr (Kitabı-Dedә Qorqud 1978: 7).

Kitabı-Dede Korkuttan getirilen parçadaki altı çizilen cümlelerin birincisi metnin başlangıç, sonuncusu ise bitiş bileşenleridir. Mikro metinde dolaylı anlatımın söylem nitelikli daha geniş kısmı ile ifade olunan cümleler ise ikinci temel bileşendir.

Cengiz Aytmatov'un "Tavro Cassandra" romanından verilen üç birleşenli mikro metindeki sentaktik sıralanma olayı, karşılaştırmalı düzlemde ele alınan ikincil dil-konuşma örnevidir. Kitabı-Dede Korkut'tan getirilen parçada cümlelerin yerleşmesi olayı ise, söz konusu düzlemde rastlanan birincil dil-konuşma faktörüdür. Birincil ve ikincil dil-konuşma olguları birbirine benziyor. Bu ise, Rusçada Türkçe kökenli dil-kullanım etkisi olarak açıklanabilmektedir.

ii. A. Rus. – Верно, майор, я бы так и поступил, – поддержал его подполковник, – но он еще нужен был для следствия, и я ему сказал, понимаете, я ему сказал: пока мы зайдем в тупик, тебя, сволочь, давно уже не будет на свете! *Собака лает, а сталинский караван идет...* (Айтматов 1995: 222).

ii. B. Türk. Doğrudur, binbaşım, ben de öyle yapardım, diye yarbay onu destekledi. Ancak o daha soruşturma için de lazımdı. Ben ona söyledim, anlıyor musunuz, ben ona söyledim ki; rezil herif, biz çıkmaz sokağa girinceye kadar sen artık çoktan bu dünyada olmayacaksın! *İt ürür, Stalin'in kervanı yürür...*

Metindeki Türkçe kökenli "İt ürür, kervan yürür" atasözünde (Musaoğlu 1995: 239) bir "söz oyunu" oynanılmıştır. *Kervan* sözü, Rus dili söz diziminde "*Сталинский караван*" (Stalin'in kervanı) biçimiyle kullanılarak yeni bir anlam kazanmıştır. "Stalin'in kervanı" kimi burada geçmiş Sovyetler Birliği göz önünde bulundurulmuş ve onun daha bir süre devam edeceği düşüncesi ifade olunmuştur. Metnin ve atasözünün kurucu birleşeni, Türkçeden Rusçaya olduğu gibi geçen *karavan//kervan* kelimesidir.

Söz konusu atasözünün bilişsel olarak algılanan iki prototipi vardır: Yolla geçip giden, her şeye üren it ve buna veya çevresinde vuku bulan herhangi diğer bir olaya aldırmadan sakince yoluna devam eden *deve kervanı*... Deve kervanı, gerek Türk gerek bütün Doğu dünyasında her türlü ticaretin ve diğer temel faaliyet alanlarının çalıştırılmasında en temel ulaşım vasıtalarından biri olmuştur. Bundan dolayı, devamlılık ve ebedilik ifade eden atalar sözüyle Türkçe kökenli metin kurucu unsur olarak Rusçaya geçmiştir.

1.2.2. Ortak Türkçe Kavramı

Sözün dar anlamında Türk yazı dilleri ve lehçelerini iletişim sağlama ve düşüncelerini ifade etme amacıyla bu veya diğer şekilde kullanan bütün Türklerin ve Türk

dilli toplumların anlayabileceği bir dil demektir. Tıpkı Arapların kullandığı “fasih” Arapça, Çinlilerin konuştuğu Cince, Slav kökenli halkların belli bir ölçüde daha iyi anlayabildiği Rusça gibi...

Sözün geniş anlamında ise Ortak Türkçe kavramı, gelişmiş Türk yazı dillerinin en azı birinin, uluslararası ortak iletişim aracı (lingua franca) olarak BM’de kullanılan bölgesel-küresel diller (İngilizce, Rusça, İspanyolca, Çince, Fransızca gibi) düzeyinde olması veya olabilmesi kavramıyla özdeşleşmektedir. Çünkü Türkçe dünyada en çok konuşulan 7 dil arasındadır...

Acaba son iki bin yıl içerisinde Türkçe, sözün dar ve geniş anlamında söz konusu özelliklere sahip odlumu?

-- Oldu!

-- Nasıl? Ne zaman?

-- Hem Anadil (3) (İlk Türkçe ve Ön Türkçe) olarak kullanıldığı M. Ö. öncesinden V-VI. yüzyıllara kadar... Hem de Eski Türkçe gibi Orhun-Yenisey, Kutatgu Bilig ve diğer Türk yazıtlarıyla VI-VII. yüzyıllardan XIII- XIV. yüzyıllara kadar...

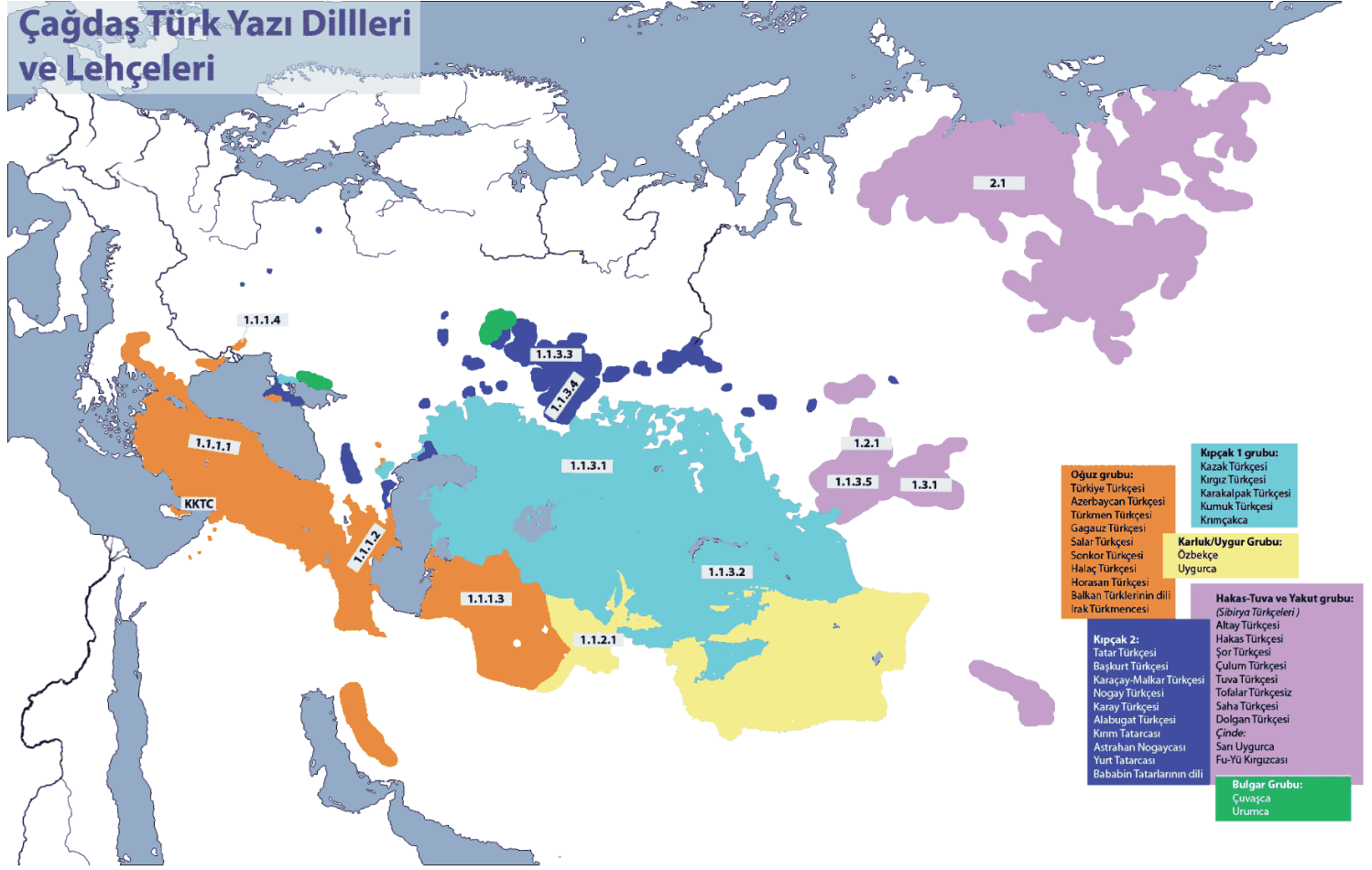
Türkçe, günümüzde işlevsel bir Ortak Avrasya Türkçesi olma şansını, hem birbirine en yakın bütünleşik akraba diller ve lehçeler olma niteliğiyle hem sosyolengüistik kullanımı ve yayılımı genişliğiyle hem de çağdaş Türk yazı dilleri arasındaki karşılıklı dil-konuşma ilişkileriyle yakalamaktadır.

1. 2. 2. 1. Çağdaş Türk Yazı Dilleri ve Haritası

Her şeyden önce yukarıda belirtildiği üzere Anadolu-Rumeli, Azerbaycan, Türkmen, Kazak, Kırgız, Özbek, Karakalpak, Uygur, Tatar, Başkurt, Çuvaş, Saha (Yakut), Tuva, Karay, Gagavuz, Karaçay-Malkar, Kumuk, Nogay, Altay, Salar, Hakas kültürel kimlikleriyle Türklük olgusu etnik-ulusal temelinde belirlenebilmektedir. Türk uygarlığını genelde biçimlendiren geleneksel ve yeni dinler ve inançlar, örf-adetler, yaşam tarzları ve davranış biçimleri ve bunlara uygun edebiyat ve müzik türleri özelde çeşitli yazı dilleri ve lehçelerinden oluşan Türkçeyle algılanmaktadır. Bunun yanı sıra Türk dilli halkların Avrasya’da ve dünyanın diğer bölgelerindeki dinamik-demografik nüfuz yerleşimleri, bağımsız ve özerk Cumhuriyetleri, kültürel birim, hak ve özgürlük oluşumları, Türklük olgusu bilincinin coğrafi-demografik ve ulusal-siyasal göstergeleri olarak nitelendirilmektedir. Bu bağlamda, Türkçenin Dil Haritası, konuşucularının yerleşim birimlerindeki dağılımlarına ve en son nüfuz sayımlarına ve buna bağlı olarak da yazı dilleri ve lehçelerinin anadili olarak birincil, ikincil ve üçüncül dil düzeylerindeki sosyolengüistik kullanım koşullarına, eğitim ve öğretim özelliklerine göre bilişsel olarak yeniden düzenlenebilmektedir.

Genel **Türk dili**, Ural-Altay dilleri içerisinde **Çuvaşça** ve **Sahacayla** beraber **Akraba Diller veya Lehçeler Grubu** olarak sınıflandırılmaktadır. Bu büyük dilin, etnik-coğrafi yerleşimi, yazılan ve konuşulan lehçeler olarak sosyolengüistik yayılımı ve içerdiği belli dil-konuşma farklılıklarına göre **En yakın akraba Türk yazı dilleri ve lehçeleri** olarak adlandırılması daha doğru olacaktır. Bunların, yazı ve konuşma dilleri olarak hem tarihsel nitelikli etnik içerik ve nüfuz sayımlarıyla Avrasya’daki hem de Avrupa, Asya, Afrika ve Avustralya’daki yerleşim nicelikli sosyolengüistik kullanım haritası ise aşağıdaki biçimde düzenlenebilmektedir.

Türkçenin Haritası

A. Tarihsel Nitelikli Etnik Yerleşim Yerleri ve Nüfuz Sayımlarıyla

1. En Yakın Akraba Türk Yazı Dilleri ve Lehçeleri:

1.1. Oğuz-Karluk-Kıpçak Dil-Lehçe Sistemleri ve Çağdaş Konuşulan Türkçeleri

1.1.1. Oğuz Grubu

1.1.1.1. Türkçe, Türk Dili veya Türkiye Türkçesi, Türkiye Cumhuriyetinin devlet dilidir. 72 milyonun üzerindeki nüfus, bu dili anadili olarak kullanmaktadır. Türkiye’de ve dünyanın birçok ülkesinde yabancı dil olarak öğretilmekte, iki dilli ve çok dilli ortamlarda birincil, ikincil veya üçüncül dil düzeylerinde konuşulmaktadır.

1.1.1.2. Azerbaycan Türkçesi, Azerice veya Azerbaycan Dili: Azerbaycan’da, Gürcistan’da, Rusya Federasyonu’nda, İran’da vb. kullanılmaktadır. Bu dili yaklaşık 40 milyon insan konuşmaktadır. Anadili, birincil, ikincil ve yabancı dil olarak konuşulmaktadır.

1.1.1.3. Türkmen Türkçesi veya Türkmençe; Türkmenistan’da, Özbekistan’da, Tacikistan’da, Kazakistan’da, Rusya Federasyonu’nda, İran’da ve Afganistan’da konuşulmaktadır. Yaklaşık 6 milyon kişi Türkmençeyi ana dili olarak kullanmaktadır.

1.1.1.4. Gagavuz Türkçesi veya Gagavuzca, Moldova’nın Komrat, Çadır-Lung, Vulkanış, Kagaul bölgelerinde, Ukrayna’nın Odesa bölgesinde, Kazakistan’da,

Özbekistan’da konuşulmaktadır. 1889 yılı sayımına göre 198 bin kişi Gagavuzca konuşmaktadır. Bunların %87,5 Gagavuzca’yı anadili olarak bilmektedir.

1.1.1.5. Salar Türkçesi veya Salarca, Çin Cumhuriyetinin Sinhay bölgesinde konuşulmaktadır. 1973 yılı nüfus sayımına göre 40 bin kişi, Salarca’yı anadili düzeyinde konuşma dili olarak kullanmaktadır.

1.1.1.6. Balkan Türklerinin Dili: Balkan Türkleri, genellikle lehçe ve kısmen de yazı dilleri düzeylerindeki Türkiye, Gagavuz ve Kırım-Tatar Türkçelerinde konuşmaktadır. Konuya ilişkin herhangi bir sosyolinguistik inceleme (anadili veya yabancı dil olarak kullanıcıların sayısı, etnik içeriği vb.) henüz yapılmamıştır.

1.1.1.7. Sonkor Türkçesi, konuşma düzeyinde anadili olarak kullanılmaktadır. Toplam 35 bin kişi tarafından İran’ın Sonkor şehrinde ve Farhad Han yerleşim birimlerinde konuşmaktadır.

1.1.1.8. Halaç Türkçesi veya Halaçça, İran’da 20 bin kişi tarafından konuşulmakta ve anadili olarak konuşma düzeyinde kullanılmaktadır. G. Dörfer’e, Talat Tekin’e ve Mehmet Ölmez’e göre Ana Türkçeden gelen müstakil bir Türk dilidir (Tyurkskie Yazıki 1997: 471; Tekin, Ölmez 2003: 168). Ancak Halaççayı diğer Oğuz Türkçelerinden farklı kılan özellikler fazla değil (Tyurkskie Yazıki 1997: 471). Azerbaycan Türkçesiyle iç içe olması ise, onu Oğuz grubunda ele almaya yol açmaktadır.

1.1.1.9. Horasan Türkçesi, İran’da 400 bin kişi tarafından konuşulmakta, konuşma düzeyinde anadili olarak kullanılmakta ve Azerbaycan ve Türkmen Türkçeleri arasında aralık bir düzeyi oluşturmaktadır.

1.1.1.10. Irak Türkçesi veya Türkmencesi, Irak’ın kuzeyinde ve kısmen de diğer bölgelerinde yazı ve konuşma dili olarak kullanılmaktadır. Türkmenlerin sayıları, yaklaşık 3 milyon kadardır.

1.1.2. Karluk/Uygur Grubu

1.1.2.1. Özbek Türkçesi veya Özbekçe, Özbekistan’ın dışında Tacikistan’da, Kazakistan’da, Kırgızistan’da, Türkmenistan’da ve diğer ülkelerde konuşulmaktadır. Özbekistan’ın devlet dilidir. Ana dili ve yabancı dil olarak 20 milyonu aşkın insan tarafından kullanılmaktadır.

1.1.2.2. Uygur Türkçesi veya Uygurca, Doğu ve Batı Türkistan’da; Çin’de, Uygur Özerk Cumhuriyetinde, Kazakistan’da, Özbekistan’da, Kırgızistan’da, Türkmenistan’da ve diğer ülkelerde toplam 10 milyonu aşkın insan tarafından konuşulmaktadır. Çin’de devlet dili düzeyinde, diğer ülkelerde ise konuşma ve yazı dili düzeylerinde kullanılmaktadır.

1.1.3. Kıpçak Grubu

1.1.3.1. Kazak Türkçesi veya Kazakça, Kazakistan’da, Özbekistan’ın, Kırgızistan’ın, Türkmenistan’ın, Tacikistan’ın, Rusya Federasyonu’nun bazı bölgelerinde, Çin’de, Moğolistan’da ve Afganistan’da konuşulmaktadır. Kazakistan’ın devlet dilidir. Sovyetler Birliğinde 1989 yılında yapılan genel nüfus sayımına göre Kazakların sayısı 8 milyon 136 bindir. 18 yıl içerisinde bu rakam muhtemelen çok değişmiştir.

1.1.3.2. Kırgız Türkçesi veya Kırgızca; Kırgızistan’da, Özbekistan’da, Tacikistan’da konuşulmaktadır ve sayıları Sovyetler Birliğinde 1989 yılı nüfus sayımına göre 2 milyon 529 bindir. Kırgızistan’ın devlet dilidir. 18 yıl içerisinde söz konusu rakam muhtemelen değişmiştir.

1.1.3.3. Tatar Türkçesi veya Tatarca, Tataristan'ın devlet dilidir. Tatarlar, en çok Rusya Federasyonu'nda yaşamaktadır (%79,3): Tatarların %26'sı Tataristan Özerk Cumhuriyetinde oturmaktadır. 1989 yılı nüfus sayımına göre 6 milyon 649 bin Tatar nüfusunun 5 milyon 523 bini Tatarca'yı anadili olarak kabullenmiştir.

1.1.3.4. Başkurt Türkçesi veya Başkurtça, Rusya Federasyonu'nda yer alan Başkurtistan Özerk Cumhuriyetinde konuşulmaktadır. Başkurtistan'ın devlet dilidir. 1989 yılı genel nüfus sayımına göre Başkurtların sayısı 1 milyon 449 bindir. 1 milyon 75 bini Başkurt Türkçesi konuşmaktadır.

1.1.3.5. Altay Türkçesi veya Altayca: Eski adı Oyrotça'dır. Altay Türkçesi, Rusya Federasyonu içerisinde yer alan Altay Özerk Cumhuriyetinde kullanılmaktadır. 1989 yılı genel nüfus sayımına göre Altay Türkçesini 60 bin kişi konuşmaktadır. Konuşma ve yazı dili olarak kullanılmaktadır.

1.1.3.6. Karakalpak Türkçesi veya Karakalpakça, Özbekistan'ın Karakalpak Özerk Cumhuriyeti'nde konuşma ve yazı dili olarak kullanılmaktadır. 1989 yılı genel nüfus sayımına göre eski SSCB içerisinde bu dili konuşanların sayısı 424 bindir.

1.1.3.7. Karaçay-Malkar Türkçesi veya Karaçay-Malkarca, iki yakın akraba Türk etnik grubu tarafından konuşulmaktadır: Karaçaylar ve Malkarlar. Karaçaylar, Rusya Federasyonu Karaçay-Çerkessk Özerk, Malkarlar ise Kabardin-Malkar Cumhuriyetinde yaşamaktadır. 1989 yılı genel nüfus sayımına göre Karaçay-Malkar Türkçesini konuşanların sayısı 231 bindir. Konuşma ve yazı dili düzeylerinde kullanılmaktadır.

1.1.3.8. Nogay Türkçesi veya Nogayca, konuşma dili düzeyinde, kısmen de yazı dili olarak Rusya Federasyonu'nu Stavropol, Astrahan ve Krasnodar bölgelerinde ve Dağıstan Özerk Cumhuriyetinde kullanılmaktadır. 1989 yılı genel nüfus sayımına göre sayıları 75 bindir.

1.1.3.9. Kumuk Türkçesi veya Kumukça, Rusya Federasyonu Dağıstan Özerk Cumhuriyetinde konuşulmaktadır. Kuzey Osetya, Çeçenistan, İnguşetiya Özerk Cumhuriyetlerinde de kullanılmaktadır. 1989 yılı genel nüfus sayımına göre Kumukların sayısı 282 bindir. Bunların %97,4'ü Kumukçayı anadilleri olarak kabullenmiştir. Kumukça, Dağıstan Özerk Cumhuriyetinde kullanılan 6 yazı dilinden biridir. Bolşevik devriminden önce Kumukça söz konusu bölgelerde ortak dil özelliğini taşımıştır. Sonralar bu görevi Rusça üstlenmiştir.

1.1.3.10. Kırım Tatar Türkçesi veya Kırım Tatarcası: Ukrayna Cumhuriyetinde ve Özbekistan'da konuşulmaktadır. 1989 yılında eski SSCB'de 272 bin Kırım Tatarı yaşamıştır. Bu Tatarların 252 bini o zamanki sayım verilerine göre Kırım Tatarcasını anadili olarak benimsemişlerdir.

1.1.3.11. Kırımçak Türkçesi veya Kırımçakça: Kırım'da yaşayan bir grup Yahudi dinine mensup Türkün dilidir. 1989 yılı genel sayımına göre SSCB'de 1448 Kırımçak yaşamaktadır. Onların %34,9'u bu dili anadili olarak benimsemiştir. Sadece yaşlı kuşak bu dilde konuşabilmektedir. Kırımçaklar, Rus dilini kullanmaktadır. Şimdi genç kuşak da dillerini öğrenmek istemektedir. 1989 yılında anadillerini öğrenmek için hafta sonu okulları açmışlardır.

1.1.3.12. Karay Türkçesi veya Karayca: Konuşma dili olarak kullanılmaktadır. Yahudi dininden olan Karay Türkleri Letonya, Ukrayna ve Polonya'nın bazı şehirlerinde yaşamaktadır. Yazı dili yok, ama yazısı var. Önceleri İbrani, sonraları ise Kiril alfabelerini

kullanmışlardır. 1989 yılı genel sayımına göre eski SSCB’de 2600 Karay yaşamıştır. Onların %21’i Karaycayı kullanmıştır.

1.1.3.13. Alabugat Tatarcası/Nogayçası: Rusya Federasyonu Kalmıkistan Özerk Cumhuriyeti Ulan-Holl bölgesinde konuşulmaktadır. Alabugat Tatarlarının veya Nogaylarının dilidir. Yazı dili veya kendi yazısı yoktur. Toplam 422 kişi, söz konusu Türkçeyi konuşmaktadır.

1.1.3.14. Astrahan Nogaycası-Karakaşçası, Rusya Federasyonu Krasnoyarsk bölgesi Harablinsk İli Astrahan Kazasında konuşulmaktadır. Karakaşların sayısı, 1973 yılında 5 bin kişiden ibaret olmuştur. Yazı dili veya yazısı yoktur.

1.1.3.15. Yurt Tatarcası veya Astrahan Nogaycası, Rusya Federasyonu Astrahan şehri civarlarında konuşulmaktadır. 1850 yılında Yurt Tatarlarının veya Nogaylarının sayısı 8.700 kişidir. Şimdi köylerde 22 bin kişi gibi küçük bir topluluğun yaşadığı bildirilmektedir. Yazı dili veya kendi yazısı yoktur.

1.1.3.16. Barabin Tatarlarının Dili, Tatarcanın bir diyalektidir. Rusya Federasyonu Novosibirsk bölgesinde 8 bin kişi tarafından konuşulmaktadır.

1.2. Kırgız ve Yenisey veya Hakas Grubu

1.2.1. Hakas Türkçesi veya Hakasça, Rusya Federasyonu’na bağlı Hakas Özerk Bölgesinde, Yenisey, Abakan ve Çulım ırmaklarının orta mecrasında yaşayan halklarca konuşulur. Hakasça konuşanların toplam sayısı 1989 yılı genel sayımına göre 81.428’dir. Konuşma ve dili düzeylerinde kullanılmaktadır.

1.2.2. Şor Türkçesi veya Şorca, Sibirya’nın Altay bölgesinde konuşulmaktadır. 1989 yılı genel sayımına göre söz konusu Türkçeyi 9 bin 400 kişi anadili olarak bilmektedir. Yazısı vardır.

1.2.3. Çulım Türkçesi, Sibirya’nın Çulım bölgesinde, Ob nehrinin kıyısında konuşma dili olarak kullanılmaktadır.

1.2.4. Sarı Uygurca, Çin’in Gansu eyaletinde konuşma dili düzeyinde kullanılmaktadır. Sarı Uygurların toplam sayıları, 1990 sayımına göre 12.297’dir.

1.2.5. Fu-yü Kırgızcası, Çin’in Mançurya bölgesinde konuşma dili düzeyinde kullanılmaktadır. Çeşitli kaynaklara göre Fu-yü Kırgızlarının sayısı bin kişiden ibarettir.

1.3. Tuva Grubu

1.3.1 Tuva Türkçesi veya Tuvaca, Rusya Federasyonu Tuva Özerk Cumhuriyetinde konuşma ve yazı dili düzeylerinde kullanılmaktadır. Bu dili 200 bin 929 kişi konuşmaktadır.

1.3.2. Tofalar veya Karagas Türkçesi, Rusya Federasyonu İrkutsk bölgesinde konuşulmaktadır. Söz konusu Türkçeyi konuşanların sayısı 731 kişiden ibarettir. 314 kişi, Tofalarca kendi anadilleri olarak bilmektedir. 1989 yılından beri kendi yazısı oluşturulmuştur ve ilkokullarda ders olarak verilmektedir.

2. Yakut Dili Grubu

2.1. Yakut/Saha Türkçesi veya Yakutça/Sahaca konuşanların sayısı, 1989 yılı genel sayımına göre 382 bin kişiden ibarettir. Rusya Federasyonu’na bağlı Saha Özerk Cumhuriyetinde konuşma ve yazı dili düzeylerinde kullanılmaktadır. En çok Tuvacaya yakındır. Yakutça ile Tuvaca arasında anlaşılabilirlik oranı yüzde sıfırdır (Tekin, Ölmez 2003, s.68). Bundan dolayı, farklı bir akraba Türk dili olarak belirlenmektedir.

2.2. Dolgan Türkçesi veya Dolganca: Rusya Federasyonu Krasnoyarsk bölgesinde ve Saha Özerk Cumhuriyetinde konuşma dili düzeyinde, toplam 7 bin kişi tarafından kullanılmaktadır.

3. Bulgar Grubu

3.1. Çuvaş Türkçesi veya Çuvaşça, Rusya Federasyonu'na bağlı Çuvaş Özerk Cumhuriyeti'nde konuşma ve yazı dili düzeylerinde kullanılmaktadır. Eski SSCB'de Çuvaşça konuşanların toplam sayısı 1989 yılı genel sayımına göre 1 milyon 839 bin 228'dir.

4. Urum/Rum Türkçesi veya Urumca: Ukrayna'nın güneyinde, Azak denizi kıyılarında milliyetçe Yunan Hristiyan dinine mensup Türk dilli toplumca anadili olarak konuşulmaktadır. Söz konusu Türkçe, Oğuz ve Kıpçak unsurlarından oluşmaktadır (Sravnitelno-istoričeskaya grammatika..., 2002, s.5). Bundan dolayı, ayrıca ele alınmaktadır (Tyurkskie Yazıkı; 1997: 160-523).

B. Göçmen Nitelikteki Türk Yazı Dilleri ve Lehçeleri

Bunlar, genellikle Batı Avrupa'da, Güney Afrika'da, Güney Amerika'da ve Avustralya'da ya evde anadili ya iki dilli ve çok dilli dil ortamlarında ikincil ve üçüncül dil olarak kullanılmaktadır. Söz konusu sosyolengüistik koşullarda şimdiye kadar en çok Türkiye, Azerbaycan, Tatar ve Uygur Türkçelerinin kullanıldığı söylenebilir. Bunun yanı sıra, diğer Türk yazı dilleri ve lehçelerinin de özellikle Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra göçmen nitelikteki kullanım-yayımlar alanlarının giderek genişledi gözlemlenmektedir"(Musaoğlu 2007b: 22-27).

Türklük kavramının açılımı, yukarıda bilişsel-sosyolengüistik yönden alt-, yan-, üst- ve iç katmanlı kültürel bileşenleri ve Türk dili kaynaştırıcı etkeniyle art-, eş-, ön- ve iç görünümlü olarak yapılmıştır. Söz konusu kavramın alt düzeyini oluşturan Türk dünyası kavramlaştırmasının bazı çok önemli siyasal-stratejik sorunları da alt-, yan-, üst- ve iç katmanlı ve art-, eş-, ön- ve iç görünümlü bilişsel yöntemle ele alınabilir. Bu bağlamda, Kıbrıs ve Dağlık Karabağ sorunları, Türk dünyasının her şeyden önce iç katmanlı ve iç görünümlü özel kavramlaştırmaları olarak tanımlandığı için, onların çözülmesinde herhangi bir taviz verilemez, diye düşünüyoruz.

2. Kemal Abdulla Fenomeni

Azerbaycan Bilimler Akademisi Yedek Üyesi, Prof. Dr. Kemal Abdulla, bir filolog-bilgin, destan bilimci, eleştirmen, şair, gazeteci-çevirmen olarak bilimsel çalışma ve edebî-entelektüel yorumlarıyla her şeyden önce bir Türkolog'dur. Günümüzde edebî-fantastik görüşleriyle Türk Dünyası kavramını yeni bir modernleşme ötesi roman tekniği olanaklarıyla ve tarihî nitelikli Oğuz Türkçesi kelime hazinesi ve sentaksıyla yorumlaya bilmekte ve artık ünlü bir deneme yazarı olarak da tanınmaktadır. O, Türk Dünyası kavramının temel unsurlarından birini, mitolojik çağdan destan edebiyatına geçiş dönemi olayları ve süreçlerini yansıtan, Türklerin başucu kitabı *Dede Korkut* destanını önce *Gizli Dede Korkut* adlı eserinde bir destan bilimci olarak irdemiştir, sonra ise *Eksik El Yazması* deneme yazısıyla romanlaştırmıştır (Musaoğlu 2007a). Öte yandan Ortaçağ İslam Dünyası düşünüş tarihinde çok önemli ve tartışmalı bir yer alan mistik Hallac-ı Mansur ve öğrencilerinin Şeytan'ın, Allahın kutsal kitabı Kuran'da yer alan son mesajının özünü bozmak amacıyla evrende verdiği savaşının karşısındaki direnişini masalsı bir folklorik üslupla ve kendine özgün metin dil bilimi sıralanmasıyla anlatmıştır. Ortaçağ İslam Dünyasında gerçekleşen önemli sosyal-

manevi olayları ve ilgili tarihî gelişmeleri “tarih-evren-insan” denkleminde modernleşme ötesi roman tekniğiyle kurgulayabilmiştir.

Kemal Abdulla, *Yazar-Eser-Okur*, *Eninde Sonunda Yazılanlar*, *Yolun Başı ve Sonu* gibi eleştirel yazılarının yer aldığı kitaplarında, 1970-1980’li yıllar Azerbaycan edebiyatı örneklerinden belli bir ölçüde modernleşme ötesi nitelikli ilk edebî denemelerini daha XX. yüzyılın son çeyreğinde edebiyat bilimi açısından irdelemiştir. *Azerbaycan Dili Sentaksının Kuramsal Problemleri* adlı kaynak eserinde ise, Azerbaycan Türkçesi söz dizimi ve metnini, dilbilimdeki en yeni gelişmelerin ışığında simetrik ve asimetrik yapılanmalarıyla kuramsal olarak betimlemiştir. Böylece, Kemal Abdulla’nın gerek edebiyat gerek dil bilimine ait eserlerine gerekse edebî-felsefî yorumlamalarına kendine özgü bir sistem hakimdir.

2.1. Kemal Abdulla’nın Türkiye Türkçesine Aktarılmış Eserleri

Azerbaycan yazarlarından Kemal Abdulla’nın *Gizli Dede Korkut*, *Eksik El Yazması* ve *Büyücüler Deresi* adlı eserlerinin Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktararak İstanbul Yayın Evlerinde yayımlanması da dikkatleri çekmektedir. Bu eserlerden birincisi, şimdiye kadar Dede Korkut üzerine yapılmış geleneksel incelemelerden bütünlükte farklıdır, çünkü bilimsel düzeyli popüler anlatım ve felsefî-folklorik içerikli edebî yorum niteliği taşımaktadır. Böyle bir edebî yorumun Türkiye Türkçesindeki aktarma metninin konunun mitolojik-folklorik özgünlüğüne ve eserde kullanılan ansiklopedik verilere ve bilgilere dayanılarak özel ve bilimsel nitelikli not ve açıklamalarıyla düzenlenmesi (Abdulla 1997) dikkat çekicidir. Bu, eserin daha sonralar Rusçaya çevrilmiş aktarma metninin de söz konusu bilimsel not ve açıklamalarla hazırlanmasına yol açmıştır (Abdulla 2006c).

Kemal Abdulla’nın söz konusu tarihî romanlarındaki bilişsel özellikli millî bilinç algılanmaları, modernleşme ötesi roman tekniğiyle kurgulanmış ve özgün bir dil ve üslûpla ifade edilmiştir. Nitekim belirtilen eserlerin Türkiye Türkçesindeki hedef metinleri de, diskursal ve masalsı nitelikli bileşiksel dili ve anlatımı biçimiyle ve roman metinlerinin dil ve üslûp özelliklerinin muhafaza olunmasıyla seçilmektedir.

Eksik El Yazması ve *Büyücüler Deresi* romanları, Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılırken yukarıda belirtilen ikinci aktarma üslûbunun temel prensipleri çoğunlukla gözlenilmiştir. Ancak, deneme yazılarında ele alınan önemli tarihî konular modernleşme ötesi roman tekniğinin anlatım-kurgulama ilkeleriyle işlendiğinden birinci romanın özgün metni konuya ilişkin özel bir çağdaş Oğuz Türkçesi, ikincisi ise masalsı-folklorik nitelikli Azerbaycan Türkçesiyle yazılmıştır. Bu ise, söz konusu romanların Türkiye Türkçesindeki aktarma metinlerinin dil-anlatım tarzının yukarıda belirtilen diğer çağdaş Azerbaycan yazarlarının Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılan metinlerinin dilinden ve üslûbundan belli farklılıklar içermesine yol açmıştır. Aşağıda, söz konusu içerik-anlatım ve dil-kullanım özelliklerinin bazı yönleri, yeni belirlenen çağdaş aktarma biliminin temel ilkeleri açısından bilişsel ve lengüistik olarak örneklendirilmiştir.

Kemal Abdulla’nın *Tarihsiz Günlük* (Tarixsiz Gündelik) eseri ise Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Azerice-Türkmence Anabilim dalı mezunları Gülsen Talas ve Dede Sönmez tarafından Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Bu uzun hikâyenin, dolayısıyla povestin Türkiye Türkçesindeki hedef metni kitabın “Aktarma. Hedef Metin: Tarihsiz Günlük” bölümünde yer almaktadır.

Eserin kaynak metni, modern Azerbaycan Türkçesiyle yazılmıştır. Eserin dilinin esnek bir sentaksı, özgün metin yapılanması ve çağdaş gençliğin iç dünyası ve dileklerini ifade edebilen zengin bir kelime hazinesi vardır. Söz konusu söz dizimine ve metin yapılanmasına özgü simetrik ve asimetrik nitelikteki sentaktik özelliklerin birbirini tamamlayan kullanım biçimlenmesi dikkatleri çekmektedir. Aktarma sürecinde eserin hedef metninin dilinde rastlanan bütün dil-kullanım özellikleri göz önünde bulundurulmuştur.

Bugünümüzü ve geçmişimizi eski ve yeni Türk-İslam bilinçleri ve inançları ekseninde ve mitolojisi folklorik temelinde, çağdaş bilişsel bakış ve roman tekniğiyle yorumlaya bilen eserlerin Türkiye Türkçesine aktarılması, XXI. yüzyılda çağa uygun önemsenilecek bir edebî olaydır, diye düşünüyoruz. Dolayısıyla, sıra dışı yorum ve deneme yazımı teknik ve dil-kullanım olanaklarıyla ve kullanılan dilin bir algılama-iletişim aracı olarak millî özü, perspektifleri ve geçmişi bütün içeriği ve çeşitli boyutlarıyla yansıta bilmesiyle uluslararası edebî çevrelerde kabullenen eserlerin aktarılması, Türkiye Türkçesinde de gözle görülür bir yaygınlık kazanmaktadır. Kemal Abdulla'nın *Eksik El Yazması* ve *Büyücüler Deresi* adlı eserleri de modernleşme ötesi roman tekniği ve dil-kullanım özelliklerine sahip olduğundan Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

2.1.1. Gizli Dede Korkut

Yazarın *Gizli Dede Korkut* eseri, ilk olarak 1991 yılında Bakü'de yayımlanmıştır. Kitabın Kerime Üstünova (1995) ve Ali Duymaz (1997) tarafından Türkiye Türkçesinde yapılmış aktarmaları, Bursa'da Ekin Kitapevinde, İstanbul'da ise Ötüken Yayınevinde basılmıştır. Eser, *Sır İçinde Destan ve yahut Gizli Dede Korkut* adıyla eklenilmiş ve tamamlanmış yeni bölümüyle Bakü'de 1999 yılında ikinci kez gün ışığına çıkmıştır. Bundan sonra eser, *Gizli Dede Korkut* adıyla Rus dilinde hazırlanmış ve içerdiği yeni bilişsel bilgili dipnot açıklamalarıyla 2006 yılında yayımlanmıştır. En son olarak, *Mifden Yazıya ve yahut Gizli Dede Qorqud* adıyla 2009 yılında Bakü'de yayımlanmıştır. Söz konusu yayın, yazarın Dede Korkut konusu üzerine yaptığı araştırmaların ve incelemelerin derinlemesine bir devamı niteliğini taşımaktadır. Son yayında da yeni bilimsel kaynaklardan yararlanılmış ve esere bilişsel nitelikteki yeni tamamlayıcı eklemeler yapılmıştır.

Elbette, Kemal Abdulla'nın söz konusu eserinin çeşitli dillere çevrilmesi ve aktarılmasını tetikleyen bir ana neden vardır. Bu neden, eserin Destan bilimciliğinde yeni bir söz niteliğinde oluşuyla ilintili olsa gerektir! Acaba nasıl bir söz?

Gizli Dede Korkut yorumlaması, yukarıda belirtildiği üzere hem ilmî eser hem de bir deneme yazısı niteliği taşımaktadır. Destanın sırrı veya mitolojik dünyayla bağlı esrarengizliği yalnız böylece açıklanabilmektedir. Eserin birinci bölümü de bunun için *Sır İçinde Destan* olarak adlandırılmıştır.

Sovyetler Birliği döneminde diyalektik materyalizm adlı bir yöntem biliminin varlığına insanları inandırmaya çalışıyorlardı. Yalnız ona dayanılırsa bilimsel sonuçlar doğru ve eksiksiz olarak ortaya çıkardı. Ancak yaşamda ve bilimde diğer çeşitli yöntem bilimleri de bulunuyordu. Nitekim herhangi bir araştırmacı-denemeci, söz konusu yöntem bilimlerini benimseyince kendine özgü bir yöntem bilimi ilkelerini de oluşturabiliyordu. Kemal Abdulla da daha Sovyetler Birliği döneminde kullandığı bilimsel eser ve deneme yazısı yazma yöntemlerini doğru belirleyerek destanın mitle yazıyı birleştiren bir köprü olarak ortaya çıktığını ispatlamıştır.

Yorumlamanın ikinci bölümü, kitabın Azerbaycan Türkçesi baskısında *Anavaryantlara Doğru*, Rus dilindeki varyantında *Anavaryantların Belirlenmesi* olarak adlandırılmıştır. Birinci bölümdeki anlatımın devamı olarak da Yunan ve Türk mitolojik sistemlerini oluşturan *Doğa-Uygarlık, Normluk-Normsuzluk, Eski-Yeni, Vefa-Ödül* vb. temel bilişsel kavramlar, birinci, ikinci, üçüncü vb. derecelerdeki alt kavramları ve kategorilerine göre sınıflandırılmıştır. Çeşitli halkların kültürel temelini oluşturan mitolojik ve destansı benzerliklerdeki millî farklılıklar, bizi Ana varyantlar niteliğindeki unsurlara doğru götüren varyantlar olarak yorumlanmıştır. Dede Korkut destanları, Türk uygarlığının destansı anlatımı ve eski dünya mitolojik sisteminin içeriğini oluşturan temel bir unsur olarak nitelendirilmiştir. Eski Yunan destanları ile Dede Korkut'taki Polifem ve Tepegöz, Odise ve Beyrek, Agamemnon ve Salur Kazan, Penelope ve Banıççek destansı tiplerindeki farklılıklar, ana varyant oluşturuç unsurlar olarak algılanmıştır.

Söz gelimi Beyrek ve Banıççek'in ilk görüşme sahnesi, destanda hem gençlerin beşik kertme olarak nişanlandıkları hem eski Türk geleneklerine göre birbirine serbestçe davrandıkları hem de Oğuz yiğitleri ve kızlarının birer kahramanlar olarak savaşabildikleri gibi otantik boyutlarıyla anlatılmaktadır. Söz konusu olgular ve benzeri diğer boyutlar, tabii ki birer ana varyant oluşturuç alt varyantlarıdır. Bunlar ise, Batılıların *Romeo ve Jülyet*, Doğuluların *Leyla ve Mecnun*'u gibi Türklerin de ayrıca bir *Beyrek ve Banıççek* destansı aşk hikâyesi özgün sanatsal ifadesinin yapılmasıyla algılanmasını gündeme getirmektedir.

Nitekim söz konusu görüş sahnesi, ayrıca bir destansı metin olarak da bütünlüğünü sağlamaktadır. Bunu metnin ön gönderimli başlangıç niteliğindeki parçasında yer alan diyalog da kanıtlamaktadır:

“Bəy, gəlişin qandan?

Beyrək aydır:

- İç Oğuzdan.

-İç Oğuzda kimin nəsisən? –dedi.

Beyrək aydır: - Baybura bəy oğlu Bamsı Beyrək dedikləri mənəm, - dedi.

Qız aydır:

- Ya nə məsləhətə, nəyə gəldin, yigit? - dedi.

Beyrək aydır:

- Baybecan bəyin bir qızı varmış, onu görməyə gəldim, - dedi.

Qız aydır:

- Ol qız elə adam deyildir ki, sənə görünə, -dedi.” (Abdulla 1999: 64).

Kitabın üçüncü bölümü, *Metindeki Anlamsal Boşluklar* adıyla adlandırılmıştır. Üst kattaki destan kahramanları arasındaki gözle görünmeyen ilişkiler ve Oğuz toplumu temel sosyokültürel özellikleri biçimlenişinde açıkça seçilemeyen nicelikler, bu bölümde yorumlanmıştır. Bunlar, gelecekte üzerinde daha geniş bir ölçekte durulacak olgular olarak da nitelendirilmiştir.

Kemal Abdulla'nın düşüncesine göre Kitab-ı Dede Korkut donmuş bir metin değildir. Ona göre Kitab-ı Dede Korkut çok boyutlu, çetin ve derin içerikli bir geçiş sürecinin yazıya yansımış paha biçilmez şeklidir. Dede Korkut destanı; bu geçiş sürecinin, toplu insan cemiyetinden ferdi insana geçişin en umumi, en gerçekçi makamlarını tasvir ettiği suretlerinde ve hadiselerinde yaşatır.

Eserde yazarca belirlenen *Ana varyantlara doğru kavramlaştırması ve kategorileştirmesi* ne demektir? Burada tipolojik mukayese yolu ve ya yöntemi seçilmiş ve destandaki tipolojik-karşılaştırmalı nitelikli benzerlikler ve iç görünümlü farklılıklar belirlenmiştir. Aslında bu benzerlikler ve farklılıklar bile kendi başlarına birer sırdır. Bu benzerlikler ve farklılıklar “en eski kimdir, kim kimi taklit eder gibi sorulara da cevap verir. Motiflerin aslı kime aittir?”

Bu motiflerde, olgu ve olaylardaki sır kiminle veya kimlerle ilintilidir? Bu sırrı açmak için Kemal Abdulla, Dede Korkut kahramanlarıyla klâsik Yunan mitleri ve mitolojik tiplerini arasında paralellikler kurar ve bu karşılaştırmalı paralelliklerden yola çıkar. İşte söz konusu paralelliklerden bazıları:

Polifem ve Tepegöz
Ödip ve Boğaç
Sarı Donlu Selcan Hatun ve Güzel Helena
Kazan ve Agamemnon
Beyrek ve Antikona
Herakl ve Deli Dumrul vb.

Kitab-ı Dede Korkut'un on iki boyunun arkasında asıl gizlenen nedir?

Asıl verilmek istenen nedir? Kemal Abdulla bu yolu izleyerek kırılan alakaları ortaya çıkarmış ve semantik boşlukları sistemli bir şekilde doldurmaya ve aslında asıl verilmek istenileni, kavramı algılatmaya çalışmıştır.

Söz gelimi şu sorulara dikkat edelim ve cevaplarını içlerinde gizli olan kavramlara göre, yani asıl algılatılmaya çalışılan değerler açısından cevaplamaya çalışalım:

- Baybura Beyin gözleri neden ve nasıl açıldı?

Bu sorunun cevabını düşünürken İslami motifi olan şu olay akla gelebilmektedir: Hz. Yakup öldü olarak bildiği oğlu Yusuf için senelerce ağladıktan sonra gözleri kör olur ve Hz. Yusuf Mısır'a sultan olduktan sonra babasına gömleğini gönderir ve Hz. Yakup bu gömleği gözlerine sürdüğü anda tekrar görmeye başlar.

- Tepegözün ne için bir gözü var?

Kemal Abdulla diyor ki: Dede Korkut ne kadar açıklanırsa açıklansın bir o kadar da sırlara bürünmektedir. Çünkü akla gelen her soru başka bir soruya gebedir.

Bizim düşüncemize göre Dede Korkut destanları veya metni söz konusu eserde:

a) Dıştan bakış: milli servet, destan, bedii eser vb.

b) İç boşluk: Hukuk, ahlak kitabı, yaşayışın tasviri, olması gerekenleri anlatan yazılı belge, Türk'ü Türk'e anlatan, tanıtan maddi ve manevi değerler bütünü olma açılarından ele alınarak yorumlanmıştır.

Kemal Abdulla'nın *Sır İçinde Destan...* eseri, Oğuz cemiyetinin varlığını gösteren, onun yaşam normlarını bediileştirip kendi içinde koruyup saklayan ve bugün bize takdim eden belgedir. İçeriğinde medenileşmekte olan bir cemiyetin yeni oluşan normlarının şekillenmesini, eski-yeni karşılaştırmalarını görmek mümkündür. Nitekim mitoloji dünyasından medeni dünyaya, yazı medeniyetinin çiçeklendiği zamana geçiş, eski dünya insanı için mecburi bir gerçeklikti, sadeden mürekkepliğe, yek renklikten çok renkliğe, psikolojik kazanımlara doğru giden bir yükselişti.

Kemal Abdulla'nın söz konusu eseri, her şeyden önce Dede Korkut destanları üzerine söylenmeyenlerin, belki de gözden kaçanların dile getirilmesi açısından seçilmektedir. Eserin hem bilimsel hem de hem de popüler nitelik taşıması bu boyutuyla ilintilidir. İşte eserde mevcut semantik boşlukların doldurulması da Türkün düşüncesinin, yaşayışının, algılayışının, yazılı yazısız değerlerinin, fikir dünyasının, tarihî ananelerinin ve bugüne kadar olan gelişiminin ve dünya medeniyetleri arasında nasıl bir yerde olması gerektiğinin sergilenmesiyle ortaya çıkmaktadır.

Yazarın *Dede Korkut Destanı* üzerine düşündüklerine onun *Eksik Elyazması* eserinde cevap verilir. Ve söz konusu semantik boşlukların büyük bir kısmı Azerbaycan edebiyatının ilk modernleşme ötesi romanında doldurulur...

2.1. 2. Eksik El Yazması

Eksik El Yazması (Azerbaycan Türkçesinde *Yarımçıq Əlyazma*) romanı, edebiyat dünyasında çok büyük yankılar uyandırdı. Roman Rus, Eransız dillerine çevrildi. Türkiye Türkçesine aktarıldı. Fransa'nın ünlü L. Harmattan, Rusya'nın Xronikyor Basım Evlerinde basıldı. Eseri Türkiye Türkçesine araştırmacı-yazar ve bilim adamı Ali Duymaz aktarmıştır. Kitap, Ötüken Yayınevi tarafından (2006a) yayımlanmıştır. Roman üzerine şimdiye kadar dünyanın çeşitli ülkelerinde 60 çok makale yazılmıştır. Roman yayımlandıktan sonra uluslararası edebî çevrelerde edebî-felsefî tartışmalara yol açtı ve yazar yeni bir Umberto Eco ve Azerbaycan'ın Borges'i olarak nitelendirildi (Иностранная литература 2007: 325-329). Esasında ünlü İtalyan yazarı ve bilim adamı Umberto Eco'yla Azerbaycan'ın Kemal Abdulla'sının yaşam öyküsü, ilmî ve deneme yazısı yaratıcılık performansı arasında çok ilginç bir yakınlık ve benzeme söz konusudur. Her iki yazar, yazarlığa gösterge bilimden, edebiyat eleştirmenliğinden, akademisyenlikten ve aktif araştırmacı-gazetecilikten gelmiş olsa gerek...

2.1.3. Büyücüler Deresi

Son olarak yazarın Azerbaycan Türkçesinde 2006 yılında Mütercim Yayınevinde yayımlattığı *Serbazlar Deresi* romanı, Türkiye Türkçesine *Büyücüler Deresi* adıyla aktarıldı. Roman, Avrupa Yakası Yayınlarında 2007 yılında yayımlandı. Eseri Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine halk bilimci ve fikir adamı Arif Acaloğlu aktarmıştır. Söz konusu romanda, Ortaçağ İslam dünyasında mistiklerin Allah'a erişme çabalarıyla sıradan insan ihtirasları, kin ve intikam duyguları arasındaki köprülerin büyüyle kırılma deneyimi, günümüzün modernleşme ötesi roman yazma tekniğiyle kurgulanmakta ve kendine özgün dil-kullanım algılanmasıyla anlatılmaktadır. Eserin öyküsü, *Büyücüler Deresinde* yaşayan bir büyücünün Şahın Sarbanı tarafından kiralanmasıyla başlıyor. Sarban, zamanında Şah'a hizmet etmiş babasının ruhunu çağdırtmak ve ondan olmuş bitmiş bazı gerçekleri öğrenmek istiyor. Ama yer yerinden oynuyor. Çünkü Sarban babasının Şah tarafından öldürüldüğünü öğreniyor. O da Şah'ı zehirleyerek öldürmek istiyor. Bu zaman Şahın ordusu, Sarbanı da, adamlarını da, çoluk-çocuğunu da katlediyor...

Romanda tasarlanan diğer sıra dışı olaylar da belirtilen süjeyle kurgulanır. Prototipi tarihî bir şahsiyetten gelen romanın mistik kahramanı Ak Derviş ve onun büyücü öğrencileri *Büyücüler Deresindeki* ve çevresindeki zaman ve sıra dışı faaliyetlerini devam ettirmektedir.

Sonsuza kadar devam edecek gibi gözüken savaşın hayır ve şer kuvvetler arasında sürdüğü simgelenmektedir.

2.1. 4.Tarihsiz Günlük

Kemal Abdulla'nın *Tarihsiz gündelik (Tarihsiz Günlük)* adlı eseri, 2005 yılında Bakü'de yayımlanmıştır. Eser, yazarının da gençlik yıllarında yaşadığı, başından geçirdiği benzeri olmuş geçmiş olaylar üzerine bir deneme yazısı olarak kaleme alınan bir yaşam hikâyesidir. Elbette, otobiyografi nitelikteki povestin (romandan küçük, hikâyeden büyük nesir eseri) kahramanı da yazarın çağdaşlarından birisidir. Söz konusu eseri, yukarıda da belirtildiği üzere 2009 yılında Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümü mezunları, Gülsen Talaş ve Dede Sönmez Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarmışlardır.

Eser, bir günlük veya belgesel biçiminde yazılmış olsa da bir deneme yazısıdır. Bu deneme yazısının genç kahramanlarının yaşadıkları, onların gençlik dilekleri ve aralarındaki deruni ilişkiler denemesel olarak içsel bir anlatım tarzında işlenilmiştir. Eserin süjesini oluşturan olaylar, Bakü'nün ünlü 190 sayılı okulunda gerçekleşmektedir. Burada adı geçen birçok edebî tipten prototipi, örneğin edebiyat öğretmeni Zerbeli Semedov, okul müdürü Sona hanım vb. hayatta yaşamış gerçek insanlar olmuştur. Söz konusu okulun lise son sınıflarından birisi, bütünlükte eserin temel konusunu oluşturan bir obje olarak canlandırılmaktadır. Sınıfta gerçekleşen olaylar ve öğrencilerin yaşadıkları; sevinçleri, üzüntüleri ve yaramazlıkları bir günlük biçiminde, çoğu kez de hem nasırla hem de nazımla anlatılmaktadır. Çünkü eserin baş kahramanı Nazım, söz konusu prototip sınıfın ve bütünlükte okulun şairidir. Eser de bir günlük biçiminde onun dilinden kaleme alınmıştır.

Nazım sonda vefat ediyor. Bu olaydan hem onun sınıf arkadaşları hem hocaları hem de bütün okul ve yakınları çok üzülüyor. Baş kahramanın erken ölümü, okurlarını da üzmektedir. Ben bunu kitabı okuyan öğrencilerimden de zaman zaman duymaktayım...

Aslında kitabı okuyunca gözlerimiz karşısında bütün heyecan ve coşkusuyla Azerbaycan'ın somut bir çağdaş lise sınıfı canlanıyor. Öğrencilerinin hem geçmişe ve şimdiye hem de geleceğe göre belirlenebilen bilişsel nitelikteki algılamalarıyla... Nitekim eser; çağdaş Azerbaycan gençliğinin yaşam hikâyesini her yönüyle yansıtmaktadır. Bu bakımdan da eseri ünlü Türk sineması *Hababam Sınıfı* ile karşılaştırmak mümkün. Aslında Söz konusu eserin temelinde bir senaryo yazıla ve tıpkı *Hababam Sınıfına* benzer bir sinema da yapılabilir, diye düşünüyoruz.

2.2.Kaynak ve Hedef Metinlerin Bilişsel Eksende Lengüistik İncelenmesi

Türkçede herhangi sözlü veya yazılı bir metin, bir yazı dilinden diğerine kelimenin dar ve geniş anlamlarında dil-kullanım aynılıkları, farkları, varyantları ve yalancı eşdeğerlikleri veya eşdeğerleri (çoğunlukla şekilce aynı anlamca farkları bulunan kelimeler) temellerinde aktarılmaktadır. Buna bağlı olarak da kaynak ve hedef dillere ilişkin fonetik-fonolojik; morfolojik, sentaktik ve metin dil bilimsel; leksik ve deyim bilimsel nitelikli her türlü dil-kullanım özellikleri, dil evrensellikleri ekseninde tarihî-karşılaştırmalı ve karşılaştırmalı-tarihî yöntemlerle art, eş ve ön görünümlü açılardan değerlendirilebilmektedir. Akabinde kaynak ve hedef metinlerin Türk yazı dilleri ve tarihî lehçelerinin Türk-İslam medeniyetine ve her birinin de kendi ulusal kültürüne bağlı olarak belirlenebilen karşılaştırmalı-betimlemeli

düzleminde və bilişsel algılama temelinde lengüistik yöntemle irdelenmesi gündeme gelmektedir.

Bu bağlamda, Kemal Abdulla'nın Azərbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılan *Yarımçıq əlyazma* və Sehrbazlar dərəsi eserlerinin kaynak ve hedef metinleri bilişsel algılama temelinde lengüistik yöntemle incelendi. İncelenme sonucunda, söz konusu metinlerde çeşitli dil aynılıkları, farkları, varyantları ve eşdeğerlerinin kullanıldığı gözlemlendi. Bunların bazıları, romanlardan örnek olarak getirilen metin parçalarında da yer almaktadır. Söz gelimi:

2.2.1. Eksik El Yazması Romanından Bir Metin Parçasının İncelenmesi

Ia. Və mən başladım söz söylədim. At ayağı yel kimi olursa, ozan dili dəxi çevik olur. Amma hər ozanın dili yox. Mən isə Tanrının buyruğu ilə ozanam. Hərdən mənə elə gəlir ki, mən qayıbdən dəxi dürlü xəbərlər söyləyə bilərəm. Nə olacaq, necə olacaq? – bunları kimsə bilməz. Mən isə bilərəm. Başladım nə başladım. Danışmağım düz üç gün, üç gecə çəkdi. Düz üç gün, üç gecə Bayandır Xan bir kəlmə səs çıxarmadı, bir kərə də olsun mənim sözümü kəsmədi, arada bir aş gəldi, səssiz-səmirsiz yedik, sonra yenə mən davam etdim. Arada bir Bayandır Xanı küçücük ölüm tutdu, uyquya getdi, mən də, Qılbaş da başımızı hərə bir tərəfə atıb elə Xan otağındaca gözümüzün acısını çıxardıq. Bayandır Xanın ayılmasından bir an öncə Qılbaş məni dümsüklədi, “dur” işarəti verdi, mən mürgünü gözümdən qovub yenidən özümü danışığa hazır edən zaman gördüm ki, Bayandır Xan gözünü açdı və heç nə demədən üzünü üzümə, gözünü gözümə zillədi, bu bir işarət idi, yəni “davam et”. Mən dəxi davam edirdim. Beləcə üç gün üç gecə keçdi. Bu müddətə bir dəfə də olsun Xan həyatində ürəyi niyarançılıq çəkən Salur Qazan yada düşmədi, Şirşəmsəddin də, Uruz da, bütün digər Xanın xidmətinə gəlməyin növbətini gözləyənlərin heç biri. Heç kim yada düşmədi. Üç gün və üç gecə. Mən Qorqud danışdım, Xanlar Xanı Bayandır mənim sözümə kəsildi, ünümə diqqət etdi. Nə danışdım?! Nə üçün danışdım? Bəlkə heç bütün bunları danışmamalı idim Bayandır Xana? Burasını bilmirəm. Bircə onu bilirəm ki, Qadir Tanrı könlümə ilham verdi, danışdıqca boşaldım, boşaldıqca yumşaldım və düz üç, gün üç gecədən sonra, nəhayət ki, yarımcan, yarımənəfəs az qala bayıaraq sözümə yum verdim, ağzımı yumdum... (Abdulla 2004: 58).

Ib. Ve ben başladım anlatmaya. At ayağı yel gibi olursa ozan dili de çevik olur. Ama her ozanın dili değil. Ben Tanrının buyruğuyla ozan olmuşum. Bazen gaipten türlü haberler verebildiğimi sanıyorum. Ne olacak, nasıl olacak? Bunları kimse bilemez. Ben bilirim. Başladım ama ne başlamak!... Anlatmam tam üç gün üç gece sürdü. Tam üç gün üç gece Bayandır Han bir kelime konuşmadı, bir kere olsun benim sözümü kesmedi, arada bir yemek geldi, sessiz sedasız yedik, sonra yine devam ettim. Arada bir Bayandır Han'ı küçük ölüm tutuyordu, uyuyordu, ben de, Kılbaş da başımızı rast gele bir yerlere koyup Han odasında kestiriyorduk. Bayandır Han'ın uyanmasından biraz önce Kılbaş beni dürtüyor, “kalk” işareti veriyor, ben tam mahmurluğu atıp yeniden anlatmaya hazırlandığım zaman Bayandır Han'ın da gözlerini açtığını görüyordum. Hiçbir şey demeden yüzünü yüzüme, gözlerini gözlerime dikiyordu, bu bir işaretti, yani “devam et” diyordu. Ben de devam ediyordum. Böylece üç gün üç gece geçti. Bu müddet zarfında bir defa da olsun Han avlusunda huzursuz bekleyen Salur Kazan aklımıza gelmedi. Ne Şir Şemseddin, ne Uruz, ne de Han'ın hizmetine gelmek için sıra bekleyenlerin hiç biri... Hiç kimse aklımıza gelmedi. Üç gün üç gece ben konuştum, Hanlar Hanı Bayandır Han kulak verdi, benim sözlerimi dinledi. Ne konuştum? Neden konuştum?

Belki de bunları hiç anlatmamalıydım Bayındır Han'a? Burasını bilemiyorum. Sadece Kadir Tanrının gönlüme ilham verdiğini, anlattıkça rahatladığımı, rahatladıkça yumuşadığımı biliyorum. Tam üç gün üç gece sonra nihayet yarı canlı halde, neredeyse bayılmak üzereyken sözlerime son verdim, ağzımı kapattım...(Abdulla 2006a: 62-63).

Yukarıda *Eksik El Yazması* romanının kaynak ve hedef metinlerinden aynı bir parça getirilmiştir. Söz konusu metin parçasında, en eski göçebe Türk uygarlığı ve sonraki yerleşik Türk-İslam medeniyeti temel unsurlarına ilişkin Türkçe algılanmasıyla özeldir millî bilince genelde ise yaşam-düşünüş tarzına dönüşen bilişsel içerikli sözel olguların kaynak ve hedef metinlerde dilbilgisel olarak aynı yapılanmalı birleşik ve basit cümle türleriyle ifade edildiği gözlemlenmektedir:

- 1a. Azerb: At ayağı yel kimi olursa, ozan dili dəxi çevik olur.
- 1b. Türk: At ayağı yel gibi olursa ozan dili de çevik olur.
- 11a. Azerb. Mən isə Tanrının buyruğu ilə ozanam.
- 11b. Türk. Ben Tanrının buyruğuyla ozan olmuşum.
- 111a. Azerb. Hərdən mənə elə gəlir ki, mən qayıbdən dəxi dürlü xəbərlər söyləyə bilərəm.
- 111b. Türk. Bazen gaipden türlü haberler verebildiğimi sanıyorum.

Getirilen örneklerden sadece üçüncüsü, kaynak ve hedef metinlerindeki kullanımlarında birbirinden farklılık göstermektedir. Söz konusu örnek, kaynak metinde tek birleşimli-obje anlamlı birleşik cümle, hedef metinde ise basit cümleyle ifade olunmuştur. Bunun yanı sıra, kaynak ve hedef metinlerde diğer çeşitli dil farkları ve varyantlarının da kullanıldığı gözlemlenmektedir. Sözgelimi:

Farklılıklar; Azerb: Mən isə bilərəm. Türk: Ben bilirim.

Aynı bir örnekte yer alan *bil-* fiili, kaynak metinde belirsiz gelecek zamanda (qeyri-müəyyən gələcək zamanda), hedef metinde ise geniş zamanda kullanılmaktadır. Çünkü, Azerbaycan Türkçesinde geniş zaman kavramı, kendine özgü dilbilgisel göstergesiyle gramerleşmediğinden yerine göre hem gelecek zaman hem de şimdiki zaman morfolojik belirtileriyle ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra, kaynak metinde kullanılan *yada düşmək* (hatırlamak), *gözünün acısını çıxarmaq* veya *almaq* (kestirmek) deyimleri ise, sadece Azerbaycan Türkçesinde kullanılan ve buna bağlı olarak da iç görünümlü araştırma-inceleme doğrultusu açısından nitelendirilebilen dil birimleridir.

Varyantlar: Azerb. Ağzını yummak; Türk. Çenesini kapatmak

Belirtilen deyim varyantları farklı anlamsal-etimolojik kökenlere sahiptir. Birincisi, Türkçe kökenli olup Dede Korkut metninde de kullanılmaktadır. İkincisi ise, birinciyle her ne kadar yapılan işin aynılığına göre benzeşse de, Hint-Avrupa dillerinden anlamsal olarak birebir çevri olup (Kar. İng. *Shut up*; Rusça. *Zakroy rot*) dil evrensellikleri ekseninde ele alınmalıdır. Esasında Türk-İslam medeniyetinde ölen bir insanın son defa olarak gözleri ve çenesi kapatılır ama yumulmaz.

2.2.2. Büyücüler Deresi Romanından Bir Metin Parçasının İncelenmesi

IIa. Karvan hayla-küylə yola düşməyə artıq hazır idi. Hamı yığışib hərə öz yerində hərəkət əmrini gözləyirdi. Bircə Karvanbaşının çadırı təzəcə ağaran dan işığında yavaş-yavaş qaralmağındaydı. Xacə İbrahim ağa bir daha əməllicə yüklənmiş dəvələrə, qatırlara, karvan boyu öz yerini tutmuş səbirli atlara, çadırın yanındaki böyük ocağın külünü eşələyib söndürən

və onu gözləyən üç nəfər nökrə öteri nəzər saldı, çadırın ağzında “öhö, öhö”ləyib boğazını arıtladı, ehmalca başını əyib içəri keçdi:

-Qurbanın olum, sabahın xeyirli olsun, biz hazır.

Karvanbaşı artıq səfər geyimində idi, bardaşını qurub hələ də isti yatağında fikrə gedib oturmuşdu, Xacə İbrahim ağanın bu sözlərini gözləyirmiş kimi dərhal ayağa qalxdı, ətəyini çırpıb əziklərini səliqəyə saldı:

-Çox gözəl, çox pakizə. Yolçu yolda gərək, sənin də sabahın xeyirli olsun, çadırı de söksünlər (Abdulla 2006b: 25-26).

IIb. Kervan curcuna içində yola çıkmaya artıq hazırdı. Herkes toplanmış, hareket emrini beklemekteydi. Yalnız Kervancıbaşı'nın çadırı yenidən parlamaya başlayan tan yeri ışıklarında yavaş yavaş aydınlanıyordu. Hoca İbrahim Ağa, denkləri esaslı biçimde yerləşdirilmiş olan develəri, katırları, kervanın başından sonuna yerini almış olan atları, keza çadırın yanındaki büyükçe ateşin külünü karışdıraraq söndürməkte olan və kendisini bekleyen üç uşağı gözden geçirdi; çadırın girişində “öhö, öhö” diye gırtlığını temizledi, yavaşca başını eğerek içeri girdi.

“Kurban olduğum hayırlı sabahlar, biz hazırız.”

Kervancıbaşı artık yolculuk giyisilerini kuşanmış, bağdaş kurarak, sıcaklığını hâlâ korumakta olan yatağının üstünde düşünceli düşünceli oturmaktaydı. Hoca İbrahim Ağadan bu sözlerini bekliyormuş gibi derhal ayağa kalktı, eteklerini silkip, buruşuklarını düzeltti:

“Çok iyi, çok güzel. Yolcu yolunda gerek, sana da iyi sabahlar, söyle çadırı da çözsünler.” (Abdulla 2007: 21).

Büyücüler Deresi romanının kaynak ve hedef metinlerinden getirilen örneklemede, yukarıda belirtilen dil-kullanım temellerine ilişkin dilbilgisel, leksik ve deyim bilimsel nitelikli dil aynılıkları ve farklılıklarının yanı sıra, varyantları ve yalancı eşdeğerleri de kullanılmaktadır. Sözgelimi:

Aynılıklar: Bardaş qurmaq veya bağdaş kurmak;

Farklılıklar: Hay-küy//curcuna; yığışmaq//toplaşmaq; gözlemek//beklemek; boğazını arıtlamak//gırtlığını temizlemek;

Varyantlar: Yola düşmək//yola çıkmak; sabahın xeyir//hayırlı sabahlar; ətəyini çırpmaq//eteğini silkmek;

Yalancı Eşdeğerler: Nökrə//uşak; qaralmaq//karalmak//kararmak.

2.2.3. Tarihsiz Günlük Povestinin Azərbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Eserden Bir Metin Parçasının İncelenmesi

Kaynak metnin hedef metne dönüştürülmesi sürecinde, şimdi artık okulumuzdan mezun olan Gülsen Talas ve Dede Sönmez adlı öğrencilerimizle beraber çalıştık. Kemal Abdulla'nın söz konusu eserinin de Azərbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılması, yukarıda belirtilen Türk yazı dilleri arası dil-kullanım aynılıkları, farkları, varyantları ve yalancı eşdeğerlikleri veya eşdeğerleri temelinde yapılmıştır. Aktarma sürecinde, her şeyden önce leksik-sözlüksel olarak birbirinden hem şekilce hem de anlamca farklılık gösteren kelimelerin karşılıkları, Türkiye Türkçesinde bulunarak hedef metinde dil ortamına göre aktarılmıştır. Söz gelimi: *Berk* (Azerb. T.). Türkiye Türkçesi kelime hazinesinde bulunmayan söz konusu kelimenin uygun anlamaları “sağlam, katı, sert, çabuk” vb. (müstakim anlamlar) ve “hasis, cimri” (mec.) sözcükleriyle hedef metinde yerine göre

kullanılmıştır. Veya Azərbaycan Türkçesinde kullanılan” *marəqlı*” kelimesi, Türkiye Türkçesi hedef metninde “*ilginç; bes-peki, sentyabr-eylül, vəzifə-görev*” olarak adlandırılmıştır.

Bu bağlamda, yalancı eşdeğerler olarak adlandırılan, deyilişi ve yazılışı aynı, fakat farklı anlamları ve çalarlarıyla seçilen kelimelerin de Türkiye Türkçesinde karşılıkları bulunmuştur. Söz konusu benzeri kelimeler, Kitabın “Kaynak Metin-Hedef Metin” olarak adlandırılan bölümünde uygun metin parçalarında karşılıklı olarak kullanılmıştır. Azərbaycan ve Türkiye Türkçelerinde, uygun olarak da kaynak ve hedef metinlerde farklı anlamları ve çalarlarıyla kullanılan aşağıdaki kelimeler, söz konusu sözlüksel birimlere örnek olarak gösterilebilir. Söz gelimi.

İsimler: adam, dal, dəstə//deste, dəstək//destek, düz, qızıl//kızıl, nəfər//nefer, bayır, il, pul, mis, yay, tətıl//tatıl, söz, öz vb.

Filler: gözləmək-gözləmək, danışmaq-danışmaq, qurtarmaq-kurtarmak, oxşamaq-okşamaq, köçürmək-göçürmək, çatmaq-çatmaq, diysinmək-tiksinmək, əyləşmək-eyləşmək; dayanmaq-dayanmaq, çəkmək-çəkmək, bulamaq-bulamaq, düşmək-düşmək, baş çəkmək-baş çəkmək, sıxmaq-sıxmaq, qaralmaq//kararmak vb.

Yukarıda belirtilen kelimelerin birçoku ve benzerleri, Kemal Abdulla’nın “Tarihsiz Günlük” eserinin aşağıda getirilen hedef ve kaynak metin parçalarında kullanılmaktadır. Söz konusu kelimeler, kaynak ve hedef metinlerde italikle yazılmıştır. Söz gelimi:

IIIa. Həməən gün. Altıncı dərsdən sonra. Məktəb həyəti.

...Altı dərs və tənəffüslər azlıq etmişdi. Uzun *yay tətildən* sonra *hamımızın* bir-birinə deyiləsi nə qədər *sözümüz* vardı. Kim yayı harda, necə keçirdi?! Nə gördü, hara getdi, həyatda *marəqlı* nə baş verdi?! Çoxumuz yay tətili zamanı bir-birimizi görməmişdik, əlbəttə ki, bir-birimizçün darıxmışdıq. Bir-birimizin sözünü kəsə-kəsə hər kəs ancaq *özündən*, yay “macəralarından” *danışmağa* cəhd edirdi:

-Mən isə...

-Qulaq as...

-Yox e... Bilirsən nə gözəl qızlar var orda?!

-... *qaraldım*, bir *qaraldım* ki, indi-indi keçir.

Bəs mən nədən danışacaqdım?! Bircə mən idim susan. Bunun da səbəbi var idi. Elə ona qulaq asırdım, buna qulaq asırdım. Məktəbin həyətindən uzun müddət dağılışmaq bilmədik.

Mən təşviş içində *sentyabrın* birinci dərs gününün bitməsindən sonra *gözlədim* ki, yenə də keçənilkə şit zarafatlar, “şairəm çünki vəzifəm budur... ənam alım” kimi atmacalar... Bunu Arif uydurmuşdu və hər dəfə ədəbiyyat xaric bəzi o biri dərslərdən məsələn, cəbrdən, həndəsədən, kimyadan qeyri-obyektiv aldığı yazıq “üç”lərə, “dörd”lərə (əlbəttə ki, bunlar mənim ədəbi uğurlarımdır) məktəb tərəfindən bir növ “cavabı” idi) beləcə mənim arxamca yana-yana *istehza edirdi*. Yəni şairliyinin hesabına o biri dərslərdə sənə edilən *güzəştləri* elə bilmə başa düşmürük – eşşək deyilik və *çörəyi də ağızımıza yeyirik*...

Qəribədi, bu dəfə heç bir atmaca, *zarafat* olmadı. Elə bil sözləşiblər. Əksinə, hamısı, Arifin özü də mənə nəsə *qəribə* bir... baxışla baxırdılar, gözlərində istilik vardı...

Qeyd: Mən bunu nə zamansa deməliyəm, indi deyirəm. Şeir yazmaq çox asandır mənim üçün. Qafiyəni bildinsə, ritmi tutdunsa dalı asandır. Məktəbin yubileyinə də şeiri

artıq yazmışdım. Bu yay ilk dəfə xəstəxanada yatası oldum, boş vaxt çox idi, müayinələr gündə bir saat, saat yarım vaxt *aparırdı*, sonra boş vaxt nə qədər istəyirsən.

Sərin, amma balaca palatada tək idim, gün ərzində yanımda həmişə *adam* olurdu, anam və atam, qohum-qardaş. Amma axşama yaxın tək qalırdım. Belə tək qaldığım axşamların birində necə oldusa məktəb *özü özünü* mənim yadıma saldı, başladım nə başladım, misra misranın dalınca gəldi, bəzən məndən qaçıb *gizləndi*, gedib *tapıb* qulağından tutub saldı “dördlüy”ün içinə, pəncərəyə vurulan bu dörd dəmir milin hər biri kimi *cağbacağ* dayandılar bir-birinin yanında, ortalarından ancaq *balaca* bir quş uçub keçə bilərdi, o da xəstəxanə həyatindəki ağacın budağında idi, haradan gəlib düşəcəkdə o *çalimsiz* quşcuğaz xəstəxananın bu balaca palatasına?! (Abdulla 2005: 19-21).

IIIb. Aynı gün. Altıncı dersten sonra. Okul bahçesi.

“...Altı ders ve teneffüsler az gelmişti. Uzun yaz tatilinden sonra *hepimizin* birbirine diyecek çok sözü vardı. Kim yazı nerede, nasıl geçirdi? Ne gördü, nereye gitti, hayatında *ilginç* ne oldu? Çoğumuz yaz tatilinde birbirimizi görememiştik, elbette ki birbirimizi özlemiştik. Birbirimizin sözünü kese kese herkes sadece kendinden, kendi yaz maceralarından *konusmaya* çalışıyordu.

-Ben ise...

-Beni dinle...

-Yok e... Biliyor musun ne güzel kızlar var orada?

-*Karardım*, öyle *karardım* ki daha yeni geçiyor.

Peki, ben neden konuşacaktım? Bir tek bendim susan. Bunun da bir sebebi vardı. Öylece onu bunu dinliyordum. Okulun bahçesinden uzun bir müddet dağılmak bilmedik.

Ben telaş içinde *eylülün* ilk ders gününün bitmesinden sonra *bekledim* ki yine geçen yılki tatsız şakalar, “şairim çünkü görevim budur... Ödül alıyorum” gibi sataşmalar... Bunu Arif uydurmuştu ve her defasında edebiyat hariç bazı derslerden, mesela matematikten, geometriden, kimyadan hiç de objektif olmadan, aldığım zavallı üçlerle, dörtlerle (elbette ki bunlar benim edebi uğurlarımın okul tarafından bir tür cevabı idi) benim arkamdan *alay ediyordu*. Yani şairliğinin karşılığında diğer derslerde sana gösterilen hoşgörüyü sanki anlamıyoruz, şek değiliz ya *ekmeği de ağızımızla yiyoruz*.¹

Gariptir ki bu defa hiçbir laubalilik, *şaka* olmadı. Sanki sözleşmişlerdi. Aksine hepsi, Arif’in kendisi de bana nedense *tuhaf* bir bakışla baktılar, bakışlarında bir içtenlik vardı.

Not: Ben bunu ne olursa olsun söylemeliyim, şimdi söylüyorum. Şiir yazmak benim için çok kolay. Kafiye biliyorsan, ritmi tutturdunsa gerisi kolaydır. Okulun yıl dönümüne de çokça şiir yazmıştım. Bu yaz ilk defa hastanede yattım. Boş vakit çoktu. Muayeneler neredeyse günde bir-bir buçuk saati alıyordu, sonra ne kadar boş vakit istiyorsan.

Serin ama küçük odada tektim, gün içinde yanımda daima biri olurdu, annem ve babam, hısım akraba. Ama akşama doğru tek kalırdım. Böyle yalnız kaldığım

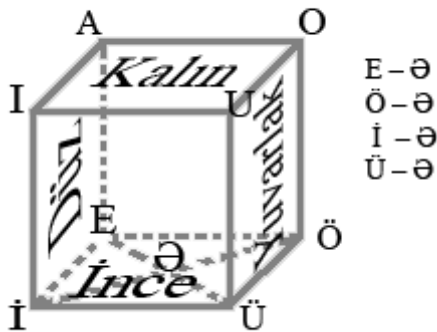
¹ Ekmeği ağızla yemek: Akli başında olmak.

akşamların birinde nasıl olduysa okul *kendi kendini* aklıma getirdi. Başladım ki ne başladım, mısra mısranın ardınca geldi, pencereye vurulan dört milin her biri gibi dört bir taraftan dayandılar birbirlerinin yanına, ortalarından ancak küçük bir kuş uçup geçebilirdi, o da hastane bahçesindeki ağacın dalındaydı, nereden gelip düşecekti o çelimsiz kuşcağz hastanenin bu küçük odasına.”

Yukarıda hem kaynak hem de hedef metinlerden getirilen parçalarda, Türk yazı dilleri arası dil-kullanım aynılıkları, farkları, varyantları ve yalancı eşdeğerlikleri veya eşdeğerleri temelinde aynılıklarda rastlanan önemli fonetik farklardan biri, Azerbaycan Türkçesinde birçok Türkçe ve yabancı kökenli artık Türkçeleşmiş olan kelimenin açık *ə* sesi veya fonemiyle kullanılmasından ibarettir. Türkiye Türkçesindeki uygun kelimelerde ise, söz konusu açık *ə* sesinin yerinde ya açık *a* ya yarı kapalı *e* sesi kullanılmaktadır. Yukarıda getirilen kaynak ve hedef metin parçalarında yer alan uygun kelimelerde de söz konusu fonetik farklılık kolaylıkla gözlemlenebilmektedir. Söz gelimi: Dərs//ders, tətıl//tatıl, tənəffüs//teneffüs, nə qədər//ne kadar, gözəl/güzel, və/ve, dəfə//defa, ədəbiyyat//edebiyat, bəzi//bazı, gəldi//geldi, pəncərə//pencere, mən//ben, eşşək//eşek, xəstəxana//hastane vb.

Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi fonetiği arasındaki belirtilen farklılığın oluşu nedenlerinden birisini; incelik ve kalınlığa, tonlu ve tonsuzluğa göre belirlenebilen fonetik paydalardaki ünlü-ünsüz uyumu oluşturmaktadır. Şöyle ki; Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerindeki bazı kelimelerde, açık *ə* ünlüsünün *q* ve *k* tonlu ve tonsuz ünsüzlerle hece oluşturmada sağladığı fonetik uyum söz konusu fonetik farklılığın ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Gerek yukarıda getirilen bazı örneklerle gerekse Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinden getirilen diğer sözlüksel verilere dikkat edilirse, belirtilen dil-kullanım olayı kolaylıkla gözlemlenebilmektedir, diye düşünüyoruz. Söz gelimi: nə qədər //ne kadar, qələm//kalem, qənəd//kanat, Əkrəm//Ekrem vb. örneklerde, Azerbaycan Türkçesinde *ə* sesi *q* sesiyle, Türkiye Türkçesinde ise *a* ve *e* sesleri *k* ve *q* sesleriyle fonetik uyum sağlamaktadır.

Kelimenin geniş anlamında ise, söz konusu fonetik farklılığın oluşuna açık *ə* sesinin aşağıda çizilen fonetik küp'te aldığı farklı boğumlanma pozisyonu ve *e*, *ö*, *ü*, *i* fonemleriyle oluşturduğu opozisyon (fonolojik karşı durma) yol açmaktadır.

Şema 2.

SONUÇ

En yakın akraba yazı dillerinden birbirine yapılan sözlü ve yazılı metin aktarımı çalışmalarının teorik ve uygulamalı prensipleri, günümüzde bilişsel algılama temelinde lengüistik yöntemlerle de belirlenmektedir. Bu ise, aktarma bilimi kavramının içeriksel birleşenleri olarak bilinen kaynak dil, hedef dil ve kaynak metin, hedef metin ve aktarma süreci algılanmalarının bütünleşik bir filolojik disiplin çerçevesinde tanımlanmasına yol açmaktadır. Bu bakımdan kitabın söz konusu bölümünde çeviri ve aktarma bilimi kavramlarının açılımına bağlı olarak kavramlar dünyasına göre belirlenen dil ilişkileri ve araştırma-inceleme bağlamının alt katman//art görünümlü, yan katman//eş görünümlü, üst katman//ön görünümlü, iç katman//iç görünümlü bir şematiği belirlenmiştir (Şema 1.).

Türk yazı dilleri ve tarihî lehçelerinden birbirine yapılan her türlü yazılı metin ve söylem aktarımı süreci, 1990'lı yıllardan itibaren gittikçe hızlanmaktadır. Diğer Türk yazı dilleri ve tarihî lehçelerinden Türkiye Türkçesine ve aksine yapılan aktarma çalışmaları, bu süreçte merkezi yer almaktadır. Çağdaş Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen ve Azerbaycan yazarlarının Türkiye Türkçesine aktarılan eserleri; Türk Dünyası kavramı, Türklük olgusu ve oluşumu, ulusal Türk kültürleri ve Türk-İslam medeniyeti yukarıda belirtilen şematiğe göre konularının art//eş//ön ve iç görünümlü algılanma açılarından enine boyuna irdelenerek işlenilmesiyle seçilmektedir. Söz konusu çalışmaların içerisinde, Kemal Abdulla'nın modernleşme ötesi dil-anlatım tarzı ve roman kurgulama tekniğiyle yazdığı ve bundan dolayı da özel bir bilişsel algılama temelinde lengüistik yöntemle incelenme gerektirdiği *Eksik El Yazması* ve *Büyücüler Deresi* romanlarının günümüzde birçok yabancı dile çevrilmesi ve Türkiye Türkçesine aktarılması dikkatleri çekmektedir.

AÇIKLAMALAR

(1) Retprosperspektif/Retprosperspektivel:

Prospektif/Prospektivel ve Perspektif;

Retrospektif/Retrospektivel;

İnterospektif/interospektivel

kelimeleri, **Perspektif** (is. Fr. **perspective**) ve ya *ön görünümlü* sözcüğü, Türkiye Türkçesinde kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde sık kullanılmayan **perspektif** sözcüğü, genellikle geleceğe yönelik, geleceğe göre, uzaktan görünüş anlamını ifade etmektedir. **Retrospektif** (art görünümlü) ve **prospektif** (*eş görünümlü*) sözcükleri de Hint-Avrupa kökenlidir. Ancak söz konusu sözcükler, Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır. **Retrospektif** sözcüğü geçmişe yönelik, geçmişe göre, **prospektif** sözcüğü ise şimdiye yönelik, şimdiye göre yapılan herhangi bir konudaki değerlendirmeleri içerir. **Perspektif** sözcüğü tümüyle, **retrospektif** (**ret.**) ve **prospektif** (**pros.**) sözcüklerinin ise ilk heceleri alınarak, Türkiye Türkçesinde tarafımızdan **retprosperspektivel** terimi türetilmiştir. Söz konusu sözcüğün ifade ettiği kavram, 1990'lı yıllarda Türkoloji'nin çeşitli konuları üzerine yaptığımız araştırma-inceleme süreçlerinde anlamsal nitelikli bir anadil varyantı olarak belirlenmiş ve gerek Rusça, gerekse Azerbaycan Türkçesinde tarafımızdan kullanıla gelmiştir. **Retprosperspektif** sözcüğü birleşenlerinin Türkçedeki sözlüksel ve biçembilimsel (biçem/biçembilim/biçembilimsel) kullanımları ise, söz konusu leksik birimlerin birincil anlamsal-işlevsel alanlarına bağlı olarak gerçekleşmektedir. **Retprosperspektif** kavramının tümüne gelince: Herhangi bir konu veya konulardaki sosyal-bilimsel ve bilişsel değerlendirmelerin, araştırma ve incelemelerin hem geçmişe hem şimdiye hem de geleceğe yönelik metodolojik eksende yapılması demektir (Musaoğlu 2003ç: 24).

Yukarıdaki sözcüklerin sırasında *interospektif/interospektivel* kelimesi de belirtilmiştir. Bu kelimenin ifade ettiği kavramla ilintili benzer bir sözlüksel model niteliğinde *iç katman* (*interstrat*) sözü, XX. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkmıştır. Birinci kelime özgün nitelikli bir bakış acısı, ikincisi ise böyle bir bakış acısıyla değerlendirilebilen olay, olgu, nitelik ve nicelikleri ifade eder. Söz konusu kelimeler, 1990'lı yıllarından itibaren gerçekleşen dünya düzeyinde ulus devletlerin ve kültürlerin millî öze bağlı dil-edebiyat, etnografya, din ve inanç nitelikli özgün sözel boyutların, etnik, folklorik ve mitolojik içerikli çeşitli arkaik verilerin özelliklerinin

araştırılması ve incelenmesi sırasında belirlenen belli kavramaları ifade etmek için türetilmiştir. Bu kavramlar ve onları ifade eden kelimeler, yukarıda belirtilenlerden bazı farklı özellikleriyle seçilmektedir. Bundan dolayı, çağdaş lenguistik anlatımda kullanılmaktadır (Добровольский 1998; Дитрих 2002).

(2) “Türkçede yeni bir fonomorfolojik model, *bermek* eylem kökünün sözcüksel-işlevsel biçimlenmesiyle türetilmektedir. Söz konusu sözlüksel modelin Türk dili sözvarlığında kullanımbilimsel-dizgesel olarak yer alma ihtiyacını ve Türkiye Türkçesinde buna uygun yazı dili normlarındaki kullanımını, daha önce türetilmiş olan **bilişim** teriminin İngilizcedeki uygun soyut kavramı *bilgisayar*, *bilgi işlem* sözcükleriyle tümüyle ve alt anlamsal düzeyleriyle Türkçede ifade edememesi durumu gerektirmektedir. Bunun yanı sıra, söz konusu kavramın tümünün ve ayrıntılı ifadesinin sadece Türkçedeki **bil-** köküne yüklenilerek **bilişim**, **bilişimsel** isim ve sıfatların türetmeleri dışında sözcük türetme üretkenlikten yoksun boylamsal dizgesiyle bilimsel konuya ilişkin uygun alt kavramlaştırmaların ve kategorileştirmelerin yapılamayacağı olanaksızlığı da ortadadır. Bundan dolayı İng. *Compute*, *computation*, *computational*, *computationalize*, *computerize*, *computationalist* kavramlaştırmalarının ve yan anlamlarının, nüanslarının da Türkçeleri sırasıyla **bermek**, **berim**, **berimsel**, **berimselleştir**, **berimlenme**, **berimlettirme**, **berimselleştirme**, **berimselleştirilme**, **bilgisayarlaştır**, **berimselcidir** (krş. bilgisayarıcı) sözcükleriyle veya terimleriyle verilebilir. Şöyle ki; İng. *Cognitive linguistics* ile *computational linguistics* ayrımı da yeni kökle *bilişsel dilbilim* ve *berimsel dilbilim* (Cem Bozşahin ve Deniz Zeyrek 2000: 41-48) olarak yapılabilir” (Musaoğlu 2006: 156).

(3) *Anadil* (Rusça. *prayazık*, Alm. *ursprache*, Fr. *langue mere*, İng. *primitive language*) kavramı, çeşitli diller ve lehçeler üreten dil demektir. *Ana dili* (Alm. *muttersprache*, Fr. *langue maternelle*, İng. *native language*, *mother tongue*, Rusça. *rodnoy yazık*) anlayışı ise, kişinin anasından öğrendiği dil ve buna bağlı olarak da büyük milletlerin, toplumların yanı sıra, çeşitli halkların veya azınlıkların konuştuğu ve kullandığı diller anlamına da gelmektedir. *Ana dili*, yazısı ve hiç yazı dili olmayan lehçeler veya birkaç yüz kişinin konuştuğu diller de olabilir. Dünyada konuşulan veya çeşitli düzlemlerde kullanılan birçok *ana dili*, *anadil* değildir. Bu bağlamda Türkçe, İlk Türk döneminden beri akraba ve en yakın akraba diller düzleminde, lehçeler ve yazı dilleri biçimlerinde kullanılan ve Genel Türk dili olma niteliğini muhafaza eden ve yaşayan bir *anadildir*. Türkçe, hem de çağdaş Avrasya Türkçeleri düzlemlerindeki kullanımlarıyla *ana dilidir* veya *ana dilleridir*. Birincisi tekilde, ikincisi çoğuldadır. Türkçe, ulu önder Atatürk’ün gerçekleştirdiği dil çalışmalarının etkisiyle ve Türk Cumhuriyetlerinde de resmî devlet dili statüsüne kavuşmakla hem *anadil* hem de *ana dili* veya *ana dilleri* olma özelliğini muhafaza etmekte ve geliştirmektedir.

KAYNAKLAR

ABDULLA, Kemal (1991), *Gizli Dədə Qorqud*, Bakı, Yazıçı, 148 s.

--- (1995), *Gizli Dede Korkut*. Türkiye Türkçesine aktaran: Kerime Üstünova, Bursa, Ekin Kitabevi, 154 s.

--- (1997), *Gizli Dede Korkut*. Not ve Açıklamalarıyla Türkiye Türkçesine aktaran: Ali Duymaz, Ötüken, 222 s.

--- (1999), *Sirr içində Dastan və yaxud Gizli Dədə Qorqud*. “Elm” Nəşriyyatı, Bakı, 283 s.

--- (2004), *Yarımçıq əlyazma*. Roman, XXI YNE, Bakı, 286 s.

..... (2005), *Tarixsiz gündəlik*, povest, XX YNE, Bakı, 191 s.

--- (2006), *Eksik El Yazması*. Aktaran: Ali Yılmaz, Ötüken, Ankara, 291 s.

--- (2006), *Sehrbazlar Dərəsi*. Roman, Mütərcim, Bakı, 222 s.

--- (2007), *Büyücüler Deresi*. Roman, Türkiye Türkçesine aktaran: Arif Acaloğlu, Avrupa Yakası Yayınları, İstanbul, 188 s.

--- (2006), Тайный “Деде Коркуд” Mütərcim, Bakı, 346 s.

... (2009), *Mifdən yazıya və yaxud Gizli Dədə Qorqud*, Bakı, Mütərcim, 375 s.

Айтматов Ч. (1995), *Тавро Кассандры*, Москва, 302 с.

Baskakov N. A. (1997), *Türk Kökenli Rus Soy Adları*, Çeviren Prof. Dr. Samir Kazımoğlu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 234 s.

- Bilgisayar Destekli Dil Bilimi Çalıştayı Bildirileri (2006), 14 Mayıs 2005, TDK Yayınları, Ankara.
- IV. Bilişim İşbirliği Forumu (2004), Türk Cumhuriyetleri Bilgi Teknolojileri Grubu, Bakü, 14-15 Aralık.
- BOZŞAHİN, Cem ve ZEYREK, Deniz (2000), *Dilbilgisi, Bilişim ve Bilişsel Bilim*. –Dilbilim Araştırmaları, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, s. 41-48.
- Демьянков В. З. (1994), *Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода*. –Вопросы Языкознания, № 4. с. 17-33.
- Дитрих В. (2002), *Влияние языков Американских индейцев на романские языки (II): “общие языки”: ацтекский, кечуа и тупи. Субстрат, адстрат или интерстрат?* –Вопросы Языкознания, № 2. с. 64-85.
- Добровольский Д. О. (1998), *Национально-культурная специфика во фразеологии (II)*. – Вопросы Языкознания, № 6. с. 48-56.
- Doğan G. (2000), *‘İltifat olgusuna Bilişsel Bir Yaklaşım*. –Dilbilim Araştırmaları, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, s. 49-63. 79.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2007), *Giriş. Türkiye Türkolojisine ve Türkiye’deki Türk Lehçeleri Çalışmalarına Genel Bakış*. Türk Lehçeleri Grameri, Akçağ, Ankara, s.11-30.
- ƏHMƏDOV, Firudin (2007), *Elektron imkanlar: Azərbaycan dili və Türk dillərinin integrasiya problemlərinə konseptual yanaşma*. AzAtaM.
- GÖKTÜRK, Akşit (2004), *Çeviri: Dillerin Dili*. İnceleme, İstanbul, YKY, 112 s.
- Гуреев В. А. (2004), *Языковой эгоцентризм в новых парадигмах знания*.– Вопросы Языкознания, № 2. с. 57-67.
- (2005), *Проблема субъективности в когнитивной лингвистике*. - Известия АН. Серия Литературы и Языка, том 64, № 1, с. 3-9.
- Ханина О. В. (2004), *Желание: когнитивно-функциональный портрет*. –Вопросы Языкознания, № 4, с. 122-155.
- Иностранная литература (2007), No 4, Москва.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü (1992), I, II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Кибрик А. А. (1994), Когнитивные исследования по дискурсу. –Вопросы Языкознания, № 5, с. 126-139.
- Kitabi-Dədə Qorqud*, Gənclik, Bakı, 1978, 183 s.
- Кравченко А. В. (2001), *Когнитивная лингвистика и новая эпистемология (К вопросу об идеальном проекте языкознания)*. –Известия АН. Серия Литературы и Языка, том 60, № 5, с. 3-12.
- Кубрякова Е. С. (1994), *Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика – психология – когнитивная наука*. –Вопросы Языкознания, № 4, с. 34-47.
- (2004), *Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивной лингвистики*. –Известия АН. Серия Литературы и Языка, том 63, № 3, с. 3-12.
- Курт О. (2002), *Обучение студентов языкового вуза идиомам турецкого языка на основе когнитивно-культурологического подхода*, АКД, Минск, 18 с.
- Лингвистический энциклопедический словарь*, Москва, “СОВЕТСКАЯ ЭЦИКЛОПЕДИЯ”, 1990, 683 с.

- Musaoglu, Mehman, Gümüş, Muhittin (1995), *Türkçe Açıklamalı Azerbaycan Atasözleri*, Engin Yayınevi, Ankara, 349 s.
- MUSAOĞLU, Mehman (2002a), *Türkolojinin Çeşitli Sorunları Üzerine Makaleler İncelemer*, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 320 s.
- (2002b), *Türkiye’de Son 10 Yılda Türk Dünyası Dil ve Edebiyatı Üzerine Çalışmalar*. TÜRKSÖY. Türk Dünyası, Kültür, Sanat, Bilim, Haber ve Araştırma Dergisi, Sayı: 5 Ocak, Ankara, s. 7-10.
- (2003a), *Türk Dünyasında Çeviri-Aktarma Sorunları ve Annaguli Nurmehmet’in Türkiye Türkçesindeki Eserleri*. I. Avrasya Sanat Edebiyat Yıldızları Uluslararası Sempozyumu, Ankara, s. 117-123.
- (2003b), *Türkçede Çeviri ve Aktarma*. Bilig. Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 24, s.1 – 22.
- (2003c), *Türkçedeki Kaynak ve Erek Metin Odaklı Dilbilgisel Gelişmeler ve Dil Yanlılıkları Üzerine*. Cumhuriyetimizin 80. Yılında Türkçemiz, Anaçev Anadolu Çağdaş Eğitim Vakfı, Ankara, s. 151-158.
- (2003ç), *Türk Folklorik Metinlerinin Ontolojik-Lengüistik Temelleri*. Dil Dergisi, Sayı: 118 Ocak-Şubat, Ankara, s. 16-25.
- (2003d), *Türkçenin İşlevsel Dilbilgisi ve Metin Kompozisyonu*. Dil Dergisi, Sayı: 120, Mayıs-Haziran, Ankara, s. 22-40.
- (2004), *Anar’ın Eserleri Türkiye Türkçesinde*. TÜRKSÖY. Türk Dünyası, Kültür, Sanat, Bilim, Haber ve Araştırma Dergisi, Sayı: 11 Ocak, Ankara, s. 25-30.
- (2005), *Ədəbi köçürülmə nəzəriyyəsinin əsas prinsipləri və məşin köçürməsi (proqram təminatı) sisteminin (software) lingvistik yönümü. Tərcümə və Transmilli Proseslər*, Beynəlxalq Konfrans, 14- 15 Aprel, Bakı, s. 31-32.
- (2006), *Türkçe Aktarma Bilimi ve Dil Bilimsel Boyutları*. Bilgisayar Destekli Dil Bilimi Çalıştayı Bildirileri. 14 Mayıs 2005, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s.139-158.
- (2007a), *Dede Korkut Destanı, Başucu Kitabımız*. TÜRKSÖY. Türk Dünyası Kültür ve Sanat Dergisi, Sayı: 22 Ocak, Ankara, s. 20-24.
- (2007b), *Çağdaş Türk Yazı Dilleri ve Haritası*, TÜRKSÖY, Türk Dünyası Kültür ve Sanat Dergisi, 25, 2007/4, s. 22-27.
- (2008), *Türkçede Çatı*. Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı, Ankara, Akçağ, s. 207-234.
- Musaoğlu, Mehman, Kirişcioğlu, Fatih (2008), *Türk Dil Biliminde Görünüş Kategorisinin İncelenmesi Üzerine*. Türkologiya, No 1-2, s. 32-54.
- Новое в зарубежной лингвистике, вып. XXIII, *когнитивные аспекты языка*, Москва, “ПРОГРЕСС”, с. 281-309.
- SABİR, Mirzə Ələkbər (1992), *Hophopnamə*, Bakı, Yazıcı, 558 s.
- Селиверстова О. Н. (2002), *Когнитивная семантика на фоне общего развития лингвистической науки*. –Вопросы Языкознания, № 6, с. 12-26.
- Sravnitelno-istoričeskaya grammatika tyurkskih yazıkov*. Regionalnie rekonstruktsii, Moskva, “Nauka”, 2002, s. 4-5.

- Сулейманов О. (2002), *Тюрки в доистории. О происхождении древнетюркских языков и письменностей*, Алматы, “АТАМҰРА”, 319 s.
- TEKİN, TALAT, ÖLMEZ, MEHMET (2003). *Türk Dilleri*. Giriş. Yıldız. Dil ve Edebiyat 2.
- Толстой Н. И. (1997), SLAVIA ORTHODOXA İ SLAVIA LATINA – *Общее и различное в литературно-языковой ситуации (опыт предварительной оценки)*. Вопросы Языкознания, № 2, с. 16-33.
- Türklerin Kökleri: Dilleri ve Halk Edebiyatı 1999-2000, Dilleri ve Halk Edebiyatından Derlemeler. Dr. Wilhelm Radloff, Ekav Yayınları. I, II, III, IV, V, IV, ciltler, (Süleyman Demirel’in sunusuyla).
- VI. Türk Dünyası Ekonomi, Dil ve Bilişim İşbirliği Forumu. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Bişkek, 2006.
- UĞURLU, Mustafa (2000), *Türk lehçeleri Arasında Aktarma Meseleleri ve “Abay Yolu” Romanı*. Bilig. Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Güz, Sayı: 15, s. 59 – 77.
- (2004), *Türk Lehçeleri Arasında Kelime Eş Değerliği*. Bilig. Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Güz, Sayı: 15, s. 59 – 77.
- Воркачёв С. Г. (2001), *Концепт счастья: понятийный и образный компоненты*. – Известия АН. Серия Литературы и Языка, том 60, № 6, с. 47-58.
- YAZIKI MİRA (1997), *Tyurkskie yazıki*, Bişkek.
- YUSUFOĞLU, Şükrullah (2009), *Kefensiz Gömülenler. İnceleme-Aktarma: Şuayip Karakaş*, Ankara, 296 s.

II. BÖLÜM

KAYNAK ve HEDEF METİN

Kaynak Metin

Kamal Abdulla

Tarixsiz gündəlik

Povest

XX/ YNE

Bakı-2005

Əməkdar müəllim, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı Zərbəli Səmədovun xatirəsinə və Bakının 190 sayılı məktəbində oxumuş, oxuyan və oxuyacaq bütün şagirdlərə; işləmiş, işləyən və işləyəcək bütün müəllimlərə və əməkdaşlara ithaf olunur.

Sentyabrın ilk günü. Məktəb həyatı.**1-ci dərsdən əvvəl.**

Elə bil yuxu görürəm. Amma bu yuxu yavaş-yavaş reallığın ölçülərini alır. Üzlər, gözlər həmən-həməndir. Amma baxışlar o baxışlar deyil. Bu adamlar doğurdanmı iki ay bundan əvvəlkilərdir? Heç inanmaq olmur. Amma həqiqət bundan ibarətdir. Həqiqət Mariya Semyonovna deyən kimidir: nə azdır, nə çoxdur; nədirsə odur. Ətli-canlı, sözlü-söhbətli Mariya Semyonovna yadıma düşən kimi o dəqiqə kefim düzələn kimi olur. İndi də bu sözləri yazı-yaza hiss edirəm ki, dodaqlarım qaçıb...

Qeyd: Mariya Semyonovna bizim rus dili müəllimimizdir. Dərsdən çox bizimlə həyat haqda, məktəbimiz haqda, futbol haqda danışır, rus dilini az-çox bildiyimizə görə bizim dil qabiliyyətimizi bu cür canlı söhbətlər vasitəsilə möhkəmləndirir, onun dərslərini bütün sinfimizin uşaqları səbirsizliklə gözləyir. Asudələşirik, özümüz özümüz oluruq. Çox zaman isə aləm qatışır bir-birinə, ağız deyəni qulaq eşitmir sinifdə. Xoşbəxtlikdən bu il də rus dili müəllimimiz odur.

Yox, yüz faiz bu uşaqlara nəşə olub, ya bəlkə mənə nəşə olub?! Bunlar axı nə üçün belə həddindən artıq səmimi, həddindən artıq mehriban olublar?! Mən onların iki ay əvvəlki, yəni yay tətildən əvvəlki adi baxışlarını xatırlayıram. O zaman mənə münasibət indiki kimi... necə deyim, qeyri-adi deyildi. Hələ bir dəfə qəliz bir hadisə də baş vermişdi, Aslan deyildi, az qala onunla yumruq davasına çıxacaqdıq?... İndi isə... Aslan da, İlkin də, Azər də elə mehribanlaşıblar ki. Bəlkə artıq 10-cu sinfə çatdıq, axırıncı ildə bir yerdə olacağıq-ondandır? Sonra kim hara gəldi getdikcə gedəcək... Yəni başlarına romantika havası girib?! Nə oldu bunlara- nə cür sürətlə baş verdi bütün bu dəyişikliklər?! Oğlanlar bir yana, sinfimizin qızlarını hələ tanımaq olmurdu. Məktəbdə oxuduğumuz doqquz il ərzində heç bir sinifdə bunlar mənə bu cür xüsusi diqqət yetirməmişdilər. Bəlkə bütün bunlar mənə belə gəlirdi? Gizli-gizli mənə baxıb pıçıldaşanlar nədənsə gözlərini məndən yan qaçıırırdılar. Sonra da xüsusi bir məhəbbətlə mənə baxdıqca baxırdılar Bunlar deyəsən hamısı birdən-birə, bir anın içində mənə vurulublar, nədi? Yay o qədər də isti keçməmişdi elə bil, hamısının da başı birdən xarab olmayıb çox güman...

Həmənin gün. Üçüncü dərsdən sonrakı böyük tənəffüs zamanı.

İlkin hamının yanında heç bir mətləbə dəxli olmadan belə dedi:

– Nazim qədər ədəbiyyatı məktəbdə oxuyan yoxdur. Mən həmişə bunu bilirdim. Sən mənə bu il ədəbiyyatdan kömək edərsən? Əvəzinə sənəin yaxşı bir şəklini çəkərim. (İlkin rəssam idi). Kitab oxumağa hövsələm çatmır. “Robinzon Kruzo”nu oxumusan?

Sonra cavab gözləmədən hamının qarşısında əsl qəhrəman ədası ilə sözlərinə nöqtə, yox, nida qoydu:

– Mən yayda istədim oxuyam, oxuya bilmədim!

Mən indi durub desəydim ki, mən “Robinzon Kruzo”nu az qala birnəfəsə oxumuşam, əlbəttə ki, yaxşı alınmayacaqdı. İlkinə cavab verməmək qərarına gəldim, əslində heç özü də cavab gözləmirdi. “İlkin Robinzon Kruzonu oxuya bilməyib”- o tərəfdə oturub qulaqlarını biz

tərəfə lokator eləyən qara Ziba bərkdən, heç kimə yox, özü-özünə bu sözləri istehza ilə dedi. Sonra dediklərinə belə bir əlavə elədi. “Çox böyük qəhrəmanlıq eləmişən...”

Qara Ziba sözü şax deməyin ustası idi, yeri gəldi-gəlmədi tökərdi ortalığa ağzına gələnə. Amma bu dəfə də bir çox dəfəkilər kimi ona məhəl qoyan tapılmadı. Hamı dodaq büzdü. Yəni milçəkdi vızıldadı, yan keçdi... Hamı bilirdi ki, Zibanın İlkindən, onun da Zibadan zəhləsi gedir. İlkin keçən il qızın çox biədəb karikaturasını çəkib az qala bütün sinifdə onu biyabır eləmişdi. Qızın özü şəkli görməsə də ucundan-qulağından eşitməmiş olmazdı. Amma bəlkə də və çox güman ki, görmüşdü, indi isə özünü bu işdən bixəbər kimi aparırdı.

Robinson Kruzo ilə bağlı suala isə mənim cavab verməməyim qızlarımızın gözündə məni lap qaldırdı, çünki bu cür susmağım çox belə... mənalı alındı, guya ki: “susuram, amma, əlbəttə ki, oxumuşam.”

Mənim qoltuqlarım bir xeyli şişdi. İlkin sayılıb-seçilən uşaqlardan idi, mənim onunla xüsusi dostluğum vardı. Buna baxmayaraq indi onun mənim haqqımda dedikləri mənim üçün bir qədər gözlənilməz oldu. Amma deyəsən bu təkcə mənim üçün gözlənilməz oldu. O biri uşaqlar İlkindən məhz bunu gözləyirdilər. Ya bəlkə hər kimdənsə bir işarə gözləyirdilər- məni mənim üçün tərif eləməkdən ötrü. Mən bunu hiss edirdim. Nə düzdü, o düzdü – sinifdə həmişə xüsusi çəkim olmuşdu. Amma bu il mənə münasibətdə, mənə daha çox istilik, məhrəmlilik göstərməkdə dostlarım elə bil yarışa çıxmışdılar. Çoxbilmiş Arif də, adətən qaraqabaq Natiq də, hətta “bütün” zamanələrin və bütün siniflərin gözəli”, yanağında qara xalı, İlkinə hər dəfə yeri gəldi-gəlmədi iynə-sancaq batıran gözəllər gözəli Qənirə də, hamının ciddiliyinə çox hörmət elədiyi Arzu da müşahidələrimin təsdiqi kimi bir-birinin sözlərini kəsə-kəsə İlkinin dediklərini cani-dildən təsdiq eləməyə başladılar.

– Yox, e, bunun oxuduğu kitabları bir yerə yığsan... -Natiq xeyli ciddi bir görkəmlə dedi. Bu qaraqabaqdan belə sözlər...

– Yığa bilməzsən, oğlum. –Arif bu il hamıya, hətta yanında əyləşən qara Zibaya da “oğlum” deməyə başlamışdı. Maraqlıdı, iki ay yay təttilini bu harda keçirib?! Atası həvəskar alpinistdi, bəlkə alpinistlərin dəstəsində olub, hansısa yüksəklikləri fəth edib, hansısa dağlara dırmaşib... Sözü bax: “oğlum”... Çox maraqlı sözdü.

– Nə özünü çəkib dağ başına qoymusan, oğlum, gör millət səni necə göylərə qaldırır... -Bu dəfə “oğlum” mənə aid edilmişdi. “Dağ” sözünü də Arif xüsusi bir tərzdə işlətdi, elə bil, söhbəti bu şəkildə çəkib özünə tərəf döndərmək istəyirdi.

Gözəllər gözəli Qənirə də, nəhayət, tənbəl-tənbəl, sözləri ağzında aktrissələr kimi uzada-uzada (ağzında söz əvəzinə elə bil saqqız vardı) dilləndi:

– Mən özüm... elə gözəl bir roman oxudum ki, yayda... elə gözəl... amma adını... unutmuşam.

Qənirə Arifə heç fikir verməzdi, əgər İlkin söhbətə qarışmasaydı...

İlkin Qənirəyə saymazyana baxaraq, yəni “səni bütün aləm sevə bilər, bəlkə də nə bilim, sevir, amma... bunu bil: məndən başqa”, söhbətə qarışdı:

Sən... nəyə oxumusan? Yəqin əlifba kitabı olub. – İlkin dedi.

Biz gülüşdük. Qənirə isə gözlənilmədən əməlli-başlı pərt oldu. Qaş-qabağını tökdü.

– Yaxşı, yaxşı, zarafat eləyirəm. Sən axı ədəbiyyatla havaxtdan belə maraqlandın?! – İlkin elə bil Qənirəyə kobud davrandığını başa düşdü, bunu yumşaltmaq istədi və bu dəfə mülayim tərzdə ondan soruşdu.

– Sənə nə dəxli var?! Özüm bilərəm. – Qənirə də öz növbəsində İlkinə kobud bir cavab verdi, elə bil ki, Arifin də hirsini İlkinin üstünə tökməyə hazırlaşdı. Aydın məsələdi: küsmək istəyirdi. Bəhanə axtarırdı. Axtarırdısa, bundan yaxşı bəhanə?!

...Qənirənin küsməyindən yox idi. Adamdan öz-özünə küsər, öz-özünə barışardı, sənin heç xəbərin olmazdı. Mənim başıma gəlib. Səkkizinci sinifdə. O zaman... yox, bu barədə danışmaq istəmirəm. Bir məsələ ki, öz məntiqi sonluğuna çatmadı, onun barəsində danışmaq düzgün deyil.

– Küsmüşdüm səndən.

– Niyə?

– Səndən “Fizika”-nı istədim, sən isə...

İstəmədin axı, Qənirə. –Nolsun ki... istəsəydim, onsuz da verməyəcəkdin.

Bu idi Qənirə!

İndi də barışdırıcı mövqedən “xeyirdi bu söhbətlər?” kimi bəzi sözlər deməyə hazırlaşırıdım ki, zəng vuruldu və hamı öz yerinə keçməyə başladı. Qənirənin qş-qabağı hələ də yerlə gedirdi. Elə İlkinin özü də deyəsən pərt idi.

Təsadüfdən, ya da ki qeyri-təsadüfdən üçüncü dərşimiz ədəbiyyat dərşı idi. Nabat müəllimə sinfə girdi və mən onun çatılmış qaşlarına baxıb bayaqkı söhbət haqda düşüncələrimi bir başqa vaxta saxladım.

Üçüncü dərşın sonunda.

Qeyd: Keçən ilki sinif rəhbərimiz Nabat müəllimə yenə həməşəki kimi dodaqlarından daha çox qaşları ilə danışır. Onun çatılmış qaşları neçə-neçə növcəvının (yəni bizimkilərin) qanını qara rəngə büryan eləmişdi, nə bilim, daha necə deyərlər... bir sözlə, onun çatma qaşları qanımıza acı soğanı az doğramamışdı.

Dərs boyu Nabat müəllimə ondan, bundan yayda nə edib-etmədiyini, kimin hansı kitabı oxuyub-oxumadığını soruşub, demək olar ki, hamını pərt edib qızartdı. Dərşın sonuna yaxın birdən Nabat müəllimənin yadına nə düşdü, nə düşmədisə üzünə, mən bilən, süni bir təbəssüm gəlib qondu və Nabat müəllimə enli, çatma qaşlarını, nəhayət, rahat buraxıb birdən-birə mehribanlaşan gözlərini bu dəfə mənə dikdi:

– Nazim... təzə şeirlər yazmısan, bala, yay zamanı?

Sinfin üstündən ağır bir gərginlik götürüldü. Hamı dərindən asudə bir nəfəs aldı və bütün sinfin diqqəti mənə sarı yönəldi. Əcəb işə düşdük. Amma... çünki oldun Koroğlu, yox, dəyirmançı, o zaman çağır gəlsin dəni...

Qeyd: Mən məktəbin rəşmi şairi idim, bütün yığıncaq və görüşlərdə, şanlı-şöhrətli, adlı-sanlı qonaqların qarşısında böyük məktəb zalında direktorumuz Sona müəllimənin “indi isə öz yazdığı şeiri oxumaq üçün söz verilir IX sinif şagirdi Nazimə...” sözlərindən sonra məktəb uşaqları ilə dolu zal az qala partlayırdı, mənə əlbəttə ki, məktəbimizə qonaq gəlmiş xalq şairlərindən daha çox əl çalırlar. Yuxarıda qonaqlarla bir prezidiumda əyləşən Zərbəli müəllim bu zaman az qala kövrəlirdi.

Qocaman ədəbiyyat müəllimim Zərbəli müəllim özü mənə hələ səkkizinci sinifdə “mirzə” ləqəbini vermişdi. Mirzə Nazim...

Amma yaxşı ki, mən Mirzə Nazim ola bilmişdim, yoxsa, sinifdə baş verən bütün dələduzluqları həmişə iki nəfərin boynuna yıxırdılar və bu haradasa həqiqətdən o qədər də uzaq deyildi. Bu iki nəfərdən biri İlkin idi, o biri-mən.

Məktəb bəlkə də mənə çoxdan özündən uzaq eləmişdi və yaxud yəqin ki, çoxdan mən tamam başqa bir mən olardım, hörmətli qnaq-qara qarşısında Sona müəllimə bu sözləri deməkdən ləzzət duymasıydı:

“İndi isə öz şeirini məktəbimizin şagirdi Nazim Hüseynov oxuyacaq...”

Kim isə arxadan “failatun, failatun, failun” deyər pıçıltı ilə Zərbəli müəllimi bu şəkildə yada saldı, əruz vəzninin bəhrilə bağlı bu qəribə sözlər onun dilindən heç düşməzdi və bu sözlər bizim üçün nə isə bir sirr libasına bürünmüşdü, çünki bu klassik şeir bəhrlərini heç birimiz, hətta mən də dərindən anlamırdım. Biz də ki... Amma bu pıçıltının adı “pıçıltı” idi və o qəflətən nəzərdə tutulduğundan xeyli bərk səsləndi, buna görə də onu hamı eşitdi, dodaqlara zorla gəlib qondarma bir təbəssüm qondu, elə bil hamımız gözlədik ki, Nabat müəllimənin bu “pıçıltıya” reaksiyası necə olacaq, amma onun üzündə bir əzələ belə tərpənmədi. Belə olanda həmmən qondarma təbəssüm bizim də dodaqlarımızdan çox tez silindi, çünki maraqlı idi, görəsən Nabat müəllimə eşitmişdi bu “pıçıltını”, ya yox?!

Nabat müəllimə eşitdi, eşitmədi, özünü heç o yerə qoymadı, mənə eşitmişdi, amma eşitməzliyə vurdu özünü. Mən ayağa qalxmaq istədim.

– Otur, otur. –Nabat müəllimə əli ilə mənə işarə etdi ki, ayağa qalxmaya bilərəm. Mən eləcə yarımqalxmış, bir az da gülməli vəziyyətdə donub qaldım, sinifdə bu halıma astaca pıqqıldayan da tapıldı, sonra ayağım birdən-birə qıc olub büzüşdü və mən özümdən asılı olmadan yavaş-yavaş təzədən yerimə oturdum.

Mənim “bəxtimdən” hamı məndən cavab gözləyirdi. Əlbəttə Azər, Aslan, İlkin və digər “lotular” ürəklərində sevindilər, çünki bir azdan zabitəli Nabat müəllimənin bayaqdan başlayıb qurtarmayan ümumi danlaqları yavaş-yavaş onların konkret adları və familiyaları ilə əvəzlənməyə başlayacaqdı, növbə onlara çatırdı, artıq onun qaşları oxa dönür, sinifdəki onun sözüylə desək, “tüfeyl” canlı hədəflərə sərrast atəşlər açılırdı. Belə bir məqamda hardan bu arvadın yadına düşdü mənim şeirlərim?!

– Belə də... -Ümumi sözlərlə yayda şeir yazıb-yazmamağım barədə Nabat müəllimənin əttökən sualından mən çalışdım yaxamı qurtarım və diqqət mərkəzini öz üzərimdən yayındırdım.

– Bax, Nazim, bala, lap elə bu günlərdə məktəbimizə çox adlı-sanlı yazıçılar, şairlər qonaq gələcək. –Nabat müəllimə üzünə xeyli ciddi bir ifadə verib baxışları ilə sinfi dolanıb gəzdi, partaları bir-bir dolaşdı, səsi yenə də ani olaraq cingildədi. -Bilirsiz ki, məktəb 65 yaşını qeyd edəcək. –Bundan sonra onun baxışları yenə orta cərgənin orta sırasında mənə tapdı, bayaqkı cingiltili səsi yenə mülayimləşdi.- Nazim, bala, sənə yəqin deyəcəklər Sona müəllimənin adından. Hazırlaş. Bəs siz nə ilə gələcəksiniz məktəbin yubileyinə? – Nabat müəllimə mənə qəribə də olsa anlaşılmaz bir təbəssüm göndərəndən sonra, yəni “səninlə qurtardıq”, gözləri yenə partaların arasına sürətlə sağa-sola fırlandı və çox keçmədi onun qəzəbli baxışları bir istiqamətdə donub qaldı. Qaşlar yenə ox və yaya çevrildi. Bu dəfə hədəf Aslan oldu. “Failatun!” Deməli, eşitmişdi. Heç nəyi bağışlamırdı.

Sən, Aslan, qalx ayağa görüm. Qalx, qalx, xəncərinin qaşını düşməz. Yayda bir də görüm əlinə heç kitab almısan? –Və s. və i. a. düz dərslərin sonunacan. Aslanın sifəti min bir rəngə düşdü və “failatun”un acığı beləcə alınmış oldu.

Dərslərdən sonra hamının fikri bir oldu: Nəbat müəllimə keçən ilki sinif rəhbərliyini unutmayıb, elə bilir, bu il də sinif rəhbəri cavan, yaraşıqlı Şərqiyyə müəllimə deyil, özüdür. Görünür, bu il bizim işimiz xeyli ağır olacaq.

Həmən gün. Altıncı dərslərdən sonra. Məktəb həyatı.

...Altı dərslər və tənəffüslər azlıq etmişdi. Uzun yay tətildən sonra hamımızın bir-birinə deyiləsi nə qədər sözümlü vardı. Kim yayı harda, necə keçirdi?! Nə gördü, hara getdi, həyatda maraqlı nə baş verdi?! Çoxumuz yay tətili zamanı bir-birimizi görməmişik, əlbəttə ki, bir-birimiz üçün darıxmışdıq. Bir-birimizin sözünü kəsə-kəsə hər kəs ancaq özündən, öz yay “macəralarından” danışmağa cəhd edirdi:

– Mən isə...

– Qulaq as...

– Yox e... Bilirsən nə gözəl qızlar var orda?!

– ... qaraldım, bir qaraldım ki, indi-indi keçir.

Bəs mən nədən danışacağdım?! Bircə mən idim susan. Bunun bir səbəbi var idi. Elə ona qulaq asırdım, buna qulaq asırdım. Nəktəbin həyatından uzun müddət dağınışmaq bilmədik.

Mən təşviş içində sentyabrın birinci dərslər gününün bitməsindən sonra gözlədim ki, yenə də keçən ilki şit zarafatlar, “şairəm çünki vəzifəm budur... ənam alım” kimi atmacalar... Bunu Arif uydurmuşdu və hər dəfə ədəbiyyat xaric bəzi o biri dərslərdən məsələn, cəbrdən, həndəsədən, kimyadan qeyri-obyektiv aldığım yazıq “üç”lərə, “dörd”lərə (əlbəttə ki, bunlar mənim ədəbi “uğurlarımın” məktəb tərəfindən bir növ “cavabı” idi.) beləcə mənim arxamca yana-yana istehza edirdi. Yəni şairliyin hesabına o biri dərslərdə sənə edilən güzəştləri elə bilmə başa düşmürük- eşşək deyilik və çörəyi ağzımıza yeyirik...

Qəribədi, bu dəfə heç bir atmaca, zarafat olmadı. Elə bil sözləşiblər. Əksinə, hamısı, Arifin özü də mənə nəsa qəribə bir... baxışla baxırdılar, gözlərində istilik vardı...

Qeyd:Mən bunu nə zamansa deməliyəm, indi deyirəm. Şeir yazmaq çox asandır mənə üçün. Qafiyəni bildinsə, ritmi tutdunsa dalı asandır. Məktəbin yubileyinə də şeiri artıq yazmışdım. Bu yay ilk dəfə xəstəxanada yatışı oldum, boş vaxt çox idi, müayinələr hərəsi gündə bir saat, saat yarım vaxt aparırdı, sonra boş vaxt nə qədər istəyirsən.

Sərin, amma balaca palatada tək idim, gün ərzində yanımda həmişə adam olurdu, anam və atam, qohum-qardaş. Amma axşama yaxın tək qalırdım. Belə tək qaldığım axşamların birində necə oldusa məktəb özü özünü mənim yadıma saldı, başladım nə başladım, misra misranın dalınca gəldi, bəzən məndən qaçıb gizləndi, gedib tapıb qulağından tutub saldım “dördlüy”ün içində, pəncərəyə vurulan bu dörd dəmir milin hər biri kimi çağbacağ dayandılar bir-birinin yanında, ortalarından ancaq balaca bir quş uçub keçə bilirdi, o da xəstəxana həyatindəki ağacın budağında idi, haradan gəlib düşəcəkdə o çəlimsiz quşcuğaz xəstəxananın bu balaca palatasına?!

...İlk dəfə idi ki, gecələr istədiyim yuxunu görə bilirdim. Xəstəxanada yatdığım müddətdə buranın bir xeyri o oldu ki, öyrəşdirdim artıq özümü buna, yəni ürəyim istəyən yuxunu görməyə. Demək olar ki, sifariş kimi idi, hansı yuxunu, hansı məzmununda istəyirdim, özüm özümə sifariş edirdim (əlbəttə ki, xüsusi üsulu var idi bunun). Ən çox sevdiyim yuxu isə

üzməklə bağlı idi. Elə-belə üzməyi demək olar ki, bacarmıram. Bax, bizim aramızda əsl üzgüçü İlkindir. Saatlarla üzə bilir-qəribədir. Mən isə “demək olar”sız da üzməyi bacarmıram, həqiqəti demək lazımdır. Amma yuxuda... Sürətlə, əl-qolumu geniş ata-ata, az qala bütün dənizi qucaqlaya-qucaqlaya hər gecə nə zaman, nə qədər istəsəm üzdükcə üzürəm. Ləzzət eləyir.

İki gün sonra. Məktəbin həyəti. Birinci dərsə 10 dəqiqə qalmış.

Mən özümü həyətə yetirəndə birinci Azəri gördüm. Təhər-tövründən başa düşdüm ki, məqsədi nədi-şatal! Üçüncü gün idi məktəbə gəlirdik- artıq “şatal” başladı demək. Bəlkə də nə zamansa bu gündəliyi oxuyanlar tapılsa, onlar bilməyəcəklər ki, bu söz nə deməkdir. Heç indinin özündə də bu sözün əsil mənasını çox adam bilmir. Kim icad edib onu? İlk şatala gedən kim olub?! Bilmirəm. Bəlkə, heç bu söz bizim məktəbin hüduqlarından kənarda biz anladığımız mənada başa düşülmür?! Ona görə də izah edirəm: “Şatal” dərstdən qaçmaq deməkdir.

Qeyd: Bir dəfə Nabat müəllimə dedi: şatal- “шататься” sözündəndir. Siz hamınız...- düşündü, düşündü, sonra qəribə bir söz tapdı, - səndirləyirsiniz, -dedi. Mariya Semyonovnadən soruşduq, təsdiqlədi.

Özü də “şatal” bir dərstdən yox, buna müəllimlər “dərstdən yayınmaq” deyirlər, şatal bütün dərs gününü aradan çıxmaq deməkdir. “Aradan çıxmaq” – bunu da biz deyirik. Hər halda bizim 10 “b” sinfinin anlayışında şatal bütün günə bərabərdir. Şatal bizim üçün azadlıq deməkdir. Şatal sabah nə olacağını, təkrar edirəm, bu gün yox, sabah nə olacağını düşünməmək deməkdir. “Nə isə” hökmən olacaqdı-Nabat müəllimə- o, keçən il bizim sinfimizə sinif rəhbəri təyin edilmişdi, bütün keçən il bizə qan uddurdu. Çox az oldu ki, qorxusuz, düz-əməlli şatala gedə bilək. Daha bundan böyük bədbəxtçilik ola bilməzdi- qaşlar düyün-düyün- iki yalın qılınç kimi, sinif iclasları, açıq-saçıq ifadələr eynən məhkəmədəki kimi və s. və i.a. Bunun əksi şatal isə- tam azadlıq idi. Kino- birinci seans! Prodmaqdan (“Azərbaycan” kinoteatrının yanındakı böyük ərzaq dükənı) alınmış buterbrodlar, Fransız bulkası, arasında da nazik, bu tərəfindən baxanda o biri tərəfi görünən kolbasa dilimləri! Qarın açırıldıq seansda elə bil. Bu buterbordları yeyə-yeyə baxanda kino da gözəlləşirdi. Kinodan sonra isə bulvar- qızlı, oğlanlı (baxır şatala neçə adam gedir) əl-ələ verib kölgəli bir bucaq tapıb orada “əldəntutma” oynamaq. Bu oyunun mənası belədir: oğlan-qız əl-ələ yapışıb bir-birinin arxasında canlı tunel yaradırıq. Bir nəfər tək qalır. O gəlib əylə-əylə bu canlı tunnelin içindən keçir və seçdiyi qızın əlindən tutub gedib sırada axırıncı durur. Bu biri tək qalmış oğlan gəlib bu dəfə tuneldən bu keçir.

Qeyd:Mən keçən il həmişə Onun əlindən tutub aparmaq istəmişəm. Amma... olmaz. Etməmişəm. O da mənim əlimdən tutmayıb. Biz həttə onunla il boyu gün ərzində danışmış da eləmirik. Elə-belə. Bəlkə hansısa ümumi sözlər... “Hə- yox”. “Salam. Sağ ol.” Telefon zəngləri xaric. Amma məndən gizlədə bilməz. Mən hiss eləmişəm.

Mənimlə üz-üzə gələndə bütün vücudu tarıma çəkilir, gərginliyi artır, üz-gözünə bir qəribə, süni biganəlik gəlib maska kimi yapışır. Mənim isə... ürəyimin səsinə qulaqlarımda eşidirəm. 9-cu sinifdə yazdığım bütün sevgi şeirlərimi ona həsr etmişəm. Onsuz hər şey boşunadı. Hər şey.

...Azər məni görəndə elə bil sevinən kimi oldu. Hər halda mənə belə gəldi. Azər dedi:

- Aslanı gözləyirəm. Gedirsən bizimlə şatala?
- Şatal? Dərs başlayanı üçüncü gündü- xəbərin var? Hara gedirsiz?
- “Azərbaycan”a. Dünəndən şərtləşmişik. Sən “Samurayları” görmüsən?

– Yox, görməmişəm. –Mən düşündüm ki, əcəb ilişdim. Getsəm birinci dərs cəbrdi-dünən evdə bütün axşam məsələ əzbərləmişdim- deməli, o məşəqqətim boşuna gedəcək. Əgər “şatala” getməsəm (həvəs həmişə olmur)- bunlar sonra keçən ilki kimi yenə məni zorla da olsa özləri ilə aparmaq üçün yeri gəldi-gəlmədi başlayacaqlar: “Şairəm, çünki vəzifəm budu... dərsə gedim”. “Samuraylar” da maraqlı tilovdur. Gedim, getməyim?!

Amma yox, heç indi də, sonra da mənimlə heç bir şit zarafata-filan başlamadılar. Neçə gündü sakitlikdir. Keçən ilki atmacalar, zarafatlar (bir dəfə yazdığım şeirə yüngülvari, o da paxıllıqdan rişxənd etdiyi üçün Səbuhi ağzının partlaması ilə cavab vermişdi) bütün bunlar kiminsə möcüzəli çubuğunun işarəsi ilə deyəsən birdəfəlik yox olub uçub getmişdi. Burda nə isə bir sirr var.

Azər mənə baxıb cavab gözləyirdi. Gözlərindən görürdüm ki, çox istəyir mənim də şatala getməyimi. Amma həm də istəmir. Nə üçün belədir – keçən ilki şatalların ruhvericisi mən deyildim məgər?! Bəyəm mən deyildim onları Nəbat müəllimədən qorxmamağa ruhlandıran?! Bütün söz baqajımı işə salırdım. Mənsiz şatal olurdu bəyəm?! İndi isə mən açıq-aşkar görürdüm ki, Azər nəşə tərəddüd edir. Gözlərindən görürdüm. “Niyə”sini isə bilmirdim. Və bu məni üzürdü. Eybi yox, əvvəl-axır öz-özünə bu sirr də açılacaq...

- Gedirəm. – Mən tərsliyə düşdüm. “Amma evdə bilsələr...”

Qeyd: “Ev” yazdım, atamın da, anamın da, hətta balaca bacımın da son zamanlar nəşə xətrimə heç dəymək istəmədiklərini xatırladım.

Xüsusən, bacım Fidan. Mən evdə olanda başıma fırlanır – gün haradan çıxıb, görəsən?! Əvvəllər xırda dəcəlliyim üçün, sözə baxmamağım üçün saatlarla üzü danlanan mən evdə “sahibi-dövrən” olmuşdum.

Az qalmışdı, bir azdan zəng çalınacaqdı.

– Onda gəl çəkilək o tərəfə. – Azər nigaran-nigaran yola boylanıb başı ilə qonşu məktəbin balaca, dar həyətinin yanındakı bağçaya işarə elədi. –Aslan ora gələcək. Üçümüz olaraıq. Başqa bir adama gəl deməyək.

Aslan birinci dərsin zəngi çalınıb bitəndən az sonra təngnəfəs özünü yetirdi. Mənə təəccüblə baxdı, yəni “sən burada neynirdən, sənə niyə dedi Azər?”

- Sən də gedirsən? – Mənə elə gəldi, Aslan bunu şübhə ilə, həvəssiz soruşdu.
- Mən də gedirəm, - deyə mən tərs-tərs cavab verdim.
- Bəlkə...
- Gedir, o da gedir. Gedək. – Azər məktəb tərəfə boylanıb qabağa düşdü.

Biz Monolit adlanan binanın qarşısındakı Nizami heykəlinin yanına qədər görün olmasın deyə arxamıza, yan-yörəmizə baxa-baxa az qala birnəfəsə gəldik. Sonra daha qorxunu atdıq bir kənara, xeyli sərbəstləşdik. Artıq heykəlin yanından bir az da aşağı gedib Nizami muzeyinin küncünə çatanda kənardan baxan bizim ən azı yerişimizdən başa düşərdi ki, heç bir işimiz-gücümüz yoxdur, avara-avara gəzib vaxt öldürürük.

- “Azərbaycan”da saat 9-dadı birinci seans. -Aslan dedi.
- Neyləyək? -Azər soruşdu və mənə baxdı.

– Gedək Prodmaqa? Məndə pul var. – Cibimdə xırdalı-böyükü qəpiqləri təsəvvürümdə ancaq üç buterbroda və üç stəkan kakaoya çevirə bildim.

– Məndə də bir az var. – Aslan əlini cibinə salıb dilləndi.

– Onda getdik...

Nizami muzeyinin yanından sağa burulduq. Bu da qəm-qüssə içində oturmuş Natəvanın heykəli. Arxasında da “Azərbaycan” – şatallar məskəni! Biz “Azərbaycan” kinoteatrına yaxınlaşdıq. Elə oldu ki, mən gözümlə divardakı kinovitrində qaldığı üçün Azərlə Aslan məndən bir azca qabağa düşdülər və bir an mənə belə gəldi ki, onlar mən eşitməyim deyərək tələsik nə isə bir-birilə xosunlaşdılar. Sonra Aslan mənə tərəf döndü:

– Nazim, sən incimə, bəlkə... sən qayıdasan məktəbə? Biz heç, biz dəvəsi ölmüş ərəbik.

Bu sözləri Aslan dedi. Azər isə pərt halda susub durmuşdu. Bunlara yenə nə oldu? Niyə mənim qeydimə belə qalırlar?

Mənim pörtmüş sifətimə baxıb deyəsən hər ikisi başa düşdü ki, qələt eləyiblər. Günahkar bir halda susdular, sonra nə düşündülər, nə düşünmədilər, bir-birilə ani baxışdılar və elə bil birdən-birə onların da çiynlərindən yük götürüldü.

– Getdik. Nə olar, olar. Amma bax, sonra bizdən şeir yazmayacaqsan ha... -Aslan zarafata salıb güldü və guya ki, zarafatla mənim əlimdən qaçıb gedib girdi Prodmaqa.

– Bəsdi də, sən yenə gic-gic danışırısan?! – Bu dəfə Azər Aslanın arxasınca çıxmırdı və biz hayla-küylə Aslanı təqib edərək özümüzü Prodmaqa buterbrod və kakao almağa dürtükdük.

Aktarma. Hedef Metin

Kamal Abdulla

Tarihsiz Günlük

Emektar  ğretmen,
Sosyalist emeği kahramanı
Zerbeli Semedov'un anısına
ve
Bak 'n n 190 sayılı okulunda
Okumuş,
Okuyan ve
Okuyacak olan
Bütün  ğrencilerine;
 alışmış,  alışan
ve çalıřacak olan
bütün öğretmenlerine ve
 alışanlarına
ithaf edilir.

Eylül'ün ilk günü. Okul heyeti.

Birinci dersten önce.

Sanki bir rüya görüyorum. Ama bu rüya yavaş yavaş gerçekliğin ölçülerini alıyor. Yüzler, gözler hemen hemen aynı. Ama bakışlar o bakışlar değil. Bu insanlar gerçekten bundan iki ay öncekiler mi? Hiç inanılmıyor. Ama gerçek bundan ibaret. Gerçek Mariya Semyonovna'nın dediği gibidir: Ne azdır, ne de çoktur; ne ise odur. Kanlı canlı, sözlü sohbetli Mariya Semyonovna'nın aklıma geldiği o an, keyfim yerine gelir gibi oluyor. Şimdi bu satırları yazarken hissediyorum ki, gülümsüyorum.

Not: Mariya Semyonovna bizim Rus dili öğretmenimizdir. Dersten çok bizimle hayat hakkında, okulumuz hakkında, futbol hakkında konuşur; Rus dilini az çok bildiğimiz için bizim dil yeteneğimizi bu tür canlı sohbetler vasıtasıyla pekiştirir, onun derslerini sınıfımızın bütün öğrencileri sabırsızlıkla bekler. Rahatlarız, biz biz oluruz. Çoğu zaman ise ortalık birbirine girer, kimin ne söylediği işitilmez sınıfta. İyi ki bu yıl da Rus dili öğretmenimiz odur.

Yok yok, yüzde yüz bu çocuklara, bir şey olmuş, ya da belki bana... Peki bunlar niçin böyle haddinden fazla samimi, haddinden fazla şefkatliler? Ben onların iki ay önceki, yani yaz tatilinden önceki o kötü bakışlarını hatırlıyorum. O zaman benimle ilişkileri şimdiki gibi...

Nasıl diyeyim, olağanüstü değildi. Hele bir defasında karmaşık bir olay baş göstermişti. Aslan değil miydi ki, az daha onunla kavga edecektik. Şimdi ise... Aslan da, İlkin de, Azer de öyle dost olmuşlar ki... Başlarına bir ideal yeli mi esmiş? Ne oldu bunlara, ne sebeple baş gösterdi bu değişiklikler? Erkekler bir yana, sınıfımızın kızlarını tanımak daha imkansız. Okulda okuduğumuz dokuz yıllık süre zarfında hiçbir sınıfta bunlar bu kadar dikkatimi çekmemişti. Belki de bütün bunlar bana öyle geliyordu. Gizli gizli bana bakıp fısıldayanlar nedense gözlerini benden kaçırıyorlardı. Sonra da aralarında konuşarak bana baktıkça bakıyorlardı. Desem ki bunların hepsi birdenbire bir an içinde acaba bana mı vurulmuşlardı? Yaz o kadar sıcak geçmemişti, hepsinin birden başına güneş geçmesi de imkansızdı.

Aynı gün.Üçüncü dersten sonraki büyük teneffüs vakti.

İlkin herkesin yanında konuyla hiç ilgisi olmadığı halde şöyle dedi:

– Okulda Nazım kadar edebiyatla ilgilenen yok. Ben bunu biliyordum.

Sen bu yıl edebiyatta bana yardım eder misin? Karşılığında senin güzel bir resmini çizerim (İlkin ressamdı). Kitap okumak canımı sıkıyor. Robinson Cruzo'yu okumuşsun?

Sonra cevap beklemeden herkesin karşısında esas kahraman edasıyla sözlerine nokta; hayır, ünlem koydu:

– Ben yazın okuyayım istedim, ama okuyamadım!

Şimdi durup deseydim ki, ‘‘Ben Robinson Cruzo’yu neredeyse bir solukta okumuşum.’’ Elbette ki, iyi karşılanmayacaktı. İlkin’e cevap vermeme kararına vardım, aslında kendisi de bir cevap beklemiyordu.

O tarafta oturup kulakları bizden tarafa radar kesilen Kara Ziba yüksek sesle hiç kimseye değil, kendi kendine alay ediyormuş gibi şu sözleri söyledi: ‘‘İlkin Robinson Cruzo’yu okuyamamış.’’ Sonra söylediklerine şöyle bir ilave yaptı: ‘‘Çok büyük bir kahramanlık yapmışsın.’’

Kara Ziba sözünü dobra dobra söylemekte ustaydı. Yerli yersiz ağzına geleni dökerdi ortalığa. Ama bu kez başka zamanlarda olduğu gibi ona mahal veren yoktu. Hepsini dudak

büktü. Yani sinek gibi vızıldadı, uçuverdi. Herkes biliyordu ki Ziba İlkin'den o da Ziba'dan nefret eder. İlkin geçen yıl bu kızın çok edepsiz bir karikatürünü yapıp az daha bütün sınıfa onu rezil ediyordu. Kızın kendisi resmi görmüş olmasa da kulak ucuyla bunu işitmişti. Belki de büyük bir ihtimalle görmüştü. Şimdiyse kendini bundan habersiz gibi gösteriyordu.

Robinson Cruzoyla ilgili soruya ise benim cevap vermemem kızların gözünde beni göklere çıkardı, çünkü böyle suskunluklarım çoktu. Buna şöyle bir mana yüklendi. Susuyorum ama tabi ki okumuşum.

Benim koltuklarım bir hayli kabardı. İlkin saygın öğrencilerdendi, benim onunla çok özel bir dostluğum vardı. Buna rağmen şimdi onun benim hakkımda dedikleri bana sürpriz oldu. Ama bu sadece benim için sürpriz oldu. Diğer çocuklar İlkin'den sanki böyle bir şeyi bekliyordu. Ya da belki her kim olursa olsun, bir işaret bekliyorlardı beni methettiğinden dolayı. Ben bunu hissediyordum. Doğruya doğru, sınıfta daima hususi bir ağırlığım olmuştu. Ama bu yıl bana karşı sıcaklık, sevgi, içtenlik göstermekte dostlarım adeta yarışyordu. Çok bilmiş ve bütün sınıfların güzeli, yanağında kara benli, İlkin'i her defasında yerli yersiz iğneleyen güzeller güzeli Kanire de herkesin ağırlığına çok saygı gösterdiği Arzu da gözlemlerimi onaylar gibi birbirlerinin sözünü kese kese İlkin'in dediklerini canı gönülden tasdik etmeye başladılar.

– Yok “Onun okuduğu kitapları bir yere yığsan...” dedi Natik hayli ciddi bir edayla. Bu Karakabak'tan böyle sözler...

– Yığamazsın oğlum. Arif bu yıl herkese hatta yanında oturan Kara Ziba'ya da “Oğlum” demeye başlamıştı. Merak ettik, iki aylık yaz tatilini, bu nerede geçirmiş? Babası amatör dağcıydı, belki dağcılar takımında yer almış, hangi yükseklikleri fethetmiş, hangi dağları tırmanmış... Lafa bak: Oğlum. Çok merak uyandıran bir sözdü.

– Neden havalara girmiyorsun oğlum, gör millet seni nasıl göklere çıkarıyor.

Bu defa “oğlum” kelimesi bana ithaf edilmişti.”Dağ” sözünü de Arif kendine has bir tarzda işletti, sanki sohbeti bu şekilde tutup kendine çevirmek istiyordu.

Güzeller güzeli Kanire de nihayet tembel tembel, sözleri aktrisler gibi ağzının içinde uzata uzata (ağzında söz yerine sakız vardı sanki) dillendi:

– Ben... öyle güzel bir roman okudum ki yazın... Ama adını unutmuşum.

– Sağ ol. Arif şaşırdı. Onun bu sağ olunda büyük bir alay vardı.

– Kanire Arif'e hiç kulak asmazdı, tabi eğer İlkin sohbete karışmasaydı...

– İlkin Kanire'ye saygısızca bakarak, “yani seni bütün alem sevebilir, belki de ne bileyim seviyor. Ama şunu bil ben hariç.” diyerek sohbete karıştı.

– Sen ne okudun? Herhalde alfabe kitabı, dedi İlkin.

Biz güлüştük. Kanire ise beklenilmedik şekilde gücendi. Suratını astı.

– İyi iyi, şaka yapıyorum. Peki, sen edebiyatla ne zamandan beri böyle ilgilenmeye başladın? İlkin sanki Kanire'ye kaba davrandığını anladı, onu yumuşatmak istedi ve bu defa mülayimce sordu.

Kanire ise bu kez sıra ona gelmişçesine: “Sana ne? Onu ben bilirim.” diyerek İlkin'e kaba bir cevap verdi, sanki Arif'in de hırsını İlkin'den çıkarmaya hazırlandı. Anlaşıldı ki: Küsmek istiyordu. Bunun için bahane arıyordu. Arıyorsa bundan iyi bahane mi var?

Kanire'nin öyle küsmeleri çoktu. Biriyle kendi kendine küser, kendi kendine barışırdı, senin hiç haberin olmazdı. Benim başıma geldi. Sekizinci sınıfta. O zaman... Yok arkasından konuşmak istemiyorum. Bu mesele henüz netlik kazanmadı, bu yüzden onun arkasından konuşmak doğru değil.

– Sana küsmüştüm.

– Niye?

– Senden fiziği istedim, sense...

– İstemedin ki Kanire.

– Ne olmuş ki. İsteseydim de vermeyecektin.

– Böyleydi Kanire.

– Şimdi de barıştırmacı bir pozisyondan “Bu sohbetler hayır mıdır?” gibi sözler söylemeye hazırlanıyordum ki zil çaldı ve herkes yerine geçmeye başladı. Kanire'nin suratı hala kırık karıştı. Sanki İlkin de incinmişti.

Tesadüfen ya da değil üçüncü dersimiz edebiyattı. Nabat Öğretmen sınıfa girdi ve ben onun çatık kaşlarına bakıp az önceki sohbet hakkındaki düşüncelerini bir başka zamana bıraktım.

Üçüncü dersin sonunda.

Not: Geçen yılki sınıf rehberimiz Nabat Öğretmen yine her zamanki gibi dudaklarından çok kaşlarıyla konuşuyordu. Onun çatık kaşları kaç delikanlının (yani bizimkilerin) kanını kara renge bürümüşü ne daha nasıl denir, başka bir deyişle onun çatık kaşları kanımıza az acı soğan doğramamıştı.

Ders boyu Nabat Öğretmen ona buna yazın ne yapıp ne yapmadığını, kimin hangi kitabı okuyup okumadığını sorup hepimizin moralini bozdu. Dersin sonuna yakın birden Nabat Öğretmen'in aklına ne geldiyse yüzüne, - bana göre - suni bir tebessüm kondu ve Nabat Öğretmen kalın, çatık kaşlarını nihayet rahat bırakıp birdenbire mahmurlaşan gözlerini bu defa bana dikti.

– Nazım, yeni şiirler yazdın mı evlat yaz tatilinde?

Sınıfın üzerindeki o ağır gerginlik gitti. Sınıftakilerin hepsi derinden, rahat bir nefes aldı ve bütün sınıfın dikkati bana yöneldi. Başımıza iş aldık. Ama... çünkü oldun Köroğlu, yok, değirmenci, o zaman çağır gelsin deni.²

Not: Ben okulun resmî şairiydim, bütün toplantı ve müsabakalarda, şanlı şöhretli, adlı şanlı misafirlerin karşısında büyük okul salonunda müdürümüz Sona Öğretmen'in “Şimdi ise kendi şiirini okuması için sözü dokuzuncu sınıf öğrencisi Nazım’a bırakıyorum.” sözlerinden sonra okulun öğrencileriyle dolu salon az daha çırpılıyordu... Bana elbette ki okulumuza misafir gelen halk şairlerinden daha çok el çırpılıyordu. Yukarıda misafirlerle bir protokolde oturan Zerbeli Öğretmen bu sırada az daha duygulanıyordu. Büyük edebiyat öğretmenim Zerbeli Hoca bana sekizinci sınıfta “mirza”³ lakabını takmıştı. Mirza Nazım. Ama iyi ki ben Mirza Nazım olabilmişim, yoksa sınıfta baş gösteren bütün hileleri daima iki kişinin omzuna yüklüyorlardı ve bu her neredeyse o kadar uzak değildi. Bu iki kişiden biri İlkindi,

² Çünkü oldun değirmenci, çağır gelsin den Köroğlu: Söz konusu darbimesel, herhangi bir mecburi duruma bağlı olarak yapılan bir iş bildirmektir.

³ **Mirza:** kâtip, hoca.

diğeri ise ben. Okul belki de beni çoktan kendinden uzaklaştırmıştı ya da ben tamamen başka bir ben olurdum hürmetli misafirler karşısında; Sona Öğretmen bu sözleri söylemekten lezzet duymasaydı:”Şimdi ise kendi şiirini okulumuzun öğrencisi Nazım Hüseyinoğlu okuyacak...”

Kimi ise arkadan “fâilâtün, fâilâtün, fâilün” diye fısıltı ile Zerbeli öğretmeni bu şekilde hatırladı, aruz vezniyle ilgili olan bu garip sözler onun dilinden hiç düşmezdi ve bu sözler bizim için nedense bir sır libasına dönüşmüştü; çünkü bu klâsik şiir ölçülerini hiçbirimiz,(hatta ben de) tam olarak anlayamıyorduk. Biz de ki... Ama bu fısıltının adı fısıltıydı ve ansızın dikkate alındığında hayli yüksek seslendi, böylece onu herkes işitti, dudaklara zar zor gelip uydurma bir tebessüm kondu, sanki hepimiz Nabat Öğretmen’in bu fısıltıya tepkisinin ne olacağını bekliyorduk, ama onun yüzünde bir kas hareketi bile olmadı. Hal böyle olunca o yapmacık tebessüm de bizim dudaklarımızdan çabuk silindi, şaşırtıcıydı, acaba Nabat Öğretmen bu fısıltıyı işitmiş miydi?

Nabat Öğretmen işitti ya da işitmedi, ama hiç işitmiş gibi görünmüyordu. Bence işitmişti, ama işitmemiş gibi yaptı. Ben ayağa kalkmak istedim:

– Otur otur. Nabat Öğretmen eliyle bana işaret etti. Ayağa kalkamadım. Ben öylece yerimde yarı kalkmış biraz da gülünç vaziyette donup kaldım. Sınıfta bu halime yavaşça kıkırdayan da oldu, sonra ayağım birdenbire uyuşup büzüştü ve ben istemeden yavaş yavaş yeniden yerime oturdum.

– Benim şansımдан herkes benden cevap bekliyordu.

Elbette Azer, Aslan, İlkin ve diğer samimi olduklarım içlerinden seviniyorlardı. Çünkü bir az sonra kuralcı Nabat Öğretmen’in çoktan beri başlayıp bitmeyen genel eleştirileri yavaş yavaş somut isim ve soyadları ile değiştirilmeye başlayacaktı, sıra onlara gelecekti, artık onun kaşları oka dönüşüyor, yine onun dediği gibi dersek sınıftaki “tüfeyli”⁴ canlı hedeflere isabetli ateşler açılıyordu. Böyle bir yerde nereden bu kadın benim şiirlerimi hatırladı?

– Öyle de... Alışılmış sözlerle yazın şiir yazıp yazmadığım konusunda Nabat Öğretmen’in can yakan sorusundan ben yakayı sıyırmak ve dikkat merkezini kendi üzerimden dağıtmak istedim.

– Bak Nazım, evlat, hele de bu günlerde okulumuza çok adlı sanlı yazarlar, şairler misafir olacak. Nabat Öğretmen yüzüne hayli ciddi bir ifade verip bakışlarını sınıf üzerinde gezdirdi, sıraları bir bir dolaştı, sesi yine aniden çınladı.

– Biliyorsunuz ki, okul 65. yaşını kutlayacak. Bundan sonra onun bakışları yine orta sıranın yine tam ortasında beni buldu, deminki gür sesi mülayimleşti.

– Nazım, evlat, sana çabuk olmalısın diyecekler Sona Öğretmen adıyla. Hazırlan. Peki siz ne ile geleceksiniz okulun yıl dönümüne?

Nabat Öğretmen bana “seninle bitirdik” der gibi tuhaf da olsa belirsiz bir tebessüm gönderdikten sonra, gözleri yine sıraların arasında süratle sağa sola fırladı ve çok geçmeden onun hiddetli bakışları bir istikamette donup kaldı. Kaşları yine ok ve yaya çevrildi. Bu defa hedef Aslan oldu.”Fâilâtün!” Her halde işitmişti. Hiç bir şeyi de affetmiyordu.

⁴ **Tüfeyli:** Tufeyli, asalak.

– Sen, Aslan, ayağa kalk bir göreyim. Kalk, kalk, ölmezsın ya. Söyle bakalım yazın eline hiç kitap aldın mı? Tam olarak dersin sonuna kadar uğraştı onunla. Aslan’ın suratı bin bir renge büründü ve fâilâtün’ün acısı böylece alınmış oldu.

Dersten sonra hepimiz aynı şeyi düşünüyorduk: Nabat Öğretmen geçen yılki sınıf rehberliğini unutmamış, sanki bu yılki sınıf rehberimiz civan, güzel Şarkıye Öğretmen değil de kendisidir. Öyle de görünüyor ki bu yıl bizim işimiz bir hayli ağır olacak.

Aynı gün. Altıncı dersten sonra. Okul bahçesi.

...Altı ders ve teneffüsler az gelmişti. Uzun yaz tatilinden sonra hepimizin birbirine diyecek çok sözü vardı. Kim yazı nerede, nasıl geçirdi? Ne gördü, nereye gitti, hayatında ilginç ne oldu? Çoğumuz yaz tatilinde birbirimizi görememiştik, elbette ki birbirimizi özlemiştik. Birbirimizin sözünü kese kese herkes sadece kendinden, kendi yaz maceralarından konuşmaya çalışıyordu.

- Ben ise...
- Beni dinle...
- Yok ya... Biliyor musun ne güzel kızlar var orada?
- Karardım, öyle karardım ki daha yeni geçiyor.

Peki, ben neden konuşacaktım? Bir tek bendim susan. Bunun da bir sebebi vardı. Öylece onu bunu dinliyordum. Okulun bahçesinden uzun bir müddet dağılmak bilmedik.

Ben telaş içinde eylülün ilk ders gününün bitmesinden sonra bekledim ki yine geçen yılki tatsız şakalar, “şairim çünkü görevim budur... Ödül alıyorum” gibi sataşmalar... Bunu Arif uydurmuştu ve her defasında edebiyat hariç bazı derslerden, mesela matematikten, geometriden, kimyadan hiç de objektif olmadan, aldığım zavallı üçlerle, dörtlerle (elbette ki bunlar benim edebi uğurlarıma okul tarafından bir tür cevap idi) benim arkamdan alay ediyordu. Yani şairliğinin karşılığında diğer derslerde sana gösterilen hoşgörüyü sanki anlamıyoruz, eşek değiliz ya ekmeği de ağzımızla yiyoruz.⁵

Gariptir ki bu defa hiçbir laubalilik, şaka olmadı. Sanki sözleşmişlerdi. Aksine hepsi, Arif’in kendisi de bana nedense tuhaf bir bakışla baktılar, bakışlarında bir içtenlik vardı.

Not: Ben bunu ne olursa olsun söylemeliyim, şimdi söylüyorum. Şiir yazmak benim için çok kolay. Kafiye biliyorsan, ritmi tutturduysan gerisi kolaydır. Okulun yıl dönümüne de artık şiir yazmıştım. Bu yaz ilk defa hastaneye yattım, boş vaktim çoktu, muayeneler neredeyse günde bir–bir buçuk saati alıyordu, sonra ne kadar boş vakit istiyorsan.

Serin ama küçük odada yalnızdım, gün içinde yanımda daima birileri olurdu, annem ve babam, hısım akraba. Ama akşama doğru yalnız kaldım. Böyle yalnız kaldığım akşamların birinde nasıl olduysa okul kendi kendini aklıma getirdi... Başladım ki ne başladım, mısra mısranın ardınca geldi, pencereye vurulan dört milin her biri gibi dört bir taraftan dayandılar birbirlerinin yanına, ortalarından ancak küçük bir kuş uçup geçebilirdi, o da hastane bahçesindeki ağacın dalındaydı, nereden gelip düşecekti o çelimsiz kuşcağz hastanenin bu küçük odasına!

⁵ Ekmeği ağızla yemek: Akli başında olmak.

...İlk defa gece istediğim bir rüya gördüm. Hastanede yattığım müddetçe buranın bana yararı bu oldu, artık kendimi alıştırdım buna, yani istediğim rüyayı görmeye. Öyle diyebilirim ki, sipariş gibiydi, hangi rüyayı, hangi konuda istiyorsam kendi kendime sipariş ediyordum (elbette ki hususi usulü vardı bunun). En çok sevdiğim rüya ise yüzmeye ilgiliydi. Ne yaparsam yapayım yüzmeyi bir türlü öğrenemiyordum. Bizim aramızda asıl yüzücü İlkin'dir. Saatlerce yüzebilir; ilginçtir. Ben ise yüzmeyi beceremiyorum, gerçeği söylemek gerekirse. Ama rüyada... Süratle, el-kolumu geniş ata ata, az daha bütün denizi kucaklayacakmışım gibi her gece ne zaman, ne kadar istiyorsam yüzdükçe yüzüyorum. Bu çok keyif veriyor.

İki gün sonra.Okulun bahçesi.Birinci derse on dakika kala.

Bahçeye çıktığımda ilk Azer'i gördüm. Görüntüsünün görkeminden anladım ki; maksadı şatal⁶! Üç gündür okula geliyoruz, demek ki artık "şatal" başladı. Belki bir gün bu günlüğü okuyan olsa onlar bu sözün ne anlama geldiğini bilmeyecekler. Şimdi de bu sözün asıl manasını çoğu kimse bilmiyor. Onu kim icat etmişti? İlk şatala giden kimdir? Bilmiyorum. Belki de bu söz okulun sınırları dışında bizim anladığımız manada bilinmiyor. Buna göre izah ediyorum ki:"şatal" dersten kaçmak demektir.

Not: Bir defasında Nabat Öğretmen:"Şatal"şatatsiya"sözünden geliyor."dedi."Siz hepiniz... "düşündü, düşündü, sonra uygun bir söz buldu,"sendeliyorsunuz" dedi Mariya Semyonovna'ya sorduk, onayladı.

Şatal derste bulunmama, hayır; buna öğretmenler "dersten kaçmak" diyorlar, şatal bütün ders gününün aradan çıkması demektir. "Aradan çıkmak",bunu biz diyoruz. Herhalde bizim 10-b sınıfının anlayışında şatal bütün güne tekabül ediyor. Şatal bizim için özgürlük demektir. Şatal sabah ne olacağını, tekrar ediyorum, bugün yok yok, sabah ne olacağını düşünmemek demektir. "Ne ise" mutlaka olacaktı. Nabat Öğretmen, o, geçen yıl bizim sınıfın sınıf rehberiydi, bütün yıl bize kan kusturdu. Korkusuzca şatala gidebildiğimiz çok az oldu. Bundan büyük bahtsızlık yaşamadık. Kaşları düğüm düğüm, iki yalın kılıç gibi, sınıf toplantısı, açık seçik ifadeler tıpkı mahkemelerdeki gibi. Bunun aksine şatal ise tam bir özgürlük. Sinema, birinci seans. Prodmak'tan (Azerbaycan sinemasının yanındaki büyük mağaza) alınmış sandviçler. Fransız ekmeği, arasında da ince, bir tarafından baktığında diğer tarafı görünen salam dilimleri. Sanki seansta karın doyuruyorduk. Sandviçleri yiye yiye baktığımız sinema daha da güzelleşiyordu. Sinemadan sonra ise, sahil, kızlı erkekli (şatala nasıl kişiler gidiyor bir bakıyor) el ele verip gölgeli bir köşe bulup orada "elden tutma" oynamak. Bu oyunun manası şudur: erkek ve kız el ele tutuşup birbirinin peş sıra canlı tünel oluştururduk. Bir kişi tek kalır. O gelip eğilerek bu canlı tünelin içinden geçer ve seçtiği kızın elinden tutarak gidip sıranın sonuna geçer. Bu tek kalmış erkek gelip bu defa tünelden geçer.

Not: Ben geçen yıl hep onun elinden tutup götürmek istemiştım ama... Olmaz. Yapmadım. O da benim elimden tutmadı. Hatta biz onunla yıl boyu gün içinde bile konuşmuyorduk. Şöyle böyle. Belki de umumi sözler..."Evet, hayır, selam, sağ ol"

⁶ **Şatal:** Dersten kaçmak, dersi asmak (argo) demektir. Söz konusu argo sözcük, Rusça "şatatsya" (sallanmak, boşuna dolaşmak) fiilinin Azerbaycan Türkçesinde belli bir sosyal gurup tarafından kullanılan yan katman niteliğindeki variantı olarak değerlendirilebilir.

Telefon konuşmaları hariç. Ama benden gizleyemez. Ben hissetmişim. Benimle yüz yüze gelince bütün vücudu kaskatı kesilir, gerginliği artar, yüzüne gözüne bir yabancılik, yapay bir lakaytlık gelip maske gibi yapışır. Benim ise... Yüreğimin sesini kulaklarımla işitirdim. Dokuzuncu sınıfta yazdığım bütün aşk şiirlerini ona ithaf etmişim. Onsuz her şey boştu, her şey.

...Azer beni görünce sanki sevinir gibi oldu. Ya da bana öyle geldi. Azer:

– Aslan’ı bekliyorum. Bizimle şatala gelir misin?

– Şatal mı? Ders başlayalı üç gün oldu. Haberin var mı? Nereye gidiyorsunuz?

– Azerbaycan’a⁷. Dün anlaşmıştık. Sen “Samurayları” gördün mü?

– Yok görmedim. Ben düşündüm ki zor duruma düştüm. Gitseydim birinci ders Matematikti. Dün evde bütün akşam bir problemin çözümünü ezberlemiştim, o çabam boşa gidecek. Eğer şatala gitmesem (her zaman hevesim olmuyor) bunlar yine geçen yılki gibi beni zorla da olsa kendileriyle götürmek için yeri gelsin gelmesin başlayacaklar: “Şairim, çünkü vazifem budur. Derse gideyim.” “Samuraylar” da ilginç bir tuzaktı. Gitsem mi? Gitmesem mi? Gitsem mi, gitmesem mi?”

Ama hayır, şimdi de sonra da benimle hiçbir tatsız şakaya falan başlamadılar. Kaç gündür sakın ortalık. Geçen yılki sataşmalar, şakalar (bir defa yazdığım şiire hafif, o da kıskançlıktan istihza ettiği için Sebuhi cevabını almıştı.) bütün bunlar hepsi kiminse sihirli değneğin işaretleri ile bir defallığına yok olup gitmişti. Bunda ne ise bir sır var.

Azer bana bakarak cevap bekliyordu. Bakışlarından anlıyordum ki şatala benim de gitmemi çok istiyordu. Ama hem de istemiyor. Niçin böyle, geçen yıl ki şatalları ruhlandıran ben değil miydim? Ben değil miydim onları Nabat Öğretmen’e karşı cesaretlendiren? Bütün kelime hazinemi devreye sokuyordum. Bensiz şatal olur muydu? Şimdi ise ben açıkça görüyorum ki Azer tereddüt ediyor. Bakışlarından anlıyordum.”Niye”sini ise biliyordum. Ve bu beni üzüyordu. Ama eninde sonunda kendi kendine bu sır da açılacak.

– Gidiyorum. Ben birden gaflete düştüm. Ama evden bir öğrenseler...

Not:“Ev” yazdım, babamın da annemin de hatta küçük kız kardeşimin de son zamanlarda nedense hatırıma hiç kırmak istemediklerini hatırladım. Özellikle, kız kardeşim Fidan. Ben evde olduğumda başıma çullandır. Güneş tersten doğmuş gibi sanki. Önceden küçük şımarıklıklarım, söz dinlemediğim için saatlerce fırça atılan ben, şimdi evde sahib-i devran olmuşum.

Az kalmıştı, birazdan zil çalacaktı.

– Oraya gel. O tarafa çekilelim. Azer endişeli endişeli yola koyulup başı ile komşu okulun küçük, dar avlusunun yanındaki bahçeyi işaret etti:

– Aslan da oraya gelecek. Üçümüz olacağız. Başka birini çağırmayalım.

Aslan birinci dersin zili çalınıp bittikten az sonra soluk soluğa geldi. Bana şaşırarak baktı, yani “sen burada ne yapıyorsun, niye sana söyledi Azer?” der gibi.

– Sen de mi geliyorsun? Bana öyle geldi ki Aslan bunu şüpheyle, hevesizce sordu.

– Ben de geliyorum. Diye ters ters cevap verdim.

⁷ Azerbaycan: Burada sinemaya.

– Belki...

– Geliyor, o da geliyor. Azer okula doğru boylanıp öne düştü.

Biz Monolit adlı binanın karşısındaki Nizami heykelinin yanına kadar bir gören olmasın diye arkamıza, sağımıza, solumuza bakarak geldik. Az daha nefesimiz tükeniyordu. Sonraysa korkuyu bir kenara atıp bir hayli rahatladık. Artık heykelin yanından biraz daha aşağı gidip Nizami Müzesi’nin köşesine ulaşınca dışarıdan bakan, en azından bizim yürüyüşümüzden anlardı ki hiç işimiz gücümüz yok, avare avare gezip vakit öldürüyoruz.

– “Azerbaycan”da birici seans saat dokuzda dedi Aslan.

– Ne yapalım? diye sordu Azer ve bana baktı.

– Prodmak’a gidelim mi? Bende para var. Cebimdeki irili ufaklı bozuklukları zihnimde ancak üç sandviç ve üç bardak kakaoya çevirebildim.

– Bende de biraz var, diyerek Aslan elini cebine attı.

– O zaman gidelim.

Nizami müzesinin yanından sağa döndük. Bu da gam keder içinde oturmuş Natevan’ın heykeli. Arkasında da “Azerbaycan”, yani şatallar meskeni! Biz “Azerbaycan” sinemasına yakınlaştık. Benim gözüm duvardaki sinema afişlerinde kaldığı için Azer ile Aslan biraz önüme geçtiler ve bir an bana öyle geldi ki onlar ben işitmeyeyim diye acele acele birbirleriyle fısıldaştılar. Sonra Aslan boş bulunup benden tarafa baktı:

– Nazım, sen gücenme, belki... Sen okula geri dönebilirsin. Biz zaten devesi ölmüş Arabız.⁸

Bu sözleri Aslan dedi. Azer ise utanmış halde susmuştu. Bunlara yine ne oldu? Niye

Benim kırmızılaşmış yüzüme bakıp her ikisi de anladı ki yanlış yaptılar. Suçlanarak sustular, sonra ne düşündülerse aniden birbirleriyle bakiştılar ve sanki birdenbire onların da omuzlarından bir yük kalktı.

– Gittik. Ne olacaksa olur. Ama bak sonra bizim hakkımızda şiir yazmayacaksın ha... Aslan şakaya vurarak güldü ve güya şakayla benim elimden kurtulup Prodmak’a girdi.

– Yeter, sen neden yine gıcık gıcık konuşuyorsun? Bu defa Azer Aslan’ın arkasından çemkirdi ve biz bir gürültüyle Aslan’ı takip ederek Prodmak’a sandviç ve kakao almaya gittik.

Bir gün sonra. Üçüncü ders. Edebiyat dersi yerine sınıf toplantısı.

– Siz biliyor musunuz, sizin yeriniz nerede? Biliyor musunuz, bilmiyor musunuz? Çayhanede! Sizin yeriniz okul değil; çayhanedir.

Kim ise bizi satmıştı. Nabat Öğretmen büyük bir hevesle dünkü şatal hadisesini edebiyat dersi yerine geçirdiği sınıf oturumunda tartışıyordu.

Not: Aslında onun artık böyle müzakereler yapmaya yetkisi kalmamıştı, o bunu geçen yıl canı istediği kadar yapmıştı. Bu yılki sınıf rehberimiz Şergiye Öğretmen ise genç öğretmenlerdendi. Nabat Öğretmen belki de bu yüzden kendini hâlâ bize karşı sorumlu hissediyordu.

⁸ **Dəvəsi ölmüş Arap:** Azərbaycan Türkçesinde bir deyim. Çaresizlik anlamını ifade eder.

Bütün bir ders resmen bu ağır cinayete adanmıştı. Asıl öfkesini ise Nabat Öğretmen Azer'in ve Aslan'ın üstüne kusuyordu. Bense onun aklından çıkmıştım. Birden kısa bir süreliğine ben de aklına geldim.

– Bu garibanı da kendinize uydurmuşsunuz (“Gariban?”) Onu da menfi tesiriniz altına almışsınız. Peki, peki ya siz! Siz ikiniz! Nazım'ın yine doğuştan yeteneği var, peki sizin neyiniz var, yazıklar olsun, siz neye güveniyorsunuz? Hiç utanmıyor musunuz? Yine geçen yılki gibi bütünlemeye mi kalmak istiyorsun Aslan? Yine kovulmak mı istiyorsun Azer? Ne olur, ne istiyorsanız onu yapın. Bakalım okulu nasıl bitireceksiniz?

Diğer öğrenciler büyük merak içinde cezanın ne olacağını bekliyorlardı. Onlar için uygun olanı buydu: Ceza! Kendin günahsız olunca başkasının baştan aşağı çirkefe bulaşmasını rahat rahat sıra arkasında oturup izlemekten güzel ne olabilirdi? Bizim Nabat Öğretmen'le geçen sınıf oturumlarımız çok ilginç olurdu. Tabi bir şartla: Sen suçsuz olacaksın. Şimdi de çok büyük bir ceza bekliyordu şatalcıları. Hangisiydi bu ceza? Mesela anne babanızın okula çağrılmaları en büyük cezaydı. Bundan daha dehşetli bir şey düşünemiyorum. Ama yok. Bundan daha dehşetli belki şu olabilirdi ki aileyi Sona Öğretmen'in, yani okul müdürünün çağırması. Bu hakikaten asıl dehşetti. Bari bu olmasaydı. Bu defa Allah yüzümüze baktı, bizim cezamız hiç beklenmeyecek ölçüde hafif oldu.

– Sabah anne babanız olmadan okula gelmiyorsunuz. Anne babanız benim yanıma gelsinler. Nabat Öğretmen “benim” kelimesini özellikle vurguladı, kaşları öfkeyle kalkıp indi, sözlerine böylece nokta koydu ve bu anda sesindeki amiranelik yine şahikaya (zirveye) ulaştı. Zil de birden o anda herkesi ürküterek çaldı.

Çocuklar sakince, Azer, Aslan ve ben ise sudan çıkmış balık gibi bir sınıftan çıkarken Nabat Öğretmen beni çağırdı. Ben onun oturup ince öğrenci defterlerini düzenlediği masaya yaklaştım. Nabat Öğretmen oturduğu yerden yavaşça bana şöyle dedi:

– Yanıma gel. Nazım, bak, bir daha senin böyle bir şeye kalkıştığını görmeyeyim. Sen bu parazitlere niye uyuyorsun? Ben biliyorum, bunlar seni...(söz bulamadı).Öyle işte. Sen evdekileri rahatsız etme. Onlara bir şey söyleme. Ama ben senden beklemezdim. Git, kendi kendini muhasebe et.

Ben şaşırdım kaldım. Aslında hiçbir şey anlamadım. Niye benim anne-babam okula çağırılmasın? Niçin Nabat Öğretmen bana böyle hoşgörü gösteriyordu? Azer'le, Aslan'la hemen görüşmem lazımdı. Belki de bu konunun benim tarafımdan açıldığını düşünürler (aslında hiçbir zaman öyle düşünmezler, ama yine de...). Ben bin pişman halde, sınıftan çıkıp merdivenlerden aşağı indim. Gördüm ki bahçede kimse kalmamış, öğrenciler artık dağılmışlar. Arkamdan bana okulun kapısından neredense kaçıyormuş gibi Aslan geldi. Çok acele ediyordu. Kendisi de heyecanlıydı. Giderken ancak şunları söyledi:

– Yandık! Ben sana okula geri dön dedim. Dedim mi demedim mi? Gördün ve sen de duydun. Ben bizi kimin sattığını biliyorum. Çok acı. Sonra sana söylerim. Sonra...

Bu sözleri bir nefesle söyledi ve kaçıp gitti. Sesinde zerre kadar alay yoktu. Heyecan ve pişmanlık vardı. Benim yerime. Ama alay, kinaye yoktu. Peki, Aslan nasıl konuşmalıydı? Geçen yılki gibi. Tahminen böyle.

Geçen yıl.Yaz tatiline on gün kala. Sabir bağı. Kale duvarlarının yanı. Şatal zamanı.

Aslan bu sabah nedense sinirliydi ve uzun müddet acı acı sadece bana bakmaktaydı. Sebebini bilmiyordum. Hayli sonra sebebini kendimce şöyle çözdüm. Kesin bu davranışı benim, Sebuhi'nin ağzını patlattığım içindi. Bana herkesin önünde “Şair, nasılsın?” demişti. Sesinde küçük bir alay hissetmişim. Dudağından hayli kan geldi.

Aslan Sebuhi'nin taraftarı sayılırdı ve daima onun tarafını tutardı, önce ve sonra o benden bu hadisenin acısını çıkarmak isteyecekti. Sınıfta itibar yitirmek olmazdı. Nihayet, Aslan şatal zamanı alayla bana:

– Şimdi edebiyat dersi olacak. Ne işin var senin burada. Zerbeli'ye sonra ne cevap vereceksin?

Provokasyon! Sebuhi o tarafta sessizce durmuştur. Aslan ise belli ki beni kızdırmak istiyordu. Kendini belki de Sebuhi'ye gösteriyordu. Ben öfkemi içime atıp bir nevi sustum. Biraz daha ileri geri konuşsaydı, kavga edecektim. Herkesin yanında şuna bak neler diyor? Ama aslında ne bir kenarda oturup dedikodu eden kızlar ne de sigarayı sigarayla yakmaya çalışan oğlanlar onun sözlerine dikkat etmiyorlardı.

– Onunla neden uğraşıyorsun? Natik bana arka çıktı:

– Sigara içer misin?

– Ver, dedim.

– Ben olmadan bu sigaraları gelip buradan kimse almasın! Natik, Sabir'in heykelinden biraz aşağıda ve sağda, kale duvarlarının hangi taşının altında ya da yanında bir oyukta daima gizlediği güzel, kaçak sigara kutularını merak etti. Bunu herkese de söylerdi. Natik'te daima para olurdu, o, “Azerbaycan” sinemasının kadrolu karaborsacısıydı. Akşam seanslarında sattığı biletlerden kazandığı paraları da sigara kutularının arasında, bu oyukta gizlerdi. Bizimse vakitli vakitsiz içtiğimiz sigara yerli malından başka bir şey olmazdı.

– Bu kendi mal devletini merak ediyor. Kim ise laf attı.

“Eski zamanlarda halk böyle yerlerde altın, değerli eşya gizlermiş. Bu ise sigara paketlerini merak ediyor” diye düşündüm.

– Halk altın gizler, mal mülk gizler, sen neyin derdini çekiyorsun ki.

Bu sözleri sanki yüreğimden geçenleri duymuş gibi Kara Ziba dedi. Gülüştük. Aslan ise hâlâ yumuşamamıştı.

– Natik'in dediğini duydun mu? Aslan bu defa gizli bir tehditle bana sordu.

– Sen aklını mı kaçırdın? Ben onun bu gizli tehdidine aşikâr bir tehditle cevap verdim ve ağzımı açıp daha ileri gidecektim ki... İkimiz de oturduğumuz sıradan ayağa kalktık.

– Aslan sabah sabah sen bu millettten ne istiyorsun? Sakin ol. Bu tartışmaya bir son verin, diyen Arzu işe karışmasaydı bu bahsin nasıl biteceği bilinmiyordu.

– Ayıp değil mi size?

– Bırakın da bu anın keyfini çıkaralım. Bir taş a yaslanmış Kanire de o taraftan söze karıştı.

– İyi, sonraya kalsın, diyerek öfkemi zor dizginledim.

– İyi, iyi bitirin.

Kızların bir kulağı burada, biz erkekler arasındaki sohbetteymiş. Arzu'nun ise kulağı da gözü de daima Aslan'ın olduğu yeredir. Aslan Arzu'nun sözlerinden sonra alttan alttan beni süzüp kuzu gibi sesini kesti. Sadece Sebuhi gücenmiş, oturduğu yere mihlanmıştı, sonuna kadar da öylece kaldı.

Bu hadise geçen yıl olmuştu. Biz Aslan'la kısa bir müddet kūs kaldık, sonra yine aynı yerde Arzu ve Kanire bizi barıştırdılar. Sebuhi bu arada kıskançlığından az daha patlıyordu, ama başını aşağı eğip sustu ve bir kelime dahi konuşmadı. Ölseydi yine de suçunu kabul etmezdi.”Hatırın kalmasın.” deyip ben elimi uzattım ve onunla da barıştım. Sevindi. Bu hareketime Aslan da kıymet verdi, “Doğrusunu yaptın sen,” dedi. Daha sonraları Aslan'la benim aramdan su sızmadı.

Bugün. Akşam saat 8.30. Aslan'a nasıl yardım etmeyi düşünürken.

Her şey nasıl süratle değişiyor. Dünkü Aslan bugünkü Aslan değil. Sadece Aslan mı? Bütün sınıf, okul değişmiş. Öğretmenler değişmiş. Evdekiler değişmiş. İnsanın gülesi yok, korkası geliyor. Niye böyle olsun? Aslan'a bugün bizi satanın kim olduğunu sordum, yine söylemedi, “ben onunla hesaplaşacağım, senin işin yok” diye cevap verdi. Bu meseleyi niye bir sır küpüne çeviriyordu? Sonra bana:

– Sen şiiri yaz. Okul konulu şiiri yazdın mı? Dedi.

– Yok, hâlâ yazmadım.

– Öyleyse yazsana. Zerbeli Öğretmen sana bir şey demedi mi?

– Hayır.

– Ben bu yıl bu adamın bana iyi bir not vereceğine hiç inanmıyorum. Bu yıl battım. Şergiye'den bir ihtimal geçerim. Zerbeli zor.

Aslan'ın derdi çoktu, derdini bana açıyordu, sınıfta kalabilirdi. Zerbeli Öğretmen'in nedense ona karşı inadı tutmuştu.

Zerbeli Öğretmen Aslan'ın adını “pencere” koymuştu. Ne zaman ona bir soru sorsa, konuşturmak istese, Aslan ayağa kalkıp yüzünü yanında oturduğu pencereye çevirip susardı.

– Pencere! Sen gün gelecek de eline bir defa kitap alacak mısın? Böyle yüzün pencereden dönmeyecek mi? İki!

– Canını sıkma, bu meseleyi ben hallederim, dedim birden Aslan'a.

– Doğru mu? Aslan inanmak istemedi. –Nasıl?

Ben biliyor muydum ki nasıl? Bir an bu sözler geldi dilime, dedim. Zerbeli Öğretmen benim hatırıma sayar, keyfinin yerinde olduğu bir ana rast getirir,”Aslan'ı edebiyattan ben çalıştıracığım,” derim, daha başka ne diyebilirdim ki? Şiir yazıp Aslan adına vermek de olurdu. Ama bu hiç inandırıcı olmazdı, Zerbeli Öğretmen “pencere”nin şiir yazdığına hiç inanmazdı.

Aslan'ın sorduğu şiiri ise ben artık yazmıştım

Aynı akşam.Evde. Saat 9.00. Onun telefonunu beklerken.

Okulumuz hakkında yazdığım şiir şuydu:

Əziz məktəbim

Sən öyrətdin oxumağı, yazmağı,

Məktəb,bizi qucağında bəslədin.

Sən öyrətdin sevməyi, yaşamağı,

İşıqlı bir gələcəyə səslədin.

Yaratmaq istədik, duymaq istədik,

Hər bir işimizdə göstərdin qayğı.

Elmin qucağına birgə⁹ atıldıq,
Bu həyat sevməyir avaralığı

Sən işıq doldurdun gözlərimizə,
Bala¹⁰ da anadan heç ayrılar mı?
Həyatın sirrini öyrətdin bizə,
Sənin qucağından isti¹¹ yer varmı?

Dedin hər kəs bir iş sahibi olsun,
Öyrətdin sevməyi vətənimizi.
Qoy¹² sinən hər bir vaxt vüqarla¹³ dolsun
İnsanlığ sənətə səsləyir bizi.

Əziz müəllimim, əziz məktəbim,
Ötüb keçsə belə nə qədər illər,
Səni unutmaq bircə an da biz,
Həm gedən, həm də ki gələn nəsillər.

Tahminen yarın bir gün bu şiiri Zerbəli Öğrətmen'e göstereyim. Her zamanki gibi ne yazdımsa ona göstərirəm, bu defa da öylə. Güya yıl dönümündən falan haberim yok. Görelim bakalım ne diyecek, şiiri nasıl bulacak? Hoşuna gidecek, biliyorum. Benim ona verdiğim şiiri beğenmediği hiç olmadı. Sigarasının dumanını ağzının kenarından üflerken, göz ucuyla sevgiyle bana bakarak: "Mirza Nazım, iyidir, ben seni yanımda televizyona götüreceğim. Bu şiiri de orda okursun." İki yıldır televizyona gidiyoruz, gidiyoruz, bir türlü çıkmıyoruz. Bakalım bu yıl ne olacak?

Saate baktım, akrep dokuzu gösteriyor. Aklıma geldi, dün okulda Uzun'la konuşup anlaşmıştık.

Not: Sınıfta hepimizin bir lakabı var. Hatta benim lakabımı Zerbəli Öğrətmen'in kendisi koydu, bunu diğer öğretmenler de bilir. Benim lakabım Mirza Nazım'dır. Çünkü edebiyatla çok ilgileniyorum. Öylesi var ki, mesela boyuna göre lakap takılmış. "Uzun'un" adı Nurullah'tı, uzun bir isimdi ve boyu hepimizden uzun olduğu için herkes onu "Uzun" diye çağırıyordu. Bir defasında Azer "Bunun akli boyundadır, sıırıktır, beynamaz, hayra, şerre yaramaz..."dedi. Ama o sakın mütevazı bir çocuktu, herkesin derdine dertlenirdi. Sadece boyu uzundu. Bunda günahı ne?

Uzun'la şöyle anlaştık. Evde ben Uzun'u hatırlasam, Uzun da beni ne zaman hatırlasa saate bakacaktı, bu ayrı ayrı mekanlarda baş gösteren hatırlamalar aynı zamanda vuku bulur muydu acaba? Bu mesele nasıl olduysa gelip girmişti zihnime ve beni çok düşündürüyordu.

⁹ **Birgə:** Birlikte, beraber.

¹⁰ **Bala:** Çocuk, evlat.

¹¹ **İsti:** Sıcak

¹² **Qoy:** 1. Hay hay, ister, isterse 2. Terk et, vazgeç.

¹³ **Vüqar:** 1. Vakar. 2. Azamet, büyüklük.

Bana öyle geliyordu ki insanlar arasında onları uzak mekanlarda bile bir araya getiren gizli, gözle görülmez biyolojik nitelikteki enerjik cereyanlar var. Bu cereyanlar aynı vakitte devreye giriyorlar. Ben Uzun'u hatırladığımda saat dokuzda sabah öğreneceğim, o beni saat kaçta hatırladı. Ya da hatırladı mı acaba?

Artık yorulmuştum.

Bugünlük defter kitap tamamdır, bitirdik, yoruldum, güçten düştüm. Bir bakayım evde telefonla konuşan yoksa, ona telefon edeyim. Bununla da bugünü bitirdik.

Uyumaya gidiyorum. Geç yatınca sabah uykudan zor uyanıyorum. Yazık bana. Evden trolleybüs durağına. Trolleybüsten sonra okula yaya!

Telefonda ise... Birazdan yine ben susacağım, o susacak. Yüreğimizle konuşacağız birbirimizle: “Selam”. “Nasılsın?”... Kaç zamandır biz böyle sessiz sessiz konuşuyoruz birbirimizle. Yani şöyle:

- Selam.
- Nasılsın?
- Şöyle böyle.
- Sabahki matematik dersini anlayabildin mi?
- Anladım, annem yardım etti. Peki sen?
- Ben, yok... Sabah yine Şergiye Öğretmen “iki”yi yapıştırarak.
- Sen şu şiiri yaz bitir de...
- Yazdım.
- Tebrikler! Daha neden korkuyorsun?
- Korkmaya bir neden yok.
- İyi, hayırlı geceler.
- Hayırlı geceler.
- Başka diyeceğin bir şey var mı?
- Yok... Var.
- Hayır, yok.
- Hayırlı geceler!
- Alo

Tahminen bu tekdüze bir o kadar da uzun olmayan sohbet hacmindeki sükuttan sonra ben telefonun ahizesini yerine koyacağım. Ama telefonun yanından uzaklaşmayacağım. Biliyorum. Beş on saniyeden sonra -ne az ne çok ben buna eminim- bu defa bizim telefon çalacak. Ben ahizeyi götüreceğim. Hattın diğer ucunda ise yine susacaklar. Bu defa da öyle oldu:

- Alo!
- Şimdi de o tarafta bir sessizlik var. O susuyor.
- Demek söyleyecek başka sözün yok?
- Var.
- Buyur.
- Tekrar hayırlı geceler.

Ve kesik kesik telefon sesleri. Yürek çarpıntısı gibi. Bu son telefonun manası şudur biliyorum ki, bana telefon edip susan sensin, aslında susmayan. Sen de bil, bu da benim. Biz onunla her akşam birbirimizi böyle sorgu suale çekiyoruz.

Her defasında bu sohbetten sonra beynime neredense gelip şu sözler giriyor:

Telefonun səsi aramsız

Telefonun səsi kəsik...

Qulağıma ürəyin tək döyünür

tez-tez.

Ertesi gün. İkinci dersten sonra.

Birinci kattaki spor salonuna (üçüncü ders beden eğitimi dersiydi) gidildiği zaman.

Uzun'la birbirimize bakıp sanki aklımıza anlaşılmamız geldi. İkimiz de birdenbire soyunma odasında birbirimizin yanında boş yer aramaya başladık, bulduk, elbiselerimizi soyup duvardaki bitişik askılara astık. Bekledik, nihayet herkes eşofmanlarını giyip soyunma odasından çıktı, odada en son biz kaldık. Odadan en son Natik çıktı (fırsat bulup odayı yine duman altı yapmıştı, neredense ezik büzük bir sigara bulup bir iki fırt vurmıştu.).

– Ne oldu? Uzun sabırsızca sordu.

– Sende saat kaçtı? Ben soruya soruyla karşılık verdim.

– Saat 6'ydı. 6'yı 5 geçiyordu.

– Hayır, olmadı. Bende 9'u geçmişti, dedim. Üzül müştüm. Uzun da sanırım tam anlamıyla üzül müştü.

Aynı gün.Akşam. Evde. “Herkesle aynı düzeyde misin,yoksa bir sen mi herkesten yücesin?”sorusu karşısında.

Nihayet her defasında gelip beynime zorla giren o mısralar bugün yeni bir şiire dönüştü. Onunla telefon sohbetlerimize hasrolunmuş şiire. O şiir şudur:

Sözlərin aramsız¹⁴

sözlərin kəsik...

Ürəyin de döyünürmü tez-tez?

Qırıldım, dağıldım.

çəkildi duman, sis...

Hamı boyda yenə özüm qaldım.

Bir sən uca idim mən

başqalarından axı.

Görən kim qaldım

başqalarından bir ümid də kiçik?!

Telefonun səsi aramsız,

telefonun səsi kəsik.

Qulağıma ürəyin tək döyünür

tez-tez...

İki gün sonra. Büyük teneffüs. Öğretmenler odası.

¹⁴ **Aramsız:** Aralıksız.

Öğretmenler odasında bizden başka kimse yoktu. Beni buraya çağıran Zerbeli Öğretmen fırsattan istifadə etti, odada kimse yokken rahat rahat sigarasından yağlı bir firt çekip dumanı başının üstündən ak saçlarının yanında parmaklarıyla kovarak yüzünü tavana çevirdi.

– Mirza Nazım, gel, geç şuraya otur. Beni yanına oturttu ve sigara içişini böylece temize çıkardı.

– Benim sigara içtiğimi düşünme, dişlərim ağrıyor, onun için içiyorum, ağrısı biraz hafifliyor. Şimdi beni dinle.

Zerbeli Öğretmen konuya girdi.

– Seni niyə mi çağırttım? Mesele şu ki, iki gün vaktin var, okul şiiri yazmalısın. Bugün salı, cuma günü axşamı seninle televizyona çıxıyoruz. Biliyorsun, okulumuza madalya vermişlər, o münasebetlə. Anladın mı?

Zerbeli Öğretmen rahat konuşuyordu. Elbette benden yana içi rahatı. Sanki “Nazım’a göre ne var, gidip oturur ilhamını devreye sokup ikinci günə şiir yazıp getirirdi.” Onun bu rahatlığı elektrik akımı gibi bana da geçti. Sanki bedenime doğrudan cereyan verdilər. Coşup taşmaya başladım.

Okuldan eve döndüğüm zaman içinde, trolleybüstə beynimde mısralar mil gibi durdular. Umarım aklımdan çıkmazlar. Eve gidip onları dəftərə bir keçirebilseydim.

Eve kendimi nasıl attığımı bilemiyorum. Aklımdan çıkmamıştı mısralar. Eve vardığım gibi üstümü başımı değışmeden yazı masamın önünə çöküp öylece ayaküstü acele acele bir sayfaya yazdım şiiri. Annem biraz korkmuştu, arkandan odaya gelip gördü ki o halde yazı yazıyorum, korkusu geçti. “Benden başka herkese şiir yazdın,” diyerek yarı şaka yakındı. “Doğru söylüyorsun, dikkate alırıız,” dedim. Uf! Alındı sanırım. Sabah. Evet, sabah mutlaka götürüp Zerbeli Öğretmen’e vereceğim. Bakalım ne diyecek? Ama iyi ki madalyalı okula layık bir şiir seçildi, doğrudu. Özellikle de son iki mısrası. Neticeyle çok şey alakalıydı. Sonu güçlü olmalı ki güzel olsun. O şiir şuydu:

Məktəb

Doqquz il səninlə bir addımlayıb
Hər ikimiz tanış yollarla getdik.
Candan sevdियimiz müəllimlərlə
Elmin sarayına hücum da etdik.

Sən işıq doldurdun gözlərimizə
Bala da anadan heç ayrılarmı?
Həyatın sirrini öyrətdin bizə
Sənin qucağından isti yer varmı?

Başımız üstündə yanan günəş tək
Sən işıq verərək gözlərimizə,
Doğma ana kimi, ey əziz məktəb,
Doğru yol göstərdin həyatda bizə.

Sənə nə gözəl söz desəm yeridir

Qoynunda duymadım nə kədər, nə qəm.
Sanma ki, aldığın nişan yenidir
Mən onu döşündə çoxdan görmüşəm.

Not: Bu şiir okul hakkında yazdığım öbür şiire benziyor diyeceksiniz. Evet, benziyor. Aslında esas şiir budur. Öncekinin ayrı ayrı güzel mısralarından da istifade ettim, onları bu esas şiire dahil ettim. Bence oldu!

Aynı günün sabahı. Okul. Üçüncü kat. Büyük teneffüs.

İtinayla bir sayfaya geçirdiğim bu “muhteşem” şiiri, Zerbeli Öğretmen’i üçüncü katta bularak yüzüme son derece mütevazı bir ifade verip takdim ettim. O da acele etmeden öyle ayaküstü hangi sınıfa girecekse, sınıfın kapısı ağzında, benim yanımda şiiri okudu, gözlerinin parıltısından gördüm ki şiir ona lezzet vermiş. Ama bunu söylemekten vazgeçti. O genellikle münasebetini sözle değil amelle bildirenlerdendir.

– İyidir, Mirza Nazım, güzel yazmışsın. Hazır ol. Programda bu şiiri okursun. Ben sana sabah nereye geleceğini söylerim.

“Şimdi mi söyleyeyim, sonra mı?”

Beynimden geçen şey Aslan’ın meselesiydi. Bunu halletmek istiyordum. Ama cesaret edemedim. Zerbeli Öğretmen nedensiz kızıp sinirlenebilirdi. Sonra düşündüm ki acele etmeyeyim, biraz beklesin. Sabah televizyon programından sonra söylemek daha iyi olur. Programdan sonra ben, tabi ki bütün okulda kısa bir süre de olsa bir numaralı kahraman olacaktım.

* * *

...Bana bazen bu dünyada yaşamıyormuşum gibi geliyor. Sanki başka bir dünyada yaşıyorum. O başka dünyada da okul var, o başka dünyada da her şey bu dünyada olduğu gibi, ama aynı zamanda bu dünyada olduğu gibi değil. O başka dünyadaki başka okulda bir başka Zerbeli Öğretmen benim isteğimle ilgili hangi karara varacaktı? Ben bunu iki gün sonra öğreneceğim. Ama bir şey yüzde yüz kesindi ki buradan ne karar verilecek ise, orada, o başka dünyada bu yok, başka bir karar verilecekti...

Televizyon programından sonra. Evde. Akşam saat 9’da. Bizim her zamanki “lal” sohbetimiz ve telaş.

Telefonun sesi bu defa daha kısık çıkıyordu. Bu ana kadar telefonumuz tam bir saat gürültü patırtıyla susmak bilmemişti. Uzak yakın hısımlar, dostlar, komşular... Artık evde de, telefonda da bütün tebrikleri kabul edip bitirmiştik. Ama bu telefonda ürperdim. İşte o dakika anladım ki telefon eden o. Emindim. İçime doğdu. Sanki sözleşmiştik. Saat tam 9’da. Telefonu aldım, kabloyu çekip ahizeyi diğer küçük odaya götürdüm.

Fidan, artık kendi küçük yatağında yatmıştı. Rüyasında her ne görüyorsa mırıldanıp kımıldadı yerinde. Göz ucuyla gördüm ki ben küçük odaya geçtiğimde annemle babam birbirlerine merakla baktılar, benim televizyonda çıkışımla ilgili olarak onların neşesi hâlâ tam olarak geçmemişti, nedense babam manalı manalı başını kaldırdı, annem yarı güleç yarı üzgün yüzünü yana çevirdi, ama bana hiçbir şey demediler.

Telefonda ise yine sessizlik vardı.

– Tebrik ederim.

– Sağ ol.

– Çok güzel bir şiirdi, güzel de okudun. Yeni mi yazdın?

– En güzel şiirim değil. En güzel şiirimi sana yazdım.

– Yalan!

– Vallahi doğru söylüyorum.

– Sen beni kandırıyorsun...

– Sabah okula gelecek misin?

– Bilmiyorum. Belki gelemem.

– Ne oldu ki?

– Sonra, daha sonra. Hayırlı geceler. Tekrar tebrikler. Büyük bir şair olduğunda bizi unutma. Bana yazdığın şiiri de ver ben kendim okuyayım. Buna hakkım var mı, yok mu?

– İyi, veririm. Elbette hakkın var.

– Geç oldu, sağ ol. Bizimkilere telefon lazım oldu. Hayırlı geceler.

– Sağ ol. Sana da hayırlı geceler. Sabah gel. Mutlaka gel.

Az kaldı. Sabaha ya da ertesi güne öğreneceğim. Nihayet anlayacağım ki, benim kendi kendime uydurduğum bu telefon sohbetlerini acaba o da kendi kendine uyduruyor mu?

Sabahleyin. Okulda.

Öğrenciden öğretmenine kadar herkes beni gördüğünde tebrik etti. Diğer sınıfların öğrencileri, bizimkiler... Hem ayrı katlarda, hem ayrı koridorlarda... Hem de sınıfta...

Bütün sınıf neredeyse benden daha çok seviniyordu. Tam muvaffakiyet. Ben tabi ki çok mütevazı idim. Esas mesele şu idi ki öğretmenler bana çok içten davranıyordu. Mariya Semyonovna benden iyi bir aktör olacağını söyledi. Kara Ziba'nın "O zaten aktördü de..." uydurmasından sonra Rus dili dersinde bir gürültü koptu. Onun söylediklerine hiç kulak asmayanlar bu kez Kara Kız'ı ciddiye aldılar. O da çok gariptir ki, o an teslim oldu."Yanıldım yanıldım," diyerek meseleyi şakaya vurdu. Bütün bunlar bir yana, esas mesele sömestr konusunda sakın olunması gerektiği idi. Arada Aslan'ın da meselesini halletmiştim.

Dün takdimden sonra televizyon binası merkezinden çıkıp eve dönerken yolda bir fırsatını bulup Zerbeli Öğretmen'e şöyle dedim:

– Ben Aslan'ı himayeme almak istiyorum. Okumaya büyük (?) hevesi var. Eğer siz izin verirsiniz...

Zerbeli Öğretmen ciddi bir edayla izin verdi. "Pencereden ümit var mı diyorsun? Ne olur, Mirza Nazım sen meşgul ol... Ben dikkate alırım."

Onun bu sözü yeterliydi. Bu, şu demekti ki Aslan puan alacak. Bugün bu mutlu haberi Aslan'a söylediğimde zavallının sevinci hadsiz oldu. Önemsiz bir iş değildi. Başarı notu yükselmişti.

* * *

O ise bugün okula gelmemişti. Sınıfta bir boşluk vardı. Erkeklerin, kızların merak dolu bakışları, manalı manalı beni süzmeleri (özellikle kızların) bana hiç dokunmadı. Boşluk. Tam bir boşluk!..

Ertesi gün.İkinci dersten önce.Bekleyişin sonu.

Sınıfa girince gözlerimle odayı dolaşım, sonra onu gördüm ve sakinleştim. Birinci ders bittikten sonra o yine sınıfta sakince kendi yerine çekilip oturdu. Ve âdeti üzere teneffüse çıkmadı. Sonraki dersimiz tarih olacaktı. Karşısındaki kitabın açık sayfasına bakıyordu; ama ben biliyordum ki aslında benim her hareketimi gizlice izliyor. Yaprığı ikiye katlayıp (şiri bu yaprağa yazmışım) kitabının açık sayfasının arasına bıraktım. Yavaşça yaprağı götürüp çantasına koydu. Ben sınıftan çıktım.

Yüreğim şiddetle, şimdiye kadar tanışmadığım garip bir lezzetle çarptı. Benim kendi kendime uydurduğum telefon “sohbet”lerini tahminen ya da olduğu gibi (?) o da kendi kendine uydurmuştu. Buna hiç şüphe yoktu. Böyle olmasaydı... Yok sanırım ki vardı. Bu da Uzun’la yaptığımız bir deney değil. Şiirse şuydu:

Səmələr o nurlu baxışlarındır,
Anacaq qəlbimdə hər dilək səni.
Saymaz ötüb keçmə,bir dayan, bir dur,
Ürəyim sevibdir, sevəcək səni.

Hicran həmdəməmdir, kədər yoldaşım,
Tənhalıq dost olub mənə hər zaman.
Olmazın əzablar çəkibdir başım,
Sənə “əzab” sözü gəlməsin asan¹⁵.

Günəş hərarətlə öpər gözündən
Ulduzlar heç sənənin tayın¹⁶ da olmaz.
Lütf eylə,özünü gizləmə məndən,
Sən bax, mənə sə duyum, dincəlim¹⁷ bir az.

Anıram gözünü hər axşam, səhər
Anıram hər vaxtda, hər bir zamanda.
Məhəbbət insanda ümmana bənzər
Çağlayar, gurlayar dursa zaman da.

Məni sevməsən də gülsün diləyin
Sevərsən birini, çoxdur insanlar.
Anacaq bilirəm, məni ürəyin
Əfsuslar¹⁸ olsun ki, o vaxt gec olar.

Vüsala qaldırsan, heç vaxt enməmə.
Qovaram başımdan dumanı, çəni.¹⁹
Zəhər ver-içərəm, öldür-dinməmə

¹⁵ **Asan:** Kolay, basit.

¹⁶ **Tay:** Denk.

¹⁷ **Dincləlmək:** Avunmaq.

¹⁸ **Əfsus:** Yazık.

¹⁹ **Çən:** Sis,duman.

Sonra məzarda da sevərəm səni.

Nasıldı – “Sonra məzarda da sevərəm səni...”?

Bu şiire başlık olaraq şöyle bir ad seçmişim: Sana yazdığım şiirler (birinci şiir).

Aynı gün. Alacakaranlık. Evde. Lal “sohbet”lerden sesli sohbetlere geçiş.

Akşam yine aynı vaxt, saat dokuzda telefon çaldı, ben sabırsızca ahizeyi götürdüm. Bu defa ahizeden ses gəldi. Onun sesi. Biz ilk defa birbirimizle telefonda konuştuk. Tabi her ikimiz də kendimizi öyle hazırladı ki güya bu konuşmamız elbette ki ilk konuşmamız değil.

- Salam, benim.
- Tanıdım. Nasılsın?
- Sen daima böyle gəmlı mı yazıyorsun?
- Bilmiyorum.
- Bu birinci şiirdi. Dięerlerini də okumak istiyorum.
- İyi, güzel.
- Hayırlı geceler.
- Sana da hayırlı geceler.

İlk defa! İlk defa nihayet telefonda kisa da olsa birbirimizle sohbet etdik, konuştuk. Telaşlı bekleyişin sonu gəldi. Bu gece hızla çarpan yüreğimle heyecandan çırpınarak diğer şiirleri də seçip ayırdım. Dört şiir vardı, yüzlerini acele acele bir nefeste on iki yapraklı kareli deftere geçirdim. Sabah dördünü də ona vermeyi düşünüyordum.

Gidip yerime uzandım, ama uzun bir müddet uyuyamadım. Gözüme uyku girmiyor da girmiyor. Her şey-yakınlar, uzaklar, dostlar, tanıdıklar- herkes, her şey birdən, bir yerde gelip giriyorlar aklıma. Sanki bütün dünyayı bana bağışlamışlardı. Yüreğim güp güp, güp güp öyle süratle çarpıyordu ki... Hele də ben böylesinə hiç kimseyi sevmemişim. Aslında şöyle də denebilirdi: Bu benim ilk gerçək sevgimdi. Hakikat bundan ibaretti: Ne eksik ne də fazla. Mariya Semyonovna'nın dediği gibi.

Not: Ama şunu da itiraf etməliyim ki ben çok vefasızmışım. Peki, bu son sınıfa kadar sevdiğim kızlar nereye uçup gitmişlerdi, bilmiyordum. Halbuki, ben onları da böylesinə “ömürlük” sevmişim. Özellikle Kanire'yi. Hepsı yine dört yanımdaydı, güzeller güzeli Kanire gibi. Ama yine de yok gibiydiler. O, yalnız o. Ondan başka kimse yoktu.

Deftere yazdığım diğer şiirler ise şunlardı:

Şiir No: 2

Toxunub qəlbimdə²⁰ köhnə yaraya
Soruş ki, gözlərim nəyə bənzəyir?!
Şöləsi ulduza, rəngi qarayaya
Deyərdim hikməti göyə bənzəyir.

Sənə məxsus olub bütün varlığım
Nəşəli, həm də ki, qəmli çağımsan.
Sən mənim ən böyk narahatlığım,

²⁰ Qəlb:Kalp.

Sən mənim ən böyük rahatlığımсан.
Sahildir, bir sənsən, bir də... yenə sən!-
Not: Yani ben de dönüp “sen” olmuşum.
Sular qarışıbdır göydə buluda.
Söyüd də danışır öz Xəzərindən
Bir sənə, bir mənə, bir də sükuta.

Gözlərin odlayıb²¹ yaxıb qəlbimi
Səni and verirəm həməən gözlərə
Qoy mən pıçıldayım²² o söyüd kimi
Sən isə layiq ol sevən Xəzərə.

Şiir No: 3

Kədər lənməyəm o qədər,
Ömür nəğməmi də çalsam.
Ancaq bil ki,
bircə gün sənsiz qalsam
Səsini, sədanı
Özündə saxlayaraq
Səni həmişə səsləyəcək ürək.
Kiçik bir balıqqulağının²³
dənizə
sevgisi tək.

Not: İstiridyei kulağa tutduğunda deniz sesi gelir. Bu onun denizə olan sevgisidir.

Şiir No: 4

Min²⁴ günəşin istisinə isinməyəm,
İldırımlar şaqqıldağa dıksinməyəm
Sən olmasan...

Çaylar, sellər belə coşmaz, belə axmaz.
Nərgiz küsər, qızılgül də mənə baxmaz,
Sən olmasan...

Çox sevdiyin ulduzlar da qalar yetim
Qoca Hamlet sualının qarşısında

Not: “Olum, ya ölüm” sorusu dikkate alınır.

Bilməyəm ki, mən nə edim-
Sən olmasan...

²¹ **Od:** Ateş

²² **Pıçıldamak:** fısıldamak.

²³ **Balıkkulağı:** istiridye.

²⁴ **Min:** Bin.

Şiir No: 5

Sonsuz asimandan²⁵ və dənizlərdən,
Nakam köçüb gedən min əzizlərdən
Tükənməz ilhamla söz açaram mən,
Yeni bir dünyaya göz açaram mən
Sən məni sevsən...

Təmiz səma idim, bulud sən oldun.
Mən bir haray²⁶ idim, sükut sən oldun.
Harda olsan belə yanında varam,
Mən sənə bir ömür bağışlayaram
Sən məni sevsən....

Nifrətlər quruyub heykələ dönər,
Bizdən gələcəyə qalar yadigar.
Bir yağış yağar ki, alovlar sönər,
Tökülər dənizə bütün silahlar

Not: Bu son söz açıqçası kafiye hatırına yazılır.

Sən məni sevsən...

Ertesi gün. Akşam. Evde.

Beş şiirin beşini de ince bir deftere geçirip (elbette ki “not”suz) bugün o’na verdim. Defteri benden aldığında yüzüme bakmadı. Bakışlarını kaçırdı, sanki bir günah işlemişti.

Not:... Aklımdan çıkmış hangi sınıftaysa ya yedinci sınıftı ya da sekizinci sınıftı, bir defasında nasıl olduysa biz ders zamanı birlikte oturduk. Nedense onu mutlaka sohbete çekmek, ona ne olursa olsun bir şeyler söylemek, onu konuşturmak istiyordum. Çok düşündüm. Ama bundan daha manasız bir söz bulamadım. Ona şöyle bir soru sordum:-Yeniden çocuk olmak istiyor musun? Bir hayli sustu. Düşündü. Nihayet, yavaş ve ciddi bir sesle: -İstiyorum. Ama şimdiki aklımı, bildiğimi yitirmeyeyim, diye cevap verdi. -Sen de çok şey istedin... Ben şaşırdım. Böyle bir cevap beklemiyordum. Yüzünü bana doğru çevirip kara, güzel gözlerini dikkatle yüzüme dikti. Sanki şimdiye kadar hep o bakışla bana bakmaya devam ediyor.

Arzunun doğum günü münasebetiyle evlerinde sınıf arkadaşlarına davet verdiği gün. Akşama doğru.

– Sen nereden buluyorsun bu sözleri? Güzeller güzeli Kanire gözlerini süzüp yine sözleri uzata uzata dile geldi.

Şimdi beni mecbur kılıp kadeh kaldırmışlardı, hatta sonunda kendi kendime coşup çoktan geçen yıl yazdığım bir şiiri okumuştum. Tam yerinde olmuştu. Şiir şuydu:

²⁵ **Asiman:** Gökyüzü.

²⁶ **haray:** Feryat.

Dostuma

Qaranlıq yolumda yansa bir işıq,
Çətinlik yüz dəfə görünsə asan,
Cəsarətli olsam həddindən artıq
Demək, sən hardasa yaxınlıqdasan.

Sənə lazım deyil şöhrətim, adım
Kim olsam dost kimi mənimsən yenə.
Qəlbim ki dənizdir, bir inci oldun,
Atıldın qəlbimin dərinliyinə.

Yaxşı tanıyıram, yaxşı mən səni.
Bilirəm uzaqda, yaxında olsan,
Yorulsam, çiyin²⁷ alarsan məni,
Büdrəsəm,²⁸ əlimdən yapışacaqsan.

Qəlbimə yazaram hər bir arzunu,
Sənə qardaş kimi sarılaram mən.
Sən itsən, demərəm itirdim onu,
Dönərəm bir anda sən olaram mən.

Kızlar şiirden, erkekler ise hem şiirden hem de “kəmşirin”²⁹ şaraptan mest olmuşlardı. Onun ise gözleri par par, yüzü ise çıra gibi parlıyordu Sanki o da şarap içmişti. Fakat içmedi.).

– Çocuklar ben kadeh kaldırmak istiyorum! Diyen Azer aniden ve kararlılıkla ayağa kalkıp kadehini şarapla doldurdu.

Ağzından çıkanı kulağı duymuyordu. Azer’e dikkatini veren olmadı. Azer:

– Ben küstüm, gidiyorum, diyerek elindeki çatalı şarap dolu kadehine vurup şangırdata şangırdata yarı şaka, yarı gerçek Arzu’ya baktı.

– Burası senin evin değil mi? Sakinleştir bu avareleri! Benim söyleyecek sözüm var. Söyleyeceklerim içimde mi kalsın? Oğlum, eğer beni aşağılamak niyetiniz varsa... (Bu ise “Meşedi İbad” filmindendi.)

Arzu ev sahibi gibi meseleye ciddi bir şekilde karıştıktan sonra yemek masasının arkasında birbirine gizlenerek oturanlar arasında az da olsa bir sükunet oluştu. Azer söze şöyle başladı:

– O gün evde babam bana ne dedi? Dinleyin: Siz, yani biz, bütün sınıfımız çok çocukluk ediyoruz, bugünümüzün kıymetini anlamıyoruz. “Vakit gelecek oğlum,” diyor, “Okul için, öğretmenler için, birbiriniz için burnunuzun direği sızlayacak. “Bunu babam söylüyor...”

Herkes ortaya söz atmaya başladı.

– Nabat için?

²⁷ Çiyin: Omuz.

²⁸ Büdrəmək: Sendelemek.

²⁹ Kəmşirin: Tatsız, az tatlı.

- Yok, Zerbeli Öğretmen için.
- Ben Mustafa Öğretmeni özleyeceğim.
- Ben Sadık Öğretmeni.

Elbette hepsi de hafiften alay ediyordu, yine bir gürültü, gülüş başladı... Kimi ise çatalla yine bardağını tıkırdattı:

- Sakin, sakin.
- İmkan verin, konuşan (Azer) sözünü bitirsin.

– Oğlum... Azer somut olarak hiç kimseye müracaat etmeden, o gürültü içinde sözüne devam etti, yavaş yavaş yine herkes ona kulak asmaya başladı. -Oğlum size diyorum, birdenbire anladım ki adam, yani babam çok doğru söylüyor. Kim, kimi özleyecek, hangi öğretmen kim için daha azizdir- bu başka bir konudur. Ama biz böyle yapmayacağız. Esas mesele şu ki, oğlum biz birbirimizi sadece özleyelim. Anladınız mı? Azer burada bir mola verdi.

– Yani okulu bitirdikten sonra da, yıllar geçse de biz sık sık görüşelim, birbirimizin yanında olalım. Daima!

- Aferin!
- Yok, sen Nazım gibi konuşamıyorsun...
- Niye ki? İyi, dedi. Neyin sağlığına içiyoruz?

Azer aniden susup sözünü böyle tamamladı. Bu son, açık konuşayım, o benim için de sürpriz oldu.

– Nazım'ın sağlığına içelim. Ona can sağlığı, bir daha can sağlığı arzulayalım. O ki dostluk konusunda böyle bir şiir yazmış, helal olsun ona. Ben çok beğendim.

Hepsi “Sağ ol “ dedi ve içtiler benim sağlığıma. Ama sağlık gerçekten de sürpriz oldu.

Bu arada zaman geçti. Artık akşam olmuştu. Bu defa Aslan çok ciddi bir edayla ayağa kalktı:

– Burada birbirinden güzel sözler, sağlıklar değildi. Ben annelerimizin de sağlığına içiyorum, başta Arzu'nun annesinin sağlığına. Zahmet edip böyle güzel bir sofraya hazırlamış.

Sebuhi yine şaşıracaktı, iyi ki onun alçaktan dediği “Bak kaynanasına daha şimdiden nasıl yağcılık yapıyor” sözlerini bir iki kişiden başka hiç kimse işitmedi. Azıcık yüzüne gülseydik, Sebuhi ucundan yapışıp ucuzluğa gidecekti. Güya şaka yapıyor. Sebuhi ona buna baksa da kendine istediği desteği bulamadı. Bu defa da Aslanın dediği sağlığa içtiler. Erkekler yavaş yavaş yarı sarhoş bir hale düşüyorlardı. Evde dilime bile içki değirmeyeceğime dair benden çok sağlam bir söz aldılar. Çocuklar da doğruyu söylemek gerekirse, beni mecbur bırakmıyordu. Bu da bana bir yandan tuhaf geldi. Özellikle bir sağlık aklımda kaldı. Bu sağlığı Arzu söyledi. Sonda.

– Sağ olun ki, geldiniz, dedi Arzu. Allah hepinizi mutlu etsin. Hepinizin gönlüne göre versin. Gerçekten de bizden mutlusu yoktur. Var mı? Yoktur değil mi? Yine bu kez biraz da yüksekten sanki birisine kanıtlıyor gibi tekrar etti. Yoktur!

Arzu birkaç dakika susup sanki bir şey dinlemeye çalıştı. Heyecanlıydı. Çok sık nefes alıyordu. Sessizlik çöktü, hepimiz ev sahibesine kulak kesildik. Arzu devam etti.

– Böyle... Ben uzun konuşmayı sevmiyorum. Nazım gibi güzel sözler de aklıma gelmiyor. Ne güzel şiirdi Nazım...

– Arzu bana hususi bir muhabbetle baktı ve yüreğindeki büyük bir şevkle bizimle paylaştı. –Ama biliyorsunuz yazın köye gitmiştik, Bilgeh'e ninemi ziyaret etmeye. Hava öyle

güzeldi ki... Bahçede büyük bir dut ağacımız var. Onun altında oturmuştuk, ninem yaşlıdır, dedi, doğum günüdür, Arzu, ay kız, bu dut ağacı da çok mukaddes bir ağaçtır, muharebede ne kadar adamı açlıktan ölmekten kurtarmış, sen de yüreğinden bir dilek tut, kabul olacak. Ben birden gördüm ki dut ağacı da yeşil yaprak dolu dallarıyla bana sanki şöyle diyor: “İçinden bir dilek tut.” Neredense iki kırlangıç uçup geldi, ağacın dalına kondu, bağırdılar, bağırdılar, gagalarını birbirine vurdular onlar da sanki aynı şeyi dediler: “Görüyorsun, her şey nasıl güzel, dilek tut. “Otlar, ağaçlar, güller, çiçekler... Güller birdenbire birbirine sarmaştılar, sanki canlandılar. Ben de dilek tuttum.

– Söyle bakalım, ne dilek tuttun? –Erkekler yine gürültü yaptılar.

– Ne dileği tuttun? Aslan’ı ben hiç böyle gamlı görmemiştim.

– Dilek tuttum, bu bir sırdır, bir tek ben biliyorum. Arzu gözlerini doğruca Aslan’ın gök gözlerine dikip manalı manalı yalnızca ona cevap verdi. Aslan o dakika sustu ve bir daha sormadı.

Sonra yine ortalık birbirine karıştı. Gürültü, dedikodu, gıybet...

– Ay Kız, Mariya Semyonovna’nın o gün çantam hakkında ne dediğini duydun...

– Hayır, nasıl dedi ki?

– Ben senden hoşlanmıyorum!

– Hoşlanmıyor mu?

– Azad bir kuşdum

Yuvamdan uçdum.

Bir bağa düşdüm

Bu genç yaşında...

Kuş hakkındaki son sözleri ise tıpkı meşhur bir mani gibi okuyan artık bendim. Aslan bana sarhoş ve cırtlak sesiyle eşlik etti.

– Uçtum... uçtum... uçtum...

– O sarhoş olup... Azer Arzu’ya bakıp Aslan’ı işaret etti.

– Ben mi? Hayli uyanık olan Aslan onun hakkında konuşulduğunu hemen anlayıp Azer ile beni manalı gözlerle süzdü.

– Bana mı diyorsunuz? Ben mi ha? Beni içki çarpmaz, siz bilmiyor musunuz yani?

Sonradan bu sözlerle dilimize düştü: Aslan’ı içki çarpmıyor...

Şimdi gecenin hayli ilerlemesine bakmayarak yazı masanın arkasında kendi, kadim kareli sandalyeme oturup bunları yazarken birden Arzu’nun kadeh kaldırışını ve onun o an bana dikilmiş par par ışıyıp yanan gözlerini hatırlıyorum. Aslında hatırlamıyorum, hiç unutmadım ki, beynime kazındılar. Ömürlük.

Dilek tut, Nazım, dilek tut!

Dilek! Görüyor musun ben dilek tutmaya korkuyorum!

On gün sonra. Hastane odasında. Annemi güldürmek isterken.

Günlüğe bir hayli ara vermişim. Bir haftadır hastanedeyim. Yine aynı oda, aynı pencere. Her gün muayene, iğneler... Beni burada neden tuttuklarını hiç anlamıyorum. Anneme bugün şöyle dedim:

– Evi istiyorum.

– Ne var evde? Eve gidip ne yapacaksın ki? –Kadın ürkek gözlerle bana baktı.

– Sandalyelerimizi öpeceğim, en çok da kareli sandalyemi. Ben şaka yapmak istemişim, annemse beni anlamadı. Benden gizleyemedi, gördüm ki gözyaşı dolmuş gözlerine. Çaresiz çehresi yalnız o an içinde güzelleşti sanki. Anneme ne oldu, şakadan da mı anlamıyor.

Geceleri artık odada tek kalmıyorum, bir köşedeki yatakta bazen uykuda irkile irkile annem yatıyor.

Beş gün sonra. Saat altıda. Evde.

Nihayet, bugün beni hastaneden taburcu ettiler. Artık evdeyim. Ama okula gitmeme hala izin vermiyorlar, "Gitme, daha çok zayıfsın"...Zayıfım.

Üç gün sonra. Evde. "Son defa"nın hikmetini anladıktan sonra.

Çok tembelleşmişim. Elime kalem alıp yazı yazmaya bile üşeniyorum. Yataktan kalkmak bile istemiyorum. Hiç halim yok. Anneme bugün:

– Bizim çocuklar yanıma gelseler olur mu? Eve! dedim.

– Olur oğlum, neden olmasın? Biraz kendine gel, betin benzin düzelsin, ben güzel bir pilav pişirip onları çağırırım.

Onunla (artık adıyla hitap edeceğim. Adı Firengizdir) her gün telefonda konuşuyoruz. Bütün sırlarımı tek tek anlattığım, her şeyi bilen yegane kişidir. Bu günlük de artık onun için bir sır değil. Biraz geç telefon etsin kendime evde yer bulamıyorum. Aslında ben de az değilim, kendim telefon etmiyorum. Sanki onunla konuşmaktan alacağım lezzetin gelme vaktini bile bile uzatıyorum. Hem de bu zaman içinde lal sohbetlere devam ediyorum. Yüreğimde.

...Ne zamansa son defa, hangi dostuma hangi soruma olursa olsun son defa bir cevap bekleyeceğim. Bu cevapla son defa bir seher açılacak. Hangi gecem son gece olacak. Yüreğimin son kez vurduğu an... Son sigaramın nefesi... Bu son defalar boncuk gibi yığılacak ömrümün muhtelif zamanlarından bir yere. Yalnız sen "son defa" ile sınırlanmıyorsun.

Sen sürekli ve mesafesizsin.

İki ay önce. Sabir parkı. Kale duvarlarının yanı. Şatal zamanı.

Arzu hariç bütün tayfa buradaydı. Arzu'yu yanımızda götürmedik çünkü bugünkü esas konumuz ona doğum gününde alacağımız hediyenin müzakeresiydi. Yalnızca Aslan'a çocuk gibi itiraz etmeden kulak astığı için Aslan ona emrivaki şekilde "Sen gelme. Derste kal,"dedi. O da gelmedi, kaldı.

Ne güzel bir şeydi, sevdiğin, bağlandığın kimsenin senin sözüne itiraz etmeden kulak asması. Aslan'a sadakat dolu gözlerle "Başüstüne."dedi. Sakince dönüp sınıfa gitti. Keşke Firengiz de böyle olsaydı... O ne olmak istiyor. Natik sigara izmaritinden ciğerlerine çekip dumanını yele savurdu.

– Bunun bu meseleyle ne ilgisi var? dedi Aslan şaşırarak.

– Doğru söylüyor Natik, ilgisi var. Diye Azer söze karıştı. -Belki de Arzu gazeteci olacak. Ona göre iyi bir kalem takımı alırdık.

– Ondan iyi hukukçu olur. Dedi Kara Ziba.

– Ev hanımı olacak. Ben biliyorum... diye düşünceli düşünceli uzattı Kanire. Uzun ise:

– Belki de kendine soralım, diyerek teklifte bulundu.

– Belki kendisi de bilmiyor. Her kim ise itiraz etti.
– Sen ne olacaksın, biliyor musun? diyerek İlkin yüzünü Uzun’a çevirdi. Uzun:
– Ben mi? Ne bileyim? Nasıl yani? dedi, şaşırmış gibi oldu. –Peki, sen ne düşünüyorsun?
– Bilmiyorum, diye cevap verdi İlkin.
– Peki ben nerden bileyim? -Uzun omzunu silkti, soruyu kendisi de kime sorduğunu bilemedi.
Sohbet yavaş yavaş yön değiştirmeye başlıyordu.”Kim ne olacak?” sorusunun cevabını bir hayli aradık, bulamadık.
– Ben de bilmiyorum ne istediğimi. Kanire dalgın halde yine kendi kendine konuşuyordu.
– Kim bilebilir ki? – Bu Azer’di. –Belki de Nazım’dan başka hiçbirimiz ne istediğimizi bilmiyoruz.
– Babalarımız bizden iyi biliyor, dedi Kanire kendinden emin.
“Neden benden başka?” şaşırsam da sustum. Aslında ben de bunu bilmiyordum. Bir dalgaydı, düşmüşüz içine, nereye götürecektik, götürecektik...
Bu sohbet gayri ihtiyari başladığı gibi gayri ihtiyari de kesildi. Ortak hediye planı tutmadı. Herkesin kendi hediyesini kendisinin seçmesi kararına vardık.
Ama bu sohbet bütün gün aklımdan çıkmadı. Gerçekten de artık bir seçim yapmanın vakti geliyordu. Okuldan sonra hayat nasıl olacaktı? Daha somut konuşursak bana ne hazırlıyordu? Elbette ki hepimiz üniversiteye girmeyi arzuluyorduk. Hepimizin bu arzusu gerçekleşecek miydi? Giremeyenler üniversiteye girenlerin sevincine sevinebilecek miydi? Neyse karmaşık meselelerdi...
Başka bir dünyadaki başka şatal zamanı oradaki çocuklar belki de hayattan ne istediklerini iyi bilirler,” diye düşündüm ve yatmaya gittim.

Arzu’nun doğum gününden iki gün sonra. Matematik dersi zamanı.

Sadık Öğretmen matematik öğretmenimizdir. O, hem de okulun müdür yardımcısıydı. Çok faziletli biriydi. Çok nadir sinirlenip sesini yükseltirdi. Bu defaysa dayanamadı. Çok asabiydi. Biz onu hiç böylesine asabi görmemiştik. Sebebi vardı. Bu sebep Natik’ti. Natik onu resmen çileden çıkartmıştı.

– Sen doğruca gelip uçurumun kenarına dayanmışsın, haberin var mı? Kime benzetirsin kendini? Tohum satanlara mı? Çayhanede gezip dolaşanlara mı? Kime? Etrafında insan mı var ki kendini benzetesin?

Dün Sadık Öğretmen Natik’i akşamüstü “Azerbaycan” sinemasının yanında görmüştü. Orası Natik’in meskeniydi. Sıra olan sinemalara pahalı bilet satardı. Şimdi de onun ateşiyle yanmıştı. Sadık Öğretmen Natik’i bu “iş”yle meşgul olduğu yerde görmüştü. Bilet sattığı yerde. Hem de kime? En ilginç ve en gülüncü buydu. Natik biletleri Sadık Öğretmen’in çocuklarına satmıştı. Sinema adamın burnundan gelmişti. Sadık Öğretmen hırsından gece de yatmamıştı. Sinemanın önünde küçük oğlunun ve kızının yanında kendini zorlayıp Natik’e bir kelime bile söylememişti. Kendini tanımazlığa vurmuştu. Yalnız Natik bileti çocuklara sattıktan sonra Sadık Öğretmen onlara yakınlaşmıştı. Bugün ise...

– Sen anlıyor musun ki yaptığın ne demektir? Sen hepimizin, bütün okulumuzun itibarını düşürüyorsun. Kendi kendine bundan bir sonuç çıkarıyor musun?

Natik yazı tahtasının yanında durmuştu, başı yerde, rengi tahtanın kara renginden farklı değildi. Gıkı da çıkmıyordu.

Zil çalana kadar Sadık Öğretmen kendine gelememi. Ne konuda konuşursa konuşsun lafı yine çevirip Natik'e getiriyordu. Teneffüste hepimiz tabi ki Natik'in başına toplandık.

– Bilet satmışım, iyi etmişim. Natik, Sadık Öğretmen'e olan öfkesini şimdi o gittikten sonra kimden çıkaracağını kendisi de bilmiyordu. Havaya konuşuyordu.

– Kime benzetiyorum kendimi? Kime zararım var. Bir bilet satmakla sanki dünya dağıldı... Ben olmasaydım bilet bulabilecekler miydi?

– Talihsizliğe bak ha...

– Tesadüfü görüyor musun?

– Sadık çocuklarıyla mı gelmişti sinemaya, oğlum, ya da oradan mı geçiyordu?

– Oradan geçiyordu.

– İşe bak. Peki, sen onu nasıl oldu da görmedin?

– Görmedim de. Nerden bileyim çocukların onun çocukları olduğunu? Alınlarında mı yazıyordu? Kendileri bana yaklaştılar. Ben de biletleri onlara pahalıca iteledim işte. İyi de ettim.

– Vay, vay, vay...

– Natik, bugün akşama bilet var mı? Sekiz seansına.

– Var, var. Sen babanla mı geleceksin, flörtünle mi? diyerek Natik Kanire'nin bu yerinde olmayan şakasına başını kaldırıp kabaca çıkıştı. Kanire alındı, ama bu dikkate alınmadı, parmağıyla şakağını işaret etti, yani "Natik'in başı onsuz da haraptı." Biz Kanire'ye dikkat etmeyip Natik'i teselli etmeye devam ettik.

– Üzülme, oğlum.

– Olan olmuş. Bak, hiç ailen gelsin falan da demedi. Sevin.

– İki gün sonra unutulacak.

– Babama benzeyeceğim. Lafa bak. Kime benzeyeceksin? dedi

Natik- O çok nadir evde olur. Hep denizdedir. Biliyorsun ne çok ülke gezer. Babama, yalnızca babama. Bir de şunun söylediğine bak hele... Görüyor musun?

Natik hem ağlamaklı hem de fısıltıyla hiç kimseye ya da hiçbir şeye değil kendi kendine bütün teneffüs boyu bu sözleri deyip durdu.

Aynı gün. Evde. Akşam saat dokuz. "Sen alın yazısına inanıyor musun?"

Akşam Frengiz'le telefonda konuşurken bana Natik'ten söz etti. Halası Naticgilin komşusudur. Babası üç çocukla bunun annesini bırakıp gitmiş ve nereye gittiği şimdiye kadar bilinmiyormuş. Frengiz'in kalbi yumuşaktır. "Belki de Natik bilet satarak annesine yardım ediyordur," dedi. Böyle böyle işler...

– Sen nasıl bakıyorsun bu meseleye?

– Bilmiyorum, sadece şunu biliyorum ki hiç kimseye benzemek istemiyorum. Ne olacağımı ben de bilmiyorum ki.

– Nasıl yani, doğru mu söylüyorsun?

– Elbette doğru söylüyorum, nedir, suç mudur? Hayatı da mı planlayıp yaşıyorlar? Ne oluyorsa öyle yaşanacak! Dalga! Büyük bir dalga götürüyor bizi.

– Senden beklemezdim.

– Niye?

– Bilmiyorum.

Bir hayli sükuttan sonra:

– Ama belki de sen haklısın. Ne bekliyor bizi, kim bilir? Alnımıza ne yazılmışsa o olacak. Sen alın yazısına inanıyor musun?

– Hayır, dedim. İnanmıyorum.

Aynı gün. Bir saat sonra.

Nedense bu gece yine gözüme uyku girmiyor. Beynim araba motoru gibi güp güp vuruyor sanki. Annem kaç defadır odama gelip “Yat.” diyor, “Yeter yazdığın.” Bense bir türlü elimdeki yazıyı bitiremiyorum. Cümle cümleyi zor getiriyor. Arzu’nun doğum gününde söylediği sözler hiç aklımdan çıkmıyor. “Dilek tut, dilek tut.” Kolay iş değil. Niyetin de vakti olmalıydı. Ne zaman geldi, nasıl geldi, niyet olmaz. Ben de ne zamandır düşünüyorum. Öyle bir an olur ki sanki esansıyla, kokusuyla, rayıhasıyla, bütün varlığıyla gelip gözlerinden, kulağından daha nereden gelip girer insanın içine. Bu her zaman olmuyor. Bu makamı tutturmak lazımdır. Böyle zamanlarda ben kuş gibi olurum, daha doğrusu sanki kuşa dönüşürüm, herkesi, herkesi sevmek, herkese tebessüm etmek isterim. İsterim ki bina bina, kat kat, sokak sokak eriyeyim bu şehrin içinde, isterim ki kendimi Hazar’a atayım, yüzeyim, yüzeyim öbür kıyıda çıkayım ve bir de isterim ki, herkes, herkes mutlu olsun. Ama görüyorum ki halim yok, bütün bunları hâlâ yapamamışım, ama yapmış gibiyim de, sanki yorulmuşum.

Dilek tut? Ben de şimdi içimden bir dilek tuttum.

Ertesi gün. Evde. Hâlâ yataktayken. Tembellik içinde.

Bana öyle geliyor ki ben ölünce (ilk defa bu sözü yazıyorum, ama ölüm gerçektir, herkes gibi ben de ne zaman olursa olsun bu dünyadan göçüp gideceğim. “Sonra mezarda da severim seni.”) o an, dünyadan göçtüğüm o an her neredeyse doğan bir çocuk olacağım. Ama bir mesele var ki bana bir türlü rahat vermiyor. Acaba şimdi tanıdığım insanları o çocuk da büyüyünce tanıyacak mı?

* * *

...Gece çok kötü bir rüya gördüm. Dağ başındayım, iri bir kartal beni pençeleriyle alıp yukarı uçarak semanın yedinci katına kaldırırcasına çıkarıyor. Yüzüme serin bir rüzgar, mest edici bir meltem vuruyor. Rüya olduğunu biliyorum ve korkmuyorum ama aşağıda bir feryat içinde ağlayanlar da, kendini harap eden annem de bunu bilmiyor.

Bu davetsiz bir rüyaydı. Böyle bir şey düşünmeyi unutmuştum.

* * *

...Bana öyle geliyor ki biz bu dünyaya bumerang gibi birileri tarafından birine değmek ve sonra yeniden atıldığımız yere geri dönmek için gelmişiz. Bu mevzuda da şiir yazdım. O şiir budur:

Bumeranq

Nəyə isə dəyəcəyəm

Hələ yoldayam.

Çalışıb

yalana, yamana

pisə dəyəcəyəm.
Çalışıb
Nadana, qanmaza
əyriyə, xəbisə dəyəcəyəm.
Nə üçünsə doğulmuşam,
Nə üçünsə yaşayım gərək,
Nəyə isə dəyəcəyəm.
Atılmışam bu dünyaya
Bumeranq tək-
hələ yoldayam.

Hastaneden on beş gün önce. Akşam evde “Benim sırrım var mı?”

Bugün edebiyat dersimiz vardı. Ama teneffüsten sonra Nabat öğretmenin yerine sınıfa Zerbeli öğretmen geldi. Biz elbette ki ayağa kalkıp onu büyük bir saygıyla karşıladık. Bu yıl bize ders anlatmasa da aslında Zerbeli öğretmen bizim birçok öğretmenimizin öğretmeni olmuş kişidir ve bundan dolayı da mutlaka saygı görmeliydi.

“Selam, selam nasılsınız çocuklar?” “Siz nasılsınız, Hocam?” Böyle bir selamlaşmadan sonra Zerbeli Öğretmen âdeti üzere yavaş yavaş sözlerine başladı, amacını açıklayıp anlattı. Kendisi her zamanki gibi bütün sınıfa söylemek istediklerini âdeti üzerine bir kişinin yüzüne bakıp söylerdi. O bir kişi de ben olurdum. Şimdi de öyle yaptı.

– Mirze Nazım, kurul başkanlığı sizin sınıfta çalışma yapma görevini bana verdi. Bizden de bunu bakanlık talep etmiş. Kompozisyon yazacağız. Konu bir tane olacak hepiniz de onu yazacaksınız. Ama bu kompozisyon öbürlerinden farklı olacak. Her zamanki gibi bu kompozisyon sayfasının üstünde ad soy ad olmayacak. İçinizden ne geçiyorsa onu da olduğu gibi sayfaya yazacaksınız. Aldığınız notu da sadece siz kendiniz bileceksiniz. Konunun tek konu olduğuna bakmayınız. Siz, her yazıya kendi istediğiniz ama konuya uyan bir ad vereceksiniz. Bu ad da sizin şifreniz olacak.

Sıraların arasında hafif bir uğultu yayıldı. Gerçekten de bizde şimdiye kadar böyle bir şey olmamıştı. Bu çalışma yeni bir şeydi. Her konunun kendi adı? Ama konu herkes için aynı olacaktı. Neyse yeni bir şeydi. İlginçtir.

– Peki, genel konu neyle alakalı olacak?

– Soruyu soran arka taraftan kimse kendini de sesini de gizleyerek baya yavaş seslendi.

Zerbeli Öğretmen soruyu işitti, temkinini bozmadan cevabı yine bana iletti.

– Mirze Nazım, konu sizinle alakalı olacak. Her birinizle. –Sonra sınıfı uzun süre manalı manalı süzdü. Sözlerine her zamanki temkini ile devam etti. Evet, sizin içinizde yıllarca sakladığınız ve hiç kimseye söylemediğiniz sırrınızla alakalı olacaktır. Genel konu böyledir. Benim sırrım!

Benim sırrım? Sınıfta açılmış ağızlar açık kaldı, büyümüş gözler biraz daha büyüdü. Ben az daha kalkıp itiraz edecektim, ama kendimi zor tuttum. Zerbeli Öğretmen kızabilirdi. Yeri değildi. İtiraz etsem de ihtimal ki kabul edilmeyecekti. Bakanlıktan gelen emirdir. Yani bakanlık bizim sırlarımızla ilgilenir, bizim kalbimize girmeye çalışıyor. Hakkı var. Belki bunu bizim okulumuzun öğretmenleri uydurmuşlar, şimdi de bakanlığın üstüne atıyorlar. Tamam, farz edelim, bütün bunlar bu tarz şeylerdir, peki o zaman bizim sınıfın günahı nedir? Neden bizim sınıf hedef seçilmiş? Zerbeli Öğretmen bu çalışmayı kendi ders anlattığı sınıflardan

birinde niye işlememiş? “Benim sırrım? ”Kendi sırrını kim gözler önüne serer. Kim kendi sırrını çalışmalarında anlatır, kim?

İnsan her iki gözü ile farklı farklı kitaplar okuyabilseydi, ne güzel olurdu... Her birimizin gelişimi çok hızlı gerçekleşirdi. Belki ben kendim başlayayım bu tarza, bakayım oluyor mu yoksa olmuyor mu?

Hemen şimdi kendimi denedim. Olmadı.

İki ay önce; Deniz kenarında kız kardeşim Fidanla beraber.

– Nazım bu deniz niçin böyle büyüktür?

– Fidan ayak parmaklarının ucuna basarak kendi boyundan yüksek korkuluklara zorla çenesini dayayıp denize sürünerek soruları oralarda sıraladı.

– Bilmiyorum. Sen niçin küçüksün? –Ben kendi sorularıyla onun soru yağmurunun önünü kesmek istedim. Kesemedim.

– Ben büyüyeceğim. İnanmıyorsun. –Fidan küçücük güzel başını bana çevirip şeytanca cevap veriyordu, sonra cevap beklemeden yine yaramazca bir soru yöneltiyordu bana. –Deniz de büyüyecek mi?

– Yok, o daha büyüyecek onunki yeter. Dondurma alayım sana.

– Al. Nazım bu deniz olmasaydı ne olurdu?

– Sıcaktan pişip ölürdük. –Onun elinden yakamı kurtarmak kolay değildi. Ama o bu cevabımı beğenmedi. Gözlerinden anladım bir şey söylemek istedi, söylemedi.

– Güzel, ben gülümsedim ama hiç kimseye söyleme bu sırrı, bak hiç kimseye demeyesin.

– Yok, onun gözleri telaş içinde büyüdü. –Anneme de söylemeyeyim.

– Deme. Bu deniz olmasaydı onun yerinde büyük çok büyük, derin çok derin bir dere olurdu.

– Hiç kimseye söylemem, korkma! Nazım, bırak bu bizim sırrımız olsun. –Duramadı, yine sözünü soruyla bitirdi. Olsun mu?

İki ay evvel. Okul bahçesinde Aslan ile birlikteyiz.

Ben bir daha dikkatle ona baktım. Söyleyeyim mi, söylemeyeyim mi? Kesin emin değildim ki, o bu meseleye ciddi yaklaşacak. Aslan şevkle futboldan bahsediyordu.

– Biliyorsun aklıma sevimli takımımın oynayacağı geldiğinde derdimi unutuyorum. Sende böyle olmuyor mu?

– Yok.

– Bende oluyor. Aldığım “iki”ler, duyduğum azarlar her şey uçup gidiyor. İnsan her nedense mutlu oluyor.

– İnanıyor musun?

– Evet.

– Sanki bir şeyler söyleyecek gibi duruyorsun?

– Nihayet lütfedip bana dikkatle baktıktan sonra Aslan konuyu değiştirdi.

– Sana bir şey söylemek istiyorum. Ben karar verdim.

– Söyle. Ben mezara!

– Yok, öyle bir şey değil. Biliyorsun, gel seninle evde deneyip görelim biz birbirimizin aklına nasıl geliyoruz? Aynı vakitte, ya da farklı vakitlerde?

– Nasıl? Bir anlat bakalım.

Galiba benim dediklerimi sonuna dek anlamadın. Belki de onunla, dalga geçtiğimi zannetti? Belki de aldattığımı zannetti. Ama kalbimi kırmak istemedi, çaktırmadı. Herhalde bana öyle geldi. Biz onunla öyle anlaştık.

Sen bana inanmıyorsan, azizim, fakat bu o demek değil ki, ben seni aldatmıyorum.

Bir gün sonra. Okulda. İkinci teneffüste.

Bu defa da olmadı. Aslan gece saat 11'den sonra, tahminen kendisinin söylediği gibi, 11.15'de hâlâ uyumamıştı. Televizyondaki belgesel o zaman bitmişti, film den sonra hatırlamış. Bense gün boyunca gece 11'e kadar onu birkaç defa (11'de ben artık yatmaya gittim.) hatırlamıştım. Olmadı.

Okulda anonim kompozisyon yazmadan iki gün önce.

Sınıfta hepimiz ilginç bir gerginlik içindeydik. Sanki birbirimize biraz yabancılaşmıştık gibiydi, ne oldu da sohbetlerimiz derinleşmiyordu, sık kalıyordu. Herkes kendi içine çekilmişti sanki. Her birimiz kendi sırrını aramakla meşguldük. Az daha birbirimizin yüzüne bakmayı dahi yadırgayacaktık.

Bugün bu “anonim” kompozisyonla alakalı çok rastlanmayan bir olay da gerçekleşti. Yine Nabat Öğretmenin dersinde oldu bu. Dersin başlamasından sonra beş dakika geçmişti ki kapı açıldı ve yine Zerbeli Öğretmen ağır ağır içeri girdi, manalı manalı Nabat Öğretmenin yüzüne baktı ve Nabat Öğretmen başını önüne eğerek sınıftan dışarı çıktı.

Zerbeli Öğretmen bir hayli kara tahtanın önünde kapıdan pencereye doğru pencereden kapıya doğru gidip geldi. Bütün sınıf nefesini tutup onun ne söyleyeceğini bekliyordu. Sonra Zerbeli Öğretmen gelip öğretmen masasının yanında durdu, yüzünü sınıfa çevirdi, son zamanlardaki hepimizin yüreğindeki gizli arzuları ilk sözleriyle yerin dibine gömdü.

Not: İsteğimiz ise bundan ibaret idi: birisi haber bırakmıştı ki, kompozisyonu son anda iptal edecekler, güya bu, Zerbeli Öğretmenin şahsi görüşü idi. Okulun genel kurulunda bu düşüncüyü onaylatmış bakanlık ise kendi kesin kararını bildirmiş, izin vermemiş. Biz hepimiz ümit ediyorduk ki bu öyle bir şey olsun.

Zerbeli Öğretmen şöyle dedi:

– Kompozisyonun iptal edileceğini zannediyorsanız, yanılıyorsunuz. Kompozisyon iptal olmamış. Ben kompozisyonla ilgili sorularınızı göreyim diye geldim. Varsa sorunuz. –Zerbeli Öğretmen soluklandı, azıcık öksürecek gibi oldu, yeniden gözleriyle sınıfı tek bakışla gözden geçirip süzdü, sınıfın tamamen sessizleşmesini bekledi. Şimdi de söyledikleri az kala açık havada şimşek gibi çıktı!

– Mirza Nazım, genel kurulun kararı ile bu kompozisyonları seninle ben, yani ikimiz okuyup notlandıracağız. Bir kişi, büyük tecrübeli öğretmen, bir kişi de yetenekli öğrenci olacak. Bak böyle.

Ağzım açık kaldı. Ne az, ne çok. Ben? Kompozisyon kontrol eden? Sınıfta bütün çocuklar birbirine şaşkın ve hayretle baktı. Kimisi sevindi belki de. Ama neye? Belliydi ne olduğu! Uğultu yükseldi. Herkesin hayretler içinde kaldığı böyle bir anda aslında bu, an değildi, belki de uzun dakikalar gelip geçti, sınıf deniz gibi coşup durduktan sonra biz

başımızı kaldırdığımızda Zerbeli Öğretmen artık sınıfta değildi. Hemen sonra Nabat Öğretmen kendi yerine oturup sınıf not defterine bir şeyler yazıyordu, yüzü kızarmıştı, sanki kadının yüzünden ateş püskürüyordu.

...Bugün yağmurlu bir gün oldu. Sonbaharın ilk günlerinde yağmur bizim şehir için az rastlanan olaylardandı. Hala yaz günlerinin sıcaklığı vücudumuzdan çıkmamış. Kimisi Bakü'yü Kislovodska'ya benzetiyordu, kimisi de Nalçik'e.

Yağmur şiddetli ve gürdü. Ucundan tut, göğe çık! Bizim bir gözümüz pencerede kalmıştı. Sanki dışarısı baştanbaşa sisle kaplıydı. Yağmurdan başka hiçbir şey gözüküyordu. Mariya Semyonovna söyledi:

– Şehrin bütün kiri pası gitti, ama çok teessüf ki, eski mahalleler de aşağıya doğru akan selin önünde çaresiz kaldılar.

Biz okuldan çıktığımızda artık yağmur filan yoktu. Güneş kendini göstermişti. Küçük su birikintilerinin üstünden zıplaya zıplaya, bazen de onları bilerekten şaplata şaplata öbür çocukların üstüne birikinti suyunu sıçratarak herkes kendi evinin yolunu tuttu. Hiç kimse okul bahçesinde kalıp sohbet etmek istemedi. Yarın kompozisyon günüydü.

...Aslan beni üçüncü dersten önce bir tarafa çekip söyledi ki, dün onlar Arzu ile sözleşmişlerdi ki, birbirlerini hangi sıklıkta hatırladıklarını kontrol etsinler.

– Ben ona bugün onu hatırladığım vakti söyledim. O ise söyledi ki, bu doğru değil. Ama onun kendisinin beni hatırladığı vakti ne kadar yalvardıysam, bana söylemedi.

Yine olmamıştı.

Arzu!! Arzu!! Senin Aslan'a doğru uzanan ciddi ve samimi bakışlarının içinden böyle bir söylem çıkıyor: “Sen uzun ve aralıksızsın...” Aslan bunu bir gün açıkça anlayacak. Bari böyle olsun.

Günlerden bir gün. Evde. Öğle vakti. Kuş gibi kanadını açmış uçan balkonu hatırlarken.

Artık daha çok önceden olmuş hadiseleri hatırlamaya başlamıştım. Çoktandır okulda bulunmuyorum, şüphesiz bundan dolayı idi. Doktorların tavsiyesi üzerine evden dışarı çıkmıyorum. Çeşitli yıllardan çeşitli hadiseler aklıma geliyor. Çocukluğum, hâlâ okula gitmediğim o yıllar daha sonra okul yılları, eski mahallemiz, evimizin karşınındaki iki büyük dut ağacının altında top alıp verme, eski püskü şeylerden kendi yaptığım küçük yuvarlak deri topla güya futbol oynadığım.

Babamı sokağın o başında gördüğümde hızlıca eve kaçardım. Nefes nefese kendime bir yer bulup genellikle bu yatağın altı olurdu, oraya gizlenirdim. Yüreğim az kalsın yerinden çıkardı, güp güp atardı. Çünkü yine sokağa izinsiz çıkmıştım.

– Balkon uçtu, ay yavrum! Biraz yavaş oyna. Sana ne olmuş böyle? –Annem bana kızardı. –Balkon uçtu ha!

Sokağa çıkmak yasaklandığında evde kavga çıkarırmışım. Herhalde şimdi bunu bana yatağımın yanından bir adım bile çekilmeyen annem diyor, benim çocukluğumdan çeşitli masallar anlatırdı.

– Ben sana sık sık kızardım. Sakin olduğun olmuyordu hiç! Öyle yaramazdın ki. Rübabe öğretmen beni her gördüğünde Nazim'in elinden of of diyordu.

Not: Rübabe Öğretmen bizim okulda sınıf öğretmenimiz olmuştu. 1. sınıftan 4. sınıfa kadar bizi o getirmişti. İlk öğretmenimizdi. Birlikte ona hiçbir zaman ciddiyetsizlik etmezdik, alaylı konuşmazdık. Sonralar her defa okulda tesadüfen bizi gördüğünde (onun ders saati her zaman başka vakte düşerdi) gözleri parıldardı.

Rübabe Öğretmen iki yıl önce vefat etti. Aslan konuşurdu ki, (o, Rübabe Öğretmenin komşusu idi.) ömür boyu tek başına yalnız yaşamış Rübabe Öğretmen yeniyetme, yetim bir kızı evlatlığa almış ve onu kendi iki odalı dairesine ikamet ettirmiş. –Kızı bir kişi istiyor, kız da onunla evlenmeyi kabul eder. Rübabe Öğretmen onlara düğün yapar, oğlana da kızla birlikte kendi evinde yaşamaya izin verir. Bu iki karı koca bir müddet sonra yapılanları unutup Rübabe Öğretmeni evden gitmeye mecbur ediyorlar. O, Hayatının sonuna kadar konu komşu evinde yaşamaya mecbur olur.

“A yavrum balkon uçtu.” ...Garipti, bana her zaman şimdi de yaşlandığım bu vakit öyle geliyor ki anamın sözlerinden sonra balkonumuz doğrudan da kuş gibi kanat açıp nereye ise uçacak.

Yine aynı günlerden biri.

Nedense bugün de futbol oynadığım aklıma geldi. Komşumuzun oğlu İlgar vardı. İlk defa onunla sokağımızda elimize ne geçerse vuracak yani topa benzeyen bir şeyi düzelterip onun şeklini bozana kadar oraya buraya vurup ter bedenimizden su gibi akıncaya kadar koşardık.

Sonralar biz büyüdükten sonra futbol okul heyetinden bizi dersten sonra da bir hayli zaman ayaklarımızdan tutup bırakmıyordu. Samimiyetle katiyen kendimi övmeden diyebilirim ki sınıfta benim gibi futbol oynayan yoktu. Kuş gibiydim. Topla öyle rahat uçuyordum ki... Okul heyetinde suda balık gibiydim. Ben okulun sadece şairi değildim hem de futbolcusuydum. Bir defasında geçen yıl komşu okulla maç yapıyorduk. Dört golden üçünü ben attım, hepsi de nasıl güzel! Şimdiye dek hatırlıyorum, hâlâ haz veriyor. Bu yıl oynamak istiyorum ama alınmayacağımı hissediyorum. Koşamayacağım önceki gibi.

Birkaç adım attıktan sonra nefes nefese kalıyorum. Çok ilaç içiyorum belki de ondandır.

Aklıma futbolla ilgili başka bir hadise geldi. Sınıfımızın geçmişinde çok olaylar olmuş. En meşhur olaysa herkes hemfikir oluyor ki futbolla ilgilidir. Şimdiye kadar onu çeşitli tedbirlerde yaramazlık günlerinde tatlı hatırlıyoruz, detaylarına kadar tahlil ediyoruz. En meşhur olay biz yedinci sınıftayken sınıfta futbol oynarken sınıfın penceresinin birini topla vurup kırdıktan sonra oldu. Kızları kovmuştuk. Sandalyeleri bir kenara çekip sınıfta küçükçe bir saha oluşturmıştık...

Kendimizden geçmiştik. Şansımızdan tesadüfen yanımızdan Sona Öğretmen geçiyormuş. Kırılmış camın sesine sınıfın kapısını iteleyip kasırga gibi içeri girdi. Biz efsunlanmış kuklalar gibi herkes kendi yerinde donup kaldık. Yerinde hareket eden sadece o duvara bu duvara, masalara oraya buraya çarpan toptu. Yavaş yavaş o da hareketini yavaşlatıp durdu. Suçlu suçlu öğretmenin azametli bakışlarının karşısında durdu. Biraz sonra lanete uğramış bu top nedense kendine ilave güç bulmuş kendi kendine kırık pencerenin yanındaki tarafa yuvarlandı. Sanki onu oraya öğretmenin dehşetten yerinden çıkacak gibi olmuş gözlerinin görünmeyen gücü itelemişti.

Sona Öğretmenin sesi az kalsın yükselip tavanı delecekti. En yakında kim vardı? Kendini dehşetle içeri atan birinci Arif Öğretmen oldu. Arif Öğretmenin yüzüne tarif olamayan bir endişe yapışıp kalmıştı.

Not: Arif Öğretmen okulumuzun en genç öğretmenlerindendi. Zamanında o da Şerkiye Öğretmen gibi bizim okulumuzu bitirmişti. Mümkün ki Sona Öğretmenin ürperten tavırlarının onda da bir tesiri vardı. O bizim resim ve yazı öğretmenimizdi ve onun dersi sohbet ve dedikodularımız için tarafımızdan en elverişli vakit olarak değerlendirilirdi. Öğretmen kendi de hevesle bizim bu kaygısız sohbetlerimize katılırdı. Biz de onu dostumuz gibi bilirdik.

Ancak bu yeni “mahkeme”ye kadar böyle oldu.

Sona Öğretmenin gözlerini hiçbir zaman unutmayacağım. Onun dehşetten büyümüş gözleri sınıfın pencere tarafındaki kısmına sığınmış zavallı topa ilişip kalmıştı. Yer cam parçalarıyla doluydu. İyi ki sadece oda kısmındaki cam kırılmıştı. Cam iki kattı. Dış taraftaki cam çatlamıştı. Sınıf üçüncü kattaydı. Aşağı bahçeye cam kırıntıları düşmemişti. Şimdi düşünüyorum ki o vakit öğretmen boş yere korkmamıştı. Her şey olabilirdi. Cam parçaları bahçede birilerinin başına düşebilirdi. Asıl hatadan kurtarmıştık. Allah kurtarmıştı.

Sona Öğretmen yaklaşıp pencereye dikkatle baktı. Emin oldu ki aşağıya, bahçeye cam parçası düşmemi, fakat bundan sonra da yine de gözüyle topa mahvedici bir bakış göndererek Arif Öğretmenin yüzüne bile bakmadan emretti:

– Arif, seni görevlendiriyorum. Bu topun sınıfa kim tarafından getirildiğini öğrenip bana haber vereceksin. Yoksa... Şimdi ders iptal olur. Arif Öğretmenin izni olmadan kimse eve gitmeyecek. Son sözlerinden sonra öğretmen kati suçlamayı çevirip az kalsın yüzümüze tokat atacaktı.

Sonra Sona Öğretmen nasıl gelmişse öyle de geldiği gibi sınıftan sert bir dönüşle dönüp çıktı.

Hizmetçi gelip söylene söylene sınıfı temizleyerek çıkıp gitti. Arif Öğretmeni tanıyamıyorduk. O bir anda içinde başka bir öğretmen olmuştu. Gazaptan, hırstan yüzü gözü değişmişti. Elleri yaşlı elleri gibi titriyordu.

Kim getirmiş bu topu okula? Top az bulunan müze eşyası gibi öğretmenin yazı masasının üstüne koyulmuştu. Yazık! Suçlu suçlu susuyordu. Biz artık toplu olarak kendi yerimizde oturmuştuk. Arif Öğretmen ise robot gibi kendi sorusunu artık kaçınıcı defa aynen olduğu gibi ancak çeşitli ses tonlarıyla tekrarlıyordu: –Kim getirdi okula bu topu?

Sınıf susuyordu.

Aynı gün. İki saat sonra. Hakikatin deyiminin tarzı olur mu?

Sonraki derslerimizin hepsi iptal oldu. Daha sonra ders günümüzün bitmesinin üzerinden bir saat geçmesine rağmen bizi eve bırakmadılar. Sınıfta hakimiyet Arif Öğretmendeydi. Önceleri garip bir metot seçti. Bize (“bize” dediğindeki esasen oğlanlara) korkutmaya başladı. Sizi böyle asarım şöyle keserim siz beni iyi tanıımıyorsunuz, kim istiyorsa çıkıp dışarı ayırt edelim. (Peki, öğretmenim öyle böyle dedi.) Ama çok çabuk anladı ki pedagojik olmayan bir üslupla bizden hiçbir şey öğrenemeyecek taktiğini değiştirdi. Dostluk, aynı fikirde olmak, muhabbet... Bu arada manasız manasız sohbetlere geçti. Az kalsın deriden kabuktan çıkıyordu. Biz sohbete tabi ki katılıyorduk. Ama esas meseleye gelip

çattığında hepimiz yine konuşmayan sağırlar gibi susuyorduk. Hiç kimse sanki bu başı belalı topun kim tarafından getirildiğini bilmiyordu.

Not: Topu ise okula İlkin getirmişti. Ama adamın Allah'ı var İlkin dememişti. Gelin sınıfta futbol oynayalım. Bizim fikrimiz derslerden sonra okul bahçesinde futbol oynamaktı. Hevesimize yenildik. Sınıfta top oynamaya başladık.

Beni bir mesele rahat bırakmıyordu. Bu topu okula kimin getirdiğinin ne önemi vardı. Onu anlayamadım. İlkin yok, kara Ziba da getirebilirdi. Pencereyi vurup kıran kimdi bunu belirlemek gerekirdi. Bu ise aydınlatmayı götüren Arif Öğretmenin de aydınlatmanın siparişini veren Sona Öğretmenin de aklından çıkmıştı. Pencereyi kıran Arif Öğretmeni kesinlikle meraklandırmıyordu.”Topu okula kim getirdi?” Onun bütün heyecan ve merakı bu soru etrafındaydı, “topu kim getirdi?” Çünkü Sona Öğretmenin isteğini yerine getirmek, topu okula getireni bulmaktı. Vesselam.

– Bana inanın, söz veriyorum size. –Arif öğretmen gördü ki tek bir sözle belki de iş olmayacak.

– Beni tanıyorsunuz. Namusuma vicdanıma ant içiyorum o adama hiçbir şey olmayacak. Bana inanmıyor musunuz? Parti biletimi mi göstereyim?

“Daha o zaman topu getireni ne yapacaksınız? İki saattir boşu boşuna çene yoruyorsunuz.”

– Ben kendim gerekirse Sona Öğretmenden rica edeceğim. –Sonra Arif Öğretmen ardında yüzünü bana doğrulttu. –Nazim, sen futbol biliyorsun, güzel de oynuyorsun kendim gördüm okul takımında. Aklında o gün senin oyununu ne kadar beğendim. Kendine de dedim. Sen mi getirdin? Dost gibi söyle. –Arif Öğretmen öyle kaldı ki ilave etsin: Ben –mezara kadar hiç kimseye söylemeyeceğim.

– Yok, Arif Öğretmen, ben getirmedim.

– O getirmedi, o getirmedi... –Kızlar hep bir ağızdan bana arka çıktılar.

– Peki, kim getirdi? Sen suçluyu gizliyorsun. –Arif Öğretmenin gözleri dehşetle büyüdü. Nedense tasdik edici bilgiler benim sorgu sualime uzanıyordu.

– Bilmiyorum. –Ben bu defa sesimi biraz arttırdım.

– Tamam otur! –Arif Öğretmenin yüzü de sesi de değişti. –Otur! Bilmiyorum. (Benim sözümü taklit etti.) Peki, bu gökten mi geldi, sınıfın içine kendi mi düştü? Sonra kendi kendine gidip pencereyi mi kırdı? Kendinizi ele vermiyorsunuz. –Arif Öğretmen artık öyle devam etmeyip yüzündeki sahte sakın görünüşü bir kenara atıverdi. Gerçek yüzünü şimdi göstermeye başladı. Soruşturma yeni bir yolda, yeni bir hızla devam ediyordu.

Vakit geçtikçe sınıftakilerin heyecanlı hali de arttı. Arif Öğretmeni ise bu durum katiyen ilgilendirmiyordu, o hemen aynı soruyu her defasında başka ton ve şekilde papağan gibi tekrar tekrar sormaktaydı.

– Bu topu okula kim getirdi? Okula bu topu kim getirdi? Kim okula bu topu getirdi ve benzeri sorular art arda devam etti.

Artık bu soru kah çok yumuşak kah çok sert kah hilekar bir sadelikle, kah yorgun, kah da aksine bir hayli agresif şekilde ifade ediliyordu. Hepimiz yorulmuştuk. Özellikle kızlar nihayet, Kanire kararlı bir şekilde ayağa kalkıp söz istedi.

– Arif Öğretmen, dersler biteli çok oldu. Bizi evde bekliyorlar. Bizim yani biz kızların suçu nedir? Bizi bırakın gidelim. Bunlarla siz kendiniz ne yaparsanız, siz bilirsiniz.

Döneklik ha! Kanire'nin işi iyi olmayacaktı. Kale duvarının yanında onun yakın zamandaki mahkemesi az kalsın canlı bir şekilde gözlerimin önünde canlandı.

Arif Öğretmen şaşırıp kalmıştı. Bilmiyordu ki ne yapsın, nasıl bir karar versin. Nihayet. Artık İlkin ağır ağır ayağa kalktı. Hepimizin içinde bir hareketlenme oldu. Niçin gözünüzün önüne getirdiniz? Topu İlkin getirmişti. Bunu ancak kendi üstlenebilirdi. Yazılmamış kanunlar var.

Kendisi de tesadüf ki İlkin Arif Öğretmenin çok sevdiği biriydi. Sona Öğretmenin elinden Arif Öğretmen kendisi onu kurtarabilirdi.

Not: İlkin'in doğuştan bir yeteneği vardı. O gerçekten bir ressamdı. Bir dakikada öyle güzel manzaralar, portreler çiziyordu ki Arif Öğretmenin ağzı açık kalıyordu. Onlar çok samimiydiler. Kısacası ben Zerbeli Öğretmen için kimsem; İlkin de Arif Öğretmen için öyleydi. Hatta çok zaman okulun plaket yazmak, şekil çizmek gibi ressamlık işlerini Arif Öğretmen yaparken onun ilk yardım aldığı kişi her zaman İlkin olurdu.

Deminden beri herkes İlkin'den bu adımı beklemişti. Niçin üstüne almıyordu anlamıyorduk. Topu kim getirdi? İlkin diyebilirdi, ne yapayım topu ben getirdim. Topu kim getirebilir? Camı ben kırmadım. İlkin böyle diyebilirdi. Bütün bu soruşturma sürecinde bizler birbirimizle kaş gözle konuşurduk:

- Bu niçin susmuş?
- Durup desin ne olacak ki!
- Hepimiz onsuz da yanmışız. Sen getirmişsen, kendin kalk söyle de bunu.

Arif Öğretmen gördüğünde İlkin ayağa kalkıp her şeyi itiraf etmek istiyor, önce heyecanlandı, sonra sakın sakın diyerek sınıfı sakınleştirdi.

- Buyur, İlkin, kim getirdi okula bu topu?
- Arif Öğretmen “bu” sözünü hususi bir şekilde vurgulayıp bir de üstüne parmağını da masanın üstünde duran topa dokundurdu. Güya sohbet başka bir topla alakalı olabilirdi.
- Arif Öğretmen topu okula ben getirdim. –İlkin yutkunup kesin olarak olayı üstlendi.
- Sus! Arif Öğretmen ona sözünü bitirmesine izin vermedi. Ağzına vurdu. Üstüne bir de bağırdı. –Sus! Bu kahramana bir bak. Ben getirdim. Ben seni çok iyi anlıyorum. Sen başkasının suçunu kendi üstüne alıyorsun. Kahramanlık yapmak istiyorsun. Alınmaz! Senin kalbin yumuşaktır. Ondan dolayı böyle diyorsun. Ben getirdim. Bu defa İlkin'in ağzını hırsla kapattı. Sen getirmedi topu. Otur! Yok bir.

Hepimiz şaşkınlıktan donup kaldık. Bizim kahraman İlkin ise sakince yerine oturdu. Kendi borcunu yerine getirmiş, vicdanı karşısında yüzü ak alını açık insanlar gibi oraya buraya salındı.”Ben daha ne yapabilirim”.

Not: Ama İlkin aslında çok ince bir imada bulunmuştu. Bunu sonraki zamanlarda çok tartışsak da anlayamadık.”Topu ben getirdim.” Sözlerini öyle bir tonda söyledi ki aslında bu topu ben getirmedi ama ne yapalım başkasının suçunu üstüme alıyorum manasında söylemişti. Arif Öğretmenin bu inceliği anlayıp anlamadığını bilmiyorum. Ama İlkin'i suçlu olarak görmek istememişti. Elbette ki ona olan ilgisinden kaynaklanıyordu. Bu yüzde yüz böyleydi.

O soruşturmanın akıbeti de çok komik oldu. Arif Öğretmen sonraki sınıflarda bize ders demese de bizimle veya bizlerden biriyle görüştüğünde her zaman suçlu gibi bakışlarını saklardı. Çünkü sonradan gerçek ortaya çıkmıştı ki topu okula gerçekten İlkin getirmişti. Bu

haberi Sona Öğretmen söyledi. Arif Öğretmenin ise üç dört saatlik ağır ve gergin çabaları tamamen boşa çıkmıştı.

Şunu belirtiyim ki soruşturmanın sonunda Arif Öğretmen bize küçük bir teneffüs verdi. Bu teneffüsten sonra Sona Öğretmen her zaman olduğu gibi ansızın sınıfın kapısını açıp ve bu defa beraberinde Şergiye Öğretmenle birlikte sınıfa girdiler. Şergiye Öğretmen müdürün ardından koşa koşa geliyordu.

Not: O zaman sınıf öğretmenimiz Şergiye Öğretmendi. O da Arif Öğretmen gibi bizim okuldan mezun olmuştu. Buradaki yaşlı öğretmenler zamanında onun da öğretmeni idi. O da Sona Öğretmenin yanında kendine en az üst sınıf öğrencisi gibi davranırdı. Matematik öğretmeni idi, hepimiz onunla şakalaşıp dost olmak istiyorduk, özellikle de bizim derste cebir, geometri alimleri... Açıkçası, dostluk kurulmuştu.

Sen kalk ayağa göreyim. –Sınıfa girer gibi Sona Öğretmen parmağını az kalsın İlkin’in gözüne sokuyordu. –Ben dedim size yüzünü Şergiye Öğretmene döndü. Bu iş ya İlkin’in işiydi ya da Nazim’in. Sabah velisiz okula gelme!

Sona Öğretmenin son sözleri elbette sadece İlkin’e aitti. Sınıfın hepsi rahat bir nefes aldı. Üstüme aldım ki öyle ben kendim bir de Arif Öğretmenin ya hayretten ya teessüften yüzü gözü tanınmaz bir şekle girmişti.

Okulun bahçesinde ise soruşturma devam ediyordu. Ancak artık bu soruşturma bizim soruşturmamızdı ve biz sadece bir soruya cevap aramaktaydık bizi kim sattı, daha doğrusu İlkin’i kim sattı?

Aslında önceki soru daha mantıklıydı. İlkin’i satan böylece bizim hepimizi satmıştı. Zaman geçiyordu. Ama hiçbirimiz okulun bahçesinden ayrılmak için acele etmiyorduk. Satan kimdi? Kim kaşla gözün arasında Sona Öğretmene anlatmıştı?

– Her halde sinemaya giderken karşılaştık.

– Azer bütün olasılıkları aklından geçiriyordu.

– Üç kişiydik. Ben çoktandır bana rahat vermeyen bu konudan hevesle yapıştım. Meseleyi halletmeye çalıştım. Belki de bu Aslan’ın hoşuna gitmeyecekti. Ya bizi okuldan giderken görmüş bu adam, hemen derse geciken kimmiş kimin aklındaydı?

– Ya da?

– Ya da birinci derse kim gelmemişti. O olacak. Bizi saat dokuza yakın Azerbaycan’ın etrafında kim görmüştü.

– Esas meseleden uzaklaştık. Aslan bana doğru isteksiz bir halde başını sallayıp bu sohbeti konuşmak istedi yine de topun üstüne döndü. İlkin’i iki gözün arasında kim sattı? Kim sattıysa beş dakikalık teneffüste sattı.

– Aşağı müdürün yanına kim indi? Gören kimse oldu mu?

Natik:

– Üçüncü kata Şergiye’nin de yanına gidebilirdi.

– Öğretmenler odasına dedi.

Doğrudur doğrudur, biz yine karmakarışık nöbetle yüz yüze kaldık.

Şimdiye kadar bir sonuç çıkmalıydı. Ben kesinlikle “Şatal hiyaneti”ni, arkadaşını satanı unutamıyordum.

Okuldan kaçtığımızı ispiyonlayan ve İlkin’i satan aynı kişidir.

–Evet, oğlum, doğru diyorsun. Artık bir sınıfta ne kadar ispiyoncu olabilirdi. Yeterlidir. Arif de benden yana oldu.

Ne kadar çalıştıysak anlayamadık. Arif Öğretmenin soruşturması sürerken teneffüste öğretmenler odasına ya da Sona Öğretmenin odasına kim gitmişti. Kızlarla da konuşarak bir karara varırız artık.

Bütün bu konuşmalar devam ederken ben bir defa olsun Aslan'ın yüzüne bakmadım. Aslan da benden gözlerini kaçırdı. Anladım ki gerek duysa bizi satanın kim olduğunu kendisi söyler. Söylemiyorsa vardır bir sebebi. Daha ileriye gitmemek daha uygundur belki de. Ayrılırken Aslan bana gözleriyle sağ ol dedi. Aslında teşekkür etti.

Yine o günlerden biri. “Onun deniz gibi masmavi gözleri vardı.”

Bugün erkenden aklıma bakın ne geldi? Bisiklet.

Benim kendime ait hiç bisikletim olmadı ama başkalarının bisikletini bol bol sürdüm. İlk defa bisiklete bindiğim günü hiç unutmuyorum.

Not: Sohbet tabi ki iki tekerlekli bisikletle devam ediyor. Üç tekerlekli bisiklet çocukluk yıllarında kaldı.

Ne zaman bisiklet görsem o gözlerimin önünde gelir. Alnının üstündeki tel hariç hepsi kesilmiş. Vücuduna göre biraz büyük kafasıyla Hazar'ın suları gibi dupduru masmavi gözleriyle pantolonunun paçalarını bayanların kullandığı tut kaçla bağlardı bisiklet sürerken paçaları tekere dolanmasın diye. Eski mahalledeki komşumuzun oğluyla aynı yaşıydım.

Onun adı Nizami idi. Nizami benim ilk dostum, okul yıllarımda candan sevdiğim kişiydi... Çocukluk yıllarında eski mahalledeki evimizin tam karşısında bir dut ağacı bir zaman merdivenin altından yana doğru uzamıştı. Dallarının gölgesi sokağın bize bakan tarafına kadar ulaşmıştı. İkinci katta balkonumuz vardı. O balkonun pencereleri açık olduğunda dut ağacının (hangisinin olduğunu demek de zordu her ikisinin dalları birbirine sarılıp yukarı doğru uzayıp karışmıştı), bu birbirine karışmış dallar zor güç de olsa yapraklarını balkonumuzun içine sokuyordu. Bu balkon genellikle çoğu zaman benim oyun oynadığım alana dönerdi. Nasıl atlayıp buraya düşüyordular? “Balkon uçtu aaa gitti.” Annemin sesi... Daha o zamanlar okula gitmediğim zamanlardı. Küçük grubumuzla sadece saklambaç oynamak mümkündü. Ortada büyük siyah bir çeşme vardı. Çeşmeden sağa, sola, ileri, arkaya iki metreden fazla mesafe olmazdı. Biz de saklanmaya yavaş yavaş sokağa çıkmaya başlamıştık.

Bizim sokak çok meraklı bir dünyanın başlangıcıydı. O zamanlar bizim için çok büyüktü. Yakın zamanda yolum oraya düşmüştü. Bana kısa ve küçük göründü. Dut ağaçları da şüphesiz ki, kurumuştur, onları biri kökünden kesmişti. Lakin sokak yine de büyümemişti. Eski grup binamızın yanından geçerken açık olan grup binamızın kapısından içeri bakındım. Binada hiç kimse yoktu. Sokak da bomboş ve sıkıcıydı.

O zamanlar bizim bu “büyük” sokaktan tanıdığımız ve tanımadığımız birçok kişi geçiyordu. Her şey rengarenk, canlı, sesli ve gürültülüydü. Pantolonlar yenice yavaş yavaş yukarı doğru kalkıyordu. Gömlekler yavaş yavaş bedenlere yapışmaya başlıyordu. Biz evimizin balkonunda oturmuş geçenlere bakıyorduk. Annesi bir defasında ona sormuştu, ne yapıyorsunuz siz burada, boşu boşuna sessiz sakin duruyorsunuz. Siz burada ne işiniz var? Nizami bu soruya şöyle cevap vermişti: “Gidenlerin arkasına, gelenlerin önüne bakıyoruz.” Böyle dedikten sonra hileli bir şekilde bana göz atmıştı.

Nizamigilin ailesi biz göçtükten bir müddet sonra şehrin yukarı mahallelerinden birine yeni inşa edilen Yasamal'a göçtü. Oraya göçtükten birkaç yıl sonra (biz artık altıncı ya da

yedinci sınıfa gidiyorduk) Nizami'nin hayatı facia ile bitti. Onu kendi sınıf arkadaşı bıçaklayıp öldürdü. Nizami, galiba, o alçaktan, birisini koruyordu, dövülmeye bırakmıyordu. O da bundan öcünü almıştı. Herhalde bu bıçaklamanın sebebini böyle izah ettiler.

Belki de Nizami benim ilk dostumdu. Şüphesiz ki bu böyleydi. Ben onu en azından her defa sokakta, ya da bağda kimsenin bisiklet sürmesine hayır dediğini hatırlamıyorum. Bana bisiklet sürmeyi o öğretti. Biz o zamanlar okula gitmiyorduk. Babası ona yeni bir bisiklet almıştı. Nizami bu bisiklete binip sokakta o baştan bu başa araba hızında uçup giderdi, öyle sürerdi ki, sanki ömrü boyu her zaman bisiklet sürmüştü. Bu sürmeyi ne zaman öğrendi? Aklımda, bir defasında beni zorla kendi bisikletine oturtup (bu benim için ilk defaydı) iki eliyle arkamdan tutup şöyle dedi.

– Niye böyle ayaklarının altına ya da tekere bakıyorsun. Başını dik tut, sadece önüne, ileri bak.

Nizami'nin masmavi, durgun, deniz sularına benzeyen gözleri, hayırsever kalbi vardı. Uzun yaşamak kısmeti değilmiş. O, hastanede ölüm kalım mücadelesi verirken tesadüfe bak, ben de hastanede aynı katta, ileri odada yatıyordum. Bu olayı duyunca onu ziyaret etmeye gittim. Odanın önü insan doluydu.

– Nazim, sen de mi buradasın? Bak başımıza ne geldi? Nizami'nin babası odanın önünde beni görünce duygulandı. Annesinin ve kız kardeşlerinin gözlerinden su gibi yaşlar döküldü. Öyle benim içimi de kahr basmaya başladı. Eski komşularımızın derdi gerçekten de büyük dertti.

– Gidelim yanına, bakalım seni tanıyacak mı? Babası beni omuzlarımdan kucaklayıp zar zor Nizami'nin odasına götürdü. Yanında doktorlar vardı. Çıkmak için hazırlandılar.

– Bak yanına kim gelmiş, Nizami! Babası ses tonunu değiştirerek yatağa yaklaştı. Ben de yaklaşıp yatağın ayak tarafında durdum. Nizami mavi gözleriyle bana sarı gözucu baktı. Başını duvara döndürdü. Sustu.

Uzun bir zaman olmuştu, belki de birkaç yıl olmuştu, görüşemedik. Şüphesiz tanımaz diye düşündüm. Eski mahalleden göçtükten sonra her birimizin kendi okulu, yeni dostları, yeni bir yolu oldu. Birbirimize uzaktan uzağa herhangi biriyle selam gönderirdik. Ya da tesadüfen şehirde bir yerde görüşünce (bir ya da iki defa olmuştu) bir hayli sohbet edip hal hatır sorup çocukluğumuzu hatırlayıp birbirimizin aklına çeşitli hadiseleri getirirdik. İki sözümüzden biri “aklımdaydı” olurdu. İhtiyar komşumuz Badam nine, Nadir bey, sokak sonunda sokağa bakan evde yaşayan İlham, mahallemizdeki Nuyura teyze, Cabir, Vasif ve daha kimler...

Not: Badam nine sözün gerçek manasıyla bana nine gibiydi. Ben küçükken anneme beni büyütme konusunda anneme çok yardımcı olmuştu. Evimiz aynı gibiydi. Beni kendi oğlu Cabir'i sevdiği kadar severdi. “Aldırma sen bu çocuklara, onlarla ne işin var, onlar doğru insan değiller.” Bana böyle öğütler verir, sokakta hiç kimseyle oynamak için bırakmazdı. Badam nine, Badam nine “Kötü adamlar alıp seni götürür. Bak ne diyorum, aklında bulunsun bu çocuklara uyma!”

Şimdiyse Nizami'yi halsiz takatsiz bir kuru tahta parçası gibi yatağa uzatmışlar. Rengi sararmıştı. Nevresim rengi gibiydi. Bilinci gelip gidip gidiyordu. Halsiz nefesini güçlükle alıp veriyordu. Nizami'nin sadece mavi gözleri her zamanki gibiydi.

Nizami tanıdın mı kim gelmiş? Bu defa annesi ağlamaklı ses tonuyla yavaşça belirtti. Nizami yüzünü duvara çevirmiş birdenbire hiç kimsenin ondan beklemediği son derece aydın, dakik, hatta biraz da ben diyorum, gür sesle yüksekten:

– Nazim Mehdi oğlu Hüseyinov diye seslendi.

Hepimiz donup kaldık.

Akşama doğru ben yine bu defa annemle Nizami’nin yanına gittim. Artık doktorlardan öğrenebilmiştik. Nizami’nin durumu son derece ağırdı. Yara ölümcüldü. Hastane odasında annesi, babası, bacıları hepsi birden toplanmıştı. Onun annesi annemle öpüşüp ağlaştılar. Hepsi bir hayli zaman sessiz bir hıçkırma durumu içinde kaldılar. Sanki neyse gözlüyordular.

Habersizce ne baş gösterdi, göstermedi. Nizami’nin babası ile annesi yüksek sesle “vay deyip” çılgık attılar. Babası yüzünü elleriyle kapatıp hızlıca odadan çıktı. Ben bir şey anlamadım. Çünkü ben Nizami’nin bembeyaz benzine bakıyordum ve gördüm ki, onun gözleri açık, bütün bildiğim buydu. İnsan gözlerini kapatıp ölüyor. Onun mavi gözleriye hala açıktı. O zaman niçin Nizami’nin başında bekleyen doktor kendi parmaklarıyla Nizami’nin gözlerini kapatıyordu. Niçin bunlar öyle biliyorlar ki o ölmüş. Sorayım istedim ki, sonra niye niye siz...

– İleri bak Nazim ileri. Kesinlikle ayağının altına bakma. Sadece ileri. –Nizami son kez bana bu sözleri masmavi gözleriyle fısıldadı ve bu gözler doktorun parmakları altında öyle küçük bir hamleye bağlıydı, çok kolay kapandı.

Arif Öğretmenin soruşturmasından iki gün sonra.

Bize uzun bir zaman İlkin’in top getirmesi ile ilgili gammazlık yapan “ispiyoncunun” kim olduğu belli olmadı. İlkin’in şansı yaver gitti. Arif Öğretmen, Sona Öğretmen ile ne konuştu, ne konuşmadı, hatta İlkin derslerden de çıkarıldı. Bütün gün Arif Öğretmenin odasından çıkmıyordu. Bizim okulun jübile günü yaklaşıyordu. Bütün dokümanları İlkin’e yazdırdılar. Eli, parmakları bütüncü boyaydı, bir de çok uzun zaman bu boya parmaklarından gitmedi.

Sabir bahçesi. Kale duvarının yanı. Dersten sonra. “Kalleşlik nedir?”

Artık okuldan kaçanlar çok dikkatli gidiyorlardı. Adımız çıkmıştı. Her adımımızı, her hareketimizi çok ciddi şekilde izliyorlardı, “nezarete almışlardı”. Ona göre de okuldan sonra anlaştık ki Sabir bahçesinde her zamanki “oyun” yerinde görüşelim. Tabi, onlar geç kaldılar. Sadece ikisi gelmişti. Kanire ve Arzu.

Bizim aramızda kalleş yoktur. –Kanire bir başta taşlara yaslanıp kendi de kesinlikle dedi. Kendi aranızda konuşun bulursunuz.

– Sen vurmadın, ben yıkılmadım ne oldu peki bu? –Ben sinirliyken aklıma ilk gelen atasözünden istifade ettim.

– Nazim sen kızma. Biz bulacağız. –Azer beni sakinleştirmeye çalıştı.

– Kim kalleşlik nedir sorusuna cevap verir? Arzu’nun sesi öyle bir şekilde uzaktan geldi.

– Kalleşlik odur ki, kalleşlik odur ki... Aslan heyecanla Arzu’nun önünde bir yerde durup ona öyle bir delil göstermek istedi. Ama bundan başka bir söz de söyleyemedi.

Biz susuyorduk. Kanire ve Arzu taş oturakların üstünde oturmuşlardı. Natik kendi hazinesinde (yani kovuğundan) sigara arıyordu, ya da belki kovuğun kendisini arıyordu, yerini kaybetmiş miydi neydi? Başı pek karışık. İlk, Sebuhi, Azer ve ben orayı burayı gezip kızların yanında durup onlardan kendi dünyamızla ilgili hile ile bilgileri almak istiyorduk. Çünkü kesin emindik ki bizim aradığımız kalles kişi sınıfımızın kızları arasındaydı. Ve Arzu ile Kanire de bize bunu nihayetinde söyleyecekler. Ya güzellikle ya da hileyle. Ama inatlaştılar, kimse arkadaşının adını vermek istemiyordu.

Benim bu kara Ziba'yı gözüm tutmuyordu. Biz yaramazlığa giderken o derse gelmişti. Azer tatlı dille kızlara sordu.

– Dersteydi, dersteydi, emin ol.

– Peki, kim birinci derste yoktu? (Ben sorunun yönünü değiştirdim.)

– Ben! (Arzu'nun sesi çok gür çıktı.)

– Ben yoktum, Nazim. Gecikmişim. İkinci derse geldim. Ben! Başka sözünüz var mı?

– Seninle konuşan var mı? Sen niye kendini ortaya atıyorsun? (Aslan Arzu'nun sözünü denilebilir ki ağzında bıraktı.)

Ben, bak, bu kadar zaman, ne diyorlar, ben şüpheye düştüm. Ama bundan önce Aslan'a doğru baktım. Aslan, ayaküstü az kalsın düşüyordu. İşte o zaman her şey benim için aydınlandı. Ama niçin? Niçin bunu Arzu yapmalıydı? Sebep neydi? Arzu akıllı kızdı, onun her sözünün, her hareketinin bir sebebi, bir mantığı vardı. Niye? Niye Arzu? Ben bunu ondan beklemezdim. Kalbim kırıldı.

– Doğru, ben derse gecikmişim. (Arzu, “dayan dayan” diye onu saklamak isteyen Kanire'nin elini iteledi, hiçbir şey söylemeden sözüne devam etti.)

– Ben bir defalık bu konuyu açmayalım, bırak her şey gün yüzüne çıksın, yoksa bazı kişiler (Arzu, Aslan'a doğru baktı.) öyle bilirler ki...

Eh, Arzu, Arzu...

Hastaneden sonra. Evde kaldığım günlerden biri.

Bu sefer ise aklıma güzel bir çocuk oyunu geldi:

– Benövşe, benövşe, (Menekşe, menekşe)

Bizden size kim düşer?

– Adı güzel, kendi güzel falanca...

Bu oyun çocukluğun en güzel oyunlarından. İki deste düzenlerdik, her birinde de beş altı çocuk kendileri de birbirlerinin elinden sıkıca tutarlar. Bu kafiyeli soru cevaptan sonra (benövşe, benövşe) güzel adı çekilen o güzel oğlan, ya da o güzel kız koşa koşa gelip bir grubun birbirine yapışmış el içine kendini çarpar; ya da yığını yarar ya da yığını iyi çıkar, yani elden ele iyi kenetlenmişler.

– Benövşe! Benövşe!...

Bir defa okul grubunda böyle bir oyun zamanı (ya üçüncü, ya da dördüncü sınıftaydık) Ben biriyle el ele verip kalbimize acı karışmış lezzetle bize doğru süratle koşan Elçin'i sabırsızlıkla bekliyorduk.

Not: Elçin birinci sınıftan dördüncü sınıfa kadar bizimle birlikte okumuştur. Evleri bizim eski mahallemize yakın yerdedi. Okuldan sonra arada bir bize gelirdi. At gibiydi. Hızlı koşardı. Koşarken de ayaklarını ileri atıp, kişneyip at gibi koşardı. Buna bizim evde annem çok hizmet ederdi. Elçin yerdi, içerdi, sonra ben onu evlerine götürmeye

çıkardım. Yarı yolda birden bana kötü küfür edip kaçardı. Ben üzüntüyle ona bakıp kalırdım, çünkü koşmanın manası yoktu. Zaten de yetişemeyecektim ona.

Benim elimden tutan Aslandı. “Adı güzel, kendi güzel” Elçin karşı gruptan at gibi kişneyip bize doğru koşarken aniden Aslanla ben bakiştık. İkimiz de onun elinden yeteri kadar bıkmıştık. Elçin yıldırım hızıyla kendini var gücüyle işte benimle Aslan’ın ellerimizi çarpmadan önce ben ve Aslan ellerimizi bıraktık. Elçin’in gözleri son anda dehşetten ters düz oldu, bu son anda o bize zavallı bir yalvarışla baktı. Ancak artık çok geçti. Elçin tepetaklak yere düştü. Bir ay okula başı sarılı geldi. İlerleyen zamanlarda Elçin genellikle okulu bıraktı. Nereye gitti, nereye kayboldu hiç kimse bilmiyordu.

Benövşel! Benövşel!

Bizden size kim düşer?

Adı güzel, kendi güzel

Elçin... Elçin. Yine de Elçin!

...Ben gün boyu en çok güneşin artık battığı ama karanlığın hala bastıramadığı bir vakti seviyorum. Gurup vakti çok kısa bir vakittir. Şehrin asıl rengi bu zaman ortaya çıkar. Bence bu boz renktir.

Sınav kompozisyonu yazılmadan bir gün önce okulda.

Uzun teneffüs vakti ben okulun kantinine ikinci kata indim. Yine sosisli börek için uzun bir kuyruk vardı. İlk kuyrukta önlerdeydi. Elimle ona işaret ettim. Yani iki tane! O da başını eğip tamam diye cevap verdi.

İlkin’in parasını verdiğimde almak istemedi. Ben de zorla da olsa sosislerin parasını verdim.

– Nazim sosislerini güzelce yiye yiye... İlk bana iki taşın arasında masal anlatmaya başladı.

– Nazim, sen kompozisyon sınavında bize biraz yardım edebilirsin?

– Nasıl? Ben şaşırdım.

– Selam, selam.

– İlk yan sınıftan biriyle selamlaştı. Sonra yine yüzünü bana dönüp yavaş yavaş devam etti. Ben senin için yazıda çok rahatlıkla işaret koyabilirim.

– Ne işareti?

– Ben vurdumduymazlığa vurdum. Anlarlar ne söylüyorsun.

– Hiç kimse anlamaz.

“Hiç kimse anlamaz” şimdi benim halimi anlayan biri lazımdı. Ben ne yapacaktım.

Eğer herkes kendi işareti ile gelip yakama yapışsaydı, o zaman ben bu işaretlerin içinden nasıl çıkacaktım?

– Puan olmayacak ki. Sen neden korkuyorsun? – Ben cesaret vermek maksadıyla İlk’e dedim.

İlkin nihayet anladı ki bende ona yardım etme hevesi yok, daha fazla üstüme gelmedi.

– Tamam, sonra konuşuruz, deyip sohbeti bitirdi.

Aslan ise dersten önce meseleyi daha net şekilde belirtti.

– Sen kendi payına düşen kompozisyonları nerede kontrol edeceksin, sana söylemediler mi? diye sordu Aslan.

– Peki, Zerbeli’yi bugün gördün mü? Arif de benim cevabımı beklemeden sohbe katılarak bana sordu.

– Hayır, ikisine de aynı cevabı verdim.

Tam bu sırada benim arkamdan sınıfa Şergiye Öğretmen geldi ve dedi ki, Nazim sen benimle öğretmenler odasına gelmelisin, Zerbeli Öğretmen seni çağırıyor.

Öğretmenler odasında Zerbeli Öğretmen beni bekliyordu. Sadık Öğretmen de oradaydı. Onların üçü, dolayısıyla Zerbeli Öğretmen, Sadık Öğretmen, o okulun idarecisiydi. Şergiye Öğretmen bir tarafta ve ben diğer tarafta odanın ortasındaki masanın etrafında oturduk.

Mirze Nazim hazır mısın? Zerbeli Öğretmen öğretmenler odasında birileri olduğu için sigara içmediğinden morali bozuktur.

– Evet, Zerbeli Öğretmen, ayağa kalkıp cevap verdim.

– Otur, otur.

– Sadık Öğretmen dikkatlice beni süzdükten sonra adeti üzerine yavaş yavaş sakın bir şekilde sözlerine devam etti.

Nazim, sen akıllı çocuksun. Şairsin. Okul sana büyük güven duyuyor. Burada en önemli şart objektifliktir. Sen ilk defa kendin bağımsız olarak şekilde kendi arkadaşlarına puan vereceksin.

Şergiye Öğretmen de kısık bir sesle ilave etti:

– Büyük sorumluluktur.

– Öyledir. Mirze Nazım hakkından gelecek. Ben yanında olacağım. Herhangi bir yardım gerekirse...

Ben sadakat dolu bakışlarımı bu sözleri söyleyen Zerbeli Öğretmenin üzerine diktim. Zerbeli Öğretmen benim yüzümün ifadesini gereğince değerlendirdi ve razı olarak sözüne devam etti.

– Sabah son dersten sonra öğretmenler odasına gelirsın. Biz seninle burada defterleri iki yere ayırıp öyle kontrol etmeye başlayacağız. Sabah sana kontrol prensiplerini anlatırım. Şimdi derse git, haydi.

Ben hepsine genel bir sağ ol diyerek öğretmenler odasından çıktım. Dönüp sınıfımıza girdiğimde artık kendimden de kaynaklanmayan suratımda çok ciddi ve hatta ağır bir ifade varmış. Akşam telefonda bunu bana Firengiz söyledi.

Sınav kompozisyonu yazıldıktan sonra. Teneffüs zamanı.

Birçok kompozisyon yazılmış defteri dersin sonunda Zerbeli Öğretmen toplayıp götürdü. Sınıftan çıkarken bana bakıp şöyle dedi:

Mirze Nazim, son dersten sonra öğretmenler odasına gelirsın, haydi. Eve haber verir misin?

– Evet, Zerbeli Öğretmen. Ben edeple ayağa kalkıp cevap verdim.

Sınıfta çok garip bir haleti ruhiye vardı. Hiç kimse birbirinin yüzüne bakmak istemiyordu. Hepsi kendi için neyse bir iş bulmuştu, onunla meşguldü. Sonra sanki birden bire akla geldi ki, şimdi teneffüstür, sınıftan çıkan çıktı, kalan yine de baş önde ya kitap okuyor, ya da bir şeyler yazıyordu.

Bir gün önce biz hepimiz sınıfta tantanalı şekilde söz verdik ki, bu kompozisyon konusunda ciddi davranacağız ve doğrudan da kalbimizin en derin köşesinde herkesten koruyarak sakladığımız sırrımızı nihayet açıklayacağız.

– Sen kaçınıcı muhabbetten yazdın? Sebuhi kendi neşterini bana sınıftan çıkarken öyle bir şekilde taktı ki, bunu Firengiz duysun. O da işitti, dudak altı acı acı gülümsedi.

Sebuhi öcünü alıyordu. Onun yerine bir gün önce kompozisyonu yazmadığım için böyle söylüyordu. Kötü öğretmiştım onu. Her defa onun yerine kompozisyon yazıp getiriyordum, o da kurbağa hattı ile kendi için temize çekiyordu. Tamam, artık yazmayacağım. Aslında ben bu kompozisyonları onun için “bedava” yazmıyordum. Bunun bir bedeli olarak o da matematikten yazılı olduğunda, benim hiç aklım almayan sorunları halledip bana verirdi. Zalim matematiği iyi biliyordu.

Onun ardından sınıftan ben de tek nefes çıktım. Sınıftan çıkınca Sebuhi’nin yakasından tutup (zayıf sıska vücudu vardı) bir tane çelme taktım ki aklı başına gelsin... Çocuklar oraya girip ayırdılar.

– Peki, siz ne yapıyorsunuz çocuklar?

– Nazim, Nazim bırak onu.

– Sona geliyor, sakın!

Biz acele ayrıldık. Sona Öğretmen gelip sınıfımızın önünden geçerken bize öyle baktı ki büyük balinalar okyanusta, onların etrafında yavaş yavaş yüzüp o taraf bu taraflarına geçen küçükçe hızlı balıklara böyle bakarlar.

– Yazdınız mı kompozisyonu? Sona Öğretmen bize sordu, gözleriye o tarafta artık o biri komşu sınıfın karşısına toplanmış, neyse kızgın müzakere eden başka sınıfın oğlanlarındaydı. Sonra benim korkmuş yüzüme dikkatle baktı. Bir söz söylemedi.

– Yazdık, Sona Öğretmen.

– Çok meraklıydı.

– Yine olsun...

Azer’in bu son sözlerinden sonra ben Nasrettin Hoca’nın köylüler için Timurlenk’den ilave bir fil de istemesi fikrini hatırladım. Gülmemek için kendimi zor tuttum. Sona Öğretmen bize hiçbir cevap vermeden geçip diğer sınıfın kapısına yaklaştı. Sekizinci sınıftı. Biz uzaktan görüyorduk. Ejder adlı bir çocuğun (ne yapmıştı ne yapmamıştı bilinmedi) kulağının dibinden öyle yapıştı ki çocuğun başı kulağının boyunca çekildi. Böylece kulağından çeke çeke sınıfa sürükledi.

Aynı gün altıncı dersten sonra. Öğretmenler Odası. Ben gerçek öğretmenler gibi kompozisyon sınavı kontrolünü yapıyorum.

Zerbeli Öğretmen masanın çekmecesinden çokça defteri çıkarıp ortaya bıraktı. Yarıdan fazla (tabi ki, yarım denilebilir ama onun payına biraz fazla düştü) ayırdı, benim hisseme düşeni bana doğru uzattı.

– Mirze Nazim, dikkatle oku, dedi. İmla yanlış, düşünce bozukluğu olan yerlerin altını kırmızı kalem... Zerbeli Öğretmen cebinden kırmızı bir kurşun kalem çıkarıp bana uzattı. – Kırmızı kalemle altını çizersin. Yedi yanlışın puanı ikidir. Dört yanlıştan altı yanlış kadar üç yazabilirsin. İki ya da üç yanlış dört verilebilir. Hiç yanlış olmayan, konuyu özetleyen yazı beşliktir. Sorun olursa ben buradayım. Başladık.

– Zerbeli Öğretmen.

– Ben temkinli sordum.

– Peki, ben puanı kendim öyle götüreyim yazayım mı?

Zerbeli Öğretmen her ihtimale karşı öğretmenler odasına bir de göz gezdirip cebinden ”Kazbek” sigarasının kutusunu çıkardı, içinden bir tane sigara çıkarıp parmaklarıyla ağzına koyup nihayet yaktı. Bir derin haz duyup acele etmeden dedi:

– Yaz, elbette yaz. İmzanı da yazdığın puanın yanında koy. Hiç kuşkulama, ben sana güveniyorum. Sen başla takılırsan, sor.

Biz başladık. Ben hem defter okuyor hem de ara sıra başımı kaldırıp Zerbeli Öğretmene bakıyordum. Hiç beklemezdim. Sanki bu gerçek televizyondur. Kişinin yüzü, gözü dudakları öyle bir ayna gibi okuduğu metni başka bir tonda tekrar ediyordu; kah dudakları büzülüyor, kah alnı kırış kırış oluyordu, kah adam sessizce mırıldanıyordu, kah sigarasının filtresinin kağıdını çiğniyordu, kah da düşünceye dalıyor her şeyi unutuyor, o zaman gözlerine nedense bir ışık gelip doluyordu.

Ben de bir istedim onu taklit edeyim onun gibi yoklayayım. Yüzümü gözümü alnımı kırıştırdım. Olmadı.

Ben elbette ki çocuklardan bazısının yazısını tanıyordum. Firengiz’in yazısına gelince ise ne kadar çalıştım, aklıma gelmedi. Belki de onun yazısı Zerbeli Öğretmendeydi. Morali bozuldu. Defterlere bir bir bakmadan gözden geçirmeye başladım. Karıştıra karıştıra bazı makamlarda dikkatimi çekip kaldı da. Mesela dikkatimi böyle ifadeler çekti:

“Benim hiç sırrım yoktur. Adamın sırrı ancak kendi bildiği bir hadise olabilir. Benimse babamdan annemden sakladığım hiçbir sırrım yoktur, olamaz da.” Bunu yazan kim olabilirdi? Yazıyı tanıyamadım.

Veya başka bir yazıda böyle bir parça vardı: “Ne sır? Benim kalbim sırda doludur. Niye ben onu gün yüzüne çıkarayım. Bu benim sırrımdır. Hiç kimseye de demiyorum.” Bu yazıyı da tanıyamadım.

Ve yahut:

“Ben hayatım boyunca bir kişiyi sevmişim. Bu benim sırrımdır. O adam benden çok büyük. Ben bilirim ki ben doğru yolda değilim, bu sevginin mutlu sonu yoktur, ama... Ne yapabilirim? O, bizim öğretmenimizdir...” Bunu yazan yüzde yüz kızdır. Dayan, dayan bu yazı Kara Ziba’nın yazısıdır, sonunda...

– Mirze Nazim! Ansızın Zerbeli Öğretmenin sesi beni uyarıp işimden ayırdı. Ben başımı kaldırıp baktım ki, o dikkatle beni süzüyor. Mirze Nazim, oğul kulak ver bana. Sen çalışma yazısı ile arkadaşlarından birilerini tanıyabilirsin. Bu sana ne kazandıracak? Bizden sonra bizim kontrol ettiklerimizi başka adamlar da kontrol edecek, verdiğimiz puanlara değerlendirme bildirecekler. Burada yüz göstermelik olmaz! Çalış arkadaşlarını unut, düşünceni, dikkatini ancak defterlere yönelt.

Ben şimdi anladım ki yazıyı tanıyıp tanımadığının hiç kimseye bir yararı olmayacak. “Günah benden gitti, uşaklar beni anlarlar.” Düşünüp yavaş yavaş, bir bir defter defter boyunca yazıları bu defa daha büyük dikkatle okumaya başladım.

Garip bir dünyaya düşmüştüm. Açıkça söyleyeyim ki, bu yazılardan bazılarının müelliflerini tanıyabilsem bile, hiçbir zaman okumak istemezdim.

Aynı gün. Akşam. Evde. Ne yapacağımı düşünüyorken.

Hâlâ okuduğum muhtelif yazıların, tanık olduğum sırların tesiri altındayım. Ama... Garipti bu iki taşın arasında bana belli başlı ilham gelmiş. Öyle yenice nedense Hazar’a adanmış birkaç şiir yazdım. Silsile gibi alındı.

“Xəzər” Silsiləsi

Xəzər axşamçağı

Səhərin eşqilə həyəla dalıp
Qağaylarımı anır Xəzərim!
Artık ki gecədir, ay işığından
Ot tutup elə bil yanır Xəzərim

* * *

Ətrafda bir sükut, bir də ki Bakı...
Tənha qalmamışam sahilində mən.
Gecə bir hüsnün var, səhər bir hüsnün
Doymaq da olmayır gözəlliyindən

* * *

Sözlə demək olmaz bu gözəliyi,
Heç kəs ona layiq qiymət verməyib.
Xəzərlə Bakını bir hiss etməyən
Dünyada yeni bir dünya görməyib.

* * *

Xəzər, bir də Bakı – bu ikicə söz
Solmamış, solmayıb, solmayacaqdır.
Bakı olmasaydı, bəlkə Xəzər də
Əsl Xəzər kimi olmayacaqdı.

Xəzərin bir qış günü (ikinci şeir)

Səhərdir,
Günəş çıxıb
Bakı da oynanıbdır.
Xəzərimin suları
nə günəşdən nur alıb
qızıla boyanıbdır,
nə də hələ yanıbdır.

* * *

Bəlkə də bütün günü
olub indiki kimi
Xəzər nurlanmayacaq,
heç alovlanmayacaq?!
Bilirəm ki, mən ancaq
günəşdən yanmasa da
Xəzər özündən yanar.
Qarşıdakı tufanın
həsrəti, eşqi ilə
nə susar, nə dayanar.
Günəşdən yanmasa da
Xəzər özündən yanar.

* * *

Xəzərimin sirdaşı
qağayılar çığırır.
Özlərini gah suya
vurur,
gah da ki, ondan
uçaraq uzaqlaşır.
Daha yaxşı bələddir
Xəzərə qağayılar.
Tufan varmı, yoxmudur –
Onlar daha tez duyar.
Çünki diləkləri də
Bilirəm ki, tufandır,
çünki ürəkləri də
bilirəm ki, tufandır.

* * *

Göyə baxırsan, o da
Sakitliyi vəd etmir.
Ətraf da qaşqabaqlı,
Buludlar da qəmlidir –
nə dayanmır,
nə getmir.

* * *

Bəli, tufan olacaq!
Ləpələr çırpılacaq
Yenə də sahilinə
Şaqqıltıyla, şiddətlə –
Ən uzaq ayrılıqdan
gəlib yetişən kimi.
Aşacaqlar hiddətlə
bir-birinin üstündən
biri o biri ilə
Sanki ötüşən kimi.

* * *

Xəzərim, bir qulaq as
ürəyimin səsinə.
Günəş sənə nurunu
bu səhər verməsə də,
qızıl şəfəqlərilə
zinətləndirməsə də,
tufanın eşqi ilə
yenə parla, yenə coş.
Yadında da saxla ki,
gözəlin bəzəksizi
bəzəklidən daha xoş...

Xəzərim (üçüncü şeir)

Ümmanlar önündə yalan, Xəzərim
Özü öz hüsnünə dalan Xəzərim...
Ürəyim qəlbinə elə bağlı ki,
Səninlə sanıram bir yaranmışam,
Səni mən ən gözəl nəğmə sanmışam.

* * *

Alsa, ya almasa üstünü duman
Xəzərim, dünyada bir vaxt, bir zaman
Sənin xəyalınla, sənin eşqinlə
Yadında saxla ki, mən də yanmışam,
Günəşi, atəşi, odu danmışam.

* * *

Ya uzaq, ya da ki, yaxın xəyalsa
Bir gün sənsiz keçən günüm sayılsa
Qəlbsiz insanların yeri olmayan
Dünyadan sansınlar aralanmışam,
Ya da ki, qəlbimdən yaranmışam.

* * *

Günəşdən nur alıb coşub daşanda,
Ən gözəl çağına yaxınlaşanda,
Xəzərim, dünyada olmasam belə
Səni anacağam, ya da anmışam,
Ya da vaxtınla alovlanmışam.

Sular (dördüncü şeir)

Səhərlər günəşdən, gecələr aydan
Nur alıb hər zaman parlayan sular,
Sular, ay sular!
İnsanlar xəyala, sənə baxarkən
Gah yerin tərkini, gah asimana
Gah zaman boyunca müxtəlif yana,
dalar, hey dalar...

* * *

Dözmək mümkün olmur intizarına.
Düşüncəm qəlbimdən gəlib keçəni
Yazır arzu kimi dalğalarına,
sular, ay sular.
Dalğaların kimi arzum da coşqun,
Onun kimi bu da
Bax bu dünyada
qalar, hey, qalqa,
Sular, ay sular...

* * *

Könül bu quşdur ki, yaman tələsir.
Hər axşam, hər gecə sahilinizi
Özüm olmasam da xəyalım gəzir
Xəyalım dünyadan köçüb gedəndə
O zaman bilirəm keçmişə anıb
Baxaraq bir zaman mən duran yerə
Məni də yadına vəfalı sular
Salar, hey salar...

**Dəniz haqqında nəğmə
(beşinci şeir)**

Qızardır üfuku şəfəqlər,
Boylanın günəşlə
Açılır səhər.
Dəniz ayılıb yuxudan
Ovuşdurur gözlərini,
Sanıram ki,
Dinləyir sözlərimi:..
“Dəniz, dəniz...
istədim ki
ən xoşbəxt,
ən kədərli anım da
olmasın sənsiz.
Axşamının bir hüsnü var,
Səhərinin bir hüsnü.
Bilmək istərsənsə düzünü
kөнüllərin көnlünlə
bir vurmasını,
ahəngini,
gözlərin gözünə çalan rəngini
sevirəm.
Sularını da,
duyğu, arzularını da
sevirəm...
Sən göy qədər təmiz, dərin,
həm coşqun, həm həzin,
həm də ki, qəzəblisən, dəniz.
Neçə-neçə ürəklisən,
qəlblisən, dəniz.
Gah mazut, gah da
məhəbbət qoxulu dalğaların,
Sakit, qorxulu dalğaların
Kimisə çağırır,
Kimə isə bağırır dəniz.

Qaralar, bozarar,
ağarar, dəniz.
Əzəldən
mən ki, sənə vermişəm qəlbimi.
Gülümsəyirsən üzümə uşaq kimi
İstəyirəm duzlu üzündən
Öpüb səni bağrıma basım.
Gözəlliyindən ömrüm boyu
Yazım, yazım...
Sən dünyanın gözüsənmi, Xəzərim,
İnsanlara ən qiymətli
Hədiyyəsi, sözsənmi, Xəzərim?!
Səhərdir.
Artıq sən
şəfəqlərlə oynayan vaxtıdır.
Bu günün eşqilə
qaynayan vaxtıdır.
İstədim ki,
ən xoşbəxt,
ən kədərli anımda
Olmasın sənsiz.
Dəniz... Dəniz...
* * *

Zerbeli Öğretmen görelim bu şiirlərə ne diyecek? Bence sevinecek ve kendi her zamanki temkini ile yavaş yavaş” Mirze Nazim, güzeldi...”diyecek.

Bir şiir de bende o günden yazılıp kalmış ama bilmiyorum, onu bu dizinin yanına yerleştireyim yoksa kalsın mı? Konusu denizle ilgili değil. Təsədüfen ilham geldi ben bile anlamadım. Nasıl oldu yazıldı. Bir nefeste yazıldı:

Gəl gedək
Bu dünyada
ürəkləri nurlu, təmiz
dankolar da yaşasalar,
qaranlığa bürünməsin
deyə bizim Yer kürəmiz
bir günəşin gücü çatmır –
Günəşlərə ehtiyac var.
Yaşayacaq ömrümüzü
insanlara bəxş edək.
Sonra isə gəl gedək
Günəş olub Yer üzünə
saçaq-saçaq
nur saçaq.

Yine söz konusu sınav yazısı yazılan ve kontrol edilen günün akşamı. Evde.

Firengiz'in telefondaki sesi beni uykudan öyle bir uyandırdı ki, hâl günün heyecanı üzerimden gitmemişti.

– Ne oldu, yazıları kontrol ettiniz mi? Kaç “iki” yazdın?

– Ne bileyim, saymadım. (Aslında aklımdaydı, üç tane deftere “iki” yapıştırmıştım, yüzde yüz emindim ki, biri İlkini defteridir. Bundan dolayı moralim biraz bozuktur.).

– Bana kaç yazdınız, Nazim Öğretmen?

– Baba öyle geldi ki, Firengiz ”Nazim Öğretmen” sözlerini özel hürmet, hatta ihtişamla seslendirdi. Ben hissettim ki, artık hava atmaya başlaya bilirim. Şimdi ben Firengiz’e nasıl diyeyim ki, senin yazın, aklımda değildi? Ortalık birbirine karışır. Böyle bir şeyi söylemek olur mu?

– Senin defterin bende değildi, Zerbeli Öğretmende idi...

– Aaaa, böyle de. Sen onu kendin alamaz mıydın kontrol etmeye!

– Hayır. O paylaştırdı defterleri.

– Aaaa... Bu daha güzel.

– Böyle...

– Puanlarımızı ne zaman bileceğiz?

– Belki sabah. Defterlerin hepsini kontrol ettik. Böyle.

– Tamam, görüyorum konuşmaya isteğin yok.

– Hayır, niye ki?

– Hayır, ben hissediyorum. Herhalde yorulmuşumdur.

– Biraz.

– O zaman hoşça kal. İyi geceler.

– Tamam. Allaha ısmarladık.

Ertesi gün. İkinci ders (Rus dili) başladığı zaman. Sınav yazısının asıl sebebi belli oluyor.

Dersin ortasında beni gelip sınıftan Sona Öğretmenin yanına çağırdılar. Mariya Semyovna tebessümle dedi. “Kendini sağlam tut, bakanlıktan arkadaşlar gelmiş, sınavla alakalı olabilir. Sana soru sorarlar. Biz sizinleyiz.” Sınıf dilini yuttu.

Ben Sona Öğretmenin kapısını açıp içeri girdiğimde burada artık Zerbeli Öğretmen ve ondan başka tanımadığım bir kişi ve bir kadın da vardı.

Sona Öğretmen her zaman olduğu gibi konak yanında bana hayli içtenlikle ” gel gel, geç otur Nazim” dedi.

Ben yavaşça odada gezinip bir kenarda yer arayıp buldum ve oraya oturdum.

Tanımadığım bu adamlar bana dikkatli ve meraklı bir şekilde bakıyorlardı. Bana öyle geldi ki, ben gelmeden bu odada benim hakkımda konuşulmuş.

Sona Öğretmen, masanın üzerinde ellerini birleştirip bana doğru eğildi:

– Nazim, yavrum, bu İdris Öğretmendir, bu da Naile Hanımdır. Bizim bakanlıktan gelmişler. Sınavın nasıl geçtiği ile ilgileniyorlar. Sen ne söyleyebilirsin?

– Ben... ne diyebilirim? (Ben sözleri uzatmaya başladım, vakit geçiriyordum, düşünüyordum.)

– Ne demek oluyor ki? Güzel geçti. Yazıları dün kontrol ettik. Puanları verdik.

Beyaz saçlı, gözlüklü İdris Öğretmen yüzünde mülayim bir ifade bana böyle bir soru sordu.

– Nazim, öğrenciler bu tür kompozisyon yazmaya ne tür bir yaklaşımda bulundular diyebilir misin?

– Normal.

– Hiç itiraz eden olmadı mı?

– Fazla değil. Puanların gizli olacağını öğrendikten sonra bir söz söyleyen olmadı.

Sohbete Naile Hanım karıştı.

– Peki, demediler mi niçin bu öğretmenler, bakanlık bizim sırrımızı öğrenmek istiyor. Naile Hanımın yüzündeki tebessüm o dakika benim hoşuma gitmedi, yapmacıktı.

Öyle bir fikir ortaya çıktı. Aklımda değil kim ne dedi.

– Kimse sana isim söylemeni sormuyor.

Zerbeli Öğretmen ayaküstü benim tuhaf bir zorluk çektiğimi ve ne için bu zorluğu çektiğimi çok güzel hissedip benim sözlerimi yumuşak bir şekilde kesti. Aslında sohbeti hangi tarzda sürdüreceğime yön vermiş oldu.

Belli ki itirazlar vardı. Ben yüreklendim.

Vardı... İdris Öğretmen benim son sözümü düşünceli düşünceli tekrarladı.

– Peki, senin defter yoklamana nasıl baktılar.

O kadar da. Kötü bakmadılar.

Bu defa Zerbeli Öğretmen daha kesinlikle sohbete karıştı. Önceden Sona Öğretmen ile bakıştı. Sona Öğretmen'den gizli bir izin aldı, sonra boğazını temizleyip şöyle dedi:

– Ben artık size dedim ki, Nazim Hüseyinov sıradan bir öğrenci değil, onun edebiyat bilgisi son derece yüksektir, okuması çok geniştir, onun yazdığı şiirleri duvar gazetemizde yazarız, hatta bu şiirleri o kendi televizyonda seslendirdi.

“Televizyon” sözcüğünü Zerbeli Öğretmen öyle bir tarzda telaffuz etti ki, hatta ben kendi kendime biraz çeki düzen verdim. Misafirler de birbirleri ile bakışıp, başlarını tasdik edermiş gibi çabucak eğdiler. Sonra İdris Öğretmen bir daha yüzünü bana çevirdi:

– Biz sana teşekkür ediyoruz, Nazim. Ama istiyoruz bilesin: bu sınavın esas içeriği onun mevzusu değildi, hiç bilinmezdik de değildi...

“Peki, neydi?” (Ben düşündüm.) “İki aydır cemaat azar-bezer olmuş.”

– Asıl mesele... (Ani sessizlikten sonra İdris Öğretmen ciddi şekilde sözüne devam etti.) Asıl mesele, bir öğrencinin sınav ve not verme projesinin tutulmasıydı. Bu bir yeniliktir. Bunu biz ittifakla konferansa bakanlığımızın yeniliği, buluşu gibi sunacağız.

Sona Öğretmenin gözleri parladı, elbette her ne kadar olsa da bu onun mektebinin de gururuydu. Zerbeli Öğretmenin de yüzünden artık razı olduğu belliydi. Ben aklımda o dakika kendi iyiliğimi anladım, o dakika sevinç hissi beni kapladı, o kadar sevindim ki eğer bilseniz neye göre? Bu okulu bitirinceye kadar ne istiyorsam yapacağım. Ona göre hiç kimse bana “Gözün üstünde kaşın var diyemeyecekti.”

Sağ ol Nazim. Bu defa Naile Hanımın da sesi artık ciddileşti. Biz senin kontrol ettiğin defterlere baktık. Gerçek öğretmen gibi kontrol etmişsin. Doğru düzgün notlar yazmışsın. Gelecekte senden güzel öğretmen çıkar.

Tamam, onda... sen... gitsin Nazim sınıfa. Zerbeli Öğretmen önce bana, sonra konuklara sonra da Sona öğretmene bakıp kaldı.

Sona Öğretmen yüzünü konuklara çevirdi, yani “Siz ne diyorsunuz?”

Gitsin, gitsin. Konuklar izin verdiler. Hepsi benimle içtenlikle vedalaştı. Kalbim heyecandan vura vura sınıfa döndüm.

– Ne oldu, ne söylediler, diye Mariya Semyonovna sordu.

Sınıf ağzını açıp nefesini vermeden cevabımı bekliyordu. Tabi ki Rus dili dersinin sonuna kadar sohbet bu adı kötü sınav etrafında uzayıp gitti.

Ertesi akşam. Evde. Sırlar sırlar...

Kontrol ettiğim birçok kompozisyon vardı ki beni çok etkilemişti. Orda yazılanlar aklımdan hiç çıkmıyordu.

Niçin böyle düşüncelisin, Nazim? Kendini nasıl hissediyorsun? Annem öyle her şeyi sağlığımla bağlıyordu.

Bense gerçekten de son zamanlarda bir tuhaftım. Akşamları nedense beni ateş basardı, canımı çıkarırdı. Kendiliğinden geldiği gibi kendi kendine geçerdi. Sabahları iyileşiyordum. Okula gidip gitmemeyi benim kararına bırakmışlardı. İstiyorsan git, istemiyorsan gitme. Hatta annem çoğu zaman beni ikna edip evde kalmamı istiyordu. İzin vermiyordum. Evvela okulsuz ve çocuklar olmadan evde sıkılırdım. Bir de şu kompozisyon meselesine başlamak ve bitirmek gerekiyordu. Bundan sonra biraz evde kalıp istirahat etmek olur. Ama olmayacak galiba. Annemle babamın birbiriyle gizli konuşmasından ve kaygılı bakışlarından öyle anlaşılıyor ki çok ciddi hastalığım var. Hiçbir zaman içimden çıkmıyor ki çıkmıyor. Yine de hastaneye yatmalıyım, bu defa uzun bir müddet. Moralim bozulmuştu. Hastane de sanki benim için ev yerine geçti. Görelim, geleceği hayırlı olsun.

Not: Bir defa ben yatmaya gittikten sonra ne içirse dönüp diğer odaya geçmek istedim. Büyük odamızın kapısı yarım aralıktı. Babamla annemin kısık sesle yaptığı sohbetten çok şey anlamasam da bazı şeyleri öğrendim. Bu konuda yazmak bile istemiyorum.

O dediğim kompozisyonların birinin özeti, konusu budur. Kompozisyonun adı şöyleydi: Komşunun kızı.

“Dört yıl önce. O günün sabahı ilk defa okula komşumuzun kızı ile beraber geldim. Bütün yol boyunca yalvardım, yakardım (şimdi artık kendi kendime gülesim geliyor) sonunda bu zalimin kızı insafa geldi, kendi okul çantasını güvenip verdi bana, ben de onun çantasını okulun bahçesine kadar övünerek taşıdım. Ama sevincim sonuna kadar sürmedi. Terslik bu ya; okula az kala Nazim (O şimdiye kadar benim sınıf arkadaşımdır.) karşımıza çıktı.

Ben Nazim’in yanında kendime yediremedim ki, kız çantası taşıyorum, utandım, attım çantayı yere, kaçıp gittim, okula girdim. Yok, okula girmeye girdim ancak gidip gizlice birinci kattaki koridordaki küçük bir pencereye yüzümü yasladım. Başladım yüreğimi döve döve içerden onları izlemeye.

Nazim gidip komşumuzun kızının çantasını yerden kaldırdı, eliyle sildi, sonra çantayı kıza verdi. Sonra ona bir şey demeye başladı. Komşumuzun kızı da hevesle onu dinliyordu. Hatta uzaktan bana öyle geldi ki, o nedense gülümsüyor. Tebessüm kızın gamzesiz suratını biraz daha güzelleştiriyordu. Bana öyle geldi ki güzel görünmek hiç kimseye bu kadar yakışmıyor. Asıl güzeller güzeliydi. Sonra komşumuzun kızı okula girdi. Ben korktum ki, o beni görür, ama görmedi yüzü gözü parlayarak çok yakınımından geçti. O bizden iki sınıf üstteydi, o zaman yedinci ya da sekizinci sınıfta okuyordu.

Ben saklandığım yerden çıkıp geriden Nazim’in önünde ortaya çıktım. (Kompozisyonda “peyda oldum” yerine “dayandım durdum” yazılmıştı. Nazim Hüseyinov).

– Senin o kızla ne işin vardı? Ne dedin ona? (Ben Nazim’e sert bir şekilde sordum.)

– Hiç... (Nazim öyle anladım ki bu konuda benimle konuşmak bile istemiyor.)

– Sana soru sordum. Ne dedin ona, o öyle gülüyordu. (Ben tekrarladım.)
– Sana ne olmuş? Ne istiyorsun? (Nazim isteksiz isteksiz konuşuyordu.)
– Bu nasıl konuşmadır. Nasıl konuşuyorsun benimle? Sorun çıkarmak mı istiyorsun?
(Ben apaçık Nazim’i kavgaya çekiyordum.)

Okulun arka tarafına geçtik. Başladık kafa göz. Ben Nazim’e, Nazim bana yumruk tekme sille... Kafamız gözümüz kırıldı, elbiselerimiz paramparça oldu.

– Tabi ki, biz birinci derse girmedik. Birbirimize arkamızı dönüp öylece okulun bahçesinde ağaçların altında oturduk. Bekledik. İkinci derse üstümüzü başımızı düzeltip girdik. Sona Öğretmen sınıfa girerken yüzümüz gözümüz kıpkırmızıydı. Ateş basmış adamlar gibi yanıyorduk. Sona Öğretmen kavga ettiğimizi nereden bilmişti. Bizim ikimizi de Sona Öğretmen sınıftan çıkarıp velilerimizin ardına eve gönderdi. O gün ne ben, ne de Nazim okula dönmedik.

Bir yıl biz Nazim’le küs kaldık. Benim aklıma neler gelip geçmedi. Kıskançlıktan çatlıyordum. Benim gibi ahmağa öyle geliyordu ki dostum benim sevdiğim kızı benim elimden almıştı. Bundan daha büyük ihanet düşünemiyordum.

Bir hayli zaman geçti. Kendimi ancak toparlayıp yaz tatili zamanı ben bir defa cesaret edip yine o kızın peşine düştüm. Nereye gidiyordu? Galiba o taraftaki büyük ekmek dükkanına doğru gidiyordu.

Bu zamana kadar utandığımndan ne kadar ay oldu ki onun evinin civarından bile geçmedim, korkumdan gözüne görünmedim. Ancak uzaktan uzağa becerebildiysem gözlerimle izledikçe izledim. İçimde sevdim onu. Bu sırrımı da şimdiye kadar Nazim’den başka kimseye söylememiştim. İçimden kendi kendime öyle kızıyordum ki, sırrımı ona niçin söyledim diye!

Allah’ım, ben komşumuzun o kızını ne kadar çok seviyordum! Geceleri başımı yorganın altına sokup onun adını yüz defa bin defa kendi kendime ne kadar tekrarlıyordum... Bu adı tekrarladıkça sanki o adın sahibi bana daha yakın oluyordu.

O kız evlendi. Okulu bitirdikten iki yıl sonra düğünü oldu. Mahallemizin bir sokak yukarıda yaşayan seçkin ve saygın oğlanlarından biri onu kendine eş olarak almıştı. Annesiyle gelirken onu uzaktan görüyorum, lakin başkasının kadını sevmek doğru bir şey değildir. Biliyorum ama ne yapayım ben onu bu güne kadar sevmişim.

Ekmek fırınından çıkarken sanki duymuştu ki ben ardına düşmüşüm. Kendisi bana yaklaştı:

- Sen de mi ekmek alıyorsun?
- Yalancıkdan evet dedim.
- Niçin yalan söylüyorsun? O, dikkatlice gözlerime baktı.
- Gidelim.

Yan yana gittik. Eve giden yolu o, kendisi bilerek başka bir sokaktan geçerek uzattı. Ben anladım ki bu istemeden olmadı.

Benim kalbim yol boyu çok daralmıştı. Öyle ki bunu o da hissediyordu, bir kelime bile etmeden çok yavaş bir şekilde yoluna devam ediyordu.

Nihayet yolumuzun üzerindeki bir köşeden geçerken o aniden köşeye fırlayıp durdu. Ben de onun ardından köşeye döndüm. İlk defa karşı karşıya geldik.

- Ne diyorsun, konuşalım mı?

O benim yüzüme bakmadan bakışını gizleyerek biraz da isteksizcesine konuştu.

– Evet konuşalım! Ben robot gibi yine tekrarladım.
– Sen iyi bir oğlansın, ben biliyorum. O konuşmaya böyle başladı.
– Sağ ol.
– Sözümü kesme! Bir şey değil. Bunu ben demiyorum, senin arkadaşların söylüyor.
– Arkadaşlarım mı? Ben şaşırdım. Kim diyor?
– Aklında seninle aynı yerden okula gitmelerimiz mi? Okula az kala çantamı üstüme atıp kaçıp gittin. Ama senin sınıf arkadaşın şair çocuk var ya o, gelip çantamı yerden kaldırdı, temizledi ve bana verdi. Biliyor musun ne dedi bana?

Ben nefes almaya korkuyordum ki bu onu düşüncesinden uzaklaştırabilir diye. O ise gülümseyip konuşmasına devam etti.

– O bana senin bu kabalığın hakkında düşüncelerimi belirtmeyeyim dedi. Sen beni güya çok, ne bileyim baya çok seviyorsun.

– O böyle dedi?

– Evet. Nedir yalan mı söylüyordu?

– Yalan söylüyordu? Söylesene...

Ben bir hayli sessizlikten sonra cevap verdim.

– Hayır, niye ki, yalan söylemiyordu.

– Evet, sonra da dedi ki sen sınıfımızın göz bebeğisin. Bütün arkadaşların senin iyiliğini çok istiyorlar. Erkek adamsın. O yine gülümsedi. Doğru diyordu bunu da.

– Ne bileyim? Daha ne dedi?

– Hiçbir şey. Dedi ki, ben de sana yüz veririm yani yüzüne hoş baksam, anlıyorsun değil mi? Yani seni sevsem bu çok güzel olur. Biz birbirimize çok yakışıyoruz dedi. Seninle ben...

Böyle böyle işler. Benim gibi ahmak ise... Onunla kavga etmişim. Onun hakkında kötü düşünmüştüm. Nazım da daha sonra kendisi bu konuda hiçbir şey söylememişti. Şimdi anlıyorum ki, ben ne kadar haksızmışım.

Ayrılırken komşumuzun kızı sen dön önceki yoluna git, ardımdan gelme dedi. Bir de gözlerini hafifçe yumup beni aşağıdan, yukarı yukarıdan aşağı süzüp üzüntüyle bunu dedi.

– Her zaman iyi çocuk ol, akıllı oğlan ol. Ama maalesef sen benden küçüksün. Niçin bu kadar sevimlisin sen?

Sonra hızlı adımlarla uzaklaşıp gitti.

* * *

İkinci kompozisyonun adı şöyle idi: İntihar. Ne az ne çok. Hayır, tam adı “Gerçekleşmemiş intihar” idi. Ondan da aklımda kalan ancak genel konusu oldu. İçeriği şöyle idi:

“Benim ilk defa kendimi öldürmek istediğim gün aklımdadır. Bu beş yıl önce olmuştu. Bizim küçük bir avlumuz var. O avluda birçok komşumuz yaşıyor. Avlunun ortasında bütün mahalledeki avlulardaki gibi su çeşmesi var. Büyük kara su çeşmesi. Her zaman bu çeşmenin başında birisi olur: ya halı yıkıyorlar ya su götürürler, ya da yazın elleri ile yüzlerine buz gibi soğuk suyu serpip serinliyorlar.

O gün öğle vakti hayatımda ilk defa ben ölmek istedim. Çocuktum, kaç yaşındaydım ki? Ben okuldan döndüğüm zaman daha avlumuza girmemiştım; ama öyle bir içimden geçti ki orada neredeyse vuku bulacaktı! Avlunun kapısının yanında donup kaldım. Çeşmenin yanında babamı gördüm. O bir kadınla nedense gizlice konuşuyordu. Hızlı hızlı oraya buraya

bakıyordu. Ben kadını tanıdım. Karşıdaki avluya bir hemşire taşınmıştı, belki iki ay önce, o idi. Onu gördüğünde herkes arkasına dönüp bir hayli bakakalırdı. Şimdi hatırlıyorum o çok güzeldi.

Babam nedense öylece onun elinden tutmak istiyordu, o ise bilerek elini kaçıırıyordu. O zaman annemin yüksekten sesi geldi:

– Yedulla, nerde kaldın?

Öyle kendi sesinin ardından da annem gelip havuzun yanında göründü. Babam kızarmış halde susup kaldı. Annem bu hemşireye ne dedi, ne demedi, hemşirenin elinde oynattığı kırmızı başörtüsü gibi yüzü kıpkırmızı kızardı. Babam anneme ne ise söyledi. Hayır, ben annemin babamın sözünden çıktığını hiç görmemiştim, bu defa ise...

Annem sıyrılıp babamın elleri arasından nasıl çıktı anlayamadım. Hemşire arka arkaya çekilmeye başladı. Annem ise bir anda onunla yüz yüze geldi. Annemin sesi değişmişti, kızgınca dediği sözlerde az daha kayboluyordu.

– Ne yapıyor, ne yapıyorsun sen. Ne işin var senin başkasının kocasıyla? Ben sana gösteririm.

O zaman annem bu kadının ardından bahçenin kapısında beni gördü, sesini aniden kesti, susup kaldı. Babam da o zaman annemi ardından kucaklayıp kaldırdı. Kucağında sürükleye

Hemşire sanki beni görmedi, hiçbir şey olmamış gibi doğruca yanımdan geçip sokağa çıktı ve aniden kayboldu.

Bizim evin içinden kapı kaçak sesleri, bağırışmalar gelmeye başladı.

Babamdan beklemezdim. Bilmiyordum. Ama annemin halinin böyle olmasına o neden olmuştu, komşu kadın neden olmuştu, ben anlıyordum, babam belli ki kabahatli bir iş yapmış; ama neydi bu iş, mahiyeti ne idi? Onu anlayamıyordum. Evimizin kapısının yanına gelip açmak istediğimde artık içeride ses gürültü bitmişti, içerden sadece annemin ağlamaklı sesi geliyordu.

Benim hayatımda ilk defa o gün, eve girmemek geldi içimden. Komşumuz vardı. Selime Teyze, onlara gittim onlarda oturdum, akşam olduğunda ise annem neşeli bir şekilde arımdan geldi. Annem sanki bir saat önceki o kişi değildi. Kızarmış gözleri parıl parıl parılıyordu. Sanki hiç bir şey olmamıştı. Selime Teyze ile ondan bundan biraz konuştular, sonra biz eve döndük.

Gece odama girip yorganı başıma çektim. Ağladıkça ağladım, sonra düşünmeye başladım. Çok düşündüm ne yapayım diye kendimi mi öldüreyim? Bu nasıl olur? Lakin bu olaydan sonra babam kendi suçunu anlar bir daha annemi yabancı kişilerin yüzünden bu hale düşürmez. Ama bir de şu var ki annem kendini helak edecek. Ama o da bilsin, bilsin ki her defasında muti bir kişi gibi ağlaya ağlaya tebessüm ede ede alçala alçala bu kişiyi değiştiremeyecek. Nasıl uyudum anlayamadım.

Sabaha karşı uyandığımda öyle zannettim ki artık ölüp geri dirilmişim. Her şey tamamen eskisi gibiydi. Babamla annem barışmış her zamanki gibi birlikte kahvaltı yapıyorlardı. Annem ona öyle bir içten hizmet ediyordu ki onu hiç böyle görmemiştim. Babam ise sonra gitti: ben okula gitmek için hazırlandım. Annem büyük bir hevesle bana da kahvaltı hazırladı. Biz dünkü olayla alakalı birbirimize bir söz bile söylemedik. İlk defa her şey bana son derece güzel göründü: annem, evimiz, bahçemiz, sokağımız. Sadece avludan geçerken o siyah büyük çeşmeye bakmak istemedim. Yüzümü yana çevirip, yanından hızlıca geçtim.

Babam iki yıl önce ağır bir hastalığa yakalandı. Yataktan kalkamıyordu. Onun bütün eziyetini annem çekti , “of” bile demedi. Babamı gömmeye götürürken kadın az daha kendini öldürecekti. Kalbi gitti, yıkıldı, hekimler, iğne. . .

Kaç gün annemi yalnız bırakmadılar. Dediler, kendine kastedebilir. Teyzem geldi bir gün kaldı, ninem geldi... Şimdiye kadar kadın babamın yasını tutuyor, saçları ağırmış, kendi de koca karılara benziyor. O ise şu an otuz beş yaşında...

* * *

Aklımda kalan üçüncü yazıya şöyle bir isim verilmişti: “Çekirdek Satan Nenehanım ...” O yazının da konusu yaklaşık şöyle idi:

“Biz küçükken mahallemizin çocukları eski demir paraların arka taraflarını sürtüp sürtüp parlatıp, bu eski bronz paraları yeni çıkmış beyaz paralara benzetiyordular. Sokağımızın köşesinde her zaman, yaşlı bir kadın vardı, adı Nenehanım idi. O, beyaz çekirdek, siyah çekirdek satardı. Bardağı bir manata eski parayla. Biz her zaman mahallenin çocukları çekirdeği ondan alıyorduk. Çok tatlı kavuruyordu sattığı çekirdeği. Kendi de çok uyanık kadındı. Ne kadar çalışmışlar, hiçbir çocuk onu kandıramamıştı. Demir paraların yüzünü beş defa o tarafa bu tarafa çevirip gözleri ile yiyecek gibi kontrol ediyordu.

Bir defasında ben mahallemizin çocukları ile iddialaşp koştum. “Ben onu kandırırım.” Diye ilan ettim.

Nenehanım benim verdiğim paranın orasına burasına bakıp şüphelenmedi. Yalancı par par parıldayan kırmızı üç kuruşu ağartılmış tarafından güya utana utana ona uzattım. Büyük bir çay bardağının ağzı dolup taşana kadar çekirdekle doldurup cebime boşalttı. Hele on kuruş yeni parayla paraüstü de verdi bana.

Nenehanım cebimi çekirdekle doldura doldura bana böyle dedi:

– Koca kadını, yavrum, gözlerim de. Daha kötü görmeye başlamışım. Bu evi dikilmişler de kandırmak istiyorlar beni, ciğerleri yanmasın. Sabahtan akşama kadar boş boş gezen sokak çocuklarına diyordu.

– Ne yapıyorlar ki?

– Ben saygıyla sordum.

– Ne yapacaklar! Üç kuruşu sürtüp sürtüp parlatıyorlar taze paraya benzetiyorlar zannediyorlar ki anlamıyorum, yirmi kuruş gibi veriyorlar bana. Hepsi yaramazdı. Sen ise akıllı oğlansın onlar gibi değilsin, katılma onlara. Dersten kaçmıyorsun değil mi?

– Haydı, diye cevap verdim ben.

– Kaçma derslerine iyi çalış. Paran olmasa da gel her zaman sana parasız da çekirdek veririm. Hadi hemen uç bakalım.

– Sağ ol.

– Sen de sağ ol, hadi hemen git. Kendine iyi bak.

Neyse Nenehanım’ın bana özel ilgisi vardı. Belki her zaman çok iyi bir öğrenci olduğum için ona göre. Benim için onu kandırmak su içmek kadar kolay oldu. Zorluğu arka tarafı ağartılmış üç kuruşlukların atıldığı fincana düşene kadardı. Sonra kim kime neyi ispat edebilecekti. Nasıl olursa olsun iddiayı ben kazanmıştım. O zaman çok küçüktüm. Aklım başımda değildi, şimdi ise yeni yeni hatırlıyorum Nenehanım’ı, onun bana dediği sözleri, benim hareketimi... Biliyorum o yine köşede oturup çekirdek satar. Gözleri artık görmüyor. Paraları sadece parmaklarıyla kontrol ediyor. Hala da onu hiç kimse kandıramamış. Kendi

param olduğunda gelecekte para kazanınca onun borcunu bin defa fazlası ile ödeyeceğim. Ama o zaman ben onun aklına gelecek miyim acaba!

* * *

Niçin benim dikkatimi çekerek aklımda sadece bu yazılar kaldı, bilmiyorum. Peki, benim kendi sırrım... Kendi yazdığım yazı üzerine hiç konuşmak bile istemiyorum. Çünkü aslında o benim sırrım değil, bu benim annemin sırrıdır. Annem öyle biliyor ki onun sırrından benim haberim yoktur, benim ise haberim var. Bir defa hastanede doktorla yaptığı sohbeti onlardan habersiz ben de duydum. Şimdiye kadar hiç kimseye bildirmediğim bunu.

Başkasının sırrından o kişinin haberi olmadan haberdar olmak çok ağır bir şeydir.

Sonuncu defa hastaneye gitmeden bir gün önce. Evde.

Sabah yine hastaneye! Bıktım artık. Herkes okula gidiyor, sınavlara hazırlanıyor ben ise... Bıktım. Anneme söyleyeceğim ben hastaneden hoşlanmıyorum hayır, bir defalığına iyileşip çıkmak istiyorum. Bırak doktorlar beni diriltsinler sonra eve döneyim. Defter ve kitabımı da bu defa yanımda götürmeyeceğim. Götürdüğümde öyle bir alışıyorum hastaneye. Oda dönüyor eve. Benim ise iyileşmem gerek. O kadar sözüm var ki söylemeye... hayat öyle tatlıydı ki!... Bundan dolayı da elveda günlük senin adına. Senin adını “Tarihsiz günlük” koyuyorum. Tarihi yoktu, bundan dolayı. Bir de seninle hastaneden dönerken görüşürüz. Hükmen.

* * *

Firengiz ile merhabalaşırken hissettim ki hattın diğer ucunda kız kahırlanıyor.

“Niçin”? Diye düşündüm.

– Öyledir, ne ise biliyor.

– Hayır, sen merak etme, ben de olur böyle şeyler.

– Ama ben hissettim ki mendille siliyorsun sen burnunu.

– Ben senin şiirlerini ezberledim biliyor musun? Firengiz sohbeti değiştirse de yine de burnunu çeke çeke dedi.

– Doğru söylüyorsun, ben bilmiyorum sevineyim ya da kederleneyim.

– Sözüm doğrudur. Çabuk dön ne olur çabuk dön. Söz veriyorsun çabuk çabuk çabuk... söz ver! Söz ver!

– Söz veriyorum.

Ben sadece cevap verdim.

* * *

Bu dünyada sakın hayat arama, kardeşim. Güzel hayat kurabilirsin, rahat hayat yaşayabilirsin, derdin gamın olmaz, herkesi dost gibi görürsün, herkes de sana dost gibi bakar... Ama bu dünyada sakın hayat yoktur.

Hiç olmasa geceleyin kendi kendine kalacaksın. Yorganı başına çekip gün içinde yaptıklarının hesabını yapmaya başlayacaksın. Hırs seni götürecektir, kalbin az kalsın patlamak isteyecek ve nihayet ki dile gelecek: “Yeter” diyecek.

Diyecek ve isteyecek ki uçup gitsin bir ağacın dalına konsun bir küçük kuşgözü ile oradan baksın görsün ne olacak, ne olamayacak senden sonra.

Belki de her şey iyi oldu. Dostların da gelmiş içten üzölmüşler, yakınlarından ağlamaktan kendilerini helak ettiler ve o zaman sen daha doğrusu, o kuşcağız isteyecek ki biraz da yakına uçup gelsin, o samimi yüzlere son defa güzel güzel bakabilisin.

En sevdiği bir kişinin gözyaşını sile sile balkona çıkacak. Görecek ki korkuluğa küçükçe bir kuş konmuş. Eli ile o kuşu kovalayıp kaçırarak.

1. Epilog

Üç ay sonra, okulda büyük teneffüs vakti.

“ Benim adım Firengiz’dir. Bu günlüğü Nazim’in annesi iki gün önce okula getirdi. Beni sormuş, biz onunla üçüncü katta pencerenin önünde bir tarafa çekilip durduk.

Nazim’in annesi gamlı gözleri ile pencereden dışarıya bakarak şöyle dedi:

– Kızım, ben bu günlüğü sana vermek istiyorum. Çünkü burada adı geçenlerin hepsinden daha çok senin hakkın var.

Ben buna şaşırmadım; ama bir şey de diyemedim ona. Boğazım düğümlendi. Biraz daha geçse hönküre hönküre ağlayacaktım. Gözlerim doldu.

– Takdiri ilahi, kızım. Allah verdi, Allah da aldı. Allah’ıma kurban olayım, o, sevimli Allah kulunu çabuk alır yanına.

Nazim’in annesi daha durmadı, günlüğü benim göğsüme dayadı, ben gözlerimi kapattım, onun titrek parmaklarını saçlarımda hissettim. Sonra o benim yüzümden öpüp çabucak çıkıp gitti.

İnanır mısınız ben bilmiyordum, Nazim günlük yazıyor. Bana öyle geldi ki, onun günlüğündeki en önemli mesele kendi hastalığı hakkında bilgisinin olmasıdır. Ben bunu hissettim. Biliyordu bildiğini de hiç kimseye sonuna kadar söylemedi.

Ne büyük derdi varmış Nazim’in. Bu yaşta o ağır dertle hale bizimle birlikte gülüp eğlenebiliyormuş, şiir yazıyormuş. Kendisi de tek başına bu derdi çekmiş, en yakın arkadaşına da, bana da söylememiş. Çok acıklıydı, çok. Onun bana verdiği şiirlerin biri böyle bir mısra ile biter:

“... Sonra mezarda da severim seni...”

Ben günlüğü hemen Şergiye Öğretmene gösterdim. Bir ani fikir geldi aklıma, onu da bildirdim. Şergiye Öğretmen cevap verdi ki Zerbeli Öğretmenle konuşmak lazımdır. Bir müddet geçti. Günlerden bir gün Şergiye Öğretmen ve arkasından Zerbeli Öğretmen sonuncu dersin bitmesine beş dakika kala bizim sınıfımıza girdiler.

Zerbeli Öğretmen hüznle yüzünü sınıfa çevirip gevrek sesle şunları söyledi:

Çocuklar, rahmetli Nazim’in günlüğünü bana verdiler, ben de okudum. Onun kaybı sadece sizin sınıfın kaybı değil, onun kaybı bütün okulumuzun kaybıdır, benim kaybımdır. Ben size bakın ne teklif ediyorum! Eğer kim istiyorsa, gönüllü, mutlaka gönüllü olarak bu günlüğe Nazim ile alakalı kendi içten sözlerini yazsın, böylece günlük devam etsin, yarım kalmasın. Onun da ruhu şad olur.

Böylece bütün çocuklar ani sessizlikten sonra dört bir taraftan “çok doğrudur, mutlaka devam ettirelim, biz onu unutmayacağız” gibi sözler dediler. Şergiye Öğretmen Zerbeli Öğretmenden izin alıp yüzünü sınıfa çevirdi:

– Günlük konusunda şu şekilde karara vardık, günlük bende kalacak. Kim istiyorsa gelip benden alsın, kendi sözlerini yazsın, sonra yine bana versin. Ne diyorsunuz?

Hepimiz anlaştık. Şergiye Öğretmen ilk olarak günlüğü bana verdi. “Sen başla” dedi.

Şimdi günlük önümde, evdeyim. Oturup düşünüyorum; ne yazayım? Ne yazacağımı bilmiyorum. Manası var mı yazmanın? Onu da bilmiyorum. Nazim şimdi bizim sesimizi duyabiliyor mu? Kim bilir? Aklıma bir olay geliyor. Yeni yazdığı bir şiiri okuyayım diye verdi bana. Ben okudum ve nedense sinirlendim; çünkü orada hiçbir şeyin manasını

anlamayan, kadir bilmez, aklı gelip giden bir kız tasvir edilmişti. Ben nedense o kızı kendime benzettim. Neyse dedim ve Nazim'i kırdım. Öyle ki küsmeye bahane arıyordum. Böylece küsüştük. Birkaç günden sonra ise ikimiz de birbirimizi artık öyle özlemiştik ki barıştık. Sanki denizde az kalsın batıyorduk. Suyun yüzüne çıkıp nefes aldık. Nazim şöyle dedi:

– O şiiri yırtıp attım. Ama sen haksızca kendine benzettin.

– Gel bu konuda konuşmayalım.

– Bir söz söyleyeyim sonra bu konuyu kapatalım, plağı da değiştirelim. Söyleyeyim mi?

– Söyle.

– Benim sana olan sevgim senin bana olan sevgin sayesinde güçlenir. Ben bilmesem de hissetmesem de sen beni çok seviyorsun.

– Açıktı, güzel, bitirdik bu sohbeti.

Ben nedense birden bire utandım o sohbeti bir daha yapmadık. Bana şimdi öyle geliyor ki onun şiirlerinin genelinde bu şiir yoktur; çünkü bana dediğine göre onu yırtıp atmıştı.

İlginçti, Nazim o şiiri Henrik Heyne'ye adamıştı. Alman şaire.

– Niçin sadece Henrik Heyne'ye?

– Ben ona sorduğum zaman o bana böyle cevap verdi.

Çok ilginçti, ben onun şiirlerini okurken çok etkilendim. Bu şiir de kendi ruh yapısıyla onun birçok şiirine benziyor, onların tesiri ile yazılmış. Aslında şiirin adını “Heynevari” koyabiliydik.

Ben başka bir şey demedim. Henrik Heyne'nin şiirlerini okumamışım. Ama Nazim'in bu şiiri diğer şiirlerinden nedense çok farklıydı. Ben bu farkı çok açık bir şekilde hissettim. Ondan sonra Henrik Heyne'ni de düşündüm. O benim için sıradan bir farktı artık. O bu şiirdir. O yırtıp atmıştı, ben ise onu saklıyorum.

O vaxt ki, eşqimiz çiçəklənirdi,

O vaxt ki, hər tərəf lələzar idi

Mənim nəzərimdə

Sən məni atdın...

Ne deyim, bəlkə də arzuna çatdın.

Ürəyin yanmadı bir an qəlbimə

Qara gözlərinlə yanan qəlbimə

Çəkərək yaraq

Ümidlər, arzular məhv olsa belə

Getdin gülə-gülə,

acımayaraq.

Səndən mənə qalan nə oldu, dillən

Əziz xatirəmi, ya da ki şəkil?

Onların canına bəsdir bu illər

Ya bir il, ya üç il, ya da ki dörd il...

Bəs səndən yadigar nə qalır mənə

Ki, həyat yolumda olsun gərəyim?

...Elə bu zamanda ürəyim sancdı-

Ah odlu ürəyim, odlu ürəyim!

Nazim'den bana sadece ateşli bir kalp kaldı. O beni şimdi duyuyor duymuyor ben bilmiyorum. Ancak bu ateşli kalpte o her zaman yaşayacak. Her zaman!

* * *

Benim adım Aslan'dır. Biz on yıl Nazim ile aynı sınıfta okuduk. Sonuncu yıl tam on yıl olmadı. Nazim'in annesi geçen yaz tatilinden önce biz dokuzuncu sınıfı bitirirken Nazim'den habersiz okula geldi. Şergiye Öğretmenle baş başa konuştuktan sonra onlar beni çağırıp söylediler ve bu acı haberi ilk önce ben öğrenmiş oldum.

– Aslan, Şergiye Öğretmen çok zor anlattı. Sen ki Nazim'in annesini tanıyorsun.

– Ben evet diye cevap verdim. Elbette tanıyorum.

– Siz diyorsunuz ben söyleyeyim mi? Şergiye Öğretmen üzüntülü yüzünü Rehile Teyzeye, yani Nazim'in annesine çevirdi.

– Siz söyleyin. Beni affedin, ben gideyim.

– Rehile Teyze az kalsın ağlayacaktı çıkıp gitti.

Acaba, ne olmuş? Aklıma gelen ilk o oldu belki hiç demek de istemiyorum aklıma gelen şeyi.

Meğerki Nazim ağır hastaymış. Doktorların dediğine göre tıp dünyasında hala bu hastalığın ilacı yokmuş. Bana öyle geliyor ki Şergiye Öğretmen şaka yapıyor. Böyle de şaka yapmak olur mu?

– Siz çocuklar, Şergiye Öğretmen, üzüntülü üzüntülü dedi, tatilden sonra öyle bir şey yapmalısınız ki Nazim hastalığını hissetmesin, arkadaşlığınızı arttırın, onu kızdıran davranışlarda bulunmayın. Çok zor bir haberdir bu haber; kendime gelemiyorum hiç. Yazık... nasıl bir kalbi var onun, nasıl şiirler yazıyor. Vay, vay...

– Biz çocuklarla sözleşip kararlaştırdık. Şergiye Öğretmenin dediği gibi hareket edeceğiz; yalnız biz öyle yapmalıyız ki, Nazim bunu duyup yıkılmasın. O kendisi son olarak günlüğün başına şöyle yazar: çocukların ona karşı olan davranışlarındaki değişikliği fark eder; ama söyleyemez.

Nazim bizimle birlikte olmadığı zaman sohbetimiz hep o olurdu. Biz donup kalmıştık, nasıl olabilir ki bu gün bizimle birlikte bir yerde konuşan, gülen, koşan, kovan dostumuz Nazim'in artık hayatının sonu gelmiş, süre içinde geride hiç bir yılı bile kalmamış; söz konusu artık aylar, haftalardır...

Biz Nazimi çok seviyorduk. O gerçek dost idi. Bana çok yardımcı olmuştu. Bu konuyu günlükte kendisi yazmış. Ama bir mesele var, ben onu söylemeliyim. Nazim, Zerbili öğretmen ile benim puanımı verdikten sonra bu güzel haberi bana verdiğinde onun yüzünü, gözlerini görmek lazımdı. Nazim benden daha çok sevinliyordu.

* * *

Benim adım Azer'dir. Biz çocuklarla birbirimize söz verdik, okulun sonuna kadar bu günlüğü yazacağız. Nazim onu başladı. Şahsen ben hiçbir zaman günlük yazmamıştım; lakin yazsa idim Nazim'in yazdığı yazılardan birinin özetini oraya koyardım."Komşumuzun kızı" adlı yazıyı ben yazmıştım. Nazim kendisi bana bu yazıdan dolayı beş vermişti. Ondan büyük öğretmen, büyük şair olurdu. Nasıl ki büyükler diyor: Allah rahmet eylesin ona. Kabri nurla dolsun.

Onun bende hiç kimsenin bilmediği bir şiiri var. O zaman şiiri bana verdi, kendi ismi ile güya şiiri ben yazmışım. Şiiri komşunun kızına hemen vereyim diye. Ben de sakladım

sakladım kendimde bir cesaret bulamadım ki şiiri vereyim. O zamandan bende kalmış. Dün eski defterlerin arasından bulup çıkardım, o şiiri. O şiir budur.

Könül

Dirçələn çiçəklər güləndə üzə,
Min ziynət verəndə çəmənə, düzə,
Gələndə iki gənc birdən göz-gözə
Xırda uşaq kimi şadlanır könül.
Xəzərə oxuyar nəgmə küləklər.
Küləklərlə birgə uçar diləklər.
Yananda vüsalla sevən ürəklər
Bilmirəm, nədənsə odlanır könül.

* * *

Yüz gülə versəm də mən ürəyimi
Yaddan çıxarmaram bir gərəyimi.
Günahı yoxsa da müqəssir kimi
Yenə də qarşında dayanır könül.

* * *

“Benim adım Kanire’dir. Nazim’in yokluğu ailesi için olduğu kadar biz arkadaşları için de çok ağırdır. Bizim Nazim ile çok sıcak bir arkadaşlığımız vardı. Özellikle sekizinci sınıfta... Nazim beni o zaman kenirsiz Kanire diye çağırırdı, bana öyle geliyor ki hayır bunları yazmak doğru olmazdı. Ben sadece bunu söyleyeceğim. Çok ince bir kalbi vardı. Öyle güzel şiirleri, öyle bir kalp olmadan yazmak mümkün değil.”

* * *

“Mirze Nazim, yavrum, bunları da ben yazıyorum. İhtiyar öğretmenin. Lakin hiç bilmiyorum ne yazayım? Bu yaşta beni ağlattın. Sen hala yaşamalı idin, büyük zirveler fethetmeli idin. Senin fitri kabiliyetin niye böyle çabuk bitti? Şimşek gibi çaktın ve söndün. Hiçbir şey yazamıyorum. Yüreğim sızlıyor. Ben ağlıyorum, Mirze Nazim.”

* * *

“Benim adım Arzu’dur. Nazim benim için çok içten biriydi. Kardeşim gibi içtendi. Onun hastalığı hakkında ilk günler sabah akşam düşünüyordum. Aslan sonunda bana dedi.

– Sen kendin hastalanacaksın.

– Artık sen anla...

Onları (Aslan’ı, Azer’i, Nazim’i) sinemanın yanında gördüğümde böyle bir tuhaf oldum. Sinirlendim (Aslan’a ve Azer’e) utanmazlar! Düşündüm bunlar bilmiyorlar ki Nazim ne haldedir. Hala onu okuldan kaçmaya tahrik ediyorlar. En çok da Aslan’a sinirlenmişim.

Okula geldiğim gibi Şergiye Öğretmene söyledim, o bizim sınıf öğretmenimizdi, meseleyi onunla konuştum. Amacım Nazim’i korumaktı. Hepimiz başaramadık.

Huzur içinde yat kardeşim. Sen sınıfımızın iyisiydin, öyle de hatırimızda kalacaksın.”

* * *

“Benim adım Şergiye Öğretmendir. Nazim’in ölümünden sonra güçlükle kendimize geliyorduk ki daha ağır bir haber okulu sarstı. Öğretmen sosyalist emeği kahramanı bizim canımızdan daha çok sevdiğimiz Zerbili **Öğretmen dünyasını değiştirdi. Facialı bir şekilde**

vefat etti. Düşünceli düşünceli sokaktan geçerken ona araba çarpmıştı. Hastaneye götürülürken hala yaşıyordu... Araba ile ona çarpanı tanımıştı, kendi komşuları idi. Fakat yakınlarının hepsine Zerbeli Öğretmen tembih etti bu adamın adını kesinlikle söylememeleri için. Rapor tutuldu hastaneye polisin biri geldi, biri gitti; lakin ne kadar sordularsa arabayı sürenin kim olduğunu, arabanın plakasını ne Zerbeli Öğretmen ne de onun aile yakınları kazanın sebebi hakkında hiçbir şey söylemediler. Kazadan sonra Zerbeli Öğretmen iki gün daha yaşadı. Darbe elbette ki bu yaşında onun için çok kötü olmuştu.

Zerbeli Öğretmen Nazim'i "Mirze Nazim" diye çağırırdı. Nazim onun sevdiği biri idi. Hayatı idi ne demek? Bugün Nazim'in ailesi için zordur, sınıf arkadaşları için zordur. Çocuklar da sağ olsunlar peş peşe kabristana gidiyorlar. Tesadüfe bak. Nazim'in ve Zerbeli Öğretmenin ikisinin de mezarları yeni mezarlıktadır. Önce Nazim'in sonra Zerbeli Öğretmenin mezarı geliyor. Aynı çiçeklerin yarısı onun, diğer yarısı öğretmenin mezarına bırakılırdı. Öğretmenin yanında gömülmek büyük bir mutluluktur diyorlar. Mutlaka öyledir..."

2. Prolog

Hastanede. Nazim dert deryasına batmış annesinin moralini düzeltmek istiyor.

– Anne, ey anne sıkıldım, evi istiyorum.

– Ne var evde? Gidip evde ne yapacaksın? Annesi gizlice elinin içi ile gözlerini silerek konuşur.

– Sandalyemizi öpeceğim. O sandalyem var ya, onu.

Sonra da Nazim annesini güldürmek için bir oyun yapar; yüzünü, gözünü ayırır, gözünü gezdirir, dilini çıkarır.

P. S. Sadece "Epilog"lara değil, bütün burada yazılanlara aittir.

O başka dünyada Nazim tabi ki hasta değil, tabi ki hastanede hiçbir zaman bulunmamış, tabi ki şiir de yazmıyor. O artık yaşlı bir adamdır. Kendi yağı ile kavrulur. Kendi hayatından, yaşadığı günlerinden hiçbir haz almadığını; yalnız kendisi için itiraf ediyor. Görünüyor başka dünyadaki hayat, bu dünyadaki gibi değil. Olamaz da.

III. BÖLÜM
TÜRKÇE AKTARMALI-AÇIKLAMALI SÖZLÜKLER

Giriş

Leksikografi veya sözlükçülük, dil biliminde çeşitli sözlüklerin hazırlanması ve tecrübesini içeren bir bölümdür. **Leksikografi** sözcüğü, kökence Yunanca “**Lexikos** – sözcüğe ait olan, **grapho** – yazıyorum” kelimelerine bağlıdır (LES 1990: 258). Gerek tecrübî, gerekse bilimsel **leksikografide** veya **Türkçe tabiriyle** sözlükçülükte toplumsal, kültürel ve siyasal bakımdan önemli çalışmalar yapılmaktadır. Bunların temel kısmı veya şimdiye kadar yapılmış olanları, içeriğine ve ulaşılabilir kitlesel, bilimsel ve deneysel hedeflerine göre çağdaş yöntembilimsel sınıflandırılmayla aşağıdaki bölümlerde gruplaştırılabilir:

1) Dil öğretimi: Tek, iki ve çok dillilik ortamlarında gerek genel gerekse özel olarak Ana dili eğitimi ve yabancı dilin öğretimi olguları düzeylerinde nitelendirilebilmektedir.

2) Ana dilinin normlaşması ve betimlenmesi: Her iki fonksiyon açıklamalı veya izahlı sözlüklerin yanı sıra, deyimler ve atasözleri, eşanlamlı, eşsesli ve zıt anlamlı kelimeler, istatistik, ters sıralamalı vb. sözlükleriyle de yerine getirilebilmektedir.

3) Diller arası art görünümlü kalıcı temaslar ve eş görünümlü iletişim-bilişim ilişkileri: İki dilli, üç dilli, çok dilli sözlükler, konuşma kitapları vb. diğer düşünsel, işitsel, görsel ve bilişsel araç ve gereçlerle sağlanabilmektedir;

4) Dilin kavramlar haritasının ve bununla ilintili kelime hazinesinin dilbilimsel ve sözlüksel olarak incelenmesi: Etimolojik ve tarihsel sözlükler, tarama, derleme ve diyalektoloji sözlükler, ölü dillerin ve yaşayan yakın ve en yakın akraba dillerin eşzamanlı aktarmalı-açıklamalı sözlükleriyle yerine getirilebilmektedir.

Günümüzde, gerek genel gerekse özel dilbilim ve buna bağlı olarak da akraba olmayan veya birbiriyle çeşitli düzeylerde akraba olan dillerin kelime hazinelerinin art ve eşzamanlı doğrultularda betimlenmesi çalışmaları, çoğunlukla klasik ve yeni Hint-Avrupa lengüistik sözlükçülük geleneklerine göre devam ettirilmektedir. Hint-Avrupa dil ailesini oluşturan Cermen, Roman, Slav, Fars, Hint vb. diğer dillerden fonetik-fonolojik, morfolojik, sözdizimsel, leksikolojik, sözlüksel, deyim bilimsel ve metin dilbilimsel yapılanmasıyla farklılık gösteren İber-kafkasya dilleri gibi bazı özel dil gurupları da hâlâ söz konusu dil ailesi içerisinde sınıflandırılmaktadır. Oysa söz konusu karşılaştırmalı-tarihî ve tipoloji sınıflandırma, 1980’li yıllardan beri çağdaş dil biliminde çok ciddi olarak sorgulanmaktadır. Bunun yanı sıra belirtilen dil ailesi içerisinde yer alan Slav dillerinin ve dünyanın dil haritasında boy gösteren diğer bazı özel dil guruplarının kendi aralarında en yakın akraba diller olarak incelenmesi doğrultusu da çağdaş dil biliminde dikkatleri çekmektedir. Karşılaştırmalı-tarihî ve akabinde tipolojik dil biliminde buna bağlı olarak *yakın ve en yakın akraba diller teorisinin* ortaya çıkması, her şeyden önce sözlükçülükte de şimdiye kadar yakın tarihî geçmişten beri yapılan ve aşağıda belirtilen mevcut sözlüklerin yeni bir aktarmalı-açıklamalı türünün oluşumuyla karakteristiktir. Bu bakımdan Türk yazı dilleri ve tarihî lehçeleri de *yakın ve en yakın akraba yazı dilleri düzeyinde* nitelendirilebilmektedir. İşte söz konusu teoriden, çağdaş dil biliminin diğer sonuçlarından ve Türkçenin mantıksal yapısından hareketle Türk yazı dilleri arası eşzamanlı aktarmalı-açıklamalı sözlüklerin düzenlenmesi çalışmaları, günümüzde artık kendine özgü bilişsel bir Türkçe algılanma ve modellenme temelinde sürdürülebilir, diye düşünüyoruz.

Dünyanın dil haritasının betimlenmesinde, çeşitli dillerin eğitimi, öğretimi ve incelenmesinde, genellikle küresel dil siyasetinin yeniden kurulmasında ve belirlenmesinde, çoğunlukla Avrupa merkezli Fransızca devlet-dil geleneğine ve İngilizce dil-yayımlar ölçeğine

dayanılmaktadır. Hint-Avrupa eksenli, Latin kökenli ve güç-yayılım nitelikli çağdaş dil-kullanım modellenmesi, her iki belirtilen bilimsel ve siyasal nitelikli ölçütü şu veya bu biçimde bütünleşik olarak içermektedir. Söz konusu modellenme, her şeyden önce dil hafızasında yer alan ve dil yetisi bankasında önceden hazır bulunan kelime biçimlerinin iletişim sürecinde veya somut konuşma ortamlarında seçile ve kullanılabilmesine göre kurulabilmektedir. Türkçede ise, kelime şekli yukarıda belirtilen sözlüksel nitelikten farklı olarak çeşitli morfeplerin ifade ettiği işlevsel ve anlamsal alanların ardı ardına dizgisiyle gerçekleşmekte ve somut bir işlevselliği de söz konusu sıralamada kazanabilmektedir. Dolayısıyla, Türkçenin kelime yapısı, temel ve yardımcı morfeplerin ve buna bağlı olarak da düz ve yan anlamlarının ve dilbilgisel işlevlerinin ardı ardına dizilen ve bölünmeyen bir dizgisiyle biçimlenmektedir. Böyle bir kelime biçimlenmesi, bir yandan bütünleşik sözcüksel niteliği öte yandan ise kullanılabilir sözlüksel niceliği bir arada taşıdığından somut bir iletişim ihtiyacına uygun olarak sadece konuşma ortamında gerçekleşmektedir (Musaoğlu 2004b: 2146). Söz konusu olgu, işte bundan dolayı Avrasya merkezli ikincil bir dil modellenmesinin anlamsal, yapısal ve işlevsel kurgusunun kurulmasında bilişsel algılama temelini oluşturabilmektedir.

Çağdaş dünyanın kavramlar haritasının dille algılanarak bildirilmesi ve kelimelerle ifade olunarak kategorileştirilmesi; günümüzde bilişsel, bilişimsel, dilbilimsel, antropolojik ve psikolojik olarak belirlenebilen ikincil dil modellenmesinin kurulmasını çok büyük bir ihtiyaç olarak gündeme getirmektedir. Bu modellenme ise, şimdiye kadar mantıksal bir dil olarak nitelendirilen Türkçenin ses uyumuna, eklemeli yapısına ve simetrik nitelikli sözdizimsel dizgisine dayalı bilişsel algılama temelinde kurulabilecektir, diye düşünüyoruz. Bundan dolayı, dünyanın dil haritasında yer alan üst ve alt kavramları çeşitli yazı dilleri ve tarihî lehçeleriyle algılayan ve eklemeli kelimelerle ifade edebilen Türkçenin başlangıçta en azı 200.000 bin kelimeden ve uygun anlamsal yuvalanmalarından oluşan sözlüksel birimlerinin eşzamanlı aktarmalı-açıklamalı büyük sözlüğünün düzenlenmesi gerekmektedir.

1. Türk Dil Biliminde Sözlükçülük Çalışmaları

Türk yazı dilleri ve tarihî lehçelerinin kelime hazinesi üzerine ilk sözlük, XI. yüzyılda Araplara Türkçe öğretmek amacıyla düzenlenmiştir. Bu tarihî yazıt, Kaşgarlı Mahmut'un hazırladığı “Dîvân-u Lugâti't-Türk” sözlüğü olmuştur (Dîvân-u Lugâti't-Türk 1992). Bundan sonra XII-XVIII. yüzyıllar boyunca klasik Türk yazı dillerine ve tarihî lehçelerine ilişkin çoğunlukla yabancılarca yazılan dil bilgisi kitaplarında somut sözlük bölümleri de yer almıştır.

XIX. yüzyıldan başlayarak Türk yazı dilleri ve tarihî lehçelerinin karşılaştırmalı-etimolojik tercüme sözlükleri (Budagoff 1869, 1871; Radloff 1881-1911 vb.) düzenlenmiştir. Günümüzde ise söz konusu sözlüklerin hazırlanması ve yayımlanması büyük bir hız kazanmıştır, denebilir. Söz konusu sözlüklerden bazıları aşağıdakilerden ibarettir (Räsänen 1969-1971; Clauson 1972 vb.).

Türk sözlükçülüğünün temel Ana bölümünü oluşturan ve Türk yazı dillerinin kelime hazineleri üzerine yapılan çeşitli açıklamalı, izahlı, imlâ, terminoloji, derleme, tarama vb. sözlüklerinin hazırlanması çalışmaları, XX. yüzyılın başlarından beri hız kazanmıştır. Söz konusu sözlüklere örnek olarak aşağıdakiler gösterilebilir (Türkmen Diliniñ Sözlüğü 1962; Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti 1984, 1980, 1983, 1987; Kazak tilinin Tüsındırme Sözdıǵı

1974, 1978, 1980, 1982, 1983, 1985, 1986; Uzbek Tilinin İzoxli Luğati 1981; Azərbaycan Dialektoloji Lüğəti 1999, 2003; Türkçe Sözlük 2005 vb.).

Türk yazı dillerinin akraba olmayan dillerle çeşitli eşzamanlı tercüme sözlüklerinin düzenlenmesi çalışmaları da Türk sözlükçülüğünün çok büyük pratik öneme ve eski bir geleneğe sahip olan temel alanlarından üçüncüsüdür. Söz konusu sözlüklere örnek olarak aşağıdakiler gösterilebilir (Azərbaycanca-Rusca Lüğət 1965; Kırğızça-Orusça Sözdük 1965; Türkmençe-Rusça Sözdük 1968; Karaimsko-Russko-Polskiy Slovar 1974; Rusça-Türkçe Sözlük 1972, Türkçe-Rusça Sözlük 1977; Rusca-Azərbaycanca Lüğət 1982, 1975,1978; Rusça-Türkmence Sözlük 1981, 1987; Karaçay-Malkar-Orus Sözlük 1989 vb.)

Yukarıda belirtilen sözlükler üzerine tarafımızdan bir makalemizde ayrıntılı olarak bilgi verilmektedir (Musaoğlu 2004a:276-282).

Türk sözlükçülüğünde XI. yüzyıldan beri yapılmış olan tüm sözlük çalışmalarını, içerik ve yöntem bakımından karşılaştırmalı **etimolojik-tercüme, açıklamalı-betimlemeli, akraba olmayan dillerle diller arası-eşzamanlı** tercüme ve yakın ve en yakın akraba dillerle ise **karşılaştırmalı nitelikli aktarmalı-açıklamalı** sözlükler olarak dört grupta sınıflandırmak mümkündür. Türk sözlükçülüğünde karşılaştırmalı nitelikli etimolojik ve eşzamanlı tercüme, açıklamalı-betimlemeli ve diller arası-eşzamanlı tercüme sözlük çalışmaları bu gün de devam ettirilmektedir. Bunun yanı sıra 1990'lı yıllarda tüm Avrasya'da ve Türk Dünyasında dil ortamının değişmesi, Türk yazı dillerinin bir çoğunun resmî devlet dili statüsüne kavuşması, Türk Cumhuriyetleri ve toplulukları arasındaki ekonomik-kültürel ilişkilerin ise giderek küreselleşmesi ve Ortak bir Türkçe ihtiyacının ortaya çıkması sonucunda Türkçe karşılaştırmalı nitelikli eşzamanlı-etimolojik tercüme sözlüklerinin söz konusu **aktarmalı-açıklamalı** alanı net olarak belirlenebilmekte ve bu alana uygun bazı yeni çalışmaların yapılması da gündeme gelmektedir (Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü 1992; Türkmence-Türkçe Sözlük 1995; Tatarca-Türkçe Sözlük 1997, Türkçe-Tatarca Sözlük 1998; Altayça-Türkçe Sözlük 1999; Türkçe-Kırğızca Sözlük 2005 vb.).

2. Türkçe Aktarmalı-Açıklamalı Sözlükler

Türk dilinin çağdaş leksikal ve leksikal-gramatikal varlığının eşzamanlı olarak sözlüksel betimlenmesinin, her şeyden önce Oğuz-Karluk-Kıpçak ve Kırğız-Yenisey dil-diyalekt gruplarındaki çağdaş yazı dillerinin kullanımlarıyla normlaşan, varyantlaşan, mecazileşen ve buna bağlı olarak da deyimleşerek kalıplaşan vb. özelliklerine göre yapılabileceğinin inancındayız. Nitekim Türkçenin aktarmalı-açıklamalı sözlük çalışmaları da (Şimdiye kadar yapılan uygun çalışmalar söz konusudur.) genellikle Oğuz-Karluk-Kıpçak ve Kırğız-Yenisey dil-diyalekt gruplarında yer alan yazı dillerinin kullanımları üzerine hazırlanan iki dilli sözlüklerle devam ettirilmektedir. Türk yazı dilleri üzerine bundan sonra da yapılacak söz konusu yeni çalışmalar, içeriğine göre iki grupta, aşağıdaki şekilde sıralanabilir: 1) Çağdaş Türk yazı dillerinin kelime hazinesinin leksik ve leksik-gramatikal varlığını, mecazileşen tamlamaları ve deyimleşen dil-kullanım kalıplarıyla içeren iki veya ikiden daha fazla yazı dilli **genel karşılaştırmalı ve aktarmalı-açıklamalı eşzamanlı sözlükler: Türkçe ve akraba olmayan dillerin eşzamanlı iki veya üç dilli sözlükleri; eşzamanlı aktarmalı Türk yazı dilleri sözlükleri** 2) **Özel aktarmalı-açıklamalı eşzamanlı sözlükler: Atasözleri, deyimler, yeni kelimeler, terimler, alıntı kelimeler sözlükleri; fiil**

sözlükleri; isim sözlükleri, eş anlamlı, zıt anlamlı kelimeler sözlükleri; iki dilli, üç dilli farklı kelimeler ve yalancı eşdeğerler sözlükleri vb.

Türkçenin genel aktarmalı-açıklamalı eşzamanlı sözlüklerinde herhangi bir akraba olmayan dilde (Rusça, Almanca, İngilizce vb.), Türk yazı dilleri kelime hazinesinde yer alan çeşitli sözcüklerin, deyimlerin ve ya mecazileşmiş dil birimlerinin tercümelerinin verilmesine artık ihtiyaç yoktur. Çünkü Türkçe lehçeleriyle ve yazı dilleriyle **bir bütün dil olgusu** özelliğini hâlâ muhafaza ettiğinden, bu büyük dilin leksik-gramatikal varlığının mecazileşerek ayrı ayrı anlam çeşitlerini ifade eden dil-kullanım birimlerinin (sabitleşen tamlamalar, sözdizimsel yüklemlemeler, tümleşmeler vb.) her yönüyle betimlenmesi, her şeyden önce onun kendi iç kurallarına göre, söz konusu dil birimlerinin aktarmalı açıklanmasıyla yapılmalıdır. Bunun yanı sıra çağdaş Türk dilindeki normlaşan ve varyantlaşan leksik, leksik-gramatikal birimler, mecazileşen tamlamalar ve kalıplaşan deyimler, aktarmalı-açıklamalı sözlüklerde geleneksel Türkoloji'deki gibi, sadece Türkçenin bilinen sondan eklemelilik prensibine göre betimlenmemelidir. Söz konusu sözlüklerde leksik, leksik-gramatikal sözcükler ve anlatım bakımından mecazileşerek kelimeleşen dil birimleri, çağdaş Türk yazı dillerindeki diğer bütün kelime yapımı olanaklarının da göz önünde bulundurulmasıyla belirlenmelidir. Dolayısıyla genel Türk dilinde **analitik** (çözümlemeli birleşiklik) yöntemle, yani **kelime birleşikliğiyle** ve **fonomorfolojik yöntemle**, yani **ünlü-ünsüz değişkenlikleriyle** de kelime yapımının söz konusu olduğu ve Türkçenin eklemeli sisteminin yanı sıra, analitiklik-bükümlülük özelliklerini de taşıdığı bundan sonra göz ardı edilmemelidir (Musaoğlu 2004a: 276-279).

Türkçenin yazı dilleri ve tarihî lehçeleriyle kelime hazinesinin karşılaştırmalı olarak aktarmalı-açıklamalı betimlenmesi çalışmaları, çeşitli eşzamanlı-tercüme sözlüklerinin düzenlenmesiyle XI. yüzyılda başlatılmıştır. XIX. yüzyıldan itibaren söz konusu sözlükçülük, yeni bir ivme kazanmış ve XX. yüzyılın sonlarına doğru çeşitli karşılaştırmalı etimolojik tercüme sözlükleri hazırlanmıştır. XXI. yüzyıla girerken Türk yazı dillerinin kendi eklemeli sisteminin analitiklik-bükümlülük özelliklerine göre düzenlenecek aktarmalı-açıklamalı sözlüklerinin yapılmasına ihtiyaç vardır (Musaoğlu 2004: 281-282).

2.1. Türkçe-Azerice Aktarmalı-Açıklamalı Sözlüğün Düzenlenme İlkeleri

Söz konusu iki yazı dilli aktarmalı-açıklamalı sözlük, içeriğine göre aşağıdaki şekilde düzenlenebilir:

1. Madde başı kelimelerin türleri, kökenleri, ağızlardaki kullanımları ve terimlerin ait oldukları alanlarının yanı sıra, sözcüklerin hangilerinin **yeni kelime** olduğunun da gösterilmesi;

2. Her iki yazı dilinde aynı olan kelimelerin yazım şekillerinin gösterilmesi (acıtmak>acıtmaq, açık sözlü>açıqsözlü, açık seçik>açıq-seçik vb.), anlamlarının kısaca açıklanması; kelimelerin Türkiye Türkçesinde olan ama Azerbaycan Türkçesinde bulunmayan veya tam tersi, anlamlarının ve birden fazla anlamlarının betimlenmesi. Söz gelimi: 'Acıtmak>acıtmaq' kelimesi, birincil "acılık vermek, acılaştırmak" leksikal-anlamsal alanıyla her iki yazı dilinde birbirine uygun düşmektedir. Bunun yanı sıra 'acıtmak>acıtmaq' kelimesinin söz konusu yazı dillerinde farklı olan leksik-anlamsal kullanım çarparları da bulunmaktadır. Şöyle ki; Türkiye Türkçesinde söz konusu kelimenin "ağrı ve sızı duymasına sebep olmak" (Türkçe Sözlük, I, s.10) olarak ifade ettiği ikincil bir leksik-gramatikal

(homonomik; eşsesli bir kelime biçimi olarak) çaları da vardır. Oysa Azerbaycan Türkçesinde Türkiye Türkçesindeki söz konusu ikinci anlam, diğer bir leksik-sözlüksel birimle, yani ‘ağrıtmak’ sözcüğüyle ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra Azerbaycan Türkçesinde söz konusu kelimenin birincil leksik-anlamsal anlamına paralel olarak, ikincil bir ‘sinirlendirmek>kızdırmak’ homonomik anlamı da bulunmaktadır. Türkiye Türkçesindeki “**mayalamak**” sözcüğünün karşılığı olarak ise Azerbaycan Türkçesinde söz konusu kelimenin birincil anlamının çaları kullanılmaktadır: Turşutmaq, qıcqırtmaq, acıtma qatıb yetişdirmək. **Xəmiri acıtmaq** (Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, I, s. 163.)

3. Türkiye Türkçesinde kullanılan ama Azerbaycan Türkçesinde aynı leksikal karşılığı bulunmayan kelimelerin Azerbaycan Türkçesindeki uygun sözlüksel karşılıklarının belirlenmesi ve karşılığı bulunmayan kelimelerin anlamlarının açıklanması. Söz gelimi: **Anahtar>açar; Acındırmaq: təəssüf doğurmaq, şəfqət doğurmaq; Açılım: açılma işi, gelişme; meyletmek** gibi.

4. Türkçe Sözlük’te eş sesli (homonim) olarak belirlenen birçok kelime, madde başı kelime olarak verilmiştir. Kaynakları ve anlamları farklı olan söz konusu kelimelerin anlamları (saf (I), saf (II), boy (I), boy (II) vb. biçiminde), birbirinden ayrılarak açıklanmıştır. Türkiye Türkçesi-Azerbaycan Türkçesi Aktarmalı-Açıklamalı Sözlüğünde de söz konusu kelimelerin anlamlarının Azerbaycan Türkçesindeki uygun anlamsal-sözlüksel karşılıklarının verilmesiyle açıklanması;

5. Bazı eş sesli (homonim) kelimelerin Türkçe Sözlük’te ve Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü’nde madde başı kelimeler olarak verilmesinde farklar vardır. Söz gelimi **top** kelimesi, Türkçe Sözlük’te çok anlamlı kelime olarak, Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü’nde ise eş sesli (homonim) bir kelime olarak yer almaktadır. Benzeri kelimelerin söz konusu sözlükte madde başında değil, madde içerisinde eş ses. (eş sesli) veya hom. (homonim) kısaltmalarıyla verilmesi; eş sesli kelimelerin Türkiye Türkçesinde bulunmayan anlamsal-yapısal varyantlarının ve birden fazla leksik anlamlarının gösterilmesi: **Top** kelimesinin ifade ettiği birincil leksik-anlamsal alanın spor oyunlarında kullanılan bir aletin adıyla bağlı olduğunun ve hem Türkiye Türkçesinde hem de Azerbaycan Türkçesinde söz konusu kelimenin “**gülle veya şarapnel atan büyük, ateşli silah**” ve “**kumaş, kağıt**” gibi şeylerin belli miktardaki “**bağı, ferde**” gibi ikincil ve üçüncül leksik-anlamsal alanları da bildirdiğinin belirlenmesi; bunun yanı sıra ‘**top**’ kelimesinin gösterilen leksik-anlamsal anlamlarına bağlı olarak, Türkiye Türkçesindeki ve Azerbaycan Türkçesindeki farklı kullanım çalarının betimlenmesi. Söz gelimi Türkiye Türkçesinde Azerbaycan Türkçesinden farklı olarak, ‘**top**’ kelimesinin söz konusu birincil leksik anlamına bağlı olarak bazı alet adlarını ifade ettiğinin gösterilmesi (**kantarın topu, saatin topu** gibi); Azerbaycan Türkçesinde ise Türkiye Türkçesinden farklı olarak, ‘**top**’ kelimesinin söz konusu birincil leksik anlamının bir çalarının takı edatıyla veya sıfatla türeyen ve bir kelime grubu olarak deyimleşen dil biriminin mecazileşmiş birleşeni yerinde olduğunun belirlenmesi. Söz gelimi: **Top kimi (sağlam)** > sağlıklı; gerek Türkiye Türkçesinde, gerekse Azerbaycan Türkçesinde ‘**top**’ kelimesinin birincil leksik anlamının bir çalarının birleşmesiyle deyimleşen ‘**top gibi gürlemek, top gibi patlamak; top kiki açılmak, top kiki partlamak**’ gibi dil birimlerinin kullanılmasındaki herhangi bir farklılığın bulunmadığının gösterilmesi vb.

6. Her iki Oğuz grubu Türk yazı dilinin kelime hazinesinde eş anlamlı kelimeler olarak bilinen ama hem kullanım sıklığına, hem de kullanım alanlarına göre

farklılaşan sözcüklerin Türkçe Sözlük'teki madde başı sırasına göre belirlenmesi. Söz gelişi: **Açıkçası is. açığı, doğrusu; Açık elli sıf. əliaçıq; Açık ellilik is. əliaçıqlıq; Açık kalpli sıf. açıq ürəkli; Açık kalplilik is. Açıqürəklilik; Açım, açış is. açılış vb.** (Musaoğlu 2004: 279-281).

KISALTMALAR

açık.	açıqlama	açıqlama
avto.	avtomobil	otomobil
anat.	anatomiya	anatomi
antrop.	antropologiya	antropoloji
Ar.	ərəb	Arap
arxit.	arxitektura	mimarlık
ask.	asker işi	asker
astr.	astronomiya	astronomi
b. e. ə.	bizim eradan əvvəl	milat'tan öncə
bağ.	bağlayıcı	bağlaç
biol.	biologiya	biyoloji
biokim.	biokimya	biyokimya
bot.	botanika	botanik
coğr.	coğrafiya	coğrafi
e. s.	eramızdan sonra	milat'tan sonra
Edil.	məchul	edilgen
Ed.	ədəbiyyat	edebiyat
eş.	omonim	eşsesli
geol.	gelogiya	jeoloji
geom.	geometriya	geometri
is.	isim	isim
kar.	qarşılığı	karşılığı
hlk.	danışiq dilində	halk ağzında
qram.	qrammatika	gramer
dan.	danışiq dilində	halk ağzında
dən.//den.	dənizçilik	denizçilik
dial.	dialektologiya	dialektoloji
dipl.	diplomatiya	diplomasi
v.s	və sairə	vesaire, vb.
zool.	zoologiya	zooloji
b.//bkz.	baxın	bakınız
q.	qarğış	kargış
komp.	kompyuter	bilgisayar
cəm. ş.	cəm şəkli	çoğul şekli
linq.	linqvistika	lengüistik
riy.//mat.	riyaziyyat	matematik
meteor.	meteorologiya	meteoroloji
məs.	məsələn	örneğin

mif.//mit.	mifologiya	mitoloji
mus.	musiqi	müzik
məc.//mec.	məcəz məna	mecaz anlam
nsz.	təsirsiz feil	nesne almayan fiil
ped.	pedaqoqika	pedagoji
poliqr.	poliqrifiya	matbaaçılık
psixol.//psikol.	psixologiya	psikoloji
sosiol.	sosiologiya	sosyoloji
s.	sifət	sıfat
tar.	tarix	tarih
tex.//tek.	texnika	teknik
texnol.	texnologiya	teknoloji
hüq.	hüquq	hukuk
Far.	fars	Fars
farm.	farmokologiya	farmokoloji
fiz.	fizika	fizik
fiziol.	fiziologiya	fizyoloji
f.	feil	fiil
fəl.//fel.	fəlsəfə	felsefe
Fr.	fransız	Fransız
kim.	kimya	kimya
şaxm.	şaxmat	satranç
zf.	zərf	zarf
var.	variant	varyant

□ İşareti, sabit birləşməli kəlimə kalıplarına, ◇ işareti isə deyimlərə işarət etməkdir.

TÜRK ALFABESİ		AZERBAIJAN ALFABESİ	
Aa	Mm	Aa	Qq
Bb	Nn	Bb	Ll
Cc	Oo	Cc	Mm
Çç	Öö	Çç	Nn
Dd	Pp	Dd	Oo
Ee	Rr	Ee	Öö
Ff	Ss	Əə	Pp
Gg	Şş	Ff	Rr
Ğğ	Tt	Gg	Ss
Hh	Uu	Ğğ	Şş
İi	Üü	Hh	Tt
İi	Vv	Xx	Uu
Jj	Yy	İi	Üü
Kk	Zz	İi	Vv
Ll		Jj	Yy
		Kk	Zz

Türkiye Türkçesinde ve Azerbaycan Türkçesinde Biçimce Aynı, Anlamca Farklılıkları Bulunan Ortak Sözcükler (Yalancı Eşdeğerler)

Sözlüğünün Düzenlenme İlkeleri

Eşzamanlı Aktarmalı-Açıklamalı Türkiye Türkçesi-Azerbaycan Türkçesi Sözlüğünün düzenlenmesi, Türkçenin (Türkiye Türkçesinin ve Azerbaycan Türkçesinin) hem eğitimine ve öğretimine hem de sözvarlığının zenginleşmesine ve sözcüksel ve deyimbilimsel kullanım olanaklarının genişlemesine büyük katkı sağlar, diye düşünüyoruz. Bu sözlüğü oluşturacak sözvarlığının önemli bir kısmını, Türkiye Türkçesinde ve Azerbaycan Türkçesinde kullanılan biçimce aynı, anlamca farklılıkları bulunan ortak sözcüklerimiz, dolayısıyla yalancı eşdeğerler oluşturmaktadır. Türkiye Türkçesinde ve Azerbaycan Türkçesinde kullanılan söz konusu ortak sözcüklerin anlam alanları ve kullanım olanakları birbirinden bağımsız olarak gelişmiş ve büyük bir ölçüde genişlemiştir. Bundan dolayı Türkçenin işlevselliğini arttıran ve sözvarlığını zenginleştiren benzeri sözcüksel-anlamsal gelişmelerin sözlüksel olarak saptanması ve çağdaş Avrasya Türkçelerinin edebi kullanımları ve teknolojik olanaklarla aktarımları ekseninde, ortak bir Türk dilinin veya Avrasya Türkçelerinin kullanımı, eğitimi ve öğretimi doğrultularında betimlenmesi gerekmektedir. Böyle bir sözcüksel-anlamsal ortak sözlüğün düzenlenme ilkelerini belirlemek için, Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi Sözlüklerindeki “A” harfi ile başlayan 144 ortak sözcüğün anlam alanlarını inceledik. Bunun sonucunda *Türkiye Türkçesinde ve Azerbaycan Türkçesinde Biçimce Aynı, Anlamca Farklılıkları Bulunan ve Yaklaşık Üç Bin Sözcükten Oluşacak Ortak Sözcükler Sözlüğünün Düzenlenme İlkelerini* aşağıdaki sıralamayla belirledik:

ÖRNEKLEM 1

1. **Aynı anlam alanlarına sahip olanlar:** Her iki yazı dilinde aynı anlam alanlarına sahip ortak sözcüklerde; benzer anlam alanlarının, dolayısıyla somut ve gizil sözcüksel-anlamsal varyantların ve sözlüksel eşesliliğin oluşunu sağlayan farklı anlam alanlarının temel sözcüksel-anlamsal modelleri: 0. Açmak/açmaq; ağır; ağız; ağızlık/ağızlıq; almak/almaq; aşırma; atmak/atmaq; aydınlık/aydınlıq; ayak/ayaq vb.

1.1. Söz konusu sözcüksel yuvalardaki ortak anlamlardan birinin, sözcüksel-anlamsal varyant veya varyantlar olarak yazı dillerinden birinde veya ikisinde de oluşturduğu sözcüksel çokanlamlılık modeli: 0.1.

1.1.1. Türkiye Türkçesinde, Azerbaycan Türkçesiyle aynı veya farklı anlam alanı ve alanlarının yanı sıra, ayrıca bir sözcüksel-anlamsal varyanta sahip ortak sözcükler: 0.1.1. Acı; aciz; adaklı/adaxlı; anlamak/anlamaq; anlaşma; anlayış; atışma; ayaklanma/ayaqlanma; aydınlanmak/aydınlanmaq.

1.1.1.1. Türkiye Türkçesinde, Azerbaycan Türkçesiyle aynı veya farklı anlam alanı ve alanlarının yanı sıra, sözcüksel-anlamsal varyantlar sıralamasına sahip ortak sözcükler: 0.1.1.1.; 0.1.1.2.; 0.1.1.3. Acımak/acımaq; ağırlık/ağırlıq; akraba/əqrəbə; aksak/axsaq; aldanmak/aldanmaq; alev/alov; arpacık/arpacıq; arpalık/arpalıq; askı/asqı; ateş/atəş; atış; atkı/atqı; atlamak/atlamaq; avcı/ ovçu; avunmak/ovunmaq vb.

1.1.2. Azerbaycan Türkçesinde, Türkiye Türkçesiyle aynı veya farklı anlam alanı ve alanlarının yanı sıra, ayrıca bir sözcüksel-anlamsal varyanta sahip ortak sözcükler: 0.1.2. Aqibət/akıbet; açlıq/açlık; ağılatmaq/ağılatmaq; aldırmaq/aldırmaq; avadanlıq/avadanlıq; ayaqaltı/ayaqaltı; ayaqlanmaq/ayaqlanmaq vb.

1.1.2.1. Azərbaycan Türkçesinde, Türkiye Türkçesiyle aynı veya farklı anlam alanı ve alanlarının yanı sıra, sözcüksel-anlamsal varyantlar sıralamasına sahip ortak sözcükler: 0.1.2.1.; 0.1.2.2.; 0.1.2.3. Acıtmak/acıtmak; ağarmak/ağarmak; ağartmak/ağartmak; aparmak/aparmak; ağır; ağırmaq/ağırmaq; aşırılmaq/aşırılmaq; aşırmaq/aşırmaq; ayıltmaq/ayıltmaq vb.

1.2 Aynı anlam alanlarına ve sözcüksel-anlamsal varyantlara sahip ortak sözcüklerde; her iki yazı dilinde veya birinde farklı anlam alanlarının, dolayısıyla eşselsliliğin(Yun. Homonymia--tekadlılık) oluşu modeli: 0.2. Aba; ağız; alıcı; aşık/ aşık; atlanmaq/atlanmaq vb.

1.2.1. Türkiye Türkçesinde, Azərbaycan Türkçesiyle aynı veya farklı anlam alanı veya alanlarının yanı sıra, ayrıca bir anlam alanına sahip ortak sözcükler: 0.2.1. Akide/əqidə; alay vb.

1.2.1.1. Türkiye Türkçesinde, Azərbaycan Türkçesiyle aynı veya farklı anlam alanı ve alanlarının yanı sıra, anlam alanları sıralamasına sahip ortak sözcükler: 0.2.1.1.; 0.2.1.2.; 0.2.1.3. Asma; avara; azap/əzab; azmak/azmaq vb.

1.2.2. Azərbaycan Türkçesinde, Türkiye Türkçesiyle aynı veya farklı anlam alanı ve alanlarının yanı sıra, ayrıca bir anlam alanına sahip ortak sözcükler: 0.2.2. Ağac/ağac; ağı; alışık/alışık; asılmaq/asılmak; asmaq/asmak; atlama; ayırım; azad/azat vb.

1.2.2.1. Azərbaycan Türkçesinde, Türkiye Türkçesiyle aynı veya farklı anlam alanı ve alanlarının yanı sıra, anlam alanları sıralamasına sahip ortak sözcükler: 0.2.2.1.; 0.2.2.2.; 0.2.2.3 vb. ("A" harfi ile başlayan ortak sözcük örneği yok.)

2. **Aynı anlam alanlarına sahip olmayanlar:** Her iki yazı dilinde aynı anlam alanlarına sahip olmayan ortak sözcüklerde; benzer anlam alanlarının, dolayısıyla sözcüksel-anlamsal varyantların oluş modeli: 0.3. Ağa; ağızdolusu; ağızlamak/ağızlamak; ağızlaşmak/ağızlaşmaq (nsz -le; işteş); ahır/axur; alçı; Allahlık/Allahlıq; araba vb.

2.1. Türkiye Türkçesinde, Azərbaycan Türkçesindeki anlam alanı veya alanlarından farklı, ayrıca bir anlam alanına sahip ortak sözcükler: 0.3.1. Ata vb.

2.1.1. Türkiye Türkçesinde, Azərbaycan Türkçesindeki anlam alanı veya alanlarından farklı anlam alanlarına sahip ortak sözcükler: 0.3.1.1.; 0.3.1.2.; 0.3.1.3. Alışkanlık/alışkanlıq vb.

2.2. Azərbaycan Türkçesinde, Türkiye Türkçesindeki anlam alanı veya alanlarından farklı, ayrıca bir anlam alanına sahip ortak sözcükler: 0.3.2. Aşçı vb.

2.2.1. Azərbaycan Türkçesinde, Türkiye Türkçesindeki anlam alanı veya alanlarından farklı anlam alanlarına sahip ortak sözcükler: 0.3.2.1.; 0.3.2.2. Asmalıq/asmalık, ayaqlamaq/ayaklamak.

ÖRNEKLEM 2

Sözlük, Türkiye Türkçesi ve Azərbaycan Türkçesi Sözlükleri temelinde düzenlenmiştir. Kısaltmalar söz konusu sözlüklerden alınmıştır. Sesbilgisel olarak farklı biçimlerde gerçekleşen ortak sözcüklerin varyantları, her iki yazı diline göre yazılmıştır: Ağızlık/ağızlıq; akraba/əqrəba; atlanmaq/atlanmaq vb.

Türkiye Türkçesinde ve Azərbaycan Türkçesinde biçimce aynı, anlamca farklılıkları bulunan ortak sözcükler, anlam alanları farklılığına göre iki gruba bölünmektedir:

Aynı Anlam Alanlarına Sahip Olanlar;

Aynı Anlam Alanlarına Sahip Olmayanlar.

I. Türkiye Türkçesinde ve Azerbaycan Türkçesinde 0. rakamı ile işaretlenen, aynı anlama veya anlamlara sahip ortak sözcüklerin iki sözcüksel-sözlüksel modeli belirlenmiştir:

Sözcüksel Çokanlamlılık Modeli: 0.1.

Sözcüksel Eşseslilik Modeli: 0.2.

Birinci modele göre belirlenen ve benzer anlam alanlarını ifade eden sözcüksel-anlamsal varyantlar, yazı dillerine göre iki gruba bölünmektedir:

A. Türkiye Türkçesi Örneği: 0.1.1.

B. Azerbaycan Türkçesi Örneği: 0.1.2.

Her iki örnelemeye göre belirlenen sözcüksel-anlamsal sözcük varyantları, sayısına bağlı olarak 0.1.1.1., 0.1.1.2., 0.1.1.3.; 0.1.2.1., 0.1.2.2., 0.1.2.3. vb. rakamlarla işaretlenmiştir.

İkinci modele göre belirlenen ve farklı anlam alanlarını ifade eden eşsesli ortak sözcükler de iki gruba bölünmektedir.

A. Türkiye Türkçesi Örneği: 0.2.1.

B. Azerbaycan Türkçesi Örneği: 0.2.2.

Yukarıda belirtilen rakamlarla işaretleme burada da söz konusudur: 0.2.1.1., 0.2.1.2., 0.2.1.3.; 0.2.2.1., 0.2.2.2.; 0.2.2.3. vb.

II. Aynı anlam alanına veya alanlarına sahip olmayan ortak sözcükler modeli 0.3. rakamları ile işaretlenmiştir. Rakamlarla işaretlemedeki sıralama burada da söz konusudur:

A. Türkiye Türkçesi Örneği: 0.3.1.; 0.3.1.1., 0.3.1.2. vb.

B. Azerbaycan Türkçesi Örneği: 0.3.2.; 0.3.2.1, 0.3.2.2. vb.

Kimi ortak sözcük modellerinde örnekler azdır. Bir örneklendirmede ise örnek getirilmemiştir. Söz konusu durum, Sözlüğün her iki yazı dilinde henüz “A” harfi ile başlayan sözcükleri içermesiyle ilintilidir. Sözlükte diğer harflerle başlayan ortak sözcükler betimlenirken, tüm örneklendirilmelere ilişkin sözcüksel-anlamsal varyantlar ve farklı anlamlı eşsesli sözcükler yerini bulacaktır.

Türkiye Türkçesinde ve Azərbaycan Türkçesinde Biçimce Aynı, Anlamca Farklılıkları Bulunan Ortak Sözcükler (Yalancı Eşdeğerler) Sözlüğü Denemesi

A

1. **Aba** is. Ar. **Aba** 0. Giysi türü; 0.1.1. Yünden hazırlanmış kumaş. Bu kumaştan dikilmiş giysi; 0.2. Ebeveyn; ata, atalar, ata-baba □ Abavü-əcdad: ata-babalar, əcdad, nəsil, babalar; 0.2.1. Abla.

2. **Acı** is. ve s. **acı** 0. Acı: *acı ilaç; acı soğan* 0. Ağrı; 0. Hoşa gitmeyen// Xoşa gəlməyən; □ **Acı söylemek – acı danışmaq**; □ **Acı çekmek//çəkmək** 0. is. mec. Ağrı, azar (hastalık), yorğunluq hissi; 0.1.1. Renk için, koyu.

3. **Acımak** nsz. **acımaq** 0. Acılaşmak; acı olmak 0.1.1.1. üzülmək; 0.1.1.2. Bir şeyi vermeye kıyamamak veya verdiği, elden çıkartdığına üzülmək: *Çantayı yitirdiğime acımam, ama içinde evrağım vardı – Çantanı itirdiyimə görə təəssüflənmirəm, ama içərisində sənədim vardı*. 0.1.2. Təəssüflənmək, heyfslənmək.

4. **Acıtmak** f. **acıtmaq** 0. Acılık vermek//acılaşdırmaq; 0.1.1. Ağrı ve sızı duymasına sebep olmak; 0.1.2.1. Turşutmaq, qıcqırtmaq, acıtma qatıb yetişdirmək (hamuru mayalamak); 0.1.2.2. İncitmək, acığını tutdurmaq (Sinirləndirmək).

5. **Aciz** is. Ar. **aciz** 0. Gücsüzlük//aciz olma vəziyyəti; 0.1.1. Birinin borcunu vaktinde ödəyememesi durumu: □ **Acz içinde olmak – gücü çatmamaq**; □ **Acze düşmek-çarəsiz qalmaq**.

6. **Açlık** is. **açlıq** 0. Aç olma durumu//yeməyə ehtiyac hissi; 0. Kıtlık//ərzaq yoxluğu; 0.1.2. ♦ Açlıq elan etmək – ölüm orucu tutmaq.

7. **Açmak** (-i) **açmaq** 0. Bir şeyi kapalı durumdan kurtarmak//qapalı bir şeyin qapağını və s.-ni qalddırmaq; 0. Örtülmüş, kapanmış bir şeyi açmaq//açmaq; *Çantayı açmaq-çantanı açmaq*; 0. Delmek//deşmək 0. Genişletmek//böyütmək: **Anıtın çevresini açmak** – abidənin ətrafını genişlətmək; 0. Temelini atmaq//əsasını qoymaq; Okul açmaq – məktəb açmaq; 0. Tıkalı bir şeyi bu durumdan kurtarmak veya bir düzeni, bir aygıtı çalışır duruma getirmək//axış və ya işləməsi dayandırılmış bir şeyin axıb getməsinə və ya işləməsinə yol vermək, imkan vermək; Radyoyu açmaq//radionu açmaq; 0. Başlamak//işə salmaq; 0. Yakışmaq//gözəl göstərmək və ya sevindirmək, həvəsləndirmək: *Bu renk odayı açtı – Bu rəng otağı gözəlləşdirdi; Burası beni açmadı, başka yere gidelim – Bura heç məni açmadı, başka bir yere gedək*; 0. Bir konuyla ilgili konuşmak//söhbət açmaq; 0. Sırrını açmaq// birldirmək: ♦ *Açtı ağzını, yumdu gözünü-Ağzını açıb gözünü yummaq* 0. Güllənmək//çiçəklənmək: *Ağaçlar gül açmıştır//Ağaçlar gül açmışdır*; 0.1.1.1. Rengin koyuluğunu azaltmaq: *Bu boyayı biraz daha açmalı//Bu boyanı bir az daha açıq hala gətirməli*; 0.1.1.2. Yapmaq, düzenləmək//təşkil etmək, həyata keçirmək: *Yarışma açmaq//Yarış təşkil eləmək*; 0.1.1.3. Ayırmak//ayırmaq: *Senin için üst katta bir oda açtık//Senin üçün yuxarı mərtəbədə bir otaq ayırdıq*; 0.1.2. məc. Ürəyinə yatmaq, sevindirmək//hoşuna gitmək: *Bu söhbət məni açmadı//Bu sohbət hoşuma gitmedi* ♦ **Açıb ağartmaq** – gün yüzünə çıxarmak.

8. **Ad** is. **ad** 0. İsim// doğrulduğu zaman adama verilən şəxsi isim; 0. ün//söhrət; 0. Ad almak; ad verilmək vb. □ **Ad çekmek//püşk atmaq**: 0.1.1. gr. İsim.

9. **Ada** is. **ada** 0. Dört tarafı su olan kara parçası//dörd bir tərəfi su ilə çevrili torpaq parçası; 0.1.1.1. Kaldırım taşıyla ayrılmış alan//şose yolu üzərində sola dönmələri

təmin edən, sağ tərəfdə və ya yolun ortasında yer tutan səki daşlarıyla ayrılmış sahə; 0.1.1.2. Çevresi yollarla belirlənmiş olan arsa// ətrafı yollarla ayrılmış olan bir sahə və ya belə bir sahənin üzərindəki tikintilər. □ *Ada kimi gəmi* – çox böyük gəmi.

10. **Adaklı s. adaxlı** 0. Nişanlı; adaxlanmış; 0.1.1. Adağı olan, adak adanmış olan//nəziri olan.

11. **Afet** is. Ar. **afət** 0. Felaket//bəla; 0. *mec.* Çok güzel kadın//dərbər; 0.1.1.1. Doğanın yol açdığı yıkım//zəlzələ, sel kimi təbiət hadisələri nəticəsində ortaya çıxan fəlakət; 0.1.1.2. Çok kötü//pis; 0.1.2. *məc.* Çox zirək//uyanık.

12. **Ağa** is. **ağa** 0.3.1.1. Kırşal kesimde geniş toprakları olan, sözü keçən, varlıklı kimse//torpaq sahələri olan, varlı kişilər; 0.3.1.2. Halk arasında sayılan və sözü keçən erkeklərə verilen ad; 0.3.1.3. Büyük kardeş//qardaş; 0.3.1.4. Okuryazar olmayan yaşlı kişilerin adlarıyla birlikdə kullanılan san//oxuyub-yazmağı bilməyən yaşlı adamların adlarıyla birlikdə işlədilən ad; 0.3.2.1. Keçmişdə varlılara, seydilərə verilən ad və ya ləqəb//eskiden zenginlere, din adamlarına verilən ad veya lakap; 0.3.2.2. Sahib, sahibkar; üstün durumda olan kişi.

13. **Ağac** is. və s. **ağac** 0. Uzun illər yaşayabilən bitki//budaqları və bərk gövdəsi olan çoxillik bitki; 0. Bu gibi bitkilerin gövdesindən və dallarından yapılan//ağacdən hazırlanan tir, dirək, taxta, şalban və s.; 0.1.1. Direk//dirək. ◇ **Ağac olmaq**: bir yerdə və ya ayaq üstə çox gözləmək; 0.2.1. Azərbaycan Türkçəsində Türkiyə Türkçəsindəki “baston” sözünün qarşılığı; Ələ götürülən əsa. *Əfsus, qocaldım, ağacım düşdü əlimdən.* ◇ **Ağaca dönmək** – bərkimək//sertləşmək; ◇ **Agac-ağaca qoymaq (gəlmək)** dalaşmaq//kavqa etmək.

14. **Ağaclı s. ağaclı** 0. Ağacı olan; 0.1.2. Əlində ağac olan. Ağaclı adam/insan, əli ağaclı.

15 **Ağalık** is. **ağalıq** 0. Ağa olma durumu//hakimiyyət, hökmranlıq; 0.1.1. Kibar və comertçə davranış//nəzakətlə rəftar etmək; 0.1.2. Böyüklük, başçılıq □ **Ağalıq etmək** – hakimiyyət sürmək, hökmranlıq etmək.

16. **Ağarmak (nsz.) ağarmaq** 0. Beyazlanmaq//ağ olmaq; 0. Aydınlanmaq//ışıqlanmaq; 0.1.2.1. Qarla örtülmək, qar basmaq//yerə qar düşmək; 0.1.2.2. Görünmək//görünmək, öz ağılığı ilə nəzərə çarpmaq// beyazlığı ilə diqqətləri çəkmək; 0.1.2.3. Saç- saqqala dən düşmək, çallaşmaq//saçları beyazlamak; 0.1.2.4. Rəngi getmək, bozarmaq//eskimek; 0.1.2.5. İrinləyib yetişmək//yaranın iyileşməsi; 0.1.2.6. Yetişib vaxtı ötmək//olgunlaşmaq; 0.1.2.7. *məc.* Üzünün rəngi qaçmaq//korkmak.

17. **Ağartmaq (-i) ağartmaq** 0. Beyazlatmaq//ağ rəngə boyamaq; 0. Soldurmaq, rəngini qaçırtmaq//rəngini yitirməyə nədən olmaq; 0. Sürtüb parıldatmaq//təmizləmək; 0.1.2.1. Üzünü köçürmək, təmiz yazmaq//temize çəkmək; 0.1.2.2. Aşkar etmək, açıb demək//açık söylemek.

18. **Ağı** is. **Ağı** 0. zehir//zəhər. □ **Ağıya düşmək** zəhərli bir şey yeyib zəhərlənmək. **Ağıya salmaq** – heyvanı zəhərli ot olan yerdə otarmaq//insana veya hayvana zəhərli şey yedirmək və içirmək; 0.1.1.1. Acı veren, çox etkileyen; 0.1.1.2. Çok sert, keskin; 0.1.2. *məc.* Çox acı şey haqqında//zakkum. *Ağzım o qədər acıdır ki, elə bil ağı yemişəm.* ◇ **İlana ağı verən**; 0.2.2. Ağı// ağıt// mərsiyə. Köhnə məişətdə arvadların ölü üstündə, ya da avazla söylədikləri yanıqlı sözlər.

19. **Ağıl** is. **ağıl** 0. Koyun və keçi sürülərinin gecelediyi, çit veya duvarla çevrili yer//içərisində mal-qara və qoyun saxlamaq üçün ətrafı tikan və ya ağaclarla çəpər çəkilərək və ya divar tikilərək hazırlanmış yer; 0.1.1.1. Bəzi yıldızların, özəlliklə ayın çevresində görülen

geniş ve aydınlık teker// halə 0.1.1.2. Bəzi görüntülərdəki çox işıqlı cisimleri çevreleyen işıqlı teker//halə.

20. **Ağılanmak** (nsz) **ağılanmaq** 0. Zəhirlənmək//zəhərlənmək; 0.1.2. *vulq.* yemək// zıkkımlanmaq.

21. **Ağır s. Ağır** 0. Tartıda çox çəken, hafif qarşısı// böyük çəkisi, vəznə olan (“yüngül”ün qarşılığı); 0. *mec.* Davranışları yavaş olan// ağırtərpənən; 0. Çapı, boyutları böyük//çox güclü təşvizi olan, döyüş üçün güclü vasitələri olan. *Ağır top*; 0. Çətin, güc //böyük zəhmət tələb edən// 0. Təhləkəli, təhəmmül edilməz. *Ağır xəbər*; 0. Sıkıntı verən, bənalıçı// pis iylənən, kəsəfətli. *Ağır hava*; 0. Kırıcı//xoşagəlməz, acı. *Ağır söz*; 0. Ağırbaşlı. ciddi // təkmiinli, vüqarlı. □ **Ağır durmaq//ağır olmaq**; 0. ◇ **Ağır gəlmək//ağır gəlmək**; ◇**Ağır işitmək** (vəya duymək) – ağır eşitmək; 0.1.1.1. ◇ **Ağır əksək yürümək** (vəya gitmək) – yavaş- yavaş gətmək; 0.1.1.2. ◇ **Ağır basmaq** – bir işdə daha təsirli olmaq; 0. ◇ Ağırına gitmək – ağır gəlmək; 0.1.2. Kök, yoğun, ətli-canlı; şişman.

22. **Ağırlaşmaq** (nsz) **ağırlaşmaq** 0. (hava) sıkıcı və bənalıçı bir durum olmaq//kəsifləşmək, dözülməz bir halə gəlmək; 0. Təhləkəli duruma gəlmək, fənaşmaq//pisləşmək: *Hasta ağırlaşdı –Xəstənin vəziyyəti pisləşdi*; 0. *mec.* Doğurması yaxlaşmaq, hamilə olmaq// ikicanlı olmaq; 0. Bozulmaya yüz tutmaq//xarab olmağa başlamaq; 0. Gücləşmək, zorlaşmaq//daha çətin olmaq, çətinləşmək. *Gecim şərtləri ağırlaşdı – Dolanacaq gədikcə ağırlaşır*; 0.1.1. (orqan üçün) Görevini yapamaz duruma gəlmək//vəzifəsini yerinə yetirə bilməmək; 0.1.2. Daha ağır olmaq, yükü, çəkisi çoxalmaq//ağırlığı çoğalmaq.

23. **Ağırlıq is. ağırlıq** 0. Ağır olma durumu, ağır şeyin halı (“yüngüllük” ziddi); 0. Ağırbaşlıq//vüqar, təkmin, ciddilik; 0. Sıkıntılı, bənalıçı durum//darıxdırıcı bir vəziyyət: *Havanın ağırlığı*; 0. Etki, baskı//ağırlıq hissi, təzyiq hissi; hiss etdirmək; 0.1.1.1. Dəğərli olma durumu//Dəyərli, qiymətli; *Hədiyyənin ağırlığı – hədiyyənin qiyməti* ; 0.1.1.2. *ask.* Orduda bir bölümün cəbhəhanəsi, yiyecək və digər eşyalardan ibarət olan yükləri; 0.1.1.3. Cəhizini hazırlamaq üçün damadın (kürekenin) gəlinə verdiyi para; 0.1.2.1 ◇ **Ağırlıq mərkəzi** -bir şeyin özü// məğzi, içeriği//mahyyəti. *Ağırlığını (ortaya) qoymaq* – Gücünü hiss etdirmək; 0.1.2. 2. *id.* Ağır şey, yük. Ağırlıq qaldıran //halterci;

24. **Ağız is. ağız** 0. Yüzde, avurtlarla iki çənə arasında, səs çıxartmaya, soluk alıp verməyə və bəsinləri içinə almaya yarayan boşluq//insan və heyvanların üzlərinin alt tərəfində, alt və üst çənələrin arasında yerləşən, yeyib-ichməyə və səs çıxartmağa məxsus üzv; 0. Kapların//qabların və ya içi boş şeylərin açıq yanı; 0. Bir yerin, bir şeyin açıq tərəfi: *Yolun ağızı*; 0. Kəsici alətlərin kəsik yanı// bəzi alət və ləvazimatın iş görəni tərəfi: *Bıçağın ağızı*. 0. Sayılarla kez//dəfə, yol anlamında// mənasında kullanılır//işlənir: *Bir ağız oxusana*; 0.1.1.1. Birkaç yolun bir-birinə kavuşduğu yer//qovşağı; 0.1.1.2. Bir bölgəyə məhsus melodilər, şarkılar; 0.1.1.3. Üslup, ifadə özelliği; 0.1.2. Qabaq, yaxınlıq, ərafə mənasında çox vaxt ismə qoşularaq, yiyəlik birləşməsi (ad öbəkleri) şəklində işlənir//kullanılır: *Bayram ağızdır – Bayram arifesidir*; 0.2. Yeni doğurmuş memelələrin ilk sütü//sağmal heyvanlar doğduqda məmələlərindən çıxan ilk süd 0.◇ **Ağız aramak** (və ya **yoxlamaq**)- **ağız aramaq**, **ağız yoxlamaq**; **Ağız birliyi etmək**- **ağız bir etmək**; **Ağız burun bir-birinə qarışmaq** – **ağız-burnu bir-birinə qarışmaq**; (Bir şeyin adını) **ağızına almamaq** – **ağızına almamaq**; **Ağız tadiyla** – **ağız dadiyla**; **Ağza düşmək** – **dilə-ağza düşmək**; **Ağızdan ağza dolaşmaq** – **ağızdan-ağza dolaşmaq**; **Ağızdan kapmaq** – **ağızdan qapmaq**; **Ağız açıq** (və ya **ağız bir**

karış açık) kalmak//ağzı açıq (və ya ağzı bir qarış açıq) qalmaq; Ağzı burnu yerində – ağzı-burnu yerində; Ağzı dili bağlanmaq – dili-ağzı bağlanmaq; Ağzı dili kurumak – dili-ağzı qurumaq; Ağzı dili tutulmaq – dili-ağzı tutulmaq; Ağzı dolu dolu konuşmaq; Ağzıyla kuş tutsa – ağzıyla quş tutmaq; Ağzı kulaklarına varmaq – ağzı qulağının dibinə çatmaq; Ağzı süt kokumak-ağzından süd iyi gəlmək vb.

0.2. Ağız açmaq//danışmaq-ağız açmaq//xahiş etmək, müraciət etmək; Ağzını açmamak//danışmamaq-ağız açmamak//xahiş etməmək, müraciət etməmək.

25. Ağız dolusu is. ve zf. ağızdolusu 0.3.1.1. Ağzın ala bileceği kadar//ağzı tutduğu qədər; 0.3.1.2. (küfür için) Birbiri ardınca, birçok//durmadan; 0.3.2.1. Özünün doğru, haqlı olduğuna inanaraq təşəxxüslə, lovğa-lovğa: *ağızdolusu* danışmaq//demək; 0.3.2.2. Cəsarətlə, həvəslə, fəxrlə söyləmək//bir şeyi yüksəkten teləffuz etmək.

26. Ağızlamak (-i) hlk. ağızlaşmaq 0.3.1.1. Bir işi kolaylaşdırmaq//asanlaşdırmaq; 0.3.1.2. *tek.* Bir parçayı yuvasına geçirmək için önce yuvanın ağzını ayarlamak//hazırlamaq; 0.3.1.3. *den.* Bir boğazın veya bir limanın ağzını ortalamaq; 0.3.2.1. Ağzı ilə qoparmaq, ağzı ilə dartmaq, ağzını toxundurmaq; 0.3.2.2. *məc.* Təhmətləndirmək, acıqlanmaq//azarlamak.

27. Ağızlaşmaq (nsz, -le; işteş) ağızlaşmaq 0.3.1. İki kan damarı, birbiri içine açılmaq; 0.3.2. Bir-biri ilə sözləşmək//söz-sözə gəlmək; dillə dalaşmaq, söyüşmək//ağız kavgası etmək.

28. Ağızlıq is. ağızlıq 0. Uflemeli musiqi aletlerinde ağza gelen yer//nefesle çalınan musiqi alətinin ağza salınan hissəsi; 0. Vana; duru şeyləri bir kaptan başqa ağzı dar kaba dökmək için yukarısı enli, aşağısı dar cihaz//qıf; 0. Telefon ve benzeri cihazlarda ağza yaklaşırlan bölüm; 0.1.1.1. Bir ucuna sigara takılan, öbür ucundan nefes çekilen çubuk biçimindeki araç// müştuk; 0.1.2.1. Qab və s.- nin ağzına qoyulan qapaq, tıxac və s; 0.1.2.2. Atın və başqa heyvanların ağzına vurulan saman torbası; 0.1.2.3. Atın yüyəninə ağzına keçirilən dəmir hissəsi // gem.

29. Ağlatmaq (-i) ağlatmaq 0. Ağlamasına yol açmaq//ağlamağa məcbur etmək; 0.1.2. *məc.* Çox təsir etmək, son dərəcə mütəəssir etmək// etkilemek.

30. Ağrı is. ağrı 0. Vücudun herhangi bir yerinde duyulan sürekli ve şiddetli acı//sancı, sızı, acı. ◇ **Ağrısı tutmaq//ağrı tutmaq;** 0.1.2.1. *məc.* Kədər, qəm, qüssə, dərd, ələm, iztirab hissi/üzüntü; 0.1.2.2. İnciklik, narazılıq/kırğınlik.

31. Ağrımak (nsz) ağrımaq 0. Ağrılı olmaq//bədənin bir yerində ağrı hiss etmək; 0.1.2.1. Kefsizləmək, naxoşlamaq// hastelenmek; 0.1.2.2. *məc.* Kədərlənmək, ürəyinə salmaq, incimək//kırılmak. ◇ **Ağrımaz başı(m)** – sakitlik, qayğısızlıq//cəncəl işə qarışmamaq, özünə aid olmayan bir işə qarışmamaq mənasında.

32. Ağrıtmak (-i) ağrıtmak 0. Ağrımalarına yol açmaq//ağrıya səbəb olmaq; 0.1.2. *məc.* Könlünü sındırmaq, ürəyini incitmək, toxunmaq/kırmaq.

33. Ahır is. və s. Far. axur 0.3.1. Evcil büyük baş hayvanların barındığı kapalı yer, hayvan damı// tövlə; 0.3.2. Heyvanlara yem tökmək üçün taxdadan, daşdan və s.- dən qayrılan divara yapışmış qab, qutu.

34. Akibet is. ve zf. Ar. aqibət 0. Son, sonuç//nəticə; 0. Sonunda//nəticəsində; 0.1.2. ◇ **Aqibətin(iz) xeyir! (Xeyir olsun!)** – “sabahın (axşamın) xeyir!” ə cavab olaraq işlədilən ifadə.

35. **Akıl** is. Ar. **ağıl** 0. Düşünme, anlama ve kavrama gücü//zəka; 0. Bellek //hafizə, yaddaş; ◇ **Akıl vermek –ağıl vermək**; **Akıl akıldan üstündür – Ağıl ağıldan üstündür**; **Akıl yaşta değil, başdadır- Ağıl yaşda deyil, başdadır**; **Aklı kesmek (kesmemek) – ağıl kəsmək (kəsməmək)**; **Aklına geleni söylemek – ağılınə gələnə söyləmək**; 0.1.1. ◇**Akıl akıl, gəl çəngələ takıl**: bir məsələnin necə həll ediləcəyini fikirləşmək; **Akıl danışmaq**: bir mövzuda birinin fikrini soruşmaq; **Aklı başından bir karış yukarı (ve yukarıda)**: düşünmədən ağılınə gələnə eləyən; **Aklına turp sıkayım**: birisinin fikrini və elədiyini bəyənəmmək; **Aklını peynir ekməklə yemək**: ağılsız hərəkətlər etmək; 0.1.2. ◇ **Ağıl dəryası**: çox ağıllı, zeki; **Ağıl azmaq – ağılını oynatmaq**. İkinci deyim//frazoloji vahid Türkiyə və Azərbaycan Türkçələrində birbiriylə dəyişkelik//variantlılıq oluşturmaktadır.

36. **Akıntı** is. **axıntı** 0. Akmaq işi//cəərəyan; 0.1.1.1. Eğiklik, eğim//meyl; 0.1.1.2. Çam türü ağaqlarda bulunan reçinenin eriyerek akması olayı//maye halındakı yapışqanların ağac səthlərinə sürülməsi nəticəsində ortaya çıxan vəziyyətl; □ **Akıntıya kapılmək**: 1. Bir axıntının təsiri altına düşmək, axıntı ilə birlikdə sürüklənmək; 2. *mec.* Təsir altında qalmaql. ◇**Akıntıya kürek çekmek**: mümkün olmayan bir iş üçün çalışmaq.

37. **Akıtmək (-i, -e) axıtmaq** 0. Akmasını sağlamək//axmasına səbəb olmaq; 0.1.2. Tökmək. □**Göz yaş, yaxud gözlərinin yaşını axıtmaq –ağılamaql.**

38. **Akide** is. Ar. **əqidə** 0. İnanc//etiqaql; 0.1.2. Fikir, qənaətl, nöqtəyi-nəzər; görüş; 0.2.1. Şekerin kaynatılarak ağda durumuna getirilmesi yolu ilə yapılmış renkli ve kokulu, ağızda güç eriyen şeker//nabat.

39. **Akis** is. Ar. **əks** 0. Yansıma, yankıma//səth; 0. Şəkil//fotoşəkil; 0. Əks olunmaq. □ **Akis uyandırmək** - əks etdirmək; 0.1.1. *mec.* Bir şeyin başqa bir şey üzərində yaptığı etki; 0.1.2. zidd; ters: *Bunun tam əksi – Bunun tam tersi.*

40. **Akraba** is. Ar. **əqrəba** 0. Kan veya evlilik yoluyla birbirine bağlı olan kimsələr//qohumlar; 0.1.1.1. *mec.* Oluşma yönündən aynı kaynağa dayanan şeylər//eyni mənşəli şeylər; 0.1.1.2. *mec.* Biri diğərinin sonucu olan şeylər. □**Akraba çıkmək –qohum çıxmaq; akraba olmaq – qohum olmaq.**

42. **Aksak** s. ve is. **axsaql** 0. Aksayan//topal, çolaql; 0.1.1.1. is. Türk müziğində oldukça kıvrak bir usul; 0.1.1.2. *ed.* Eski Yunan ve Lâtin şiir ölçüsünde, sondan bir önceki hecesi kısa olacak yerde uzun olan dize//misra; 0.1.1.3. ◇**Aksak eşekle yüksek dağa çıkılmaz**: köhnə, yararsız alətlərlə və ya vasitələrlə yaxşı iş görmək olmaz; 0.1.2. is. Qoyunlarda çox, o biri heyvanlarda is az təsadüf edilən yoluxucu//bulaşıcı xəstəlik (ayaql xəstəliyi).

42. **Aksesuar** is. fr. **aksesuar** 0. *tiy.* Bir sahne içinde yer alan veya oyuncunun dekor gereği kullandığı çeşitli eşya//səhnə avadanlığı; 0.1.1.1. Bir aletin, bir makinenin işlevine katılmayan, ancak kendine özgü ayrı bir yararı bulunan alet, araç veya nesne//bəzək şeyi və ya əşyası; 0.1.1.2. Kadın giyiminde giysini bütünleyen ayakkabı, çanta, kemer, şapka, eldiven//əlcək, mücevher kimi eşya.

43. **Aksiyon** is. fr. **aksiya** 0. Hisse senedi, pay senedi//səhm, sərmayənin müəyyən bir hissəsi; 0. Hərəkət//iş; 0. Bir kuvvetin, maddi bir etkenin, bir düşüncenin// fikir akımının, cərəyanın ortaya çıkması; 0.1.1.1. İnsan etkinliğinə veya iradesinin açığa çıxması//hər hansı bir iradi keyfiyyətin özünü göstərməsi; 0.1.1.2. *tiy.* Oyunun temasını geliştiren başlıca olay, hikaye, gelişim//süjet xətti.

44. **Akşamlamak** (nsz, - de) **axşamlamaq** 0. Bütün günü bir yerdə və ya bir işdə qalmaq; 0. işte keçirərək akşama erişmək//bütün gün, axşama qədər bir yerdə və ya bir işdə qalmaq; 0. Akşamı bir yerdə keçirmək//axşamı bir yerdə qalmaq; 0.1.1. (ay) Dolunay durumundan sonra keç doğmaq; 0.1.2. □ **Yaman yerdə axşamladıq!** Beklenilmedik zor bir duruma düşmək.

45. **Aktiv** is. və s. Fr. **aktiv** 0. Etkin, canlı, hareketli, çalışkan//fəal; 0.1.1. Bir ticarethanenin, ortaklığın para ilə dəyərləndiriləbilən mal və haklarının tümü//hamısı; 0.1.2.1. Hər hansı bir təşkilatın bir hissəsi və ya üzvü; 0.1.2.2. *dilç.* ♦**Aktiv lüğət (öz) ehtiyatı/fondu** – danışanın tamamilə başa düşdüyü və həmişə işlətdiyi sözlər//konuşanın tamamen anladığı və hər zaman kullandığı sözcükler.

46. **Ala** is. və sif. **ala** 0. Karışık renkli// tükünün bir hissəsi ağ, o biri hissəsi başqa rəngdə olan; 0.1.2.1. Taxıl zəmisı və ya şum suvarıldıqda, su basmayıb quru qalan yer, ləkə//alaca; 0.1.2.2. *dan.* Qanın pozulması nəticəsində dəridə əmələ gələn ağ ləkə (dəri xəstəliyi) // xal, ləkə. □ **Ala düşmək** – xal düşmək, ağ ləkə düşmək.

47. **Alaca** is. və sif. **alaca**. 0. Birkaç rengin karışımından oluşan renk//müxtəlif rəngli; 0. Birkaç renkli iplikten yapılmış dokuma//toxuma; 0.1.1.1. Ağacda ilk olgunlaşan//dəyən meyvə//meyvə; 0.1.1.2. Keklik, bildircin//bildirçin gibi kuşları avlamak için kullanılan iki renkli bez//parça.

48. **Alacalanmak** (nsz) **alacalanmaq** 0. Alaca bir duruma gəlmək//rəngarəng olmaq; 0. *mec.* Herhangi bir heyecan dolayısıyla benzi kızarıp bozarmak, renkten renge girmek//rəngi qızarıb bozarmaq; 0.1.2. □ **Gözü alacalanmaq** – gözü pər-pər çalmaq, ala-bula görmək//gözleri fəl taşı gibi açılmək. 0.1.1. *hlk.* Eriyen karlar arasından yer yer toprak görünmək//toprağın görünməsi.

49. **Alâka** is. Ar. **əlaqə** 0. İlgi//qarşılıqlı münasibət, bir-biri ilə bağlılıq; 0.1.2.1. Cinsi yaxınlıq//cinsel ilişki; 0.1.2.2. Yaxın tanışlıq, dostluq; 0.1.2.3. Rabitə, rabitə vasitəsi//ulaşım.

50. **Alâkadar** s. Ar. **əlaqədar** 0. İlgili, ilgisi bulunan// bağlı; 0.1.2. İştirakı olan, hissəsi olan, ♦ ... **əlaqədar olaraq** - ... nəticəsində, ... görə, ... münasibətilə, ... bağlı olaraq, ... müvafiq olaraq...

51. **Alay** is. Far. **alay** 0. Topluluk//izdiham; 0. *ask.* Asker topluluğu//polk; 0.2.1. *Yun.* Ses tonu, alay etme//əylənmə, □ **Alay etmək** – istehza etmək.

52. **Alçaqça** s. **alçaqça** 0. Olduqca alçaq// bir az alçaq 0.1.1. Alçaq// alçaqcasına.

53. **Açaklık** is. **alçaqlıq** 0. Alçak olma durumu//alçaq şeyin halı; 0. *məc.* Alçaqça davranış//rəzillik; 0.1.2.1. Boy qısalığı; 0.1.2.2. Pislik, xarablıq, keyfiyyətsizlik; kalitesizlik.

54. **Alçı** is. **alçı** 0.3.1. Alçı taşının pişirilip toz haline getirilmesinden elde edilen madde; Gips (ağ və ya sarı rəngli mineral). □ **Alçıya almak** (veya) **koymak** – *tib.* **Gipsə salmaq**; 0.3.2. Aşıq -aşıq oyununda; aşığın bir üzü, toxtan üzün arxa tərəfi. ♦ **Aşığı (maçası) alçı durmaq** – Aşığın udmaq əlaməti olaraq yan üstə durması.

55. **Adanmak** (nsz, -e) **aldanmaq** 0. Yanılmək//ümidı boşa çıxmaq; 0. Bir hiyleye, bir yalana kanmaq//başdan çıxmaq; 0.1.1.1. Avunmaq, oyalanmaq//vaxt keçirmək; 0.1.1.2. (Bitkiler için) Havanın birden ısınmasıyla açılan çiçeyin donması.

56. **Aldırmak** (-i, -e) **aldırmaq** 0. Almak işini yaptırmək veya yaptırtmaq//almağa məcbur etmək və ya başqasının vasitəsilə aldırmaq; 0.1.2. üzdən kəsdirmək, götürmək; □ **üz aldırmaq, qaş aldırmaq** (*dan.*) – üzündəki (qaşındakı) artıq və narın tükləri çəkdirmək (qadınlarda).

57. **Alegori** is. ed. **allegoriya** 0. Bir görüntü, bir yaşantı veya bir davranışın göz önünde canlandırıp dile getirilmesi//hər hansı bir mücərrəd məfhumun, fikrin, ideyanın konkret bədii surətdə əyani ifadəsi (ədəbiyyatda, heykəltəraşlıqda, rəssamlıqda); 0.1.2. Rəmz, kinayə, təşxis, məcaz.

58. **Alev** is. **alov** 0. Yanan maddələrin tərlü biçimlərdə uzanan ışıqlı dili// yanan bir şeydən çıxan od; 0.1.1.1. Ateş, sıcaqlıq// istilik, qığılcım; 0.1.1.2. Mızrak Şəllarına takılan küçük bayraq □ **Alev almak** – od tutmaq.

59. **Alıcı** is. və s. **alıcı** 0. satın almak isteyen kimse//müşəri; 0.1.1.1. *fiz.* Bir elektrik akımını alıp başka bir kuvvete çeviren cihaz; 0.1.1.2. *hlk.* Azrail//Əzrail; 0.1.2. Təhvil verilən məhsulu, malı və. s. -ni qəbul edib, əvəzində pul və kağız (qəbz) verən; 0.2.2. Yırtıcı, ovçu//alıcı kuş (quşlar haqqında).

60. **Alışık** is. **alışık** 0. Herhangi bir duruma alışmış olan//vərdiş etmiş; 0.2.2. Ocağı alışdırmaq üçün gözünə, yaxud samavarın odluğuna qoyulan yonqu və s.

61. **Alışkanlıq** is. **alışqanlıq** 0.3.1.1. Bir şeyə alışmış olma durumu//vərdiş; 0.3.1.2. Yakınlıq, arkadaşlıq//dostluq; 0.3.1.3. *fel.* və *psikol.* İç ve dış etkilerle davranışların təkrarlanması, hep aynı biçimde gerçəkləşməsi sonucu beliren, şartlanmış davranış; 0.3.2. Tez alışan, tez yanan, tez alovlanan şeyin xassəsi.

62. **Allahlıq** s. və is. **allahlıq** 0.3.1. Kendisinden hiçbir işte yararlık umulmayan saf ve zararsız (kimse); 0.3.2. *məc.* Hökmranlıq, hakimlik, başlı-başinalıq; □ **Allahlıq etmək** – hökmranlıq etmək, hökm sürmək, başlı-başinalıq etmək.

63. **Almak** (-i) **almaq** 0. Eline götürmək//qaldırmaq; 0. Satın almak; 0. Ele geçirmək//özünə tabe etmək; 0. Gönderilen, verilen bir şeyi kabul etmək// götürmək, əldə etmək; 0. Kaplamak// örtmək; 0. Kısaltmaq// kiçiltmək; 0. Yanına getirmək//özü ilə bərabər gətirmək; 0. Yemek, içmek//dadmaq; 0.1.1.1. İçine sığmaq: *Bu salon bin kişi alır//Bu salona min kişi sığışar*; 0.1.1.2. Zararlı, təhlükəli bir şeyə uğramaq; *Soğuk almak//soyuq dəymək*; 0.1.1.3. Yutmaq, içmək//qəbul etmək; □ **İlaç almak** dərman qəbul etmək; 0.1.1.4. (Yol için) gitmək (mesafe); qət etmək: *O yolu bir saate alırsınız – O yolu bir saata qət edərsiniz*; 0.1.2. Evlənmək, özünə arvad eləmək//evlənmək.

64. **Altıq** is. **altlıq** 0. Bir şeyi tutmaq için zemin// dayaq; 0.1.1.1. Hayvanların altına yayılan ot və ya saman; 0.1.1.2. Arabaya koşulan atların yolları kirletmemesi için kuyruğunun altına yerleştirilen torba.

65. **Amber** is. Ar. **ənbər**. 0. Amber (Kaşalot) balığından çıxarılan güzel kokulu, kül rengine bir madde; 0. Güzel kokulu bazı maddələrin ortak adı; 0.1.2. *məc.* (klas.) Gözəlin saçına, zülfünə işarə. *Ləblərin görən neylər; Görə bir də ənbəri* (Bayatı).

66. **Amal** is. ər. **amal** 0. İş// icra; 0.1.2. Qayə, məqsəd.

67. **Ampütasyon** is. Fr. **amputasiya** 0. Bir organı kesip çıxarma//bədənin xəstə bir üzvünün kəsilib çıxarılması; 0.1.1. *məc.* Herhangi bir bütünden bir parça kesme veya koparma.

68. **Angut** is. zool. **anqut** 0. Ördekgillerden tüyləri kiremit rengine, evcilləştiriləbilen bir yaban kuşu//uzun boğazlı, ördəyə oxşar, tutqun qırmızı rəngli caydaq quş (*Cacarca ferruginea*) 0.1.1. *mec. hlk.* Ahmaq, kaba saba; 0.1.2.1. *mec. Hlk.* Uzun, iri gövdəli, iri sumüklü, yaxud arıqlıqdan sümükləri çıxmış adam haqqında. □ **Anquta** dönmək, anqutu çıxmaq – arıqlıqdan anqut kimi boğazı uzanmaq; çox zayıflamaq; 0.1.2.2. *mec.* Həris,

acgöz, cox iştahlı adam haqqında. □ Angut kimi udmaq – qabağına qoyulan yeməyi acgözlüklə, tələsik qamarlayıb yemək; önünə qoyulan yeməyi dərhal yemək.

69. Anlamak (-i) anlamaq 0. Bir şeyin ne demək olduğunu, neyə iştəet etdiğini kavramak// başa düşmək; 0. Duymak// sezmək; 0. Bir şey üzərində bilgisi bulunmaq//fikri, baxışı olmaq; 0.1.1. Sorup ögrenmek//sahip olmayı istemek, dileğinin yerine getirilmesini istemek.

70. Anlaşma f. is. anlaşıma 0. Anlaşmaq//razılaşmaq işi; 0.1.1. Devletler arası siyasî, ekonomik, kültürel vb. alanlarda yapılan uzlaşma ve bu uzlaşmanın tespit edildiği belge, uyuşma//müqavilə.

71. Anlayış is. anlayış 0. Anlamak işi veya biçimi//idrak, ağıl, zəka, fərasət; 0.1.1. Ayrııcı bir nitelik olmak bakımından görüş, zihniyyət// diqqətli olmaq, humanist olmaq.

72. Aparmaq (-i; -le) aparmaq 0. Almaq, alıp götürmək//gətirmək; 0. Çalmak//oğurlamaq; 0.1.2.1. Birinin hərəkətini yönəltmək, yol gösdərmək; özü ilə bərabər yeriməsinə kömək etmək, yaxud getməyə mecbur etmək, özü ilə bərabər götürmək; 0.1.2.2. Özü ilə bərabər götürüb gətirmək; 0.1.2.3. *mec.* Yox etmək, silib təmizləmək, çıxarmaq; 0.1.2.4. Məhv etmək, yox etmək, puç etmək, xərab etmək, dağıtmaq; 0.1.2.5. Sərf edilməsinə, işlənməsinə səbəb olmaq; əlindən almaq; 0.1.2.6. *məc.* Sürüb aparmaq, yemək, kəsmək; sürüb aparmaq, xərab etmək; 0.1.2.7. Həyata keçirmək, yeritmək, etmək; 0.1.2.8. İdarə etmək, başda durmaq; 0.1.2.8. İdarə etmək, başda durmaq, başçılıq etmək, rəhbərlik etmək; 0.1.2.9. *mec.* Bihuş etmək, məst etmək; yuxulatmaq, bayıltmaq; 0.1.2.10. Aparıb çıxartmaq, gətirib çıxmaq, yönəltmək və s.

73. Araba is. araba 0.3.1. Tekerli, motorlu və ya motorsuz her türlü kara taşıtı// maşın; 0.3.2. İki və ya dördtəkərli nəqliyyat vasitəsi. *Azərbaycan Türkçəsində əl və ya qoşqu heyvanları ilə sürülən nəqliyyat vasitəsini ifadə edir.*

74. Araba-araba zf. araba-araba 0.3.1. Maşınlar dolusu, birçok arabayla; 0.3.2. Qoşqu heyvanları ilə və ya əllə sürülən arabalarla.

75. Arpacık is. arpacık 0. Tüfək, tabanca gibi ateşli silahlarda namlunun en ileri bölümünde bulunan ve nişan alırken gezele birlikte göz ile hedef arasında aynı çizgi üzerine getirilen küçük çıkıntı// Tüfəng, tabanca və pulemyot lüləsinin uc tərəfindəki çıxıntı, qabarcıq, buruncuq; 0.1.1.1. Göz kapağının kenarında çıkan küçük çiban//it dirseyi; 0.1.1.2. Arpa biçimində şəhriyə//arpa ununun xəmiri.

76. Arpalık is. ve s. arpalıq 0. Hayvanın dışında bulunan ve hayvan yaşlandıkça silindiği için yaşını belli eden bir nişan//atların azı dişlərindəki çökəklik; çuxur; 0.1.1.1. Arpa ekilen yer, arpa tarlası; 0.1.1.2. Arpa konulan yer; 0.1.1.3. *esk.* Müftü və kazasker gibi din görevlilerine aylık yerine verilen giyecek, yiyecek gibi şeyler veya para; 0.1.1.4. Başmaklık; 0.1.1.5. *mec.* Karşılıksız yarar sağlanan yer veya kimse. □ **Arpalık yapmak:** bir mənbədən davamlı bir şəkildə xeyir əldə etmək.

77. Arsız s. ve is. arsız 0. Utanması, sıklıması olmayan// həyasız, utanmaz, sırtıq, üzlü; 0.1.1.1. Aç gözlü davranan (kimse); acgöz; 0.1.1.2. *mec.* Kolayca üreyebilen (bitki).

78. Arter is. Fr. anat. arteriya 0. Atardamar//qanı ürəkdən bədənini müxtəlif üzvlərinə aparan damar; 0.1.1. *mec.* Trafığı yoğun olan ana yol.

79. **Artırma** F. is. **artırma** 0. Artırmak işi// “Artırmaq”dan; 0.1.1. Alıcılar arasındaki yarışmaya dayanan ve en yüksek fiyatı sürene malın verilmesiyle biten yöntem, müzayedə/hərrac; 0.1.2. Eyvan, balkon; əsas binaya yapışıq yüngül tikili.

80. **Asıl s.** is. ve zf. . Ar. **əsl** 0. Bir şeyin kendisi//əsas, təməl, özül, bünövrə; 0. Kök, köken, kaynak//mənbə, başlangıç, çıxış; 0. Gerçeklik, esas, hakikat/həqiqi, doğru, düzgün. □ **əslinə baxsan (baxdıqda, qalanda):** *esasında*; 0. soy, nesep//nəsil, soy, nəşəb, mənşə: *İnsan əslini unutmamalıdır// İnsan əslini unutmamalıdır*; 0. Aranılan nitelikleri en çok kendinde toplamış olan//ən birinci, ən köhnə, ilk: *Asıl sanat budur//Əsl sənət budur*; 0.1.1. Başlıca, başta gelen, gerçek olarak: *İşin asıl tuhaf tərəfi. Kabahat asıl bundadır.* □ **(bir işin) aslı astarı**; iç yüzü, gerçek şekli. □ **aslı astarı (veya aslı) olmamak**; Yalan, asılsız olmak. **Aslı çıkmak**; gerçek olduğu anlaşılmak, gerçek olduğu ortaya çıkmak: *Söylenenlerin aslı çıxarsa güc duruma düşəcək// Deyilənlər doğru olmasa, çətin vəziyyətə düşəcək*; 0.1.2. **Əslində** (Azərbaycan Türkçəsində model söz kimi işlənir): 1) kökündə, bünövrəsində; 2) ibtidada, başlangıçda, lap əvvəllində: *Əslində 0, dərzil olmuşdur. Əslində o, xanəndə idi*; 3) həqiqətdə, əslinə baxılırsa: *Əslində anası onlara çox az-az görünər. Əslində isə rəisin hirsli soyumadı.*

81. **Asılmak (-e, nsz) asılmaq** 0. Asmak işi yapılmak veya asmak işine konu olmak//bir yerə ilişib yaxud bir yerdən tutub sallanmaq; 0. *edil.* Bir yere tutunup sarkmak//bir yerə ilişdirilərək, keçirilərək, bir yerə bənd edilərək asılı vəziyyətə salınmaq; 0. *edil.* Boynuna ip geçirip sallandırılarak öldürülmək, idam edilmək; dar ağacına çəkilməklə edam edilmək; 0.1.1.1. Tutup çekmek: *Çocuk annesinin eteğine asıldı//Uşaq anasının ətəyindən yapışdı//asıldı//sallandı.* 0.1.1.2. Bir şey isterken karşısındakini tedirgin edecek derecede ileri gitmek, üstelemek, ısrar etmek; 0.1.1.3. Hızla eline almak: *Hemen küreklere asıldı*; 0.1.1.4. Karşı cinsin ilgisini çekmek için çarpıcı davranışlarda bulunmak: *Bir kıza asılmak*; 0.1.1.5. Israrla üzerine gitmek, sonuna kadar mücadele etmek: *Bir işe asılmak*; 0.2.2. *məch.* Bişmək üçün od üstünə qoyulmaq (xörək, qazan və s.)

82. **Asimilasyon** is. Fr. **assimilyasiya** 0. *biy.* Benzer hale getirme, kendine benzeme, kendine uydurma, özümleme//canlı orqanizmin üzvi maddələri mənimsəmə prosesi; 0. *gr.* Benzeşmə//bir səsən yanındakı səsə bənzədilməsi: annamaq (anlamaq) atdar (atlar) və s; 0.1.2. Bir xalqın başqa bir xalqın dilini, adətlərini və s. – ni qəbul etməsi nəticəsində onun içərisində əriyib getməsi.

83. **Askı** is. **asqı** 0. Üzerine herhangi bir şey asmaya yarar nesne//paltlar və ya başqa şeylər asmağa məxsus alət; 0.1.1.1. Pantolon veya giysilerin düşmesini önlemek için omuzdan aşırılan bağ; 0.1.1.2. Artırma, eksiltme gibi resmi iş ilanlarının ilgili daire duvarında belli bir zaman süresince asılı durması; 0.1.1.3. Hastanelerde kırık kol veya bacakların asılarak tutturulduğu araç; 0.1.1.4. Çay, kahve taşımaya yarar kahveci tepsisi, fener; 0.1.1.5. Saklamak için tavana asılmış dizi veya hevenk; 0.1.1.6. Yeni yapılan yapıların çatısına, ev sahibi tarafından usta için veya düğün arabalarına düğün sahibi tarafından arabacı için armağan olarak asılan kumaş; 0.1.1.7. Gelinin oturacağı yerin üstüne asılan süsler; 0.1.1.8. Kadınların kullandığı altın dizisi veya zincirli mücevherat; 0.1.1.9. Düğünlerde geline yakınları tarafından takılan hediye; 0.1.1.10. İpek böceğinin kozasını sarması için yanına konulan çalı çıpı; 0.1.1.11. Saz şairleri arasında yapılan deyiş yarışında üstün gelene verilmek için duvara asılan kumaş, tabanca gibi ödül. □ askıya almak//gecikdirmək, gecikdirilmək, sonraya buraxılmaq.

84. **Asma** s. ve. is. **asma** 0. Asmak işi//“Asmaq”dan; 0. Asılmış, asılı//bir yerden asılan, sallanan □ **Asma köprü// köprü**; 0.1.2.1. Saxlamaq üçün dərilib asılan; asmalıq (*meyvə*). *Asma üzüm*; 0.1.2.2. Paltlar və s. asmaq üçün qarmaq və s. paltarasan; 0.2.1.1. *bot.* Asmagillerden, dalları çardak üzerine yayılan bitkilere genel olarak verilen ad; 0.2.1.2. Belirli bir tür üzüm veren bitki (*Vitis*).

85. **Asmak** (-i, - e) **asmaq** 0. Bir şeyi aşağıya sarkacak şekilde bir yere iliştip sarkıtmak//asılı hala salmaq; 0. Bir kimseyi boğazından ip geçirip sarkıtarak öldürmək//edam etmək; 0.1.1.1. Üzerine takınmaq, kuşanmaq; 0.1.1.2. Gitmək zorunda olunan bir yere özürsüz gitmemək veya görevi olan bir işi özürsüz yapmamak//üzerine düşən bir işi üzrsüz olaraq yerinə yetirməmək; 0.1.1.3. *mec.* **astığı astık, kestiği kestik// Qılıncının dalı da kəsir qabağı da**; 0.2.2. Xörək və s. bişirmək üçün qazanı və s.-ni açıq (od) üstünə qoymaq.

86. **Asmalık** is. ve s. **asmalıq** 0.3.1. Asma için ayrılmış yer veya toprak; 0.3.2.1. Bandaq vurulmağa asılıb saxlanmağa yarar. *Asmalıq üzüm, Asmalıq armud*; 0.3.2.2. Qasıqları düzmək üçün ipdən və s.-dən toxunmuş tor, səbət.

87. **Aş** is. **aş**. 0. Pişirilerek hazırlanan yemek//xörək, yemək, bişmiş; 0.1.1.1. ◇ **aş ermek**//yerikləmək; 0.1.1.2. ◇ **Aş taşınca kepçeye paha olmaz**: Dar macallarda əhəmiyyətsiz olan şeylərin belə qiymətinin çoxalması; 0.1.2.1. *Pilâv//plov* 0.1.2.2. *mec.* ◇ **Aş bişirmək; aşı bişmək; aşının suyunu vermək**: Komplo kurmaq; engellemək vb.

88. **Aşağı** is. s. ve zf. **aşağı** 0. Bir şeyin alt bölümü//alt; 0. Bir yere göre daha alçak yerde bulunan//olan; 0. Eğimli//meylli bir yerin daha alçak olan yeri; 0. *mec.* Niteliği düşük, kötü, adi//alçaq, pis, nöqsanlı; 0. Daha küçük, daha az; dəğər yönündən daha az; 0. Aşağıya, yerə doğru; 0.1.1.1. Bir kimsenin adının dildən düşürülmediğini, onun pek gözde olduğunu anlatır; 0.1.1.2. Bir hizmette çok kullanılan şey, yakınma olarak kullanılır: □ **aşağı almak; aşağı düşmek; aşağı görmek**: aşağı salmaq; səviyyəsi, miqdarı, keyfiyyəti azalma; 0.1.2.1. *sif.* Ucuz. *Aşağı qiymətlər*. □ **Aşağı salmaq** – ucuzlaşdırmaq; 0.1.2.2. *mec.* Yoxsul, kasıb. *Aşağı silk, Aşağı təbəqə*; 0.1.2.3. Axır, son, qurtaracaq. ◇ **Aşağı baş** – evin, məclisin, otağın qapıya yaxın olan tərəfi, ◇ **Aşağı salmaq**: Azərbaycan Türkçəsində bu sabit söz birləşməsinin leksik-frazeoloji mənası Türkiyə Türkçəsindəki yuxarıda verilən “aşağı almak, aşağı düşmək” frazeoloji söz birləşmələrinin devirmək, yıxmaq və səviyyəsi düşmək, hörmətdən düşmək mənalılarıyla üst-üstə düşməkdədir.

89. **Aşçı** is. **aşçı** 0.3.1.1. Yemek bişiren kimse//aşbaz; 0.3.1.2. Yemek pişirip satan kimse; 0.3.1.3. Yemek yenilen dükkan, aş evi, lokanta//yeməxana; 0.3.2. Dəri, gön aşılayan usta, dabbağ.

90. **Aşı** is. **aşı** 0. Organizmada belli bir takım hastalıklara karşı bağışıklık sağlamak için vücuda verilen, o hastalığın mikrobuyla hazırlanmış eriyik//yolxucu xəstəliyə qarşı qoruyucu maddə kimi tətbiq edilən maddə; 0.1.1.1. Bir ağacın dalı veya gövdesi üzerine, aynı familyanın daha iyi bir türünden alınan dal; 0.1.1.2. Bu eriyiğin uygulanması//həmin maddənin tətbiq olunması; 0.1.1.3. Aşılı (kimse veya bitki); 0.2.2. (xüs.) Dərini, gönü aşılایb hazırlamaq üçün maddə.

91. **Aşık** is. anat. **aşık** 0. Baldır kemiği ile eklemleşerek bileğin belli başlı oynak merkezini oluşturan, ayak bileğinde bulunan küçük kemiklerden biri//diz qapaqlarından çıxan oynaq sümüyü; 0.1.1. Yapı çatılarında, uzun metrek, aşırma//tir. □ **Aşık atmak** (veya **aşık oynamak**) aşık kemiğiyle oyun oynamak; 0.1.2.1 Tağalaq, qarqara, sap sarınan balaca taxta; 0.1.2.2. Tüfəngin çaxmağı ilə ayağı arasındakı dəmir hissəcik. ◇ **Araz aşığından, Kür**

topuğundan –heç bir şeydən qorxusu, çəkinəcəyi olmayan; heç bir fikri, qayğısı olmayan kefi kök adam haqqında; **Aşığı (maçası) alçı durmaq//şansı yaver gitmek** – bəxti gətirmək, işi rast gəlmək; 0.2. Halk içinde yetişən, deyişlərini sazla söyleyen, sözlü şiir geleneğine bağlı halk şairi//xalq xanəndəsi; 0.2.1.1. Bir kimseye veya bir şeye karşı aşırı sevgi ve bağlılık duyan, vurgun, tutkun//aşiq; 0.2.1.2. Sevişən bir çiftten kadına oranla genellikle erkeye verilen ad; 0.2.1.3. *tkz* . Dalgın, kalender (Kimse); 0.2.1.4. *tkz*. Ahbap. Arkadaş gibi bir seslenme.

92. Aşırılmak (nsz; edil.) aşırılmaq 0. Aşırmak işine konu olmak// “Aşıрмаq” *dan. edil*; 0.1.2.1. Minmək//binmək; 0.1.2.1.Üzərindən atılıb düşmək; 0.1.2.3. çevirmək 0. *çarpayıda o tərəfdən bu tərəfə aşırıldı*.

93. Aşıрма is. ve sif. Aşıрма 0. **Aşırmak işi//“Aşıрмаq” dan. f. is.** 0.1.1.1. *ed.* Başkalarının yazılarından bölümlər, mısralar alıp kendininmiş kimi göstərmə veya başkalarının yazılarının benimseyip değişik biçimde anlatma, intihal; 0.1.1.2. Aşırılmış. *Aşıрма bir eser* 0.1.1.3. Yapı çatılarında uzun mertek, aşık; 0.1.1.3. *hlk.* Küçük kazan. Kova, bakraç; 0.1.2.1. Bir şeyin üstündən atılan, sallanan və ya bağlanan bağ; 0.1.2.2. Şalvarı düşməyə qoymamaq üçün çiyindən keçirilib şalvara bənd edilən lent şəkilli qoşa bağ //şalvar asmalığı.

94. Aşırmak (-i, -den) aşırmaq 0. Yüksek veya geçirilmesi güç bir yerin üstünden öte yanına geçirmek//hündür bir yerin üstündən keçirmək; 0.1.1.1. *argo.* Çalıp götürmək; 0.1.1.2. (-i, -e) tehlike içinde bulunan bir şeyi acele kaçırmak; 0.1.1.3. *ed.* Başkasının eserinden parçalar alıp kendininmiş gibi göstermek; 0.1.2.1. Qaldırıp qoymaq, yükləmək, sallamaq; 0.1.2.3. Üzərindən atmaq; 0.1.2.4. Yıxmaq, döndərmək, çevirmək, devirmək, endirmək, düşürmək, salmaq. *Arabaçı dərədə arabanı aşırırdı*; 0.1.2.5. Atlatmaq, keçirmək, yaxa qurtarmaq. *Bu bəlanı da başımızdan aşırırdıq*; 0.1.2.6. *mec. (hlk.)* Öldürmək, vurub öldürmək; vurmaq, vurub öldürmək; vurmaq, vurub yıxmaq. *Ovçular dünən üç canavar aşırırdılar*; 0.1.2.7. *məc.* Bir şeyi acgözlüklə və cəld yemək; 0.1.2.8. *mec. (hlk.)* Birinin malını, pulunu, və s.- ni mənimsəmək, yemək, udmaq, dağıtmaq, xərcləyib puç etmək; 0.1.2.9. *mec. (hlk.)* Öhdəsindən gəlmək, həll etmək. **♦Ahlığını aşırmaq//devirmək.**

95. Aşk is. Ar. eşq 0. Aşırı sevgi və bağlılık duygusu, sevil/sevgi, məhəbbət, sevdə; 0.1.2.1. Şiddətli arzu, həvəs, meyl, istək; 0.1.2.2. Müxtəlif obrazlı tərkiblərdə: eşq əhli, eşq aləmi, eşq yarası, eşq afəti və s.

96. Aşk olsun! ünl. Eşq olsun! 0. “Aferin” sözündən daha güçlü olaraq bir davranışın, bir tutumun çox beğenildiyini bildirir//mədh, tərif yerində işlənir; 0.1.1.1. Beğenilməyəcək bir davranış, bir tutum qarşısında kınama, sitem bildirir; 0.1.1.2. Dervişlər arasında salam sözü olaraq kullanılır.

97. Aşmak (-i) aşmaq 0. Yüksek, uzak veya geçilmesi güç yerin öte yanına geçmek//bir şeyin üzerinden atılıb keçmək; 0.1.1.1. (Süre) Geçmək, bitmək; 0.1.1.2. (-e) (erkek heyvan) Dişiyə çiftləşmək; 0.1.1.3. *(nsz) argo.* Görünmeden kaçmaq; *Herif çoktan aşmış*; 0.1.2.1. Keçmək, düşmək, çıxmaq; 0.1.2.2. *mec.* Təmin olunmaq, düzəlmək, əmələ gəlmək.

98. Ata is. ata 0.3.1. Dedelerden ve büyük babalardan her biri; 0.3.2.1. Öz övladlarına nisbətən kişi, dədə; 0.3.2.2. Yaşlı və hörmətli kişiye xitab, müraciət//”Atam” şəklində - xahiş, bəzən narazılıq ifadə edir.

99. **Ateş** iş. ve s. **atəş** 0. Yanıcı cisimlerin tutuşmasıyla beliren ısı ve ışık// od; 0. Patlayıcı silahların atılması//tüfəng və ya topdan atəş, □ **Ateş açmak//atəş açmaq**; ◇**Ateş olmayan yerden duman çıkmaz//Od olmayan yerden tüstü çıxmaz.** Türkiye Türkçesindeki “ateş” sözünün yerinde Azərbaycan Türkçesinde “Od” kelimesi kullanılmaktadır; 0. *mec.* Coşkunluk//qızgınlıq, hərarət, ehtiras mənasında; 0. *mec.* Kırmızı, alev renginde olan//ışıqsacan şey, ışıqsacan nöqtə; 0.1.1.1. Tutuşmuş olan cisim//od; Isıtma veya pişirme için kullanılan yer veya araç; 0.1.1.2. Vücut ısısı//qızdırma; 0.1.1.3. *mec.* Tehlike, felaket; 0.1.1.4. *mec.* Büyük üzüntü, acı; 0.1.1.5. Öfke, hırs, hınç.

100. **Atış** is. **atış** 0. Atmak işi veya biçimi//tüfəng, tapança və s. atmaq işi və üsulu; 0.1.1.1. Bir silahın mermisini amaca ulaştırmak için gereken iş ve bilgi: *Topçu Atış Okulu*; 0.1.1.2. (kalp, nabız için) Vuruş, çarpış; 0. *mec.* Ağız kavgası etme// sözləşmə, bir-birinə ağır sözlər demə; söyüşmə, dava- dalaş, 0.1.1. *ed.* Saz şairlerinin deyişle tartışmaları; 0.1.2. İki tərəfin ya iki adamın qarşı-qarşıya durub bir-birinə güllə atması, atəş açması.

102. **Atışmak** (*nsz, -e; -le*) **atışmaq** 0. Ağız kavgası etmək//birbirinə ağır sözlər demək, söyüşmək, dalaşmaq; 0.1.1.1. Kendisine dargın olan bir kimseye barışıkmiş gibi söz söylemek; 0.1.1.2. Saz şairleri belli bir ayak üzerine birbirlerini küçük düşürmek amacıyla karşılıklı deyiş söylemek; 0.1.2.1. Qarşı-qarşıya durub, bir-birinə güllə atmaq; 0.1.2.2. Atışda, nişançılıqda yarışmaq.

103. **Atkı** is. **atqı** 0. Dokuma tezgahlarında mekikle enine atılan iplik, argaç//toxuculuqda: ərişin üstünə gələn və məkiklə atılan arğac ipi; 0. *hlk.* Büyük yaba//şana, büyük yaba; 0. Kapı ve pencerelerin yapımında üst tarafa konan ağaç, taş veya beton destek, üst eşik//bir şeyin üzərindən atılan tir və s.; 0.1.1.1. Soğuğa karşı omuzlara, başa, sırtı veya boyna atılan örtü; 0.1.1.2. Bazı kadın ayakkabılarında ve çocuk patiklerinde ayağın üstünden, yandan iliklenen ince uzun parça.

104. **Atlama** is. **atlama** 0. Atlamak işi// “Atlamaq” *dan. f. is.* ; 0.1.1.1. Belirli bir yerden getirip hız olarak yapılan sıçrama ile vücudu yerden kesip daha uzak bir yere kondurma veya belli bir yerden aşırma//tullanma; 0.1.1.2. *sp.* Bu biçimde en uzağa atlamak veya en yükseği aşmak amacıyla yarışılan atletizm dalı; 0.2.2. Su qatılarak və ya içərisinə göyərti də əlavə edilərək duru hala salınmış qatıq; ayran. *Yayın atlaması, qışın umacı (Atalar sözü).*

105. **Atlamak** (-den; -e, -i,) **atlamaq** 0. Bir engeli sıçrayarak veya fırlayarak aşmak//aşmaq, aşıb keçmək, üstündən keçmək, keçmək; 0. Okuma, yazı yazma, sayı sayma gibi işlerde bazı bölümleri bırakıp geçmek//buraxmaq, buraxıb keçmək; 0.1.1.1. Yüksek bir yerden alçak bir yere, ayak üstü gelecek bir biçimde kendini bırakmak; 0.1.1.2. Binmek; 0.1.1.3. (*nsz*) (basında) Haberi zamanında vermemek veya diğer gazetelerden öğrenmek; 0.1.1.4. Sınıfı okumadan geçmek: *Birinci sınıfı atladı.* 0.1.1.5. (-*de*) *mec.* Yanılmak, aldanmak; 0.1.1.6. Çıkmak, inmek; 0.1.2. Keçmək, ötmək, aşmaq.

106. **Atlanmak** (*nsz*) **atlanmaq** 0.2. Ata binmek veya at edinmek//ata minmək; 0.2. Atlamak işi yapılmak//tullanmaq, sıçramaq, hoppanmaq; 0.2.2. Döyünmək, çırpınmaq.

107. **Atmak** (-i, -e, -den) **atmaq** 0. Bir cismi bir yöne doğru fırlatmak//bir şeyi əlindən buraxaraq, yaxına ya uzağa tullamaq, fırlatmaq; 0. Bir şeyi yere doğru bırakmak//bir şeyi hündür yerden aşağı tullamaq, salmaq; 0. (bir kimseyi) Uzaklaştırmak, göndermek, ilgisini kesmek// və ya həbsə atmaq; □ **Özünü atmaq//acele etmek**; 0. Koymak//qoymaq; 0. Yerleştirmek, bir kenara koymak//bir tərəfə atmaq; 0. Uzatmak//vermək. 0. Bir yerden başka

yere taşımak// aparmaq; 0. (sille, tokat, tekme//təpik) vurmaq//vurmaq; 0. (top, tüfək gibi silahlar için) Patlatmaq//doldurulmuş tufəngdən, tapancalardan, topdan və s. silahdan atəş açmaq; 0. (zaman bildiren cümlelerle) Geri bırakmaq// təxirə salmaq; 0. Örtmək//örtmək, salmaq, sərmək; 0. Yapılmış kötü bir işi birinə yükləmək//şər atmaq, yalandan günahlandırmaq; 0. Sözle sataşmaq// ♦ **Söz atmaq//söz atmaq**; 0. İstenilmeyen bir şeyi kendi malı olmaktan çıkartmaq//atmaq; 0. *mec.* İçki içmək//içmək; 0. (kalp, nabız gibi kan dolaşımı ile ilgili organlar için) Vurmaq, çarpmaq//döyünmək, vurmaq, tərpənmək; 0. Yazılı veya banda alınmış bir metinden bazı bölümleri çıkarmak//çıxartmaq, buraxmaq, pozmaq. *Məqalənin birinci abzasını atmaq*; 0.1.1.1. Kovmaq, dışarıya çıkarmak, ilgisini kesip uzaklaştırmak; 0.1.1.2. (-i) Patlayıcı maddelerle havaya uçurup yıkmak: *Köprüyü dinamitle attılar*; 0.1.1.3. (renk için) Solmaq; 0.1.2.1. Tərk etmək, buraxmaq, üz döndərmək//burakmaq; 0.1.2.2. Rədd etmək, əməl etməmək; 0.1.2.3. *mec.* (*hlk*) Vurmaq, öldürmək, yaralamaq (tufəng ya tapanca ilə); 0.1.2.5. Səpmək. *Toxum atmaq*; 0.1.2.5. Sökülmək.

108. **Avadanlık is. avadanlıq** 0. Bir işi yapmak, bir aracı onarmak için kullanılan alet takımı//bir iş üçün lazım olan təchizat və ləvazimat; maşınlar, alətlər, cihazlar, mexanizmlər, qurğular və s; 0.1.2. Ev şeyləri, müxəlləfat, dir-dirrik.

109. **Avara is. ve s. Far. avara** 0. İşe yaramaz, kötü//heç bir işlə məşğul olmayaraq boş-boş gəzən adam, işsiz-gücsüz adam; 0.2.1. Üzerinde döndüğü ve kendisini taşıyan milden bağımsız olarak çalışan mekanizma. □ **Avara kasnak işlemek** (veya **dönmek**) hiçbir işe yaramadan boşuna; 0.2.2. Yersiz-yurtsuz, məskənsiz, sərsəri, sərkərdən □ **Avara qalmaq** - əli hər şeydən çıxmaq; 0.2.1.1. *İt.* Bir geminin başka bir gemiden veya kıyıdan açılması; 0.2.1.2. *ünl.* Kıyıya dayanılarak sandalın açılması için kürekçilere verilen komut; 0.2.2. (*hlk.*) Camış balası, iki yaşar kələçə//manda yavrusu.

110. **Avcı is. ve s. ovçu** 0. Avlanmayı seven veya avı kendine iş edinen kimse// ovla, ovçuluqla məşğul olan adam; 0.1.1.1. Avçılara özgü olan; *Avçı çantası, Avçı giysisi*; 0.1.1.2. Başka hayvanları yakalamakta usta olan (hayvan): *Avcı kuş. Avcı kedi*; 0.1.1.3. *mec.* Bir şeyi büyük bir istekle izleyen ve bulup ortaya çıkaran, tanıtan kimse. *Yıldız avcısı*;

111. **Avunmak (nsz.) ovunmaq** 0. Bir şeyle uğraşarak acısını unutmak, sıkıntılardan uzaklaşmak, teselli bulmak, müteselli olmak// sakitləşmək, təskinlik tapmaq, təsəlli tapmaq; 0.1.1.1. Oyalanmaq; yetinmək; 0.1.1.2. *hlk.* (hayvan) Gebe kalmak//boğaz olmaq.

112. **Ayaq is. ayaq** 0. Bacakların bilekten aşağıda bulunan ve yere basan bölümü//insan ve heyvanın yeriməsinə xidmət edən bədən üzvü; 0. Birtakım şeylerin yerden yüksekcə durmasını sağlayan dayak, destek veya bunların her biri//bir sıra şeylərin ayağa oxşayan, yerə dirənən hissəsi, dayağı, qıçı, dirəyi; 0. *coğr.* Büyük bir ırmağa karışan ikinci derecedeki akarsuların her biri; Göl ayağı// çay, bulaq və s. axar suların aşağı hissəsi; 0. Yürüyüşün ağırlık veya çabukluk derecesi//sürət, addım mənasında; 0. *esk.* Yarım arşın veya 30.5 cm. uzunluğundakı ölçü birimi, kadem//*dan.* yarım arşına yaxın məsafə ölçüsü; 0. Aşağı düzeyde, sıradan, bayağı// *mec.* (*dan.*) dəyərsiz, alçaq, qiymətsiz, keyfiyyətsiz, keyfiyyətə yaramaz. *Ayaq mal*; 0.1.1.1. Bacak//qıç; 0.1.1.2. Vücudun belden aşağı bölümü *Ayağına bir pantolon çekti*//Əyninə bir şalvar geydi; 0.1.1.3. *ed.* Halk edebiyatında kafiye veya mısra// qafiyə və ya misra; 0.1.1.4. 30,4 cm. değerinde İngiliz uzunluk ölçüsü birimi, fut; 0.1.1.5. (buzdolabı ölçülerinde) İngiliz ölçüsü futun kübü alınarak hesaplanan değer; 0.1.1.6. *mat.* Bir doğrunun başka bir doğruyu veya düzlemi kestiği nokta: *Dikme ayağı*; 0.1.2.1. son,

axır//sonuç. *Onun sö- zünün nə başı var, nə ayağı*; 0.1.2.2. (*dan.*) Dəfə, kərə. *Bir ayaq*; 0.1.2.3. Tüfəng, tapança kimi silahların çakmağı, tətii. *Tüfəngi ayağa çəkmək*. □ **Ayaqda qoymaq**: herhangi bir silahı atəş açmaya hazır duruma getirmək; ◇ **Ayak sürümək//ayaq sürümək**. Söz konusu deyimin Türkiyə Türkçesinde və Azərbaycan Türkçesinde aşağıdaki anlam alanları bulunmaktadır: 0.1.1.1. Verilen bir işi ağırdan almak; 0.1.1.2. Bir yerden uzaklaşmaq üzere bulunmaq; 0.1.1.3. Halk inanışına göre bir kimsenin gelmesi, ardından başkalarının da gelmesine neden olmak; 0.1.1.4. Ölmək üzere olmak; 0.1.2. Könülsüz yerimək, yubanmaq, geri qalmaq, gedərkən qəsdən dala qalmaq; **Ayakta kalmak//Ayaq üstə qalmaq**. Söz konusu deyimin Türkiyə Türkçesinde və Azərbaycan Türkçesinde hem ortak hem de farklı anlam alanları bulunmaktadır: 0. Oturacak yer bulamamak//oturmağa yer tapmamak; 0.1.1.1. Yıkılmamak, çökmək; 0.1.1.2. Değerini yitirmək, önemini korumak; 0.1.2. Axıra qalmaq, geridə qalmaq.

113. **Ayakaltı** is. **ayaqaltı** 0. Gelip geçenlerin çok olduğu yer//daim tapdalanan, daim hamının basıp keçdiyi yer. *Həyat lap ayaqaltı oldu. 0. mec.* Hakir görülen, gözden çıkarılan//heç kəsin saymadığı, hesablaşmadığı, hörmət etmədiyi adam; iradəsiz, həqir, məzlum adam. □ **Ayakaltına almak//Ayaqaltı olmaq**; 0.1.2. Ayaq altına salınan, yaxud ayaq silmək üçün qapının ağzında, girəcəyində salınan xalça, balaca palaz, həsir, əsgir və s.//dar uzun xalça. *Ayaqaltı salınmış pilləkən*.

114. **Ayakçı** is. **ayaqçı** 0. Ayak işlerinde kullanılan kimse//kağızpaylayan, kuryer; 0. Gezici satıcı, çərçi//qapı-qapı gəzib mal satan adam, çərçi; 0.1.1. Bir iş süresince tutulan hizmetçi; 0.2.2. (*qəd.*) Keçmişdə; qədəh gəzdirən, şərab paylayan; saqi.

115. **Ayakkabı** is. **Ayaqqabı** 0. Özellikle sokakta ayağı korumak için giyilen ve altı köseli, lastik gibi dayanıklı maddelerden yapılan ayak giyeceği, pabuç. □ **Ayakkabı vurmaq//ayaqqabı ayağını vurmaq** (ayakkabı) ayağı zədələmək, ayağı rahatsız etmək; ◇ **Ayaqqabılarını çevirmək**. Söz konusu deyimin Türkiyə Türkçesinde hem müstakim hem de mecazi olmakla aşağıdaki anlam alanları bulunmaktadır: 0.1.1.1. Konuk ayakkabılarını gidiş yönüne doğru düzgün biçimde sıralamak; 0.1.1.2. *mec.* Bazı davranışlarla konuğu gitmeye zorlamak.

116. **Ayaklamak(-i) ayaqlamaq** 0.3.1. Ayakla ölçmək; 0.3.2.1. Tapdamaq, taptayıb əzmək, ayaqları altında əzmək, ayağı ilə məhv etmək, xarab etmək. *Əkimi ayaqlamaq*. 0.3.2.2. Gəzmək, dolaşmaq. *Bütün şəhəri ayaqladım*. 0.3.2.3. *mec.* Saymamaq, tapdalamaq, pozmaq. 0.3.2.4. Sıxmaq, təzyiq altına almaq, mənəvi əzab vermək.

117. **Ayaklanma** is. **Ayaqlanma** 0. Ayaqlanmaq işi// “Ayaqlanmaq”dan. f. is.; 0.1.1. Birçok kimsenin cebir ve şiddet kullanarak devlet güçlerine karşı gelmesi, baş kaldırma//üşyan.

118. **Ayaklanmak** (nsz; *edil.*) **ayaqlanmaq** 0. Ayağa kalkıp gitmeğe davranmaq//ayağa qalxmaq, yerimək; 0. *mec.* Cebir ve şiddet kullanarak devlet güçlerine karşı gelmek, baş kaldırmak, isyan etmək// birisinin üzərinə hücum etmək, qalxışmaq, təcavüzə başlamaq, 0.1.1.1. (çocuk için) Yürüməyə başlamaq; 0.1.1.2. (hasta için) Yürüyebilir buruma gelmek; 0.1.1.3. *mec.* Uyanmaq, uyanıp kalkmaq; 0.1.2. Tapdalamaq, tapdalanıb əzilmək, məhv edilmək, xarab edilmək.

119. **Ayaklık** is. **Ayaqlıq** 0. Ayakçak//pilləkən, nərdivan; 0.1.1.1. Ayakla işlənən makinelerde ayağın bastığı yer, pedal; 0.1.1.2. Ayaq basacaq yer; 0.1.1.3. Taban//zəmin;

0.1.2.1. Dikinə duran veya qoyulan şeylərin dayanacağı. *Nərdivənin ayaqlığı. Heykəlin ayaqlığı.*

120. **Ayaküstü** zf. ve is. **Ayaqüstü** 0. Oturmadan, ayakta durarak; kısa sürede//tələsik, oturmadan, ötəri, ayaq üstündə; 0.1.1. Hazır yemək, festfut; 0.1.2. Məclisdə, qonaqlıqda və s. də ayaqüstülük edən adam.

121. **Aybaşı** is. **Aybaşı** 0. (kadının) ayda bir döl yatağından kan gəlmək, adet görmək//həddi-buluğa çatmış qızlarda, həmçinin qadınlarda vaxtaşırı (hər ay) uşaqlıqdan qan ifrazı; adət, heyz; 0.1.1. Ayın ilk günü, ay dönümü//ayın başında; 0.1.2. Ürəkkeçmə//bayılma.

122. **Aydın** s. ve is. **Aydın** 0. Işıq olan, ışıqlı, aydınlıq//ışıqlı, aylı, mehtab; 0. Kolayca anlaşılabar kadar açıq (söz veya yazı), vazıh// yaxşı başa düşülən, seçilən, qavranılan, eşidilən, görünən; 0.1.1. Kültürlü, okumuş, görgülü, iləri düşünceli (kimse) münevver//ziyalı; 0.1.2.1. Işıqlı, nurlu, ilıqsacan; 0.1.2.2. Buludsuz, açıq, təmiz. □ **Aydın olmaq** – aydınlaşmaq, açılmaq, buluddan, çəndən təmizlənmək; 0.1.2.3. Heç bir şübhə doğurmayan, aşkar, açıq, bəlli, məlum, şübhəsiz.

123. **Aydınlanma** is. **Aydınlanma** 0. Aydınlanmaq işi//“Aydınlanmaq”dan *f. is*; 0.1.1.1. *mec.* Bir sorun üzerine gereği kadar bilgi edinme, tenevvür; 0.1.1.2. *fiz.* Bir yüzeyin, karşısına konulan eşit ışık kaynaklarının sayısı ile orantılı olarak aydınlık görünmesi.

124. **Aydınlatmaq** (nsz.) **aydınlanmaq**// **aydınlaşmaq**; 0. Aydınlıq olmaq//aydınlıq olmaq, açılmaq, buluddan və s. dən təmizlənmək; 0.1.1. *mec.* Bir sorun üzerine gereği kadar bilgi edinmek, tenevvür etmək.

125. **Aydınlatma** is. **Aydınlatma** 0. Aydınlatmaq işi//“Aydınlatmaq”dan *f. is*. 0.1.1. *tiy.* Sahnelerin işıqlandırılması işi.

126. **Aydınlatmaq** (-i) **aydınlatmaq** 0. Karanlığı giderip görünür duruma getirmək// işıqlandırmaq, nurlandırmaq; 0.1.1. Bir sorun üzerine bilgi vermek.

127. **Aydınlıq** is. ve s. **aydınlıq** 0. Bir yeri aydınlatan güc, ışık, ay ışığı, mehtap//açıq və ışıqlı hava; 0.1.1.1. Işıq alan; 0.1.1.2. *mec.* Kolay anlaşılabar derecede açıq olan, vazıh; 0.1.1.3. Kötülükten uzak, təmiz, saf. *Aydınlıq bir yüz*; 0.1.1.4. Bir yapının ortasına gələn oda və öbür bölümlərin ışık alması için, damın ortasından zemine kadar açılan boşluq; 0.1.2.1. Işıq, nur; 0.1.2.2. Işıqlı yer; 0.1.2.3. *mec.* Xoşbəxtlik mənasında □ **Aydınlıq içində olmaq** – xoşbəxt və rahat həyat keçirmək.

128. **Ayık** s. ve zf. **Ayık** 0. Sarhoşluğu veya baygınlığı keçmiş olan//baygınlığı, məstliyi keçmiş, ağı başında; 0.1.1.1. Sarhoşluğu keçmiş bir bəçimdə; 0.1.2.1. Yuxuda olmayan, oyanıq, sərvaxt; 0.1.2.2. *məc.* Sayıq, gözüaçıq, ağı başında, özünü aldatmayan, ehtiyatlı//uyanık.

129. **Ayılmək** (nsz.) **ayılmaq** 0. Sarhoşluk, baygınlık gibi bir durumdan kurtulmaq, kendine gəlmək//baygınlığı, sərxoşluğu keçmək, özünə gəlmək; huşa gəlmək, gözlərini açmaq; 0. *mec.* Aklı başına gəlip gerçəği görmək//gözü açılmaq, fəaliyyətə gəlmək, hərəkətə gəlmək, qəflət yuxusundfan ayılmaq, canlanmaq; 0.1.1.1. Birini kendinden geçərsinə sevmək; 0.1.1.2. Aşırı ölçüdə sinir bunalımları keçirmək; 0.1.2. Yuxudan oyanmaq, yuxudan durmaq.

130. **Ayılmək** (-i) **ayılmaq** 0. Ayılmasını sağlamək//özündən ketmiş və ya sərxoş adamı özünə gətirmək, huşa gətirmək; 0.1.2.1. Yuxudan oyatmaq, ayılmağa, gözlərini açmağa məcbur etmək; 0.1.2.2. *məc.* Gözünü açmaq, başa salmaq, qəflət yuxusundan oyatmaq; bilmədiyi, xatırında olmayan şeyi yadına salmaq.

131. **Ayna** is. Far. **Ayna** 0. Işıq yansıtan, varlıkların görüntüsünü veren, cilalı və sırılı cam//güzgü; 0. *mec.* Bir olayı, bir durumu yansıtan, göz önünde canlandıran olay, durum, şey// saflıq, duruluq, parlaqlıq, şəffaflıq mənasında təşbeh; 0.1.1.1. *den.* Gemilerde işarətçi erlerin kullandığı dürbün; 0.1.1.2. *den.* Akıntı veya anafurun birleştiği yerde oluşan su burgacı; 0.1.1.3. Doğramacılık ve yapıcılıkta çerçeve içine geçirilen tahta veya taş levha; 0.1.1.4. Küreğin yassı iç bölümü; 0.1.1.5. (atlarda) Diz kapağı; 0.1.1.6. *argo.* İyi durumda, yolunda. *İşimiz ayna.* 0.1.1.7. (Karagöz oyununda) Perde; 0.1.2.1. Pəncərə, pəncərə şüşəsi 0.1.2.2. ♦ **Aynası açıq** (*dan.*) 1) Özünü bir qədər yaxşı hiss edən xəstə haqqında; 2) Xoşrəftar, mehriban, üzügülər adam haqqında. **Aynası açılmaq** – 1) Ağır xəstəlikdən ayılmaq, əhvalı yaxşılaşmaq; 2) Kəfi açılmaq, ürəyi açılmaq.

132. **Aynalı** s. ve is. **Aynalı** 0. Aynası olan//aynası, güzgülü və ya şüşəsi olan; 0.1.1. *argo.* Parlak yüzlü, yakışıklı güzel; 0.1.2. Pəncərəli, pəncərəsi olan; 0.2.2. (*esk.*) Patronu üstədən qoyulan təklülə tufəng (bəzən “aynalı tufəng” şəklində işlədilir).

133. **Aynacı** is. ve s. **aynacı** 0. Ayna yapan veya satan kimse//şüşəsalan, aynasalan, aynasaz; 0.1.1. *mec.* Hileci, işine hile karıştıran; 0.1.2. (*esk.*) Keçmişdə zadəgan ailələrində xanım geyinərkən onun qabağında ayna tutan xidmətçi.

134. **Ayran** is. **Ayran** 0. Süt veya yoğurt yayıqta çalkalanaraq yağı alındıktan sonra kalan sulu bölüm//yağı alınıb su qarışdırılmış qatıq; 0. Yoğurdu sulandıraraq yapılan içecek//qatıqdan su qatılaraq hazırlanan ayran; 0.1.1. ♦ **Ayranı kabarmak** 1) öfkelenmek, coşmak/hırsələnmək; 2) Aşırı bir cinsel arzu duymak//şəhvətlənmək. **Ayranı yok içmeye, atla (veya tahtirevanla) gider sıçmaya.**

135. **Ayrim** is. **Ayrim** 0. Ayrılma noktası//bir neçə yolun ayrıldığı və ya bir yolun bir neçə tərəfə haçalandığı yer (adətən “yol” sözü ilə bərabər işlənilir). *Yol ayrımı*//*yol ayrıcı*; 0.1.1.1. Ayırmak işi, tefrik; 0.1.1.2. Bir kimsenin veya nesnenin bir başkasıyla karışdırılmamasını sağlayan ayrılık; benzer şeyleri birbirinden ayıran özellik; başkalıq, fark; 0.1.1.3. Alt bölüm; 0.1.1.4. *man*; Cinsleri ve türleri birbirinden ayıran ana karakter, fark; 0.1.1.5. *sin.* Bir veya daha çok sahne içinde geliştirip, olayın tamamlanmış bir parçasını veren film bölümü; 0.1.1.6. ♦ **Ayrim yapmak**//**Ayrı-seçkilik etmək**; 0.2.2. Azərbaycanın Gəncə, Gədəbəy və başqa rayonlarının dağlıq yerlərində yaşayan azərbaycanlıların adı və onlara mənsub adam.

136. **Ayva** is. **Heyva** 0. Gülgillər, çiçəkləri iri və pembe, yapraklarının altı tüylü, orta yüksəklikte bir ağac və bu ağacın meyvəsi//sarı rəngli, turşməzə, üstü tüklü, xırda çəyirdəklili meyvə (*Cydonia vulgaris*); 0.1.1. ♦ **Ayva göbekli** göbeği çukur olan (kimse); **Ayvayı yemek** *argo.* kötü duruma düşmek, işi pozulmak.

137. **Azap** is. Ar. **əzab** 0. (Müslümanlıkta) Dünyada günah işlemiş olanlara ahrette verilecek ceza//əziyyət, üzüntü, işgəncə; 0.2.1.1. (Anadolunun birçok bölgesinde) çiftlik uşağı; 0.2.1.2. *tar.* Anadolu beyliklerinde donanmadaki görevlerde kullanılan asker.

138. **Azat** is. ve s. Far. **Azad** 0. Serbest bırakma//azadlıqdan istifadə edən, başqasından asılı olmayan, sərbəst; 0. Serbest bırakılmış olan//mane- əsiz, əngəlsiz, sərbəst, heç bir şeylə məhdud edilməyən; 0. □ **Azad etmək**//**azad etmək**; Azad olmaq//özgür olmaq; 0.1.1. *esk.* Okullarda paydos; 0.2.2. (*bot.*) Cənubda bitən bərk oduncaqlı ağac növü.

139. **Azgın** s. **ağzın** 0. Azmış olan//azmız, yolunu itirmiş; 0.1.1.1. (ten için) Çabuk iltihaplanan, yarası hemen kapanmayan; 0.1.1.2. (Çocuk için) Çok yaramaz; 0.1.1.3. Cinsel

istekləri aşırı olan; 0.1.2.1. *mec.* Qudurmuş, vəhşi, yurttacı, amansız, önü alınmaz, sərt, şiddətli; 0.1.2.2. Pozğun, namussuz.

140. **Azgınlaşmaq** (nsz.) **azgınlaşmaq** 0. Ağzın duruma gəlmək//qudurmaq, yolundan çıxmaq, öz hərəkətlərində heç bir hədd-hüdd bilməmək, vəhşiləşmək; 0.1.1. Cinsəl istekləri aşırılaşmaq.

141. **Azı** is. ve zf. **Azı** 0. Köpek dişlərindən sonra içəriyə doğru, alt və üst çenenin iki yanında beşer tane bulunan ve yiyecekleri öğütməyə yarayan dişlərin ortak adı, azı dişi, öğütücü diş; 0.1.1. *hlk.* Öküz arabalarında ön və arka yastıkları dingilə bağlayan ağaç çivi; 0.1.2. Ən az, ən cüzi; minimum. *Bu şeyi almaq üçün azı 5 manat lazımdır.*

142. **Azacık** s. ve zf. **Azacıq** 0. Çox az, biraz// çox az, çox az miqdarda; 0.1.1. (süre və miqdar üçün) Az olaraq, biraz. ♦ **Azacık aşım kaygısız başım//Azacıq aşım ağrımaz başım**; 0.1.2. ♦ **Azacıq aşım duzu deyil.**

143. **Aziz** s. ve is. **əziz** 0. Sevgidə üstün tutulan, muazzez//sevimli, istəkli, ürəyə yaxın; 0.1.1. Ermiş, eren; 0.1.2.1. Ən çox istənilən, ən çox tələb olunan, ən çox sevilən. □ **Əziz olmaq** – az tapıldığı, çətin ələ düşdüyü üçün çox qiymətli, hörmətli olmaq, müqəddəs bir şey kimi baxılmaq; 0.1.2.2. **Əzizim** şəklində- Nəvazişlə müraciət. *Əzizim, gəl gedək.* ♦ **Əziz başım üçün** – birini inandırmaq üçün and məqamında işlədilir.

144. **Azmaq** (nsz.) **azmaq** 0. Taşkınlıqta iləri gitmək, kötülüğünü artırmaq//coşmaq, qudurmaq, həddini aşmaq, şiddət göstərmək; 0.1.1.1. (deniz, ırmak vb. üçün) Kabarmak, taşmaq: *Deniz azdı*; 0.1.1.2. (yara, hastalık vb. üçün) Etkili, təhlükəli duruma gəlmək; 0.1.1.3. Cinsəl duyğuları artırmaq; 0.1.1.4. (Camaşır) Artıq ağartılmaz duruma gəlmək; 0.1.1.4. (hayvanlar üçün) İki ayrı ırktan doğmaq: *Katır atla eşekten azmış bir hayvandı*; 0.2.1.1. *hlk.* Küçük su birikintisi; 0.2.1.2. Bataklık.

Azərbaycan Türkçəsi-Türkiye Türkçəsi Deyimler Sözlüğü Denemesi

A

- Abır eləmək: *açık*. Utanma duyğusu, utanç; haya etmək, utanmaq, sıkılmək.
- Abır gözləmək: *açık*. Saygılı olmaq, edeplənmək.
- Abır-həya eləmək (etmək): *açık*. ve *var*. Utanmaq, hicap duymək (veya etmək).
- Abır-həyadan salmaq: Bkz. Abırdan salmaq.
- Abır vermək: Bkz. Abrını almaq.
- Abırdan düşmək: *açık*. ve *var*. Rezil kepaze olmaq, rezil rüsvay olmaq; (bir işi) yüzünə gözüne bulaştırmək; sağlığını yitirip zayıflamək.
- Abırdan salmaq: *açık*. ve *var*. Rezil kepaze etmək; pişman etmək; tahkir etmək, aşağılamək.
- Abi-neysan (abi-leysan) kimi göz yaşı axıtmaq (tökmək): *kar*. Nisan yağmuru gibi gözyaşı dökmək.
- Abra mindirmək: *açık*. ve *var*. (Birine, bir şeye) çeki düzen vermək; düzəltmək, düzənlemək; çeki düzen verdimək; düzəlttirmək, düzənlettirmək.
- Abrı getmək (tökmək): *açık*. ve *var*. Rezil olmaq; aşağılanmaq; utandırılmaq; itibardan düşmək; gözden düşmək.
- Abrına qısılmaq: *açık*. Saygılı olmaq, utanmaq, çəkinmək; konuşmaktan kaçınmaq, tepkisini göstermemək, utancından ağzını açmamək. *O kötü olaydan sonra ağzını bile açmadı*.
- Abrına sataşmaq: *var*. Namusuna dokunmaq; namusunu ayaklar altına atmək.
- Abrından keçmək: *açık*. Utanmayı bir tarafa bırakmaq, yüzşüzleşmək.
- Abrını almaq: *açık*. Utandırmaq, ayıplamək.
- Abrını aparmaq: *açık*. ve *var*. Canından bezdirmək; utandırmaq.
- Abrını atmaq: *açık*. Utanmamək, yüzşüzleşmək.
- Abrını əlinə vermək: Bkz. Abrını ətəyinə bükmək.
- Abrını ətəyinə bükmək: *açık*. ve *var*. Ayıplamək, yüzünü kızartmaq; utandırmaq; haddini bildirmək; ağzının payını vermək.
- Abrını götürmək (tökmək): Bkz. Abrını aparmaq.
- Abrını göy əskiyə bükmək: Bkz. Abrını ətəyinə bükmək.
- Abrını gözləmək: Bkz. Abrına qısılmaq.
- Abrını vermək: *açık*. Utandırmaq.
- Ac qurd: *açık* ve *var*. Aç kurt gibi, aç gözlü, doymək bilmeyen.
- Acı bağırsaq kimi uzanmaq: *var*. Yılan hikayesine dönmək.
- Acı göz yaşları: *açık*. ve *var*. Kanlı yaş/yaşlar dökmək.
- Acığa düşmək: *var*. İnada binmək; inadı tutmaq.
- Acığa salmaq: *var*. İnada bindirmək.
- Acığı gəlmək: *var*. Sinirine dokunmaq, hoşuna gitmemək.
- Acığı soyumaq: *var*. Sinirleri gevşemək (veya yatışmaq).
- Acığı tutmaq: *açık*. ve *var*. Kızmaq, öfkelenmək, hiddetlenmək; Siniri oynamək/sinir olmaq.
- Acığından (hirsindən) boğulmaq: *açık*. Sinirindən (hırsından) boğulmaq.
- Acığından (hirsindən) partlamaq: *açık*. Sinirindən küplərə binmək.
- Acığından zəncir çeynəmək: *açık*. ve *var*. Sinirleri altüst olmaq; sinirleri ayakta olmaq.
- Acığını basmaq (yemək): *var*. Sinirlerine hakim olmaq.
- Acığını çıxarmaq (çıxmaq): *var*. Acısını çıkarmək.

Acığını tutdurmaq: *açık. var.* Sinirlendirmək; sinirine dokunmaq, sinirini bozmak.
 Acığını... <üstünə> tökmək: *var.* Öfkəsini almak/çıkmak.
 Acından qarnı quruldamaq: *var.* Karnı zil çalmak. *Acısından karnı gurlar, başında nergiz parlar.*
 Acıq çəkmək: *açık. ve var.* Birisine qarşı kin beslemek (veya tutmaq); ıstırap çəkmək.
 Acıq vermək: *açık. ve var.* Takılmaq, sataşmaq; (birine) huzursuzluk vermek.
 Acısını almaq (çıxarmaq): *açık. ve var.* Acısını çıxarmak; öcünü almak.
 Acizin qənimi: *açık.* Gücü acizlere yeten.
 Aclıq elan etmək: *var.* Açlıq grevi, ölüm orucu.
 Açaram sandığı, tökərəm pambığı: *var.* Açtırma kutuyu, söylətmə kötüyü.
 Açıb ağartmaq: *açık.* Aydınlığa kavuşturmaq, gün yüzünə çıxarmak.
 Açıb ortalığa tökmək: *açık. ve var.* (Birinin) ayıp, kusur veya suçlarını açıqlamaq, söylemək, dolayısıyla kirli çamaşırlarını ortaya dökmək.
 Açıq alınla: *kar.* Alnı açık.
 Açıq qapını itələmək: *var.* Havanda su dövmək.
 Açıq qəlblə (ürəklə): *kar.* Açık kalple (yürekle).
 Açıq qılıfa açar salmaq: Bkz. Açıq qapını itələmək.
 Açıqlığa (açığa) çıxmaq: *kar.* Açığa çıkmak, meydana çıkmak.
 Açıq olmaq: *açık. ve var.* Açık olmak; samimi olmak.
 Açmamış qapı qoymamaq: *açık.* Çalmadık kapı bırakmamak.
 Ad batırmaq: *var.* Adını kirletmək.
 Ad çıxarmaq: *var.* Adı çıkmak; ün salmaq.
 Ad eləmək: *var.* Adı çıkmak; ün salmaq; nişanlamak.
 Ad qoşmaq: *var.* Lâkap takmaq.
 Ad qoymaq: *açık. ve var.* Nişanlamak, ad koymak/takmaq.
 Ad qoyub getmək: *açık.* İyi bir isim bırakmaq.
 Ad vermək: *açık.* İhbar etmək, haber vermek.
 Adam cərgəsinə qoymamaq: *açık.* Adam yerine koymamak.
 Adam eləyib ortaya çıxarmaq: *var.* Adam etmək.
 Adam görmək: *açık.* Genellikle yasak olan bir işin yapılması için torpil bulmaq.
 Adam kimi: *kar.* Adam gibi. *Bu işi adam gibi yap, yoksa kovulursun.*
 Adam olmaq: *kar.* Adam olmak.
 Adam olub ortaya çıxmaq: *açık. ve var.* İyi bir duruma gəlmək; Adam olmaq.
 Adam salmaq: *açık.* Herhangi bir işin yapılması için birisinin aracı veya arabulucu olaraq hizmetindən yararlanmaq.
 Adam saymamaq: *açık. ve var.* Birini saymamak, dəğərli bulmamak; adam yerine koymamak.
 Adam yerinə qoymamaq: *kar.* Adam yerine koymamak.
 Adam yerində tutmamaq: Bkz. Adam yerinə qoymamaq.
 Adamın yerə baxanı: *var.* Yere bakan yürek yakan.
 Addım atmağa qoymamaq: *kar.* Adım attırmamak.
 Addımına haram qatmaq: *var.* Addımlarını sıklaştırmak.
 Adəmdən xatəmə: *açık.* Ezelden Ebede.
 Adət görmək: *kar.* Adet görmək.
 Adı adlara qoyulsun!: Bkz. Adı batsın!

Adı batmaq: *kar.* Adı batmaq.

Adı batmış: *kar.* Adı batmış.

Adı batsın!: *kar.* Adı batsın!

Adı çıxmaq: *kar.* Adı çıkmak. Bu deyim, Azərbaycan Türkçesinde çoğunlukla ‘iyi ad sahibi olmak, ün kazanmak’ anlamında kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra, Azərbaycan Türkçesinde söz komusu deyimini olumsuz anlamda kullanımı da gözlemlenmektedir. Sözgelimi: Kənd uşaqları arasında **adı çıxmışdı**. ‘*Köy çocukları arasında kötü ad çıkarmıştı*’. Türkiye Türkçesinde ise, söz konusu deyim sadece olumsuz anlamıyla kullanılmaktadır. Sözgelimi: Bir kere *adı çıkmış* artık ne yaparsa boşuna: İnsanın *adı çıkacağına canı çıksın* daha iyi. ‘Bir dəfə *adı çıxmışdır*, artıq nə etsə bir faydası yoxdur. İnsanın *adı çıxınca canı çıxsə* yaxşıdır’. Böylece ‘Adı çıxmaq: *kar.* Adı çıkmak’ deyimini, açıklamalı-aktarmalı bağlamda eşsesli dil birimi olarak seçilmektedir.

Adı dildən-dilə (dillərə) düşmək: *var.* Dile düşmək.

Adı dilindən düşməmək: *kar.* Adı dilinden düşmemək.

Adı dillərə düşmək: Bkz. Adı dildən-dilə (dillərə) düşmək.

Adı dillərdə dastan olmaq: *kar.* Adı dillerde destan olmaq.

Adı dillərdə gəzmək (söylənmək): *kar.* Adı dillerde gəzmək (söylənmək).

Adı it dəftərində (də) yoxdur: *açık.* Adı sanı bilinmemək.

Adı qalmaq: *kar.* Adı kalmak.

Adı qara gəldi: *açık.* ve *var.* Dünyası dəyişmək; kara habəri gəlmək.

Adı pisə çıxmaq: *var.* Adı kötüyə çıkmak.

Adı var, özü yox: *açık.* Adı var, kendisi yok.

Adı yanmaq: Bkz. Adı batmaq.

Adına dəyməz: *açık.* Adına layık olmamak.

Adına təbil vurulmaq (dəyülmək, çalınmaq): *var.* Dile düşmək.

Adını başqasına (özgəsinə) qoymaq: *açık.* Kötü ününü başqasına yakıştırmak.

Adını başqasından soruşmaq: *açık.* Kendi adını bile hatırlamamak.

Adını batırmaq: *açık.* ve *var.* Adını (kötüye) çıkarmak, rezil etmək; Adı (kötüye) çıkmak, rezil (rüsvey) olmaq; adını kirletmək (veya lekelemək).

Adını əzbər bilmək: *açık.* Çok iyi tanımak.

Adını tut (çək), qulağını bur: *açık.* ve *var.* Lafının üstünə gəlmək. *İyi adam lafının üstünə gəlir; İti an, çomağı hazırla.*

Adını tutmaq (çəkmək); adını tutmamaq (çəkməmək): *açık.* Adını anmaq; adını anmamak.

Ağ at arpa yeməz?: *açık.* ve *var.* Yaşına durumuna uyğun olmayan isteklerde bulunmaq. *Kırkından sonra azanı teneşir paklar.*

Ağ bayraq qaldırmaq: *var.* Beyaz bayrak çəkmək, teslim olmaq.

Ağ böhtan: *var.* Kuru iftira.

Ağ eləmək: *açık.* Suistimal etmək; şımarmak.

Ağ gün ağlamaq: *açık.* İyi dilekte bulunmaq.

Ağ gün: *açık.* İyi gün.

Ağ günə çıxarmaq: *açık.* Feraha çıkarmak, rahata erdirmək; mutlu etmək.

Ağ günə çıxmaq: *açık.* Feraha çıkmak, rahata ermək; mutlu olmaq.

Ağ ləkələr: *açık.* Yarım yamalak yapılmış işlər.

Ağ yalan: *var.* Kuyruklu yalan.

Ağa ağ, qaraya qara demək; ağa ağ demək, qaraya qara: *açık*. Doğru söylemek, hakkını vermek.

Ağacı əlindən düşmək: *açık*. ve *var*. İhtiyarlanmaq; elden ayaktan düşmək (veya kesilmək).

Ağa qara demək. *var*. Akı kara, karayı ak göstərmək.

Ağacın (çomağın) o biri başından yapışmaq: *açık*. Zor kullanmak.

Ağacın iki başı var: *var*. Madalyonun iki yüzü.

Ağaç-ağaca qoymaq (gəlmək): *açık*. Karşı karşıya gəlmək, birbirine ters düşmək.

Ağciyərlilik eləmək: *açık*. Korkaklık etmek.

Ağdan qaraya söz deməmək: *var*. Gözün üstündə kaşın var deməmək.

Ağrı qaradan seçməmək (seçə bilməmək): *açık*. ve *var*. Akla karayı seçəmemək.

Ağıl dəryası: *açık*. Akıl deryası, akıl küpü.

Ağıl eləmək: *kar*. Akıl etmek.

Ağıl işlətmək: *var*. Kafayı çalıştırmak, kafayı işletmek.

Ağıl öyrənmək: *var*. Akıl almak/danışmaq/sormak.

Ağıl öyrətmək: *kar*. Akıl öğretmek/vermek.

Ağıl vermək: *kar*. Akıl vermek.

Ağıl-ağıla vermək: *açık*. Danışmaq, istişare etmək, akıl danışmaq.

Ağıldan kasıb (köypək): *var*. Akıl fukarası.

Ağıldan yavan, cibdən yağlı: *açık*. Akı kıt, parası çok.

Ağıllara hakim: *açık*. Akıllara hakim (Çok akıllı).

Ağına-bozuna baxmamaq; ağına-bozuna baxmadan: *açık*. İyisine kötüsüne bakmamak, iyisine kötüsüne bakmadan.

Ağır gəlmək: *kar*. Ağır gəlmək.

Ağır oturmaq: *var*. Pahalıya mal olmaq/oturmaq. *eşses*. Söz konusu deyim, Türkiye Türkçesinde aynı eşsesli deyimleşme biçimiyle ve aşağıdaki belirtilen anlamıyla bir deyimbilimsel uyuşma olarak da kullanılmaktadır: *Uslu durmak; aniden bir işe atılmamak, söz dinler olmak, aklına estiği gibi hareket etmemek; ciddi olmak; çevreye saygı aşılamaq*. Bunun yanı sıra Türkiye Türkçesinde ikincil bir sözlüksel-deyimbilimsel anlamıyla da kullanılan söz konusu deyim, Azərbaycan Türkçesi söz varlığında ağırlık ölçüsü bildiren ‘batman’ deyim kurucu ve arkaik nitelikli sözcüğü ile deyimbilimsel kavuşma olarak gerçekleşen ‘**Ağır oturub, batman gəlmək**’ varyantı da bulunmaktadır.

Ağır tərpnəmək: *var*. Ağırdan/ağır almak.

Ağır-yüngül eləmək: *var*. İnce eğirip/eleyip sık dokumak.

Ağırı qoyub yüngülü götürmək: *var*. Zora gelememek.

Ağırlıq satmaq: *var*. Kendini ağır/ağıra/ağırdan satmaq.

Ağız açmaq: Ağız əgmək. *eş*. Söz konusu deyim, Türkiye Türkçesinde eşsesli ‘ağız açmaq’ deyimleşme biçimiyle ve aşağıdaki belirtilen anlamıyla bir deyimbilimsel uyuşma olarak da kullanılmaktadır: Söz söylemek, konuşmaq; kavgaya başlamak, hiddet göstərmək, taşmaq. Bunun yanı sıra Azərbaycan ve Türkiye Türkçeleri söz varlığında söz konusu eşsesli deyim, birleşenleri sözdizimsel paralellerle gerçekleşen ‘**Ağzını açıb gözünü yummaq**’ ve ‘**Açtı ağzını yumdu gözünü**’ deyimbilimsel kavuşma varyantları da bulunmaktadır.

Ağız-ağıza vermək: *var*. Hep birlikte konuşmaq, ağız ağıza vermək.

Ağızbir etmək (eləmək): *var*. Ağız/söz bir/birliyi etmək.

Ağız burmaq: *var*. Dudak bükmək.

Ağız-burnunu büzüşdürmək (turşutmaq): *var.* Dudak bükmək; ağız burun ekşitip çehre etmək.
Ağız-burnunu düzəltmək: *var.* Çeki düzen vermek.
Ağız-burnunu əymək//ağız-burun əymək: *var.* Ağız burun ekşitip çehre etmək.
Ağız-burnunu əzişdirmək: *var.* Ağzını burnunu dağıtmak.
Ağız-burnunu ovmaq: *var.* Ağzını çarşamba pazarına çevirmək.
Ağız büzmək (büzüşdürmək): *var.* Dudak bükmək.
Ağız deyəni qulaq eşitmir: *var.* Ağzından çıxanı/çıkan sözü kulağı duymamak/işitməmək.
Ağızdolusu danışmaq (demək): *açık.* Kendine güvenerek, kibirli kibirli konuşmak.
Ağız əymək: *açık.* Taklit etmək; öykünmək.
Ağız ləzzəti ilə yemək: *açık.* Ağız tadıyla yemek.
Ağız sözü: *var.* Boş laf.
Ağızdan ağıza (ağızlarda) dolaşmaq: *kar.* Ağızdan ağıza dolaşmak.
Ağızdan ağıza düşmək (köçmək): *var.* Dile düşmək.
Ağızdan bilmək: *var.* Ezbere bilmək.
Ağızdan boş: *var.* Boş boğaz/geveze.
Ağızdan iti (diri): *var.* Çenesi kuvvetli.
Ağızdan olmaq: *açık.* Konuşmaktan yorulmak.
Ağızlarını bir yerə yığmaq: *var.* Sözbirliği etmek, ağız birliği etmek.
Ağla batmaq; ağla batmamaq: *var.* Akla sığmak/sığmamak.
Ağla gəlmək: *var.* Akla gelmek.
Ağla sığmaq. Bu məsələ heç ağılıma sığmır: *kar.* Akla sığmak: Bu mesele hiç aklıma sığmıyor.
Ağlar günə qalmaq (düşmək): *kar.* Acınacak duruma düşmək.
Ağlar günə qoymaq: *kar.* Acınılacak duruma düşürmək.
Ağlı ala qayada (ala talada): *var.* Akli başından bir karış yukarı veya yukarıda.
Ağlı azmaq: *var.* Aklını kaçırmak/kaybetmek.
Ağlı başdan çıxarmaq: *var.* Aklını başından almak; aklını çalmak; (birinin) aklını çelmək.
Ağlı başına gəlmək: *kar.* Akli başına gelmek.
Ağlı başında (olmaq): *kar.* Akli başında (olmak):
Ağlı başından getmək (uçmaq, çıxmaq): *kar.* Akli başından gitmek.
Ağlı <birşey> kəsməmək: *kar.* Akli <birşey> kesmemek.
Ağlı çaşmaq: Bkz. Ağlı azmak.
Ağlı getmək: Bkz. Ağlı başından getmək.
Ağlı kəsmək; ağlı kəsməmək; uşaqdır ağlı kəsmir!: *kar.* Akli kesmek; akli kesmemek:
Çocuktur yapar, henüz akli kesmez!
Ağlı qaçmaq: Bkz. Ağlı azmaq.
Ağlı özünə getmək: *var.* Kendi bildiğini okumak.
Ağlı uçmaq: Bkz. Ağlı başından getmək.
Ağlı yerində olmamaq: Bkz. Ağlı azmaq.
Ağlın çoxluğundan: *var.* Sivri akıllı.
Ağına (ağına-başına) vurmaq: *açık.* Ölçüp biçmek; bir işe girişmeden önce tüm olasılıkları düşünmek ve değerlendirmek.
Ağına batmaq; ağına batmamaq. Heç ağılıma batmır: *var.* Akla sığmak veya sığmamak.
Ağına dua yaz! (yazdır!): *açık.* Hocaya git de sana akıl öğretsin.

Ağlına gəlmək; ağlına gəlməmək. *kar.* Bu heç ağlıma gəlmədi: Aklına gəlmək, aklına gəlməmək. Bu hiç aklıma gelmedi.

Ağlına gətirmək; ağlına gətirməmək: *kar.* Aklına gətirmək; aklına gətirməmək.

Ağlına güc vermək; ağlına güc verməmək: *var.* Kafayı kullanmak; kafayı kullanmamak.

Ağlına sığışdırma bilməmək. Bunu heç ağlıma sığışdırma bilmirəm: *kar.* Aklına sığdıramamak. Bunu aklıma hiç sığdıramıyorum.

Ağlına yatmaq; ağlına yatmamaq: *kar.* Aklına yatmaq; aklına yatmamak.

Ağlını aparmaq: *var.* Aklını başından almak.

Ağlını azdırmaq (aşırmaq): *var.* Aklını karıştırmak.

Ağlını başına qoymaq: *açık.* Aklını başına almak, toplamak veya aklını başına devşirmək.

Ağlını başına yığdırmaq: *açık.* Aklını başına devşirmək.

Ağlını başına yığmaq (toplamaq): *var.* Aklına başına almak/dermek/toplamak.

Ağlını başından almaq (aparmaq): *kar.* Aklını başından almak.

Ağlını cəm etmək (cəmləşdirmək): Bkz. Ağlını başına yığmaq.

Ağlını itirmək: *var.* Aklını kaçırmak/kaybetmek/oynatmak.

Ağlını külək aparıb: *var.* Başında kavak yeli/yelleri esmek. Henüz başında kavak yelleri estiği için ne demek istediğimizi anlamıyor.

Ağnağaz üyütmək: *açık.* Boş boğazlık etmek, boş yere konuşmak.

Ağrım ürəyinə! ağrısı ürəyinə!: *açık.* Allah belanı versin.

Ağrımayan başına saqqız (sarımsaq) bağlamaq: *var.* Ağrısız başa sakız yapıştırmak.

Ağrımaz başına dəsmal bağlamaq (çalmaq): *var.* Ağrısız başa kaşbastı bağlamak.

Ağrımaz başını bəlaya salmaq: *var.* Ağrımaz başını derde sokmak.

Ağrın alım! ağrın mənə gəlsin!: *var.* Kurban olayım, ağrın bana geçsin!

Ağrısını çəkmək: *var.* Acısını çekmek.

Ağrıyan yerinə toxunmaq (dəymək): *var.* Yarasına basmak.

Ağsaqqallıq etmək (eləmək): *açık.* Büyüklük göstermek, etmek.

Ağsuz ilan: *açık.* Hilebaz.

Ağza (ağızlara) salmaq: *var.* Dile düşürmək.

Ağza alası (alınası) deyil: *açık.* Ağza alınmadık (söz).

Ağza baxmaq: *kar.* Ağza bakmaq.

Ağzı açılmaq; izdihamın ağzı açıldı: *açık.* ve *var.* Önü açılmək, izdihamın önü açıldı; dili çözülmək.

Ağzı aralanmaq: *var.* Dili çözülmək.

Ağzı ayrıla (açıla) qalmaq: *var.* Ağzı açık kalmək.

Ağzı dadsız olmaq: *var.* Aş yermək/ermək.

Ağzı değıl: *var.* Aklı ermək.

Ağzı əyri olmaq: *açık.* Hoşnutsuz, hoşnut olmayan, memnun olmayan; ekşi surat.

Ağzı fal imiş: *açık.* Sanki fala bakmış.

Ağzı günə buraxmaq: *var.* Herşeyi olurluna bırakmaq; (bir işi) olurluna bırakmaq (veya bağlamak).

Ağzı günə qalmaq: *açık.* Sahipsiz; sahipsiz, bakımsız kalmək.

Ağzı ilə milçək tutmaq (qovmaq): *var.* Sinek avlamak.

...Ağzı ilə oturub durmaq: *açık.* Başkasının ağzıyla hareket etmək.

Ağzı ilə quş tutmaq: *kar.* Ağzıyla kuş tutmaq.

Ağzı isti yerdə olmaq. Ağzı isti yerdədir: *açık.* ve *var.* Durumu iyi olmak; umurunda olmamak.

Ağzı işdə olmaq (işləmək): *açık.* Ağzı boş durmamak; devamlı olaraq bir şeyler yemek.

Ağzı kilidlənmək: *var.* (kendi) ağzını kapamak (veya kilitlemek).

Ağzı köpüklənmək; ağzı köpüklənə-köpüklənə...: *açık.* ve *var.* Sinirlenmek, öfkelenmek; cin ifrit kesilmek/olmak.

Ağzı qatıq (pendir) kəsmir: *açık.* Sözü geçmemek; herhangi bir işte söz geçirememek.

Ağzı qıfıllanmaq (kilidlənmək); Bkz. Ağzı kilidlənmək.

Ağzı qızıışmaq: *açık.* ve *var.* Çok ve düşüncesiz konuşarak ağzına geleni söylemek.

Ağzı qulağının dibinə getmək: *var.* Ağzı kulaklarına varmak.

Ağzı nədir (ki...): *var.* Ne haddine... Hangi cesaretle...!

Ağzı soyudu: *açık.* Bir şeyden soğumak.

Ağzı söz tutmamaq. Ağzı söz tutmur: *açık.* ve *var.* Herhangi bir nedenle konuşamamak veya ağzı dili bağlanmak.

Ağzı sulanmaq: *kar.* Ağzı sulanmak.

Ağzı süd qoxumaq: *kar.* Ağzı süt kokmak.

Ağzı sürüşmək: *var.* Dili dolaşmaq/sürçmək.

Ağzı var, dili yox: *kar.* Ağzı var, dili yok:

Ağzı-ağzına (ağız-ağıza) dəymək: *açık.* Bir başkasıyla konuşmak imkanı elde ederek herhangi bir iş üzerine onun fikrini öyrənmək.

Ağzına (ağzıma) <heç> bi şey dəyməyib: *var.* Ağzına bir şey (veya bir çöp) koymamak.

Ağzına <bir> şapalaq vurmaq: *var.* Ağzının payını vermek; lafı ağzına tıkamak.

Ağzına ağız (dil) vermək: *açık.* Konuşmaya cesaretlendirmək; tahrik etmək, kışkırtmaq; telkin etmək.

Ağzına almaq. Alov bütün evi ağzına aldı: *var.* İçine almak. Alev bütün evi içine aldı.

Ağzına at başı almaq: *var.* Avaz avaz bağırmaq.

Ağzına atmaq: *var.* Ağzına atmaq, ağzına bir kemik atmaq.

Ağzına baxan yoxdur (kimdir): *açık.* Sözü dinlenmemək.

Ağzına baxmaq: *kar.* Ağzına bakmaq.

Ağzına çullu dovşan yerləşmir (sığışmır): *açık.* Atıp tutan, kendini beğenmiş birisi...

Ağzına dil atmaq (vermək, qoymaq): Bkz. Ağzına ağız (dil) vermək.

Ağzına düşmək: *kar.* Ağzına düşmək.

Ağzına gələnı danışmaq: *var.* Ağzına geleni söylemek.

Ağzına gələnı demək (söyləmək): *açık.* Azarlamak, utandırmaq.

Ağzına gəlmək: *var.* Dilinin ucuna gəlmək.

Ağzına gətirmək: *var.* Dilinin ucuna getirmək.

Ağzına it başı salmaq (almaq): Bkz. Ağzına gələnı danışmaq.

Ağzına qıfıl vurmaq: *var.* Ağzına kilit takmaq (veya vurmaq).

Ağzına qovut almaq: *var.* Ağzına taş almak.

Ağzına qovut verən yoxdur (kimdir): *açık.* Adam yerine koymamak; admdan saymamak. Sana kemik atan yok!

Ağzına qurd düşüb: *açık.* Saygınlığını kaybetmiş.

Ağzına söz atmaq: *açık.* Fikir vermək.

Ağzına su alıb oturmaq: *var.* Dilini yutmaq.

Ağzına su almaq (götürmək): Bkz. Ağzına su alıb oturmaq.
 Ağzına şirə salmaq (vermək): *açık*. Teşvik etmək, övmək.
 Ağzında dili qurumaq: *var*. Dili kurumak.
 Ağzında dili yox: *var*. Ağzı var dili yok.
 Ağzında şirə qalıb: *açık*. Bir şeye alışmış, tadını almış.
 Ağzından (dilindən) qaçırmək: *kar*. Ağzından kaçmaq/kaçırmək.
 Ağzından bal tökülür: *var*. Ağzından/dudağından bal akmək/damlamak.
 Ağzından çıxmaq: Bkz. Ağzından (dilindən) qaçırmək.
 Ağzından dürr tökülmək: *açık*. Yanlışlığı sebebiylə gülünc olan söz veya cümle. Birisine alay etmək için söylenilir.
 Ağzından düşməmək: *var*. Ağzından/dilindən düşməmək(veya düşürməmək).
 Ağzından gələn (çıxan) demək: Bkz. Ağzına gələn (demək) söyləmək.
 Ağzından inci saçmaq: Bkz. Ağzından dürr tökülmək.
 Ağzından köpük qusmaq: Bkz. Ağzı köpüklənmək.
 Ağzından qan iyi (qoxusu) gəlir: *var*. Kana susamış.
 Ağzından qıfılı götürmək: *açık*. Dilini çözmək; konuşturmak.
 Ağzından od (od-alov) püskürmək: *var*. Ateş püskürmək/saçmaq; ağzından ateş saçmaq.
 Ağzından od (od-alov) tökülmək: Bkz. Ağzından od (od-alov) püskürmək.
 Ağzından od (od-alov) yağdırmaq: Bkz. Ağzından od (od-alov) püskürmək.
 Ağzından od yağmaq: Bkz. Ağzından od (od-alov) püskürmək.
 Ağzından söz qaçırmək: Bkz. Ağzından (dilindən) qaçırmək.
 Ağzından süd iyi (qoxusu) gəlir: *var*. Ağzı süt kokmak.
 Ağzından vurmaq: *var*. Ağzına tıkamak.
 Ağzını aç bilməmək: *açık*. Ağzını açmamək; korkudan ağzını açıp konuşmamək. *O ağzını bile açamaz*.
 Ağzını açan kimi. Ağzını açan kimi onu başa düşdüm: *açık*. Ağzını açınca; ağzını açınca onu anladım.
 Ağzını açdırmaq: *açık*. Ağzını açtırmək; konuşturmak.
 Ağzını açıb göyə baxmaq: *açık*. ve *var*. İş olmayıp boş oturmaq, hiçbir iş yapmamək; sinek avlamak.
 Ağzını açıb gözünü yummaq: *kar*. Ağzını açıp gözleri yummaq.
 Ağzını açıb havaya vermək: Bkz. Ağzını açıb göyə baxmaq.
 Ağzını açıb qulaq asmaq: *var*. Ağzının içine bakmaq.
 Ağzını açıb yummaq: *açık*. ve *var*. Son nefesinde olmaq; son nefesi vermək, ruhunu teslim etmək.
 Ağzını Allah yoluna açmaq: *açık*. Dilenmək, dilənçilik etmək; ağzına geleni söylemək, heyezan etmək.
 Ağzını Allah yoluna qoymaq: *açık*. ve *var*. Boş laf etmək/katmaq; gevezelik etmək.
 Ağzını aramaq: *kar*. Ağzını aramak/yoklamak.
 Ağzını aya tutub ulmaq: *açık*. Boşuna konuşmaq, bağırmaq.
 Ağzını ayırıp göyə baxmaq: Bkz. Ağzını açıb göyə baxmaq.
 Ağzını ayırmaq: *var*. Ağzını açmaq.
 Ağzını bağlamaq: *var*. Çenesini kapamak/kesmək; dilini bağlamaq/kesmək.
 Ağzını bədə (şərə) açmaq: *var*. Ağzı kara; şom ağzılı.

Ağzını boş qoymaq (saxlamaq): *açık*. Yumuşak davranmaq, zaaf göstərmək.
 Ağzını boza vermək: Bkz. Ağzını Allah yoluna qoymaq.
 Ağzını büzmək (büzzüsdürmək): Bkz. Dudak bükmək.
 Ağzını dağıtmaq: *açık*. ve *var*. Çenesini dağıtmək; ağzına geleni söylemək.
 Ağzını əzmək: *var*. Çenesini dağıtmək.
 Ağzını göyə açmaq: *açık*. ve *var*. Tembellik etmək; sinek avlamak; beddua etmək.
 Ağzını xeyrə açmaq: *kar*. Ağzını hayra açmaq.
 Ağzını qaytarmaq: Bkz. Ağzından vurmaq.
 Ağzını gıfıllamaq: Bkz. Ağzına qıfıl vurmaq.
 Ağzını qızıışdırmaq: *açık*. Təhrik etmək, kışkırtmaq.
 Ağzını malalamaq: *açık* ve *var*. Ağzını kapatmaq, ağzına bir kemik atmaq.
 Ağzını mismarlamaq: *var*. Çenesini kapamak/kəsmək.
 Ağzını mumlamaq: Bkz. Ağzına qıfıl vurmaq.
 Ağzını ovmaq (ovuşdurmaq): *var*. Ağzını burnunu dağıtmək.
 Ağzını öyrənmək: Bkz. Ağzını aramaq.
 Ağzını piyləmək: *açık*. Rüşvet vermək.
 Ağzını saxlamaq: *var*. Dilini tutmaq.
 Ağzını sulandırmaq: *açık*. İmrendirmək; ayartmaq; iştah açmaq.
 Ağzını sürümək: *var*. Ağzını eğmək.
 Ağzını şərə açmaq: Bkz. Ağzını bədə (şərə) açmaq.
 Ağzını təmiz saxlamaq (açmaq): *açık*. Ağzını təmiz tutmaq (küfretməmək).
 Ağzını tutmaq: Bkz. Ağzını saxlamaq.
 Ağzını yağlamaq (piyləmək): Bkz. Ağzını piyləmək.
 Ağzını yığmaq: *var*. Ağzını toplamək.
 Ağzını yormaq: *var*. Çene yormək.
 Ağzını yoxlamaq: Bkz. Ağzını aramaq.
 Ağzını yum!: *var*. Kapa çeneni!
 Ağzını yumdurmaq: *var*. Çenesini kapatmaq.
 Ağzının dadını (ləzzətini, tamını) bilmək: *var*. Ağzının tadını bilmək.
 Ağzının kəsəri yoxdur: *açık*. Sözü dəğersiz olmaq.
 Ağzının küləyinə dayana bilməmək: *açık*. ve *var*. Karşı koyamamak; cavab verəməmək, cavaplandıraramamak.
 Ağzının qaşığı deyil: *var*. (Birisinin) harcı değıl.
 Ağzının qaytanını boş buraxmaq: Bkz. Ağzını boş qoymaq (saxlamaq).
 Ağzının ləzzətini bilmək: Bkz. Ağzının dadını (ləzzətini, tamını) bilmək.
 Ağzının sözünü bilmək: *açık*. Ağzından çıxanı (konuşmasını)bilmək.
 Ağzının suyu axmaq: *kar*. Ağzının suyu akmaq.
 Ağzının suyunu axıtmaq: Bkz. Ağzını sulandırmaq.
 Ağzının tamını bilmək: Bkz. Ağzının dadını (ləzzətini, tamını) bilmək.
 Ağzının üstündən vurmaq: Bkz. Ağzından vurmaq.
 Ahı yerdə qalmamaq; ahı yerdə qalmaz. *açık*. ve *var*. Ahı yerde kalmamak; ahı yerde kalmaz; ahı tutmaq.
 Ahın dağılara!: *açık*. ve *var*. Birisine acımək; acısını anlayışla karşılamək; dağılara taşlara.
 Axına qarşı getmək: *var*. Akıntıya karşı kürek çekmək.

Axınla getmək: *var*. Akıntıya kapılmək.

Axır nəfəs; axır nəfəsə kimi: *var*. Son nefes; son nefesinə kadar.

Axırı bir yana çatmaq (çıxmaq): *açık*. Bir neticeyə varmaq.

Axırı birdir: *açık*. Akıbeti aynı olmak.

Axırı xeyir olmaq: *açık*. Akıbeti (sonu) hayır olmak.

Axırı pis qurtarmaq: *açık*. Kötü sonuçlanmaq.

Axırına çıxmaq: Bkz. Axırı bir yana çatmaq.

Axırına daş atmaq. Bkz. Axırı bir yana çatmaq veya axırına çıxmaq.

Axırına nöqtə qoymaq: Bkz. Axırına daş atmaq.

Axırını köynəyini əynindən çıxarmaq: *açık*. Donuna kadar soymək.

Axırını eləmək: Bkz. Axırı bir yana çatmaq.

Aqibətin(iz) xeyir! (Xeyir olsun!): *açık*. Sonumuz/sonunuz hayır olsun.

Al dilə tutmaq: *açık*. Kandırmək; tatlı dille kandırmaya çalışmaq.

Ala düşmək: *var*. Tuzağa düşmək.

Ala itdən məşhur (dur): *kar*. Ala itten məşhur...

Alaca qarğaya da borcludur: *var*. Uçan kuşa borcu/borçlu olmak.

Ala qarğa balasına aşiq olub: *var*. Kirpi yavrusunu kadife tüylüm diye sever. Kuzguna yavrusu anka görünür.

Albuxara torbası kimi: *açık*. İşe yaramayan kimse.

Aləmə car çəkmək: *var*. Yedi mahalleye duyurmak, dünyayı başına toplamək.

Aləmi başına almaq (yığmaq, götürmək). *açık*. Bağırnaq; herkesi başına toplamək.

Aləmi bir-birinə vurmaq (qatıb-qarışdırmaq): *açık*. Birbirine düşürmək.

Alığını aşırmaq: *açık*. Hakkından üstesinden gəlmək.

Alın təri ilə: *kar*. Alın teriylə.

Alın təri tökmək: *kar*. Alın teri dökmək.

Alın yazısı: *kar*. Alın yazısı.

Allah ağıl versin: *kar*. Allah akıl fikir/akıllar versin.

Allah ağzın (ız) dan eşitsin!: *açık*. İnşallah; Allah ağzından duysun!

Allah, amandır!: Allah rızası için!; *açık*. Aman Allah'ım.

Allah bağışlasın!: *kar*. Allah bağışlasın! Bu deyim, Azərbaycan Türkçesinde 'Allah günahlarını aff etsin veya Allah esirgesin' anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde ise söz konusu deyim, 'Allah (çocuğunu, sevgilini) kazadan beladan esirgesin, kötülüklerden korusun' anlamında kullanıldığı gözlemlenmektedir. Bu bakımdan 'Allah bağışlasın!: *kar*. Allah bağışlasın!' deyimini, aynı kökenli yakın anlamların açıklamalı-aktarmalı bağlamında eşsesli-çokanlamlı dil birimi olarak seçilmektedir.

Allah başına daş salsın!: *var*. Başına taş düşmək (veya yağmaq). Başına taş yağsın!

Allah bəla(sını) versin! *kar*. Allah belasını versin!

Allah bəndəsi: *var*. Allah kulu.

Allah bilir: *var*. Allah bilir.

Allah canını alsın!... Allah canını alsın!

Allah cəzasını versin!... *kar*. Allah cezayı vermesin/versin!

Allah eləməmiş; Allah eləməyə; Allah eləməsin: *kar*. Allah etmesin.

Allah eləsin (ki): *var*. İnşallah; Allah izin verirse...

Allah ətini töksün! *açık*. ve *var*. Ayıp günah değil mi?; Allah belanı vermesin!

Allah göstərməsin! *kar.* Allah göstərməsin!
 Allah qoysa: *var.* Allah izin verirse...
 Allah qüvvət versin! *kar.* Allah kuvvet versin!
 Allah saxlasın!: *var.* Allah korusun!
 Allah şeytana lənət eləsin!: *var.* Kötür şeytana lanet!
 Allah tərəfi...: *açık.* Doğrusunu söylemek lazım gelirse (veya gerekirse).
 Allah uzaq eləsin! *kar.* Allah uzak etsin!
 Allah üzümə (üzünə) baxdı (baxıb): *açık.* Allah esirgemiş.
 Allah vergisi: *kar.* Allah vergisi.
 Allah vurmuşdu: *açık.* Onun işi değil; Hak etmiyor.
 Allah vursun...: *var.* Allah belanı versin!
 Allaha bax! *açık ve var.* Allah'ın işine bak!
 Allahçına buraxmaq: *açık.* Allah'ın merhametine bırakmak; oluruna bırakmak.
 Allahdan olan kimi: *var.* Ne mutlu ki.
 Allahı seversən: *kar.* Allah'ı seversen!
 Allahın bəlası: *kar.* Allah'ın belası!
 Allahın dilsiz heyvanı: *açık.* Allah'ın zavallı kulu.
 Allahın heyvanı: *açık.* Allah'ın zavallı kulu; Budala.
 Allahın tənbeli: *açık.* Tembel; çalışma gücü varken çalışmayan, aylaklık eden.
 Allahın verən (var) günü: *kar.* Allah'ın/Tanrının günü.
 Allahın verdiyindən: *var.* Allah'ın ne verdiyse.
 Allahın yazıq bəndəsi: *açık.* Allah'ın fakir kulu.
 Allahından olmaq: *açık.* ve *var.* Şansı yaver gitmek; Allah yürü ya kulum demiş...
 Allahü əkbərin eşidilməyən (çatmayan) yeri: *açık.* ve *var.* İssız yer; kuş uçmaz kervan geçmez...
 Alnı pak: *kar.* Alnı pāk, alnı açık.
 Alnında yazılmaq; alnında yazılıb: *var.* Alnına yazılmak; alnına yazılmış.
 Alnında yazılmayıb ki...: *açık.* Alnında yazmıyor ki...
 Alnının təri ilə: *kar.* Alnının teriyle...
 Alt-altı, üst-üstə: *açık.* Her şey eskisi gibi...
 Alt dodağı <ilə> yer süpürür: *var.* Suratı yer süpürmek.
 Alt-üst etmək: *kar.* Alt üst etmek. Bu deyim, Azərbaycan Türkçesinde 'herhangi bir ciddi arama işinin yapılması' ve eleştirmek, yıkmak' anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde ise söz konusu deyim, 'alt yüzünü üst yüzüne getirmek ve çok karışık duruma getirmek, düzenini pozmak' anlamında kullanıldığı gözlemlenmektedir. Bu bakımdan 'Alt-üst etmək: *kar.* Alt üst etmek' deyimini, aynı kökenli yakın anlamların aktarmalı-açıklamalı bağlamında eşsesli-çokanlamlı dil birimi olarak seçilmektedir.
 Alt-üst olmaq: *kar.* Alt üst olmak.
 Altdan geyinib üstə qıfıllanmaq: *açık.* ve *var.* Bürünmek, sarınmak, örtünmek; giyinip kuşanmak.
 Altdan su yeritmək: *var.* Saman altından su yürütmək.
 Altdan yuxarı baxmaq (süzmək): *var.* Tepeden tırnağa bakmaq süzmək.
 Altına od qoymaq: *var.* Yangına körükle gitmek.
 Altına vurmaq: Bkz. Altını doldurmaq

Altından çıxmaq: *var*. Altından kalkmaq, üstesinden gəlmək.

Altından girib üstündən çıxmaq: *açık*. Altından girib üstündən çıkmak. Bu deyim, Azərbaycan Türkçesinde ‘her yere sokulabilen, kurnaz veya becerikli, eli uzun bir kimse’ anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde ise söz konusu deyim, ‘her serveti gereksiz yere ve düşüncesizcesine harcayarak kısa zamanda bitirmek’ anlamında kullanıldığı gözlemlenmektedir. Bu bakımdan ‘Altından girib üstündən çıxmaq: *açık*. Altından girib üstündən çıkmak’ deyim, aynı kökenli yakın anlamların aktarmalı-açıklamalı bağlamında eşsesli-çokanlamlı dil birimi olarak seçilmektedir.

Altını çəkmək: *açık*. ve *var*. Sonuçlarına katlanmaq; cezasını çəkmək.

Altını doldurmaq: *var*. Küpünü doldurmaq.

Altını üstünə çevirmək: *var*. Altını üstünə getirmək.

Amanı kəsilmək: *var*. Amanı kəsilmək; dermanı kəsilmək (veya dermandan kəsilmək).

Amanını kəsmək: *açık*. Dermanını kəsmək.

Amerika kəşf etmək: *kar*. Amerika'yı yeniden keşfetmek

Amin demək: *kar*. Amin demek.

Ana-bala etmək (eləmək): *açık*. Mevcut olan bir şeyden bir tane daha bulundurmaq durumunda söylenen alaycı laf.

Ana xəttini təşkil etmək: *açık*. Ana hattını oluşturmaq.

Ana südü kimi (halal): *açık*. ve *var*. Ana sütü gibi helal; Ananın ak südü kimi (helal olsun).

Anadan (anasından) əmdiyi süd burnundan gəlmək (tökülmək): *kar*. Anasından emdiği süt burnundan (fitil fitil) gəlmək.

Anadan əmdiyi südü burnundan gətirmək: *kar*. Anasından emdiği sütü burnundan getirmək.

Anan ölsün!: *açık*. ve *var*. Annenin kötü durumda olan çocuğuna söylediği acıma sözü; Bana gəlsin!.

Anası mələr qalmaq: *açık*. Çocuğu ölen anne.

Anası ölmüş (olsun): *açık*. Öksüz, fakir.

Anasını ağlar (mələr) qoymaq: *açık*. Anasını gözü yaşlı koymak.

Anasını ağlatmaq: *kar*. Anasını ağlatmaq.

Anasının əmçəyini kəsən: *açık* ve *var*. Hileci, düzenbaz, dolandırıcı, kaltaban, alçak; Anasının gözü.

Anasının oğlu: *açık*. ve *var*. Piç; anası ile babası arasında evlilik bağı olmadan dünyaya gələn çocuk; piç kurusu.

Anasının südü ilə əmmək: *açık*. Anasının sütü gibi helal.

Anasının südü ilə dolanmaq: *açık*. Helâl parayla yaşamak.

Ancaq adı qalıb: *açık*. Kendisi yok adı var.

And içib qan qusmaq: *açık*. Israrla yemin ederek inkâr etmek.

Andıra qalmış: *açık*. Kahrolmuş.

Anqut kimi ağzını açmaq: *açık*. Angut gibi ağzını açmak; aç gözlü olmak, aval aval bakmaq.

Anqut kimi udmaq: *açık*. Angut gibi yutmaq; önüne gələn yiyeceği çabucak bitirmək.

Anquta dönmək: *açık*. Çok zayıflamak, iğne ipliğe dönmək.

Apar-gətirə salmaq: *açık*. Bugün git, yarın gəl.

Ara (aralıq) qarışmaq: *var*. Ortalık karışmak. Türkiye Türkçesinde söz konusu deyim ‘akşam olmak’ kimi ikinci bir anlamı da bulunmaktadır. Bu bakımdan ‘Ara (aralıq) qarışmaq:

var. Ortalık karışmaq' deyimi, aynı kökenli yakın anlamların aktarmalı-açıklamalı bağlamında Türkiye Türkçesine göre eşsesli-çokanlamlı dil birimi olarak seçilmektedir.

Ara (aralıq) sözü (söhbəti): *açık.* Dedikodu.

Ara açılmaq: Bkz. Ara pozulmaq.

Ara pozulmaq: Bkz. Ara dəymək.

Ara dəymək: *var.* Arası (veya araları) açılmaq (açık olmak veya bozulmak); darılmak, kırılmak, incinmek, dostluğu bozulmak.

Ara düzəltmək: *var.* Arası düzəlmək.

Ara qarışdırmaq: *var.* Ortalığı karıştırmək.

Ara qatmaq: *var.* Ara bozmək.

Ara qızışdırmaq: *kar.* Arayı qızıştırmək.

Ara qurmaq: *var.* Ara buluculuk etmək.

Ara pozmaq: *kar.* Ara bozmək

Ara sayxaşmaq (sakitləşmək): *kar.* Ortalığın sakinləşməsi.

Ara sazlamaq: *var.* Arayı düzəltmək.

Ara soyumaq: *açık.* ve *var.* Arası bozulmaq, Araya soğukluk girməsi.

Ara vurmaq (vuruşdurmaq): *var.* Ara bozmək (bozdurmaq).

Ara yerdə qalmaq: *var.* İki arada bir derede kalmək.

Ara yerdə: *kar.* Ara yerde.

Araba ilə dovşan tutmaq: *açık.* Bir şeyi hileyle halletmeye çalışmaq, Olmayacak duaya amin demek.

Arabanın dal çarxı: *var.* Zurnanın son deliği, dış kapının mandalı.

Arabanın səkkizinci təkəri: Bkz. Arabanın dal çarxı.

Arada (aralıqda) qalmaq: *kar.* Arada kalmək.

Aradan çıxarmaq: *kar.* Aradan çıxarmək.

Aradan çıxmaq: *kar.* Aradan çıkmək.

Aradan sürüşmək: *var.* Aradan sıvışmaq.

Arakəsməyə almaq (salmaq): *var.* Ablukaya almak.

Araları dəymək (sərinləşmək, soyumaq): *var.* Araları soğumək.

Aralarından qara pişik keçdi: *kar.* Aralarından kara kedi geçmək.

Aralarından su (qıl, yel) keçməz: *kar.* Aralarında su sızmamək.

Aralarını vurmaq: *var.* Aralarını bozmək.

Aralığa söz qatmaq: *var.* Ortaya laf atmək.

Aralığa tökmək: *var.* Ortalığa dökmək.

Aralıq adamı: *var.* Ara bulucu.

Aralıqda qalmaq: *kar.* Arada kalmək.

Aranda tutdan olmaq, dağda qovutdan (govut): *açık.* ve *var.* Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan olmak.

Aranı xəlvət eləmək: *açık.* ve *var.* Birinin yokluğunu fırsat bilmək, fırsatı yakalamək.

Aranı saz eləmək (sazlamaq): *var.* Arayı düzəltmək.

Aranı vurmaq: *var.* Arayı bozmək.

Arası açılmaq: *kar.* Arası açılmaq.

Arası dəymək: *var.* Arası bozulmaq.

Arası kök (saz) olmaq; arası olmamaq: *kar.* Arası iyi olmaq; arası olmamak.

Arası olmaq: *var*. Arası iyi olmaq
 Arası *var*. (...arısı sazdır); yaxşı yeməklərlə arası *var* Arası *var* (Arası iyidir); *açık*. İyi yemeklərlə arası *var*.
 Araya çıxarmaq: *var*. Ortaya çıxarmak.
 Araya düşmək: *var*. Ara buluculuk etmək.
 Araya girmək. *kar*. Araya girmek.
 Araya it öldüsü salmaq. *açık*. ve *var*. Ortaya konuşmaq.
 Araya qoymaq: *var*. Alay etmək.
 Araya salmaq: Bkz. Araya qoymaq
 Araya soxulmaq: *açık*. ve *var*. Her işə burnunu sokmaq..
 Araya söz salmaq: *var*. Araya laf atmaq.
 Arxa durmaq: *kar*. Arka durmaq (çıkmaq).
 Arxa vermək: *var*. Sırtını dayamak.
 Arxası bağlı olmaq: *var*. Arkası kuvvetli olmaq.
 Arxası üstə qoymaq: *var*. Arkası üstü, sırt üstü koymak, yüz üstü bırakmak.
 Arxası yerə dəymək (gəlmək); arxasını yerə dayamaq: *açık*. ve *var*. Sırtı yere dəgmək, arkasını yere dayamak.
 Arxasını işə verməmək: *açık*. Tembellik etmək.
 Arxasını yerə vurmaq: *var*. Sırtını yere getirmek.
 Arı yemek: *açık*. ve *var*. Ardan olmaq, utanma, arlanma bilmemek.
 Arı yeyib namusu dalına bağlamaq: *var*. Arı, namusu bir kenara bırakmak.
 Arı yuvasına çöp soxmaq: *var*. Arı kovanına çomak sokmaq.
 Arı yuvasına dönmək: *var*. Arı kovanına dönmək (benzəmək).
 Arpası artıq (çok) düşmək: *kar*. Arpası fazla gelmek.
 Artıq-əskik danışmaq: *var*. İleri geri konuşmaq.
 Arvad söhbəti: *kar*. Karı sohbeti.
 Arxa-arxaya vermək. *var*. Omuz omuza vermek (arka arkaya vermek; dayanmak).
 Arxa çevirmək: *kar*. Arka çevirmek (sırt çevirmek).
 Aslan ürəyi yeyib: *var*. Aslan sütü emmiş.
 Aslanın erkəyi, dişisi olmaz: *açık*. Cesur yürekli (Özellikle cesur bayanlar için kullanılır).
 Asta qaçan namərd (dir): *açık*. ve *var*. Tabanları yağlamak.
 Astananın ağzında durmaq: *açık*. Hedefe yaklaşmak.
 Astarı çıxmaq: *açık*. ve *var*. Lile lime olmak, ahı gitmek vahi kalmak.
 Astarı üzündən baha: *kar*. Astarı yüzünden pahalı olmak.
 Aşı bişib: *var*. Defteri dürülmüş.
 Aşığı (maçası) alçı durub: *var*. Aşığı cuk oturmak, işleri rast gitmek.
 Aşına duz (su) qatmaq: *var*. Pişmiş aşı su katmak.
 Aşını bişirmək: *var*. Defterini dürmək.
 Aşının suyunu vermək: *var*. Ağzının payını vermek.
 At başı salmaq: *var*. Her işə burnunu sokmaq.
 At gedib, örkəni də aparıb: *açık*. Gerekli olan, diğer şeylerin de kaybolması.
 At kimi üzə durmaq: *açık*. Yalancı şahitlik etmək.
 At oynatmaq: *açık*. ve *var*. Meydanı boş bulmak.
 Ata malı kimi bölüşmək: *açık*. Miras gibi bölüşmək.

Atam da (atası da) gəlsə (dirilsə)... *var*. Babam bile mezardan kalkıp gəlsi... Asla.
 Atası yanmaq: *açık*. *ve var*. Anası ağlamak.
 Atasına od vurmaq: *açık*. *ve var*. Anasını ağlatmaq.
 Atasından xəbərsiz: *açık*. Babası belli olmamak, Piç.
 Atasını dalına sərilmək: Bkz. Atasına od vurmaq.
 Atasını yandırmaq: Bkz. Atasına od vurmaq.
 Ateş-od püskürmək: *kar*. Ateş püskürmək.
 Atdan düşüb eşşəyə minmək: *kar*. Attan inip eşşəge binmək
 Atı baş aparmaq: *açık*. Haddini aşmaq.
 Atıla-atıla gəlmək: *açık*. Eli boş gəlmək.
 Atılan dırnağına dəyməz: *var*. Tırnağı bile olmamak.
 Atın quyuğu yerə dəyəndə: *açık*. *ve var*. Balık kavağa çıkınca, kırmızı kar yağdığında...
 Atını <sağa-sola> çapmaq: *açık*. Başiboş dolaşmaq.
 Atını daşa bağlamaq: *açık*. Teskin olmak.
 Atlı olub (oldu), mən piyada: *kar*. O atlı ben yaya.
 Atüstü görmək: *açık*. *ve var*. Yol üstü uğramak, keçərkən uğramak.
 Avara dolanmaq: *var*. Avare gezmək, başiboş gezmək.
 Avara düşmək; avara-sərgərdan düşmək. *var*. Avare kalmak; avare-başiboş kalmak.
 Avara qalmaq: Bkz. Avara düşmək.
 Avara qoymaq (salmaq): *kar*. Avare koymak. İşindən gücündən etmək.
 Ay parçası: *kar*. Ay parçası.
 Aya deyir: sən çıxma, mən çıxım: *açık*. *ve var*. Ayın on dördü gibi.
 Aya-günə dönmək: *açık*. *ve var*. Ayda yılda bir.
 Aya hürmək: *açık*. Boşa iş yapmak.
 Ayağa bağlanmaq (dolaşmaq): *açık*. *ve var*. Ayağına bağ vurmaq. Engellemək, Ayağını bağlamak.
 Ayağa döşənmək (düşmək, yıxılmaq): *var*. Ayağına düşmək.
 Ayağa düşmək: Bkz. Ayağa döşənmək.
 Ayağa qaldırmaq: Ayağa kaldırmaq.
 Ayağa salmaq: *var*. Ayağa düşürmək.
 Ayağa vermək; ayağa verməmək: Bkz. Ayağa salmaq.
 Ayağı (ayaqları) yer almaq (yer tutmaq): *var*. Ayaklarının üstünde durmaq.
 Ayağı açılmaq: *kar*. Ayağı açılmaq (yeniden gidip gəlməyə başlamaq).
 Ayağı bağlanmaq (bağlı olmaq): *açık*. *ve var*. Kabız olmak.
 Ayağı dəyməmək: *var*. Ayak basmamak.
 Ayağı düşmək; ayağı düşməmək: *açık*. Ayağı uğurlu gəlmək, ayağı uğursuz gəlmək.
 Ayağı gordan sallanmaq: *var*. Bir ayağı çukurda olmak.
 Ayağı işləmək: *açık*. Bağırsakları bozulmaq. İshal olmak.
 Ayağı kəsilmək: *kar*. Ayağı kəsilmək.
 Ayağı uğurlu olmaq: *kar*. Ayağı uğurlu olmak.
 Ayağı üzəngidə: *kar*. Ayağı üzəngide.
 Ayağı yer tutan; ayağı yer tutan xəstələr: *kar*. Ayağı tutan, yürüyəbilen.
 Ayağı yerə dəyməmək: *kar*. Ayağı yere deşmemək.
 Ayağı yüngül: *açık*. *ve var*. Ayağı hafif, ayağı uğurlu.

Ayağına aparmaq: *var*. Ayağına getirmək.
 Ayağına bir daş!: *var*. Ayakları kırılısın!
 Ayağına çağırmaq: *kar*. Ayağına çağırmaq.
 Ayağına çidar olmaq: *kar*. Ayağına bağ olmaq.
 Ayağına daş olmaq (bağlanmaq): Bkz. Ayağına çidar olmaq.
 Ayağına duzaq (çidar) olmaq: Bkz. Ayağına çidar olmaq.
 Ayağına düşmək (döşənmək): *var*. Ayağına düşmək.
 Ayağına gəlmək: *kar*. Ayağına gəlmək.
 Ayağına getmək: *kar*. Ayağına gitmək.
 Ayağına qalxmaq (durmaq): *kar*. Ayağa kalkmaq.
 Ayağına yazmaq; öz ayağına yazmaq: *açık*. Birisinin üstünə atmaq.
 Ayağına yıxılmaq: Bkz. Ayağına düşmək.
 Ayağında qalmaq: *açık*. ve *var*. Başına kalmak.
 Ayağından çəkmək: *açık* ve *var*. Ayağını sürümək, topallamək; ayağı kesilmək.
 Ayağından silmək: *açık*. ve *var*. Başından atmaq.
 Ayağını açmaq: *açık*. Kabızlığın giderilmesi.
 Ayağını basmaq: *var*. Ayak basmaq.
 Ayağını basmamaq: Bkz. Ayağı dəyməmək.
 Ayağını başından aşırmaq: *açık*. İşini bitirmək, öldürmək.
 Ayağını boğazına dirəmək: *açık*. ve *var*. Gırtlığına çökmək.
 Ayağını düz atmamaq: *açık*. Yoldan çıkmək.
 Ayağını kəsmək (çökmək): *kar*. Ayağını kesmək.
 Ayağını yan basmaq: Bkz. Ayağını düz atmamaq.
 Ayağını yerdən götürmək: *var*. Ayağını yerden kesmək. Bir vasıtası olmaq.
 Ayağını yorğanına görə uzatmaq: *kar*. Ayağını yorganına görə uzatmaq.
 Ayağının altı möhkəm olmaq: *var*. Ayağının altı sağlam olmaq.
 Ayağının altına baxmadan (qaçmaq): *açık*. ve *var*. Tabanları kaldırmaq, tabanları yağlamak.
 Ayağının altına dəmir (ərsin, maşa) at (atın): *açık*. ve *var*. Aşağına sıcak sumu dökelim, soğuk su mu?
 Ayağının altına düşmək: *var*. Ayağına düşmək.
 Ayağının altında yer (torpaq) yanır: *kar*. Ayağının altında toprak yanıyor. Savaş zamanı söylənen bir deyim.
 Ayağının altından zəminə (torpaq) qaçmaq: *var*. Ayağının altından toprak kaymaq.
 Ayağının altını görməmək: *açık*. ve *var*. Burnu havada olmaq.
 Ayağının altını qazımaq (oymaq): *var*. Birisinin kuyusunu kazmaq.
 Ayağının altını öpmək: *kar*. Ayağının altını öpmək.
 Ayağının tozu <da> ola bilməz: *kar*. Ayağının tozu bile olamaz.
 Ayağının tozu da iyi də qalması: *açık*. Esamesi okunmasın.
 Ayağının tozuna dəyməz: *var*. Ayağının tozu bile olmamak.
 Ayaq açıb yerimək: *açık*. Çocuğun yürüməyə başlaması.
 Ayaq açmaq: *açık*. Adımlamaya başlamaq, adım atmaq.
 Ayaq almaq: *var*. Yol almaq.
 Ayaq altına almaq: *kar*. Ayak altına almaq.
 Ayaq altına düşmək: *kar*. Ayak altına düşmək.

Ayaq altına salmaq: *var*. Ayak altına bırakmak.
 Ayaq altında qalmaq: *kar*. Ayak altında kalmak.
 Ayaq basmağa yer yoxdur: *var*. Adım atacak yer olmamak.
 Ayaq basmamaq: *kar*. Ayak basmamak.
 Ayaq çalmaq: *açık*. ve *var*. Bir işi yapmak için sürekli gidip gelmek zorunda kalmak. Ayak vurmaq
 Ayaq çəkmək: *kar*. Ayak çekmek (kesmek).
 Ayaq dirəmək: *kar*. Ayak diremek.
 Ayaq götürmək: *açık*. Hızlı adımlarla gitmek.
 Ayaq kəsmək (çəkmək): Bkz. Ayaq çəkmək.
 Ayaq olmaq: *açık*. Bir işe ortak olmak, katılmak.
 Ayaq sürmək: *kar*. Ayak sürümek.
 Ayaq sürümək: Bkz. Ayak sürümək.
 Ayaq tutmaq: *açık*. Ayaklanmak, Emekledikten sonra ayaklanmak.
 Ayaq üstə qalmaq: *var*. Ayakta kalmak.
 Ayaq vurmaq (döymək): *açık*. Bir işi yapmak için sürekli gidip gelmek zorunda kalmak.
 Ayaq yığılmaq (kəsilmək); axşama yaxın küçələrdən ayaq yığıldı: *var*. Ayak çekilmek;
 akşama yakın sokaklarda ayak çekildi.
 Ayaq yoluna düşmək: Bkz. Ayağı işləmək.
 Ayaqaltı etmək (eləmək): *açık*. Beşparalık etmək, ayağının altına almak.
 Ayaqaltı olmaq: *kar*. Ayakaltı olmak.
 Ayaqda qalmaq (sürünmək): *kar*. Ayakta kalmak (sürünmək).
 Ayaqdan dırnaqdan düşmək: *açık*. ve *var*. Eli ayağı tutmamak, yorulmaq.
 Ayaqdan diri (cəld): *var*. Ayağı tez, ayağı çabuk.
 Ayaqdan düşmək: Bkz. Ayaqdan dırnaqdan düşmək.
 Ayaqdan salmaq: *açık*. Yormak, yorgun duruma getirmek.
 Ayaqdan yüngül: Bkz. Ayağı yüngül.
 Ayaqlarda sürünmək: *açık*. Ayaklar altına almak.
 Ayaqları ardınca (dalınca) getməmək (gəlməmək): *var*. Ayakları geri geri gitmek.
 Ayaqları ardınca (dalınca) sürünmək: *açık*. Yorgunluktan yürüyemez olmak.
 Ayaqları (ayağı) yerdən üzülmək: *var*. Ayakları (ayağı) yerden kesilmek.
 Ayaqları güclə ardınca (dalınca) gəlmək: *var*. Ayaklarını sürümek. Güçlülük yürümek.
 Ayaqlarını bir başmağa dirəmək (dayamaq): *var*. İki ayağını bir pabuca sokmaq.
 Ayaqları sözünə baxmır: *açık*. Ayağı dolaşmaq. Sorhoşluktan yürüyememek.
 Ayaqları yerə yapışmaq (mıxlanmaq): *var*. Ayakları yere çivilenmek.
 Ayaqlarda sürünmək: *açık*. Ayaklarında kalmak.
 Ayaqların altını sabunlamaq: *açık*. Ayağının altına karpuz kabuğu koymak, ayağını kaydırmak.
 Ayaqların ikisini də bir başmağa dirəmək: Bkz. Ayaqlarını bir başmağa dirəmək (dayamaq).
 Ayaqlarına yıxılmaq (düşmək, qapanmaq): *var*. Ayaklarına kapanmaq.
 Ayaqlarını dalısınca sürümək: Bkz. Ayaqları ardınca (dalınca) sürünmək.
 Ayaqlarını güclə sürümək: Bkz. Ayaqları ardınca (dalınca) sürünmək.
 Ayaqlarını uzatmaq: *kar*. Ayaklarını uzatmaq.
 Ayaqqabılarını cütləyib qabağına qoymaq: *açık*. Nazikçe kapıyı göstermek, kovmak.

Ayaqqabılarını yalamaq: *açık*. Yalakalık etmək.
 Aydan arı (təmiz] sudan (gündən) duru: *kar*. Aydan arı (temiz) sudan (günden) duru. Tertemiz.
 Aydınlığa çıxmaq: *kar*. Aydınlığı çıkmak.
 Ayı yuvasına kösöv soxmaq: *açık*. ve *var*. Arı kovanına çomak sokmaq.
 Ayıb olmasın: *açık*. Affedersiniz (Kötü bir söylemeden önce ifade edilir).
 Ayıbına kor olmaq: *açık*. Utancından konuşamamak.
 Ayıq vaxtı olmamaq: *açık*. Ayık gezməmək, alkolik olmaq.
 Aynası (eyni) açıq olmaq: *açık*. Keyfi yerinde olmaq.
 Aynası (eyni) açılmaq; xəstənin aynası açıldı: *açık*. Keyfi yerine gelmek.
 Az (azacıq) aşın duzu dəyil: *açık*. Az akıllı değil.
 Az görmək: *var*. Azına gelmek.
 Azarı qalxmaq (tutmaq); köhnə azarı qalxıb: *açık*. Hevesi tutmaq; eski hevesi tutmaq.
 Azarı var: *açık*. Hevesi var, meyli var.
 Azarını öldürmək: *açık*. Hevesini almak.

KAYNAKLAR

- Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, 2, Deyimler Sözlüğü, Ömer Asım Aksoy, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1976, 968 s.
- Atasözleri ve Deyimşleri Sözlüğü, 2, Deyimler Sözlüğü, Mehmet Hengirmen, Engin, Ankara, 2007, 606 s.
- Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti*, I, 1964; II, 1980; III, 1983; IV, 1987, “Elm” Nəşriyyatı, Bakı.
- Dîvân-u Lugâti't-Türk tercümesi*, çeviren: Besim Atalay, cilt: I, II, III, 3. baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992.
- Gözler H. Fethi (1983), Örnekleriyle Türkçemizin Açıklamalı Büyük Deyimler Sözlüğü, II, Deyimler Sözlüğü, Genişletilmiş 7. Baskı, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 475 s.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü (Kılavuz Kitap)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, I, II Dizin, Ankara, 1992;
- Lingvističeskiy ensiklopedičeskiy slovar*, Moskova “Sovetskaya Ensiklopediya”, 1990, s. 258 (Ansiklopedik Lengüistik Sözlük).
- MUSAOĞLU, Mehman (2004a), *Türk Sözlükçülüğü ve Türkçe Karşılaştırmalı-Açıklamalı Sözlükler (Türkiye Türkçesi-Azerbaycan Türkçesi Karşılaştırmalı-Açıklamalı Sözlüğü'nün Düzenlenme Prensipleri)*, Zeynep Korkmaz Armağanı, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara, s. 276-282.
-(2004b), *Türkçe Dilbilgisinin düzenlenmesinde Yeni Dilbilimsel Yöntemlerin Uygulanması Üzerine*. V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri, 20-26 Eylül, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara, s. 2139-2155.
- Оруджов А. А. (1976), Азербайджанско-русский фразеологический словарь (5500 выражений), Изд-во “ЭЛМ”, Баку, 247 с.
- Türkçe-Kırgızca Sözlük* (2005), Hazırlayan: Gülzura Cumakunova, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınlar, Bişkek.
- Türkçe Sözlük* (1998), 1, A – J, 9. Baskı, 2. K – Z, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Türkçe Sözlük* (2005), 10. Baskı, Türk Dil Kurumu, Ankara.

- Yörük S, Yörük Y. (1997), *Açıklamalı Deyimler Sözlüğü*, İstanbul, 221 s.
- Yurtbaşı M. (1996), *Örnekleriyle Deyimler Sözlüğü*, Türkçenin zenginliğini ve yaratıcılığını kanıtlayan 25.000 deyim, 30. 000 örnek cümle, binlerce resim, İstanbul, 521 s.
- Yüzbaşıoğlu N, Yüzbaşıoğlu M. (1990), *Deyimler Sözlüğü*, İstanbul, 346 s.